

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Vilma Zubaitienė

LIETUVIŲ
LEKSIKOGRAFIJA:
ISTORIJA IR DABARTIS

Mokomoji knyga

VILNIAUS
UNIVERSITETO
LEIDYKLA
2014

Apsvarstė ir rekomendavo išleisti
Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto taryba
(2013 m. vasario 27 d., protokolo Nr. 3)

Recenzavo:

doc. dr. Jurgita GIRČIENĖ (Lietuvos edukologijos universitetas)
prof. habil. dr. Evalda JAKAITIENĖ (Vilniaus universitetas)
dr. Danutė LIUTKEVIČIENĖ (Lietuvių kalbos institutas)

Knygos elektroninį leidimą rėmė
Vilniaus universiteto Filologijos fakultetas

ISBN 978-609-459-320-8

© Vilma Zubaitienė, 2014

© Vilniaus universitetas, 2014

TURINYS

PRATARMĖ / 4

1. LEKSIKOGRAFIJOS UŽDAVINIAI / 8
2. LEKSIKOGRAFIJOS TERMINIJA / 13
3. LIETUVIŲ LEKSIKOGRAFIJOS ISTORIJA / 37
4. ŽODYNŲ TIPOLOGIJA / 53
5. LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNŲ TIPAI / 58
 - 5.1. Bendrieji žodynai / 58
 - 5.1.1. Aiškinamieji žodynai / 58
 - 5.1.1.1. Aiškinamųjų žodynų sudarymo problemos / 58
 - 5.1.2.1. Aiškinamųjų žodynų tipai. Leksikos duomenų bazė / 109
 - 5.1.2. Dvikalbiai žodynai / 129
 - 5.1.3. Sisteminiai, teminiai arba ideografiniai žodynai / 140
 - 5.1.4. Tarmių žodynai / 142
 - 5.1.5. Istorinio žodyno užuomazgos: atrankinis žodynas, duomenų bazė, konkordansai ir indeksai / 150
 - 5.2. Specialieji žodynai / 155
 - 5.2.1. Sinonimų žodynai / 155
 - 5.2.2. Antonimų žodynai / 163
 - 5.2.3. Frazeologizmų ir palyginimų žodynai / 168
 - 5.2.4. Junglumo ir kolokacijų žodynai / 174
 - 5.2.5. Tarptautinių žodžių žodynai / 180
 - 5.2.6. Terminų žodynai / 190
 - 5.2.7. Tikrinių žodžių žodynai / 194
 - 5.2.8. Etimologiniai žodynai ir duomenų bazė / 200
 - 5.2.9. Naujažodžių duomenynas / 205
 - 5.2.10. Žargonų žodynai ir duomenų bazė / 209
 - 5.2.11. Dažniniai ir atgaliniai žodynai / 212
 - 5.2.12. Morfemikos žodynai / 216
 - 5.2.13. Tarties žodynai / 219
- BAIGIAMASIS ŽODIS / 221
- ŠALTINIŲ SANTRUMPOS / 222
- NAUDOTA LITERATŪRA / 225

PRATARMĖ

Žodynai – svarbūs informacijos (padeda susirasti tinkamą žodį ar frazę), komunikacijos (pateikia būtiniausius gimtosios arba svetimios kalbos žodžius) ir norminimo (padeda kalbos unifikacijai) šaltiniai. Jie yra „ne tik patogus duomenų apie kalbą fiksavimo būdas, bet ir viena svarbiausių mokslinių tyrimų priemonių“ (Jakaitienė 2005a, 10). Taigi žodynų rengimas – labai svarbi mokslinė ir praktinė veikla.

Šiuo metu Lietuvoje išleista daug įvairaus tipo (aiškinamųjų, dvikalbių, antonimų, sinonimų, frazeologijos, terminų ir kt.) žodynų. Kuriamos bendrinės leksikos, terminų, tikrinių žodžių duomenų bazės. Šie darbai rengiami pavienių autorių ar autorių kolektyvo. Svarbiausi lietuvių leksikografijos darbai atliekami Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centre, daug dvikalbių žodynų sudarė buvę ir esami Vilniaus universiteto dėstytojai.

Leksikografai sprendžia daugybę problemų: kuriuos žodžius pasirinkti, kaip juos pateikti, kiek informacijos apie jų reikšmę (–es) bei vartoseną duoti ir pan. Taigi žodyno parengimas – ilgas, begalinio kruopštumo ir didelės lingvistinės kompetencijos reikalaujantis darbas. „Nuo žodyno tipo priklauso, ką geriausiai turi išmanyti leksikografas – dabartinės kalbos teoriją ar kalbos istorijos dėsnius, vienos ar kelių kalbų sistemas, vidinius ar išorinius aprašomos kalbos leksikos požymius“ (Jakaitienė 2003a, 12).

Teorinėms leksikografijos problemoms skirta Evaldos Jakaitienės monografija *Leksikografija* (2005). Šiame leidinyje supažindinama su žodynininko darbo principais bei metodais, aiškinami leksikografijos terminai, tikslai, uždaviniai, šaltiniai, aptariamos žodynų tipologijos problemos, analizuojama įvairių tipų žodynų bendroji struktūra, žodyno straipsnių ypatumai, dažnai remiamasi kitų kalbų analogiškų žodynų pavyzdžiais.

Dvikalbių žodynų, išleistų 1990–2006 metais, struktūrą išsamiai išnagrino Danguolė Melnikienė savo knygoje *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai* (2009). Taip pat per pastaruosius du dešimtmečius išleista keletas Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro darbuotojų parengtų, šiuolaikinės ir istorinės leksikografijos problemas tiriančių straipsnių rinkinių: *Leksikografijos ir leksikologijos problemos* (2003), *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos* (2006), *Leksikografija ir leksikologija 2* (2010), surengta leksikografinėms problemoms skirtų praktinių seminarų. Įvairiuose žurnaluose paskelbta nemažai leksikografų praktikų (Irenos Ermanytės, Evaldos Jakaitienės, Sauliaus Lapinsko, Danutės Liutkevičienės, Daivos Murmulaitytės, Gertrūdės Naktinienės, Vilijos

Sakalauskienės, Ritutės Šepetytės, Vytauto Vitkausko ir kt.) straipsnių, kuriuose nagrinėjama daiktavardžių ir veiksmažodžių pateikimas, lemavimo būdai, semantinė informacija žodynuose, tam tikrų leksinių semantinių grupių žodžių leksikografinis pateikimas, dialektizmų atranka, pažymos, iliustraciniai pavyzdžiai ir t. t. Siekiant pagerinti rengiamų žodynų kokybę VLKK patvirtinti trijų tipų žodynų rengimo principai: 1998 metais – *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* rengimo pagrindai ir principai; 2008 metais – Tarmių (šnektų) žodynų rengimo bendrieji reikalavimai¹, 2007 metais – Terminų žodynų rengimo bendrieji reikalavimai². Aktualios žodžių norminimo, vartosenos ir kirčiavimo problemos aptariamos VLKK Leksikos, Tarties ir kirčiavimo bei Vardyno pakomisėse.

Vilniaus universitete jau keliolika metų kaip pasirenkamasis dėstomas lietuvių leksikografijos kursas. Pirmoji šio kurso dėstytoja – profesorė Evalda Jakaitienė, viena iš lietuvių–norvegų kalbų ir norvegų–lietuvių kalbų žodyno sudarytojų, keliolikos leksikografijos problemoms skirtų straipsnių autorė. Bendresnis leksikografijos kursas autorių kolektyvo dėstomas ir Vilniaus universiteto magistrantams. Jo metu aptariamos ne tik lietuvių, bet kitų kalbų (anglų, vokiečių, rusų) leksikografijos mokyklos, tradicija ir raida.

Šis leidinys pirmiausia skiriamas Vilniaus universiteto bakalauro studijų lietuvių filologijos specialybės studentams, klausantiems pasirenkamąjį dalyką *Lietuvių leksikografija*, tačiau autorė tikisi, kad jis bus naudingas ir taikomosios ar bendrosios kalbotyros, taip pat dalykinės teisės magistrantams.

Metodinėje knygoje prie kiekvieno skyriaus pateikiami svarbiausi terminai, pagrindinė literatūra studentams, tam tikros temos klausimai, padedantys įsisavinti teorinę medžiagą, ir praktinės užduotys auditoriniam ir savarankiškam darbui. Pirmieji skyriai skirti pagrindinei leksikografijos terminijai ir klasifikavimo principams bei sudarymo problemoms aptarti, toliau trumpai supažindinama su konkrečių tipų žodynų skiriamaisiais požymiais, pristatomi iki šiol išleisti lietuvių kalbos žodynai, atskleidžiami svarbiausi leksikos aprašymo įvairaus tipo žodynuose principai, nagrinėjamos pagrindinės žodynų sudarymo problemos, leksikos leksikografinio pateikimo įvairaus tipo žodynuose būdai ir nenuoseklumai, žodyno straipsnyje pateikiamos informacijos ypatumai, supažindinama su leksikografijos istorija (žinomiausiais lietuvių kalbos žodynais ir jų autoriais bei jų leksikografiniais metodais), leksikografinių duomenų kaupimo, žodynų panaudojimo galimybėmis ir problemomis, aptariamos ir kitos leksikos kaupimo priemonės – duomenynai ir bazės. Daugiausiai dėmesio skiriama dabartiniams ir istoriniams aiškinamiesiems ir dvikalbiams žodynams bei specialiesiems (sionimų, antonimų ir frazeologijos) žodynams. Terminų, onomastikos ir tarmių

¹ <http://www.vlkk.lt/lit/programos/zodynu-reikalavimai.html> [2013-10-01].

² <http://www.vlkk.lt/lit/nutarimai/terminija.html> [2013-10-01].

žodynai aptariami labai apibendrintai tikintis, kad jie iš dalies analizuojami per terminologijos, onomastikos ir dialektologijos paskaitas ir seminarus. Aptariant žodynus stengiamasi remtis aktualiausiais dabartiniais leksikografijos tyrimais bei analitinėmis žodynų recenzijomis.

Pagrindinis metodinės knygos **tikslas** – atsižvelgiant į praktinės leksikografijos principus ugdyti įgūdžius naudotis įvairaus tipo žodynais, analizuoti žodynuose pateiktą medžiagą. Išklause šį kursą studentai sustiprins savo žinias apie lietuvių kalbos sistemą, gebės aprašyti, analizuoti ir aiškinti lietuvių kalbos reiškinius leksikografiniu aspektu, vartos tinkamą terminiją ir taikys reikiamus metodus.

Metodinėje knygoje pateikiamų praktinių pratimų pobūdis atsižvelgiant į lavinamus įgūdžius yra įvairus. Studentai mokomi:

- naudotis įvairaus tipo leksikografiniais šaltiniais, duomenų bazėmis ir tekstynais;
- charakterizuoti žodyną atsižvelgdami į aprašomąjį objektą ir žodyno adresatą;
- kritiškai vertinti žodynuose pateikiamą medžiagą;
- atpažinti žodyno straipsnio struktūrinius vienetus;
- išanalizuoti žodynuose pateikiamą lingvistinę ir ekstralingvistinę informaciją;
- nustatyti ir apibrėžti žodžio reikšmes; atlikti leksikos vienetų reikšmių analizę;
- kurti anotuotas leksines bazines ir žodžių indeksus.

Siekiant, kad praktinis darbas su studentais būtų efektyvus, pageidautina, kad studentai būtų išklause **leksikologijos ir žodžių darybos kursą** ir turėtų šiuos įgūdžius:

- išmanytų leksinės sistemos ir jų grupių (polisemija, homonimija, paronimija, sinonimija, antonimija) ypatumus;
- žinotų leksikos klasifikavimo būdus;
- išmanytų daugiareikšmio žodžio reikšmių struktūrą, t. y. reikšmių hierarchiją ir jų santykius; perkeltinių reikšmių tipus;
- žinotų homonimų atsiradimo bei homonimų ir daugiareikšmių žodžių skyrimo būdus;
- skirtų laisvuosius junginius nuo stabilųjų junginių ir kolokacijų.

Už vertingas pastabas ir patarimus autorė dėkoja recenzentėms – Lietuvių kalbos instituto Leksikografijos centro vyriausiajai mokslo darbuotojai dr. Danutei Liutkevičienei, Lietuvos edukologijos universiteto docentei dr. Jurgai Girčienei ir VU profesorei emeritei Evaldai Jakaitienei. Už palaikymą ir galimybę

prie šio darbo prisėsti nuoširdi padėka Vilniaus universiteto Filologijos fakulteto dekanui doc. dr. Antanui Smetonai, Lietuvių kalbos katedros vedėjui prof. dr. Vytautui Kardeliui ir katedros kolegoms: dr. Erikai Jasionytei-Mikučionienei, dr. Gintarei Judžentytei, doc. dr. Reginai Kliukienei, prof. habil. dr. Reginai Koženiauskienei, Laimučii Laužikui, doc. dr. Nijolei Linkevičienei, doc. dr. Irenai Smetonienei, doktorantams Agnei Antanaitytei-Vaičienei ir Dariui Rudzinskui. Didžiausia padėka studentams, porą metų kantriai klausiusiems teorinių leksikografijos paskaitų ir skatinusiems parengti kuo daugiau praktinių užduočių ir pratimų.

1. LEKSIKOGRAFIJOS UŽDAVINIAI

Pagrindinės sąvokos: praktinė leksikografija, teorinė leksikografija, leksikografinė veikla, leksikografinės veiklos etapai, žodynų didaktika, žodynų kritika, žodyno adresatas (vartotojas), žodyno paskirtis, žodyno apimtis.

Literatūra: Atkins, Rundell 2008, 33–35; Burkhanov 1998; Hartman, James 2002; Jackson 1991, 192–197, 239–251; Jackson 2002, 75–85; 161–184; Jakaitienė 1996, 1–5; Jakaitienė 2003a, 9–13; Jakaitienė 2005a, 7–16, 297–300; Landau 2001, 6–42, 226–272; Zgusta, 1971, 345–357; Zgusta 1980, 3–29.

Klausimai

1. Koks leksikografijos ryšys su kitomis disciplinomis?
2. Kaip suvokiate leksikografijos objektą?
3. Kokie pagrindiniai teorinės ir praktinės leksikografijos tikslai bei uždaviniai?
4. Kokie pagrindiniai žodynų sudarymo principai?
5. Kokie pagrindiniai žodynininkų darbo metodai?
6. Kokios dažniausios žodynų sudarymo problemos?
7. Kokie šiuolaikinės leksikografijos tikslai ir uždaviniai?
8. Kaip suvokiate žodyno ir vartotojo santykį?
9. Kokie žodynų vertinimo kriterijai?

Leksikografija – žodynų sudarymo teorija ir praktika³. Tai kūrybinė veikla, kurios paskirtis – pateikti leksikos vienetų, paaiškintų ar išdėstytų tam tikra tvarka, rinkinį (knygos, kompiuterio laikmenos, elektroninės duomenų bazės ar tinklo pavidalo), atitinkantį visuomenės arba tam tikros jos dalies poreikius (VLE XI, 703). Pagrindinis leksikografijos bruožas – „jos taikomoji paskirtis, nes ji visada praktiškai į ką nors orientuota [...] Žodynų vartotojai tartum užsako, kad leksikografai parengtų tam tikro turinio žodyną“ (Jakaitienė 2003a, 10).

Galima skirti **teorinę leksikografiją** ir **praktinę leksikografiją**, nors griežtos ribos tarp jų nėra, todėl visi teoriniai teiginiai remiasi konkrečiais įvairių kalbų ir tipų žodynų pavyzdžiais (Jakaitienė 2005a, 7).

Teorinei leksikografijai rūpi, kaip sudaryti žodynai, o praktinei – kam tie žodynai ir kaip jais naudotis, pvz., mokantis kalbos (gimtosios ar užsienio), bendraujant įvairiomis kalbomis, aprašant ir tiriant kalbą (leksiką ir pan.). Praktinė leksikografija domisi žodynų sudarymo veikla: leksinės bei frazeologinės

³ Tarptautinių žodžių žodyne (2008) pateikiama tokia apibrėžtis: **Leksikografija** [↗ *leksiko...* + ↗ *...grafija*] – 1. mokslo šaka, apimanti žodynų kūrimo praktiką ir teoriją; 2. spausdintų žodynų, žodyninio tipo veikalų visuma.

medžiagos rinkimu, jos sisteminimu (kartotekos ar elektroninės bazės pavidalu), žodyno teksto rašymu, redagavimu, koregavimu, spausdinimu.

Visuomenei yra svarbūs šie praktinės leksikografijos uždaviniai:

- kaupti ir norminti dabartinės lietuvių kalbos leksiką ir apdoroti ją leksikografiškai;
- teikti medžiagos moksliniam leksikos tyrimui bei tikslinti, redaguoti, atnaujinti duomenis;
- fiksuoti probleminius atvejus, paprastai nepatenkančius į mokslo leidinius;
- leksikos duomenų pagrindu rengti įvairius žodynus;
- sudaryti galimybes mokytis ir mokytis kalbų (gimtosios ar svetimų);
- sukurti pagrindus leksikografijos teorijos teiginiams (VLE XI, 703).

Žodyno sudarytojas turi apsispręsti, ar rašys vienakalbį ar dvikalbį žodyną (t. y. koks žodyno tipas turi būti), ar žodynas bus skirtas gimtakalbiams ar besimokantiems kalbos, numatyti, kas bus žodyno vartotojai, kokie jų kalbiniai įgūdžiai (t. y. koks žodyno skaitytojas) ir pan.

Skiriami tokie svarbiausi **leksikografinės veiklos** etapai:

- žodyno tipo ir apimties nustatymas;
- medžiagos inventorinimas;
- žodyno straipsnio formavimas.

Pirmame etape reikia išsiaiškinti būsimą žodyno vartojus, paskirtį, pateiksimos informacijos sritį, nustatyti žodyno sandarą ir apimtį, apsispręsti, kokia medžiaga bus pateikiama žodynuose (vienos kalbos ar dviejų arba kelių, bendrinės kalbos ar tarmių, pagrindinio fondo žodžiai ar terminai). Antrame etape vyksta antraštinių žodžių ir vartosenos pavyzdžių atranka ir klasifikavimas, aprašomųjų akcentinių ir gramatinių požymių parinkimas bei jų semantikos tyrimas (Jakaitienė 2003a, 11). Galiausiai formuojami žodyno straipsniai, vienodinama surinkta medžiaga, sutvarkomi žodyno priedai ir pan.

Taigi vienos iš svarbesnių problemų, su kuriomis susiduria leksikografai, yra šios:

- kokius žodžius įtraukti į žodynus ir kaip juos pateikti;
- kaip tiksliai apibrėžti žodį, kiek reikšmių skirti;
- kokios papildomos gramatinės informacijos (morfologinės, sintaksinės) apie žodžius pateikti;
- kaip atskirti homonimijos ir polisemijos atvejus, t. y. nustatyti, kada yra du skirtingi žodžiai, o kada vieno žodžio dvi reikšmės.

Lietuvių leksikografijos svarbiausios kryptys yra dvi:

- žodžių, žodžių junginių ir jų reikšmių pateikimo žodynuose problemos;
- senųjų žodynų leksikografinė ir leksikologinė analizė.

Zuzana Jonikaitė paskelbė studiją apie frazeologizmų pateikimą (Jonikaitė 1961, 255–276), Sofija Kėzytė rašė apie reikšmių pateikimą ir išdėstymą (Kėzytė 1961, 223–253), Antanė Kučinskaitė – apie veiksmažodžių redagavimo principus (Kučinskaitė 1962, 207–213), Jonas Paulauskas – apie priešdėlinių veiksmažodžių reikšmių aiškinimus (Paulauskas 1963, 215–220), Antanas Lyberis – apie sinoniminį reikšmių aiškinimo būdą (Lyberis 1963, 199–206) *Lietuvių kalbos žodyne*. Violeta Černiutė tyrė šnekamosios (Černiutė 2000, 160–179) ir beekvivalentės leksikos (Černė 2006, 192–208), o Vilija Sakalauskiene – dialektizmų pateikimą aiškinamuosiuose žodynuose (Sakalauskiene 2010, 295–305). Gertrūda Naktinienė nagrinėjo priežastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių leksikografinius straipsnius (Naktinienė 1995, 129–141) ir kt. Rengiant *Bendrinės lietuvių kalbos žodyną* parašyta nemažai leksikografijos praktikos problemoms ir norminamajai leksikografijai skirtų straipsnių. Jų autoriai: Danutė Liutkevičienė, Daiva Murmulaitytė Vilija Sakalauskiene, Violeta Černiutė, Gertrūda Naktinienė ir kt. (plačiau žr. skyrių *Aiškinamųjų žodynų sudarymo problemos*).

Istorinės leksikografijos tyrimai labai įvairūs. Daug jų skirta rankraščiniams Mažosios Lietuvos ir LDK žodynams (Vincentas Drotvinas, Jonas Kruopas, Giedrius Subačius, Vincas Urbutis), pirmiesiems dvikalbiams ar aiškinamiesiems žodynams. Nagrinėjami žodynininkų leksikografiniai metodai, žodynuose pateikiama leksika, žodynų chronologija ir pan. Konstantino Sirvydo žodynų šaltinius ir leksiką aprašė Kazys Pakalka (Pakalka 1961, 221–225; Pakalka 1979, 13–82; Pakalka 1997, 6–31), Antano Juškos lietuvių–lenkų–rusų kalbų žodyno istoriją ir sudarymo principus – Birutė Tolutienė (Tolutienė 1961, 87–377). Yra kitų autorių tyrimus apibendrinančių darbų (Antanas Balašaitis 1984, Algirdas Sabaliauskas 1979a, Zigmąs Zinkevičius 1990) (plačiau žr. skyrių *Lietuvių leksikografijos istorija*).

Leksikografijos teorijos funkcijos ir uždaviniai yra šie:

- pateikti žodynų tipologiją;
- sukurti leksikografijos terminiją;
- sukurti žodynų bendrosios struktūros principus: nustatyti medžiagos atrankos kriterijus, žodyno sudėtį, žodžių ir žodyno straipsnių išdėstymo tvarką, priedų reikalingumą ir pobūdį;
- apibrėžti skirtingų žodynų tipų straipsnio sandarą: nustatyti kiekvienos straipsnio dalies turinį ir apimtį, įvairių požymių ženklavimo būdus, iliustracijos tipus, papildomos informacijos poreikį ir kiekį;
- tyrinėti žodynų ir jų vartotojų santykį;
- tirti žodynų istoriją;
- sukurti leksikografinio darbo teorinius pagrindus;
- numatyti naujų žodynų rengimo gaires ir būdus.

Bet koks žodynas skirtas tam tikriems vartotojams. Būtent **adresatas** nulemia žodyno tipą. Sudarant žodyną, svarbu žinoti ir būsimą jo **paskirtį**. Tai lemia žodyno tipą, žodžių atranką, žodyno straipsnių sandarą.

Leksika yra pati nepastoviausia kalbos sritis, kiekybiniu požiūriu nuolat kintanti. Jos specifiką lemia tokie bruožai: a) elementų gausumas ir nestabilumas (nuolat atsiranda leksemų ar sememų, o esamos keičiasi); b) ryšių tarp elementų įvairovė; c) sistemos skaidymasis į stambesnes ir smulkesnes posistemas; d) neryškios ribos tarp elementų ir posistemų, jų dalinis sutapimas ir susipynimas (Gudavičius 1997, 33). Todėl, pavyzdžiui, nors žodynuose pateikiama nemažai terminų, žodynininkai dažnai nespėja fiksuoti naujas sąvokas įvardijančių žodžių.

Leksikos pateikimo žodyne apimtis priklauso nuo žodyno sudarytojo keliamų tikslų: ar pateikti tik dažniausiai buityje vartojamus, labiausiai bendraujant reikalingus žodžius, ar surinkti kuo daugiau ir kuo įvairesnės leksikos. Aiškinamojo žodyno pagrindą sudaro žodžiai, priklausantys pagrindiniam lietuvių kalbos žodyniniam fondui. Paprastai įtraukiama ir kasdienėje kalboje dažniausių tam tikros srities mokslo terminų. Žodžių atranką lemia jų vartosenos dažnumas. Žodyno sudarytojas turi apsispręsti, kiek pateikti istorizmų, etnografizmų, šnekamosios kalbos žodžių.

Lietuva atsilieka nuo daugelio kraštų leksikografijos žodynų kritikos ir daktikos srityje, dvikalbių žodynų sudarymo procesas vyko ir vyksta visiškai spontaniškai. „Mažne nepaskelbta nė vienos solidesnės recenzijos apie dabar išleidžiamus žodynus, parašytas vos vienas kitas straipsnelis apie esmines teorines leksikografijos problemas (žodynų tipologiją, struktūras, rengimo metodiką)“ (Jakaitienė 2005a, 16). Jei kiekvieno naujai išleisto žodyno pasirodymą lydėtų bent minimalūs suinteresuotosios visuomenės dalies komentarai, į kuriuos vėliau atsižvelgtų žodynų sudarytojai, ateityje galėtų atsirasti kur kas kokybiškesnių ir dvikalbių žodynų (Melnikienė 2009a, 15).

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Pagrįskite teiginį: „Leksikografija glaudžiai susijusi su leksinės semantikos, žodžių darybos, žodžių vartosenos, kalbos istorijos, sociolingvistikos ir kitais tyrimais“ (Jakaitienė 2005a, 7).
- **2 užduotis.** Pagrįskite teiginį: „Leksikografija yra viena iš taikomosios kalbotyros sričių“.
- **3 užduotis.** Nusakykite ryšį tarp leksikologijos, semantikos ir leksikografijos. Pagrįskite konkrečiais pavyzdžiais.

- **4 užduotis.** Kaip suprantate tris užsienio literatūroje skiriamus leksikografijos uždavinius: žodynų kritika, žodynų didaktika ir žodynų istorija. Pasiremkite leksikografijos žinytais (Burkhanov 1998; Hartman, James 2002 ir kt.).
- **5 užduotis.** Palyginkite leksikografijos sampratą įvairiuose užsienio leksikografijos žinyuose (Burkhanov 1998; Hartman, James 2002 ir kt.). Pateikite panašumų ir skirtumų.
- **6 užduotis.** Kaip suvokiate leksikografinio darbo veiklos etapus, paaiškinkite savais pavyzdžiais:

.....
žodyno tipo nustatymas:

.....
žodyno apimties nustatymas:

.....
medžiagos inventorinimas:

.....
žodyno straipsnio formavimas:

- **7 užduotis.** Pasirinkite kokio nors tipo žodyno analitinę recenziją ir aptarkite pagrindinius jos struktūrinius vienetus.

2. LEKSIKOGRAFIJOS TERMINIJA

Pagrindinės sąvokos: žodynas, korpusas, antraštynas, žodyno adresatas, leksikos apimtis, leksikografiniai šaltiniai, žodyno struktūra, megastuktūra, makrostruktūra, mikrostruktūra, leksikografinis vienetas, antraštinis žodis, leksema, lema, alfabetizacija, lemavimas, sublema (polemė), žodžių lizdas, žodyno straipsnis, straipsnio antraštė, antraštinė forma, duomenų laukai (informacijos zonos), apibrėžtis (definicija), reikšmė, reikšmių eksplikavimas, reikšmės atspalvis, metakalba, prototipas, apibrėžčių tipai, apibrėžčių schemas; filiacija, atitikmuo (ekvivalentas), semantizacija, kolokacija, pažyma, nuoroda, indeksacija, sutartiniai ženklai, sutrumpinimų sąrašas, tekstynas, duomenų bazė.

Literatūra: Baunebjerg Hansen 1990; Bergenholtz 1982, 17–36; Bogaards 2003, 28–33; Hartman, James 2002; Burkhanov 1998; Hausmann 1985, 367–411; Hausmann, Werner 1994, 2729–2769; Hausmann, Wiegand 1989, 328–360; Herbst, Klotz 2003, 158–199; Jackson 1991, 35–48, 143–155; Jackson 2002, 25–27, 86–101; Jakaitienė 2003a, 70–79; Jakaitienė 2005a, 33–36; Jakaitienė 2006a, 92–104; Murmulaitytė, 2010; Naktinienė, 2006, 19–33; Wierzbicka 1985; Берков 1995.

Klausimai

1. Kas įeina į bendrąją žodyno sandarą?
2. Kas lemia žodžių atranką?
3. Kokie pagrindiniai žodynų duomenų šaltiniai?
4. Kaip pasirenkamas antraštinis žodis?
5. Kokie yra pagrindiniai lemavimo principai?
6. Ką vadiname žodyno mikrostruktūra?
7. Kas sudaro žodyno straipsnį?
8. Kaip sudaromas žodžių lizdas? Kas į jį įeina?
9. Ką vadiname žodyno straipsnio duomenų laukais (informacijos zonomis)?
10. Kokių sutartinių ženklų pateikiama žodyno straipsnyje?
11. Ką vadiname filiacija?
12. Kokie pagrindiniai reikšmių aiškinimo būdai?
13. Pagal kokius principus pateikiamos žodžių reikšmės?
14. Kokių pažymų galima rasti žodynuose?
15. Kokiam tikslui žodyne vartojamos pažymos?
16. Kokios vartojimo pavyzdžių funkcijos?

Dauguma žino, kaip atrodo žodynas, tačiau pateikti tikslią žodyno apibrėžtį nėra taip paprasta. Net ir pats terminas *žodynas* pradėtas vartoti palyginti neseniai. Jį pirmasis savo rankraščiuose pavartojo Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1949), o šio žodžio vartoseną pagrindė Mikalojus Akelaitis. Paprastai pateikiant žodyno apibrėžtį kalbama apie žodyno paskirtį. Žodynas gali padėti išsiaiškinti, kaip rašomas ar tariamas žodis, kokia žodžio reikšmė, kokios kalbos dalies yra žodis, kaip žodis vartojamas bei koks jo valentingumas ir pan. (plg. Burkhanov 1998, 65).

Dabartinės lietuvių kalbos žodyno elektroniniame šeštajame leidime (toliau – DŽ6e) pateikiama tokia žodžio *žodynas* apibrėžtis: „knyga, kurioje tam tikra tvarka (ppr. abėcėliškai) pateikti žodžiai, žodžių junginiai su paaiškinimais, iliustracijomis ar vertimu į kitą kalbą arba be jų: *Lietuvių kalbos ž. Rašybos ž. Aiškinamasis, etimologinis, terminų, sinonimų ž.*“ Melnikienė savo monografijoje apie dvikalbius žodynus pateikia *Le Robert Electronique* leksemos *žodynas* apibrėžties vertimą: „didaktinio pobūdžio veikalas, sudarytas iš tam tikro skaičiaus vienos ar kelių kalbų elementų, išdėstytų atitinkama tvarka ir pateikiančių informaciją apie juos“ (Melnikienė 2009a, 12). Vadinasi, atkreipiamas dėmesys į tris svarbius žodyno požymius: apimtį, žodžių (žodžių junginių) išdėstymo bei informacijos pateikimo būdą.

Dažnai diskutuojama ir dėl gero žodyno sąvokos. Paprastai minimi tokie gero žodyno požymiai:

- pakankamas žodyno antraštynas;
- žodynu lengva naudotis;
- žodyno straipsnis yra aiškios struktūros;
- pateikiamas pakankamas kiekis vartosenos pavyzdžių.

Kai žodynas kritikuojamas, yra išvelgiami tokie pagrindiniai trūkumai:

- nevienodai aprašomi analogiški, vienetiniai leksiniai vienetai (žodžiai ir sememos);
- ydingai aiškinama sinonimais, todėl niveliuojami artimų sememų reikšmių skirtumai;
- aiškinama žodžiais, kurie patys žodyne neaiškinami (Gudavičius 1997, 54; Gudavičius 2006, 20).

Taigi matyti, kad vieni iš opiausių aiškinamųjų žodynų sudarymo klausimų yra leksikos atranka ir antraštyno sudarymas bei tinkamas žodžių aiškinimas.

Žodyno **korpusą** sudaro visi žodyno straipsniai, o **antraštyną** – visų lemų sąrašas. Problema, kaip žodyne tinkamai subalansuoti leksiką (t. y. iš kokių vartojimo sferų ir kokiomis proporcijomis ją rinktis), yra viena aktualiausių ir sudėtingiausių ne tik dvikalbėje leksikografijoje (Melnikienė 2010, 203). Lyginamasis svoris pirmiausia tenka įvardijamosioms ir nurodomosioms kalbos dalims, tačiau turi būti pateikiama ir raiškiųjų kalbos dalių žodžių (ištiktukų ir jaustukų). Net didelis antraštynas ne visada gali pakankamai atspindėti visas tos kalbos žodžių klases su jų savitomis reikšmėmis, formų ir funkcijų ypatumais. Antraštyno temines grupes lemia rašomo žodyno pobūdis ir jo numatoma paskirtis bei adresatas, pvz., *Lietuvių kalbos žodynas* – dalinis tezasauras, visos įmanomos užfiksuoti pamatinės lietuvių kalbos leksikos archyvas, o *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (toliau – DŽ) – parašytas galvojant apie dabartinę vartoseną.

DŽ pirmo ir antro leidimo rengėjai svarbiu uždaviniu laikė bendrinę kalbą plėsti iš tarmių paimtais žodžiais, todėl šiuose žodynuose nemažai pasyviosios

leksikos. Dabartinės bendrinės kalbos etapą galima vadinti specialiosios leksikos ir naujadarų amžiumi, todėl žodynininkai daugiau dėmesio skiria specialiajai leksikai (Naktinienė 2002, 47–48). Duomenys antraštynams imami iš pirminių šaltinių – grožinės literatūros kūrinių, mokslo populiarinimo literatūros, vadovėlių, publicistikos, periodinės spaudos, tautosakos rinkinių, šnekamosios kalbos ir pan. Naujai atsiradę žodžiai į žodynų antraštynus paprastai įtraukiami šiek tiek pavėluotai, kai jau būna įsitvirtinę vartosenoje.

Dvikalbiai žodynai dažnai remiasi jau parengtais „žodžių sąrašais“, t. y. anksčiau sudarytais vienakalbiais žodynais (Melnikienė 2009a, 181). Kai pagrindinė dvikalbio žodyno kalba yra lietuvių, pamatinis antraštyno šaltinis paprastai būna DŽ, iš jo perimamos apibrėžtys, taip pat išverčiama dalis jame pateiktų iliustracinių pavyzdžių. Aktyviojo dvikalbio žodyno sudarytojas, norėdamas sudaryti šiuolaikinį žodyną, savo nuožiūra yra priverstas praplėsti DŽ antraštyną (Melnikienė 2009a, 28–29). Leksikografai turi tapti lietuvių kalbos normintojais, t. y. įtraukti ne tik DŽ esančią pagrindinio žodyninio fondo leksiką, bet ir iš įvairių pirminių šaltinių atrinkti žodžius, kurie plačiai vartojami visuomenėje, tačiau kol kas nėra įteisinti. Taip pat jiems tenka atmesti kai kuriuos ankstesniuose žodynuose užfiksuotus, bet dabar jau nebevartojamus lietuvių kalbos žodžius (Melnikienė 2009b, 73–84).

Formuojant antraštyną daugiausia sunkumų sudaro šios leksinės grupės:

- nesunorminti šnekamosios kalbos žodžiai;
- dažnesni vulgarizmai ir žargonizmai, kurie nėra užfiksuoti ir stilistiškai įvertinti lietuvių kalbos žodynuose;
- plačiai vartojami naujažodžiai;
- tarminiai žodžiai;
- pasenę žodžiai (archaizmai ir istorizmai).

Nenorminius ar retesnės vartosenos žodžius būtina žymėti, t. y. parodyti, kad jų vartosenos sfera daugiau ar mažiau ribota. Pateikiant „nekonvencinę“ leksiką svarbu nurodyti tinkamą jos atitikmenį ir pažymėti, ar atitikmuo verčiama- mojoje kalboje turi tą patį atspalvį ir vartojimo sferą (Melnikienė 2009a, 190).

Kiekvienas žodynas turi savo struktūrą. Įvadinėje žodyno dalyje paprastai pateikiama: pratarmė, žodyno sandaros aprašas ar naudojimosi žodynu taisyklių paaiškinimas, žodyno šaltinių ir santrumpų sąrašas. Pratarmėje nurodoma informacija apie leidinį, jo apimtį ir pobūdį, autorius, istorines pasirodymo aplinkybes. Skyrelyje, nagrinėjančiame žodyno sandarą, paprastai aptariama žodyno sudėtis, žodyno vienetų sekos tvarka ir lemavimo principai, žodyno straipsnio struktūra, atitikmenų pateikimo ypatumai, semantizacijos ir filiacijos principai⁴, pažymų sistema, sutartiniai ženklai.

⁴ Apie terminus žiūrėti p. 29 ir p. 31.

Vieni leksikografai skiria dviejų tipų struktūrą: **makrostruktūrą** (bendroji žodyno sandara, svarbiausia jos dalis – **žodžių registras**, arba **korpusas**) ir **mikrostruktūrą** – žodyno straipsnio sandarą, kiti – trijų lygmenų struktūrą (**megastruktūra**, **makrostruktūra**, **mikrostruktūra**) (Hartman 2001, 93, 104; Melnikienė 2009, 91; Берков 2004, 15). Tada bendroji žodyno struktūra vadinama **megastruktūra**. Tai įvadinės ir baigiamosios žodyno dalys: antraštinis puslapis, pratarinė, skyrius apie žodyno sandarą, gramatikos apžvalga, šaltinių sąrašas ir pan., o makrostruktūrai priklauso tik žodyno straipsnių korpusas, žodyno straipsnio išdėstymo korpuse principai. Tokiais atvejais žodyno sandara aptariama ne dviem, o trim lygmenimis: viso leidinio, korpuso ir žodyno straipsnio (Melnikienė 2009a, 91, 147).

Tiriant makrostruktūrą nagrinėjama:

- kiek ir kokios rūšies medžiagos pateko į žodyną, t. y. leksikos atrankos principai ir motyvai;
- kaip pateikiami (lemuojami) žodyno straipsniai, t. y. antraštinių žodžių pateikimo principai.

Dažniausiai makrostruktūra būna **abėcėlinė**. Tačiau kartais žodyno straipsnis aiškina ne vieną leksinį vienetą, o kelis, susijusius darybiniais ryšiais. Tuomet straipsnį sudaro **žodžių lizdas**, kuriame yra keli antraštiniai žodžiai. Leksikografijos tyrimuose vartojama ir **sublemos** (arba **polemės**) sąvoka, reiškianti lemas, kurios, norint parodyti etimologinę giminystę su lema (o kartais – ir taupant vietą), pateikiamos ne kaip savarankiškos lemos iš naujos eilutės, bet grupuojamos prie kokios nors vienos pagrindine ar įvadinine vadinamos lemos (Melnikienė 2009a; Plaušinaitytė 2010, 21).

Taigi galima skirti du makrostruktūros tipus – **abėcėlinį**, kai apie lemą formuojamas tik tą lemą aiškinantis straipsnis, ir **lizdinį** – kai straipsnyje šalia lemos pateikiamos ir su ja derivaciniais ryšiais susijusios **polemės**, t. y. į žodyno straipsnį yra įtraukiami pagrindinio aiškinamojo žodžio dariniai.

Lietuvių kalbos aiškinamuosiuose žodynuose antraštiniai žodžiai paprastai dedami pagal abėcėlę nežiūrint balsių ilgumo (*a, q; i, j; u, ū, y*) ir siaurumo (*e, ė*). Žodžių rikiavimas pagal abėcėlę vadinamas **alfabetizacija**.

Lizdu paprastai pateikiami bendrašakniai žodžiai. Tame pačiame lizde aiškinamuosiuose žodynuose dažnai pateikiami produktyviausi transpoziciniai vediniai, t. y. tokie, kurių darybos ir leksinės reikšmės sutampa. Pavyzdžiui, DŽ į pamatinių žodžių lizdus įtraukiami veikėjus pavadinantys priesagų *-tojas, -a, -ėjas, -a, -ikas, -ė* vediniai, veiksmažodiniai priesagos *-imas / -ymas* ir būdvardiniai priesagų *-umas, -ybė* abstraktai, prieveiksmiai su priesagomis *-(i)ai, -yn*. Jie dedami be apibrėžčių ir vartosenos pavyzdžių. Taigi iš tokio pateikimo mažai ką galima spręsti apie abstrakto ar kito vedinio semantinę struktūrą, vartoseną, stilistinius ypatumus (Murmulaitytė, 2010).

Konkretesnės reikšmės ar specialesnių reikšmių turintys abstraktai arba abstraktai, pakeitę reikšmę, t. y. leksikalizuoti, pateikiami atskiru antraštiniu žodžiu. Atskirais antraštiniais žodžiais neteikiami mažybiniai ir maloniniai žodžiai, įvardžiuotinės ar laipsnių formos. Tokias formas reikėtų teikti iliustracijose. Dalyviai, pusdalyviai ir padalyviai antraštiniais žodžiais nekeliama. Išimtį sudaro vienas kitas dalyvis, kuris turi būdvardžio funkcijas, pvz.:

DŽ6e: **žinom||as**, ~a (1) 1. kurį visi žino, pažįsta: *Visiems ž. žmogus, dalykas, įvykis. Mokslui ž. reiškinys. Kiek man ~a (kaip ~a), jis geras darbininkas. Nebuvo tiksliai ~a. Ž. daiktas (dalykas) (be abejo). 2. garsus.*

Vienodai tariami, bet visai kitos (nutolusios) reikšmės žodžiai (homonimai) arba vienodai rašomi, bet nevienodai tariami žodžiai (homografi) DŽ ir Ben-drinės lietuvių kalbos žodyno elektroniniame variante (toliau – BŽe) sudaro atskirus žodyno straipsnius. DŽ6e jie skiriami skaitmenimis priekyje, o BŽe po antraštinio žodžio pakeltu skaičiumi plg.:

DŽ6e: 1 **pal||à** (4) 1. audeklo gabalas: *Paimk pālą ir uždenk duoną. 2. vystyklas: Vaiką susuko į ~às. Čia bus gera ~iūkė (~ūtė) vaikui vystyti. 3. drobulė kam nešti: Paimk pālą ir atnešk skiedrų*
2 **palà** *jst.* raginimui palaukti, grasinimui ir kt. reikšti: *P, kur tu eini? P, nutversiu aš tave, tai žinosi!*

BŽe: **bránginti**¹, *brángina*, *brángino* vksm. (ką) daryti brangų, brangesnį, kelti kainą: *Bránginti nāftos produktūs. Keleiviių vežėjai brángins pāslaugas.*
branginti², *brangina*, *brangino* vksm. 1. (ką) vertinti, tausoti, saugoti: *Branginkite sàvo sveikātą, akis. Draugystę reikia branginti. Brangindamas sàvo garbę, àš pasižadu sténgtis tarnáuti Diėvui ir Tėvynėi. 2. sngr. šnek. keltis į puikybę; sin. didžiūotis: *Kō branginiesi, atėik.**

Tautovardžių lizduose gali būti kartu pateikiami tų tautų žmogų žymintys žodžiai, kai kurių gyvūnų pavadinimų lizduose – aukštesnieji zoologijos sistematikos pavadinimai, pvz.:

DŽ6e: **lietùv||iai** *dgs.* (2) tauta, gyvenanti Lietuvoje, kalbanti viena baltų kalbų. ~is, ~ė *dkt.* (2) tos tautos žmogus

DŽ6e: **vėžiāgyv||is** (1) žiaunomis kvėpuojantis nariuotakojis. ~iai *dgs.* (1) zool. jų klasė (Crustacea)

Dvikalbiuose žodynuose kartais žodžiai į lizdus sujungiami bendros kilmės ir bendrą pradžią turintys žodžiai, plg. Vytauto Balaišio *Lietuvių–vokiečių kalbų žodyną* (2004, toliau – LVKŽ):

LVKŽ: **agrāst||as** (1) (*uoga*) Stachelbeere *f* -, -n; (*krūmas*) Stachelbeerestrauch *m.* -s, -e (*Ribes*); *~ų uogienė* Stachelbeerenkonfitüre *f* -, -n; *~auti* (*~ājuja*, *~āvo*) Stachelbeeren sammeln; *~ýnas* (1) Stachelbeerenpflanzung *f* -, -n

Leksikografiniu vienetu gali būti žodžiai, sudėtiniai terminai ar pavadinimai, frazeologizmai, žodžių dalys. Daugiareikšmį leksikografinį vienetą, žodynuose pateikiamą vienu straipsniu, gali sudaryti dvi ar kelios leksemos. Kartais informacija apie vieną leksikografinį vienetą pateikiama keliuose straipsniuose (ją išskaidant ar dalį jos pakartojant).

Lietuvių kalboje dažnai vartojami stabilūs iš kelių, dažniausiai nekaitomų, žodžių sudaryti junginiai, sudarantys sintaksiškai ir semantiškai nedalomą vienetą, pvz.: *bet kas, kada nors, iš tikrųjų, iš anksto* ir pan. Jie dar vadinami morfologinėmis samplaikomis. Kadangi morfologinės samplaikos atlieka kokio nors vieno žodžio funkciją, jos turėtų būti pateikiamos ir žodynuose kaip atskiras leksinis vienetas.

Žodyno straipsnis – žodyno leksinis vienetas ir visa apie jį teikiama informacija. Paprastai žodynuose straipsniai sudaro atskiras pastraipas, kurios gali būti įvairiausio ilgio: nuo vienos eilutės iki kelių puslapių. Pavyzdžiui, BŽe pamatinių žodžių straipsniuose pateikiami būdvardžių ir dalyvių bevardės giminės (negimininė) forma (su santrumpa *bev.*), sangražiniai veiksmažodžiai, veiksmažodžiai su priešdėliu *ne-* ir frazeologizmai.

Tarptautinį leksikografijos terminą **lema** lietuvių kalboje atitinka **antraštinis žodis**. Tai dažniausiai pusjuodžiu šriftu pažymėta viena kalbos sistemos leksinio vieneto, apie kurį teikiama informacija, forma, kitaip dar vadinama **antraštine žodžio forma**.

Žodyne gali būti aprašomi ir didesni už žodį vienetai – stabilieji žodžių junginiai. Kartais juose lemos pozicijoje būna ne vienas žodis, bet darybinė morfe-ma, sinonimų pora, žodžių junginys arba sakinys, todėl terminas antraštinis žo-dis ne visada tinkamas (plg. Plaušinaitytė, 2010, 20). Taigi tarptautinis terminas lema ne tik trumpesnis, bet ir platesnės reikšmės. Lemos parinkimo principai priklauso: 1) nuo kalbos gramatinės struktūros, 2) nuo leksikografinės tradicijos, 3) nuo žodyno paskirties.

BŽe sudarytojai vartoja terminą **straipsnio antraštė**, kurią gali sudaryti žodžio forma, žodžio dalis, raidė, kelios žodžių formos, sustabarėję žodžių jun-giniai ir pan.

Antraštinis žodis straipsnyje ar lizde paprastai nekartojamas. Bendroji žodžio dalis atskiriama dviem statiniais brūkšneliais (||). Toliau vietoj nekaitomos dalies antraštėje ar iliustraciniuose pavyzdžiuose rašomas sutartinis (paprastai **tildės**, ~) ženklas. Po tildės ženklo kartais pateikiamos ne pagrindinių formų galūnės, o baigmenys. Formų baigmenys pateikiami pradedant ta raide, kuri, žodį kaitant, išlieka nepakitusi, pvz., *pėrmaina ~nos* (Jakaitienė 2010, 186). Rengiamame *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* tildės ženklo aiškumo sumetimais atsisakyta.

Visas antraštinis žodis kartojamas, jei nekintančioje jo dalyje lieka tik viena raidė, pvz., *akis, akies*, arba jei pagrindinėse formose keičiasi šaknies balsis ar priebalsis, kirčio vieta ar priegaidė, pvz., *dramblys, dramblis*.

Pagrindinės antraštinio žodžio formos nustatymo procesas, t. y. lemos parinkimas ir pateikimas žodynuose, vadinamas **lemavimu**. Lemuojant laikomasi dviejų pagrindinių principų:

- pasirenkama mažiausiai nuo konteksto priklausanti forma.
- pasirenkama „morfologiškai minimali“ žodžio forma, neturinti papildomų kaitymo rodiklių.

Daiktavardžio antraštinė forma yra vienaskaitos vardininko linksnis, daugiskaitinių – daugiskaitos vardininkas. Paprastai daugiskaita vartojamų daiktavardžių antraštine forma pasirenkamas vienaskaitos vardininkas, gali būti pridėdama pažyma *ppr. dgs.*:

DŽ6e: **miltė||is** *ppr. dgs.* (2) miltų pavidalo vaistai ar kitokios medžiagos: *~iai nuo galvos skausmo. Dantų ~iai. Skalbimo ~iai. Vartok po vieną ~į* (tokia dozė).

DŽ6e: **núotrupa** *ppr. dgs.* (1) 1. kas nutrupėję: *Valgio, duonos n.* 2. visumos dalis, fragmentas: *Pašnekėsio, užrašų n.*

Kartais žodynų sudarytojai nesutaria dėl paprastai daugiskaita vartojamų žodžių pateikimo, todėl antraštinė forma įvairaus tipo žodynuose gali skirtis, plg. žodynų straipsnius DŽ6e ir *Tarptautinių žodžių žodyne* (toliau – TŽŽ) bei Evaldos Jakaitienės ir Berg-Olsen Sturlos *Lietuvių–norvegų kalbų žodyne* (toliau – LNKŽ) ar *Mokomajame lietuvių kalbos žodyne* (toliau – MLKŽ):

DŽ6e: **antipòdas** (2)

1. *ppr. dgs.* diametraliai priešingų žemės rutulio vietų gyventojas.

2. *prk.* priešingų pažiūrų ir būdo brouožų žmogus

TŽŽ: **antipòdai**

[↑ anti... + gr. pus (kilm. podos) – koja]:

1. diametraliai priešingi Žemės rutulio taškai ir juose esantys žmonės.

2*. priešingų pažiūrų ar būdo brouožų žmonės

DŽ6e: **jāv||as** *ppr. dgs.* (4) kultūrinis grūdinis augalas

LNKŽ: **javai** ~ **vų** 4 pl. korn [ku: ŋ]

DŽ6e: **put||à** (2) ant skysčių paviršiaus susidaranti oro pūslė, burbuliukas

MLKŽ: **pùtos** *dgs. dkt. m.* (2, 6) balta ir pan. medžiaga, atsirandanti ant skysčio paviršiaus

Moteriškosios lyties asmenį reiškiantis daiktavardis DŽe atskirai nelemuojamas: visas pateikiamas tik vyriškosios lyties asmenį reiškiantis daiktavardis su dvejojomis galūnėmis, pvz.:

DŽ6e: **keistuōl||is**, ~*ė dkt.* (2) keistas žmogus

BŽe pateikiamos abi mobiliųjų daiktavardžių (*substantiva mobilia*) formos, plg.:

BŽe: **labdarŷs**, **labdarė** *dkt.* (3^b) žmogus, užsiimantis labdarybe: *Dosnùs labdarŷs. Labdariai šavo gyvėnimą skiria nesavanaūdiškai veikai, už kurią jiė negáuna jókio užmokesčio. Šatrijōs Rāgana bìvo ne tik rašýtoja, bet ir mókytoja, labdarė. Lābdariui įteiktas òrdinas.* • plg. *filantropas*

Būdvardžių, būdvardiškų skaitvardžių ir įvardžių antraštinė forma – vyriškosios giminės vardininko linksnis. Greta dažniausiai pateikiama moteriškosios giminės galūnė. Negimininės būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių formos paprastai pateikiamos tik iliustraciniuose pavyzdžiuose. Šalia antraštinio daiktavardiškai kaitomo skaitvardžio nurodoma jo kilmininko formos galūnė, o šalia būdvardiškai kaitomo – moteriškosios giminės forma. Veiksmažodžio antraštinė forma – bendratis. Be jos, įprasta pateikti esamojo laiko ir būtojo kartinio laiko trečiojo asmens formas ar baigmenis.

Žodynuose gali būti pateikiamos kelios antraštinės žodžio formos, pavyzdžiui, tos pačios reikšmės ir vienodai vartojami žodžiai, turintys tik nedidelių morfologinių ar kitokių skirtumų, jeigu jie abėcėliškai eina vienas šalia kito, dedami greta viename lizde ir kartu aiškinami (DŽ6e, XI), plg.:

DŽ6e: **lauknešà** (3^b), **lauknešė** (3^b), **lauknešėlis** (2), **laūknešis** (1) *etnogr.* uždengiamas medinis indas valgiui neštis į laukus

DŽ6e: **rieškù||čios** *dgs.* (2), **rieškù||tės** *dgs.* (2) dvi sudėtos saujos; į jas telpantis kiekis: *Pilnos r. riešutų. Atsigėrė vandens iš ~čių.*

.....
 DŽ6e: **žabáng||ai** *dgs.* (1), **žabáng||os** *dgs.* (1) pinklės, kilpos, spąstai: *Įkliuvo kaip paukštis į ~us (~as)*.

Į vieną žodyno straipsnį kartais dedami ir du vienodos reikšmės veiksmažodžiai, turintys skirtingas priesagas, pvz.:

.....
 DŽ6e: **pakšė||ti**, *pàkši, ~jo*, **pakšnó||ti**, *~ja, ~jo* 1. lašams su garsu kristi. 2. kaukšėti, takšnoti (*pvz.*, plaktuku). 3. papsėti, čepsėti (*rūkant, valgant*)

Paprastai žodyne aiškinami žodžiai, tačiau gali būti į lemos poziciją iškelti ir smulkesni vienetai – morfemos. Pavyzdžiui, aiškinamuosiuose ir dvikalbiuose žodynuose įprasta į antraštę iškelti darybines morfemas – prefiksus: *ant-*, *ap-*, *avia-* ir kt. Priešdėlių aprašai leidžia sumažinti antraštinių žodžių skaičių, kadangi atskirais straipsniais iškeliama tik tie žodžiai, kuriems priešdėliai suteikia individualias reikšmes, o žodžių, „kurie dėsningai atitinka priešdėlio straipsnyje paaiškintas reikšmes, žodyne daugiau galima nebekartoti“ (Jakaitienė 2005a, 140).

Žodynų sudarytojai turi apsispręsti, ar reikia pateikti ir kilmininko galūnę, kad būtų lengviau nustatyti žodžio kaitymo paradigmą – linksniuotę. Kitų linksnių formas vartotojas gali pasidaryti iš prieduose pateikiamų linksniavimo paradigmų ar lentelių (taip elgiamasi MLKŽ), taip pat lemos kaitybą dažnai rodo iliustraciniai pavyzdžiai.

Kartais skliaustuose pateikiami pagrindinių formų variantai:

.....
 DŽ6e: **obel||is**, *~ies (obel̃s)*, *~ų (3^a) bot.* erškėtinių šeimos vaismedis (*Malus*).

.....
 DŽ6e: **paliáu||ti**, *~na (~ja)*, *palióvė* 1. nustoti ką darius [...]. 2. nustoti buvus, praeiti [...]

.....
 BŽ6e: **bàkstelėti**, *bàkstelėja (bàksteli)*, *bàkstelėjo* vksm. **1.** (ką, kuo, su kuo, kam, į ką, su kuo) nestipriai įdurti, įbesti, suduoti [...]. **2.** (ką, kuo) perkelti pelės (2 r.) žymeklį ties reikiamu objektu, po to paspausti ir tuojau pat atleisti jos klavišą; sin. spragtelėti, spūstelėti [...]

Ar kitaip atkreipiamas dėmesys į formų kaitymą, plg.:

.....
 DŽ6e: **krikščión||is** (*dgs.* *~ys*), *~ė dkt.* (1) krikščionybės išpažinėjas

Kaip netaisyklingos, nelemuotos antraštinės formos aiškinamuosiuose ir dvikalbiuose žodynuose dažnai pateikiami asmeninių įvardžių linksniai (*manęs*,

man, mane, manimi, manyje). Mokomiesiems tikslams į antraštiną gali būti iš-kelta ir kitokių kaitymui svarbių formų, pvz., MLKŽ į lemos poziciją iškeliamos būdvardžių aukštesniojo ir aukščiausiojo laipsnio formos.

Žodyne galima rasti informacijos apie įvairius antraštinio žodžio ypatumus (fonetinius, gramatinius, semantinius, vartosenos ir t. t.). Kitaip tariant, žodyno straipsnį sudaro **keli duomenų laukai (dalys, informacijos zonos)**.

Fonetinių duomenų lauke pateikiama informacija apie garsinę žodžio sudėtį ir kirčiavimo ypatumus. Fonetinių duomenų lauku vadinama straipsnio dalis, kuri teikia informaciją apie leksinio vieneto garsinę sudėtį ir prozodines ypatybes. Paprastai neteikiamos jokios nuorodos apie lietuvių kalbos žodžių garsinę sudėtį, nes lietuvių kalbos rašyba iš esmės sudaryta fonetiniu pagrindu. Rašyba, kuri remiasi morfologiniu ar tradiciniu pagrindu, didesnių tarties problemų nesukelia (Jakaitienė 2005a, 57).

Kirčio vietos bei priegaidės pažymos sudaro lietuvių kalbos aiškinamųjų žo-dynų fonetinių duomenų lauką (Jakaitienė 2005b, 57–65). Kadangi lietuvių kalbos kirtis ir priegaidė atlieka žodžių ir jų formų skiriamąją funkciją, aiškina-muosiuose žodynuose turi būti kirčiuojami visi antraštiniai žodžiai ir jų pagrin-dinės formos, pažymimos vardažodžių kirčiavimo paradigmos, prireikus nuro-domi ir kirčiavimo variantai (Malakauskas 1996, 81–86). Kai kurių aiškinamojo žodžio formų kirčiavimas paaiškėja iš iliustracinių pavyzdžių, plg.:

.....
 DŽe: **palyd**||**ã** *kuop.* (3^b) 1. garbingo asmens palydovai: *Pasirodė generolas su savo pãlyda. Jam buvo duota pëstininkų p.*

Žodynų sudarytojai, gramatikų ar vadovėlių autoriai nuolat susiduria su žo-džiais, neturinčiais stabilių kirčiavimo normų, šalia „senovinio kai kurių žodžių kirčiavimo atsiranda naujas, gajesnis kirčiavimas, kuris yra ne kas kita, kaip kal-bos natūralios raidos rezultatas (DŽ, 4 leidimas, XX). Žodynininkas turi rinktis kurį nors vieną kirčiavimo variantą arba teikti kirčiavimo gretybų.

Stengiamasi ne tik išlaikyti tradicines kirčiavimo normas, bet ir kiek galima atsižvelgti į šnekamosios kalbos polinkius (Pakerys 2006, 72). Dvejopai kir-čiuojamų daiktavardžių ar veiksmazodžių pagrindinis (teiktinesnis) kirčiavimo variantas iškeliamas į pirmą vietą:

.....
 DŽ6e: **jáunat**||**is**, ~*ies m.* (1), **jaunat**||**is**, ~*iës m.* (3^a) jaunas mėnuo, neseniai pasirodžiusio mėnulio tarpsnis

DŽ6e: **sklandytùvas** (2), **sklandýtuvas** (1) *av.* sklandomasis prietaisas: *Sportinis s.*

.....
 DŽ6e: **pleiskanó**||**ti**, ~*ja, ~jo*, **pléiskano**||**ti**, ~*ja, ~jo* pleiskanomis aptekti: *Veidas, galva ~ja. ~jimas* (1)

DŽ6e: 1 **aidé||ti**, *aīdi (áidi)*, ~jo 1. sklisti aidui: *Balsas miške aīdi. Giria net aīdi.*
2. skambėti: *Stygos ~jo. Per girią aīdi jo balsas. Skamba aīdi pentinėliai (d.).*

Siekiant parodyti kirčiavimą prie kai kurių daiktavardžių BŽe pateikiamos kilmininko, prie sudaiktavardėjusių įvardžiutinių būdvardžių ar dalyvių, subūdvardėjusių įvardžiutinių dalyvių – galininko formos, plg.:

BŽe: **baltieji**, *baltūjų* dkt. dgs. baltos ar šviesios spalvos šachmatų figūros: *Žaīsti baltáisiais.* | žaidėjas, žaidžiantis tokios spalvos figūromis: *Baltieji prádeda [laīmi]. Baltūjų éjimas.* • plg. juodieji.

BŽe: **kabamàsis**, *kābamąjī*, **kabamóji**, *kābamąjā* bdv. įvr. (kilnoj. kirč.) 1. toks, kurio laikančiosios konstrukcijos yra iš lanksčiųjų elementų (plieninių lynų ir pan.): *Kabamàsis tiltas.* 2. kabinant prijungtas: *Kābamosios lūbos.* 3. veikiantis su lynine traukle: *Kabaméji ir pastátomieji platforminiai įrenginiai.*

Taip pat BŽe kirčiuojamas kiekvienas iliustracijų žodis, išskyrus vienskie-
menius tarnybinius žodžius (prielinksnius, polinksnį *link*, dalelytes, jungtukus).

Gramatinių (tiek sintaksinių, tiek morfologinių) duomenų laukas teikia tokią informaciją, kuri vartotojui leidžia pasidaryti reikiamas antraštinio žodžio formas ir pavartoti žodžius didesniame kalbos vienetė. Tai informacija, padedanti nustatyti, kokiai kalbos daliai priklauso žodis, kokių yra linksniavimo, asmenavimo ypatumų. Be svarbesnių žodžių formų, gramatinei daliai priklauso ir pažymos. Dažniausiai gramatinėmis pažymomis žymimas žodžių priklausymas tam tikrai kalbos daliai, taip pat giminė, kartais skaičius (paprastai daugiskaitinių daiktavardžių):

DŽ6e: **ateit||is**, ~iēs m. (3^b) būsimas laikas; *prš. p r a e i t i s: Krašto a. A. parodys* (pamatysime, kas bus).

DŽ6e: **aiškin||ti**, ~a, ~o daryti aiškų, suprantamą, komentuoti: *Pamoką á. Įstatymą á. žmonėms.* ~imas (1): *Klaidų ~imas.* ~tojas, ~toja dkt. (1)

DŽ6e: **pažįstam||as**, ~à (~a) dkt. (3^a, 1) žmogus, su kuriuo palaikoma pažintis: *Susikvietė gimines ir ~us. Esame seni ~i. Geras p. ir už giminę geresnis (tts.)*

DŽ6e: **penk||i**, *peñkios kiek. sktv.* (4) skaitmuo, skaičius ir kiekis 5: *P. litai. Peñkios dienos. Peñkios dešimtys. Ateik ~iomis* (penktą valandą).

DŽ6e: **muštyn||és** *dgs.* (2) mušimasis; peštynės: *Kelia ~ės.*

Aiškinamųjų žodynų analizė rodo, kad prie daiktavardžių, veiksmažodžių ar būdvardžių sudarytojai ne visada nurodo kalbos dalies pažymą, o prie įvardžių, skaitvardžių, taip pat dalelyčių, prielinksnių, jungtukų, jaustukų, išiktukų – pažymos paprastai dedamos. MLKŽ ir BŽe kalbos dalis nurodoma visada:

MLKŽ: **ántis** *dkl. m.* (1, 9) laukinis ir naminis vandens paukštis margomis plunksnomis; jo mėsa [...]

MLKŽ: **áctas** *uns. dkt. v.* (2, 1) aštrus rūgštus skystis, ppr. vartojamas kaip prieskonis [...]

BŽe: **láidotuvės** *dkl. dgs.* (1) laidojimo apeigos: *Iškilmìngos láidotuvės. Láidotuvių biùras [eìsena]. Daũg žmonių dalyvãvo jô láidotuvèse [...]*

BŽe: **laidùs, laidì** *bdv.* (4) **1.** lengvai praleidžiantis elektrą, šilumą, vandenį ir kt.: *Aliumìnis labai laidùs šilumai. Dirvožemis laidùs vándeniui. 2.* neketai susuktas; sin. nesukrus: *Audiniuosè bìvo jausti laidùs siùlai.*

BŽe: **láiminti** *láimina, láimino vksm.* (kã) linkėti laimės, sėkmės (ppr. su tam tikromis ceremonijomis): *Kùnigas láimino tikinčiuosius. Išleisdamà į keliõnę mótina láimindavo vaikùs.*

Daugiskaitinio daiktavardžio pažyma rodo ne tik jo defektinę paradigmą, bet savybę jungtis ne su paprastais kiekiniais, o tik su dauginiais skaitvardžiais (taisytinai junginiai yra *dveji marškiniai, dvejios žirklės*, o ne **du marškiniai, *dvi žirklės*). Papildoma informacija pateikiama ir prie dauginių skaitvardžių, plg.:

DŽ6e: **penkerì, peñkerios** *daug. sktv.* (3^b) penki (*su daugiskaitiniais daiktavardžiais ir kuopinės reikšmės daugiskaita*): *P. marškiniai. P. metai. Peñkerios durys. P. batai* (penkios poros batų).

Morfologiniais duomenimis įprasta laikyti šiuos: 1) morfeminę ir darybinę struktūrą, 2) priklausymą kalbos daliai, 3) kaitymo tipą (linksniavimo ar asmenavimo paradigmą, ypatingą kaitymo būdą: perteklinę, defektinę paradigmą ir kt.). Morfologinės informacijos apimtis priklauso nuo kalbos specifikos. Pvz., DŽ daiktavardžių giminė nurodoma tik tais atvejais, kai daiktavardis:

- priklauso bendrajai giminei⁵, pvz., *mušeika b*;
- turi ir vyriškąją, ir moteriškąją giminę;
- yra trečiosios ir penktosios linksniuotės, t. y. „galūnė giminės nerodo“, pvz., *akmuo v. – sesuo m., dantis v. – rakštis m.*

BŽe laikomasi panašaus žymėjimo⁶, plg.:

DŽ6e:	BŽe:
barzdylà <i>v.</i> (2), barzdõcius <i>v.</i> (2) <i>šnek.</i> žmogus su barzda	barzdylà <i>dkl.vyr.</i> (2) šnek. Barzdotas žmogus; sin. barzdočius: <i>Draugãvo jì tadà su tókiu barzdylà daìlininku. Kariùomenėje visùs ùsoçiùs ir barzdylàs kaip màt nuskùs.</i>

⁵ Dėl paties termino tikslumo bei bendrosios giminės skyrimo kalbininkai nesutaria.

⁶ Kiti pavyzdžiai pateikiami http://bkz.lki.lt/?pg=straipsnio_struktura [žiūrėta 2013–12–10].

Prie įvardžių ir skaitvardžių DŽe duodama ir konkretesnė informacija, nurodoma ne tik kalbos dalis, bet ir rūšis.

DŽ6e: **kažkur||is**, ~i nežym. įv. (4) nežinia kuris: *K. iš jų tai padarė.*

DŽ6e: **septiūt||as**, ~ā klt. sktv. (4) → s e p t y n i: ~à diena. ~ų metų vaikas.

Svarbiausios junginių ar sakinių sudarymo taisyklės aprašomos ne žodynuose, o gramatikose, bet jose paprastai nurodomos ne kiekvieno žodžio jungimosi su kitais žodžiais išgalės, o pateikiami bendrieji struktūriniai sintaksės modeliai. Žodyne teikiama informacija apie tai, kaip kiekviena leksema individualiai prisitaiko prie kalbos sintaksinės sistemos. Tam **skirtas sintaksinių duomenų laukas**.

Išsamiausių sintaksinių duomenų reikalauja predikatiniai žodžiai (veiksmažodžiai ir būdvardžiai). Žodyne turėtų atsispindėti jų sintaksinė struktūra, o būtent – tam tikras sintagmų rinkinys: a) predikatinės sintagmos, rodančios veiksmažodžio (ar būdvardžio) ir subjekto (ar deskripto) funkciją atliekančių žodžių ryšius, b) sintagmos, rodančios valdančiojo žodžio ir jo tiesioginio objekto ryšius; c) sintagmos, rodančios predikatinio žodžio ryšius su kitais žodžiais (Jakaitienė 2006a, 92–103). Žodžių junglumo ypatybes gali atskleisti pavyzdžiai, plg.:

DŽ6e: **džiaūg||tis**, ~iasi, ~ėsi turėti smagumą, malonumą, linksintis: ~iūosi, *tave sveiką matydamas*. ~iasi *sūnumi tėvai*. *Nesidžiaūk iš kito nelaimės*. *Nesidžiaūk radęs, neverk pametęs (tts.)*

Sintaksine informacija lietuvių kalbos žodynuose taip pat laikytina linksnių pažymos ties prielinksniais. Veiksmažodžių sintaksines savybes žodynuose pirmiausia rodo tranzityvumo arba intranzityvumo ir beasmeniškumo pažymos (*tr., vt. / intr., vi; impers. / beasm.*).

Sintaksinius duomenis žodyno straipsnyje galima pateikti valdymo modeliais (valentingumo formulėmis, įvardžiais, simboliais ir pan.). Toks modelis sudarytų specifinę kiekvieno straipsnio sintaksinių duomenų lauko dalį, plg.:

MLKŽ: **laikyti, laiko, laikė** vks. (3) **1.** (*kas, ką*) turėti ranka (rankoje, rankomis): *Ką jįs laiko rankoje? – Knỹgą [...]* **2.** (*kas, ką, kame / kur*) turėti padėjus: *Váistus laikykite vėsiojė viētoje [...]*, **3.** (*kas, ką, kuo / koku*) manyti, kad kas yra kas / koks: *Visi laiko jį gerū gýdytoju [...]*, **4.** (*kas, ką*) atlikti tam tikras apeigas bažnyčioje: *Kūnigas laikė mišiàs.*

Žodyno straipsniuose paprastai fiksuojami tik prijungiamieji ryšiai. Valdymo modeliai turėtų būti pateikiami visų divalenčių ar keliavalenčių veiksmažodžių ir daugumos divalenčių būdvardžių straipsniuose (Jakaitienė 2006a, 100–101).

Aiškinamiesiems žodynams ypač svarbus **semantinių duomenų laukas**. Taip vadinama informacija apie tai,

- kiek žodžio reikšmių skiriama, kokia tvarka išdėstomos reikšmės;
- kaip atskiriamos perkeltinės reikšmės ir perkeltinis žodžių vartojimas;
- koku būdu žodyne atsispindi daugiareikšmiškumo ir sinonimijos, daugiareikšmiškumo ir homonimijos santykiai.

Daugelyje Vakarų Europos šalių žodynų įprasta visus žodžius apibrėžti vartojant keletą tūkstančių visuotinai žinomų bendrinės kalbos žodžių, kurie yra kiek įmanoma semantiškai ir stilistiškai neutraliesni. Tai vadinamoji **metakalba**. Rašant BŽ skirtos tokios semos: ‘Dievas / mitinė dievybė’, ‘asmuo / žmogus’, ‘gyvūnas’, ‘augalas’, ‘daiktas’, ‘gamtos jėga’, ‘abstraktus dalykas’, ‘veiksmas’, ‘būseną’, ‘veiksmo ar būsenos pradžia’, ‘veiksmo ar būsenos pabaiga / rezultatas’, ‘slinktis’, ‘mušimas’, ‘kalbėjimas’, ‘garsai’, ‘regėjimas’, ‘emocijos’, ‘intelektas’, ‘padarymas’, ‘destrukcija’, ‘gausumas’, ‘įstengimas ką daryti’, ‘intensyvus veiksmas’ ir kt. (Naktinienė 2006, 29).

Apibrėžtis (definicija) – leksinio vieneto reikšmės aiškinimas ar apibrėžimas. Žodžiai apibrėžiami semantiškai ir stilistiškai neutraliais žodžiais, kuriuos galima rasti pačiame žodyne. Taip susiduriama bent su dviem problemomis: kartais į antraštiną įtraukiami retesni žodžiai vien todėl, kad jais apibrėžiami kiti žodžiai. Ne visada sudėtingus terminus pavyksta apibrėžti paprastais žodžiais (Liutkevičienė 2006, 14).

Reikšmės apibrėžtis aiškinamajame žodyne pirmiausia priklauso nuo to, kaip suprantama pati reikšmė. Šiuo metu vis labiau tolstama nuo struktūralistinio požiūrio į reikšmę kaip „būtinų ir pakankamų“ požymių struktūrą ir vis plačiau pripažįstamas kognityvistinis požiūris į reikšmę kaip į tam tikrą visuminio patyrimo struktūrą (gešaltą) žmogaus sąmonėje, taigi reikšmę kaip subjektyvų fenomeną, reikšmę kam nors (Gudavičius 1999, 25–31; Gudavičius 2006, 106). Aiškinant žodžių reikšmes būtina atsižvelgti į tris aspektus: tautiškumo, prototipiškumo ir antropocentiškumo. Reikšmės konstruktas koreliuoja su kognityvinės lingvistikos perimta prototipo sąvoka. Žodžio reikšmės pagrindą sudaro kategorijos – pasaulio daiktų, reiškinių, požymių klasės, kurios tuo žodžiu pavadinamos. Tipiškiausi kategorijų atstovai ir vadinami prototipais. Orientacija į prototipą išlaisvina kalbininką nuo pareigos apimti reikšmės apibrėžtyje visus atvejus. Prototipiškumas remiasi ne formaliaja, bet tipiškumo, normos logika – ‘taip, kaip paprastai būna’ (plačiau žr. Wierzbicka 1985).

Norint vienodžiau apibrėžti tos pačios darybos žodžius stengiamasi kurti apibrėžčių schemas, pvz., tautų pavadinimams apibrėžti – *tauta, gyvenanti tam tikroje vietoje, kalbanti tam tikros grupės kalba*.

Veiksmažodžių (kartotinių, dažninių, mažybinių, priežastinių) reikšmės aiškintinos pagal darybinių tipų ir potipių reikšmes, į aiškinimą įtraukiant ir

pamatinį žodį, pvz., *nešioti* vksm. kart. 1. dažnai, nuolat nešti; *pirkinėti* vksm. kart. mžb. ne kartą, po truputį pirkti; *apkerpėti* vksm. apaugti kerpėmis; *karštėti* vksm. darytis karštam ir t. t. (Sakalausienė 2003, 111–112).

Reikšmių eksplikavimas – reikšmių skaidymas į elementus. Pagrindiniai semantiniai komponentai sudaro reikšmės branduolį, t. y. centrą, o šalutiniai priklauso reikšmės struktūros periferijai. Pagrindinė žodžio reikšmė yra ta, kuri labiausiai nulemta paradigminių ir mažiausiai – sintagminių santykių. Ji yra lėmusi kitų reikšmių atsiradimą. Kartais negalima tiksliai nustatyti žodžio pagrindinės, istoriškai pirminės reikšmės. Aiškinamuosiuose žodynuose pirmoji pateikiama plačiausiai vartojama reikšmė, tačiau ne visada ta reikšmė istoriškai yra seniausia, arba pirminė. Toliau eina retesnės, senesnės ir specialesnės reikšmės.

Žodžių reikšmes dedant ir išdėstant aiškinamajame žodyne laikomasi tokių principų: 1) dedamos tik aiškios ir žinomos bendrinės kalbos reikšmės. Neduodama siauriau vartojamų, tarminių, labai specialių, pasenusių, vulgarių reikšmių. Vengiama per didelio reikšmių smulkinimo ir individualių žodžio pavartojimo atvejų; 2) reikšmių atspalviai skyrium nededami; 3) be tiesioginių žodžio reikšmių, skiriamos perkeltinės.

Aiškinamajame žodyne yra trys pagrindiniai **apibrėžčių tipai**: aiškinamasis, sinoniminis ir nuorodinis. Be pagrindinių aiškinimo būdų, galimi ir kiti: nusakomasis (frazologizmų, jungtukų ir kt. vartoseni nusakyti), vienažodis (po stilistinių pažymų *menk.*, *šnek.*) ir mišrusis (aiškinimas, papildytas sinonimais ar vartosenos apribojimų nusakymais (Naktinienė 2006, 22).

Geriausiai žodžio reikšmę atskleidžia **aiškinamasis būdas**, plg.:

DŽ6e: **aguonà** (2) *bot.* daržo ir laukų augalas aukštu stiebu, dideliais žiedais (Papaver); jo grūdas: *Pilnavidurė a. Smulkus kaip aguonos grūdas. Raudonas kaip a.*

DŽ6e: **skraidỹkl|ė** (2) skraidymo prietaisas, sudarytas iš bure aptraukto trikampio sparno pavidalo rėmo: *~ių sportas*

Žodžiai gali būti aiškinami ir sinonimais. Toks aiškinimo būdas vadinamas **sinoniminiu**, plg.:

DŽ6e: **nyk||ūs**, *~ì* (4) 1. nejaukus, nemalonus, klaikus: *~ì giria. ~ù tokių naktį vienam keliauti.* 2. liūdnas, nuobodus: *N. gyvenimas. Nỹkios rudens dienos. Ilgu be tėoynės, ~ù be savų.* 3. ryt. lėtas, nerangus: *N. darbininkas*

BŽe: **baĩsvas, balsvà** bdv. (4) balzganas, apybaltis, balkšvas: *Balsvì žiedai [vikišrai, plaukai]. Balsvà mediena. Ūglių viršūnės baĩsvos. Balsvòs spalvòs skýstis. Šis moliūgas užauga sáulėje baĩsvas, pavésyje – žálias.* • plg. juosvas.

Aiškinant regioninius (tarminius), pasenusius, skolintus ar įvairius išvestinius žodžius DŽ vartojamas **nuorodinis aiškinimas**. Nuorodomis vadinami specialieji ženklai, nukreipiantys vartotoją į tam tikrą to paties žodyno vietą. Be santrumpos *žr.*, t. y. *žiūrėk*, dar vartojama rodyklė ir lygybės ženklas. Rodyklė → rodo, su kokia leksema siejamas žodis. Lygybės ženklas naudojamas neteiktiniems žodžiams nurodyti į teiktinus, plg.:

DŽ6e: **abažūras** (2) *žr. l g a u b t a s l*

DŽ6e: **abriedėlis** (2) *žr. k i a u r u t i s*

DŽ6e: **leukemija** (1) *žr. l e u k o z è*

DŽ6e: **bendrakeleivis**, ~ė *dkt.* (2) *žr. b e n d r a k e l i o n i s*

DŽ6e: **keleiviškas**, ~a (1) → *k e l e i v i s: knyg. ~os vaišės.*

DŽ6e: **jiė**, *jōs asm. įv. dgs.* → *j i s*

DŽ6e: **sosiskà** (2) *ntk. = d e š r e l è*

DŽ6e: **straūsas** (2) *ntk. = s t r u t i s*

DŽ6e: **štātas** (2) *ntk. = v a l s t i j a*

Tiek sinoniminis, tiek nuorodinis būdai nėra patikimi reikšmei atskleisti. Aiškinant sinonimais niveliuojami artimų žodžių reikšmių skirtumai, o nuorodinis apskritai tik nukreipia į kitą žodį (Liutkevičienė 2006, 13–14).

Jei žodis turi ne vieną reikšmę, reikšmės numeruojamos arabiškaisiais skaitmenimis. Perkeltinės reikšmės žymimos santrumpa *prk.* Nesusiformavusi perkeltinė reikšmė arabiškais skaitmenimis neišskiriama, tačiau pateikiama prie tiesioginės reikšmės: DŽ – po statinių brūkšnelių, BŽe – po staus brūkšnelio, plg.:

DŽ6e: **káilis** (1) plaukuota gyvulio oda: *Avies, vilko, šuns, lapės k. Skreba kaip senas k.* || *prk.: Neteisk kito, kol jo ~yje (padėtyje) nesi buvęs.*

DŽ6e: **kėl̃ias** (4) 1. žemės ruožas, kuriuo einama ar važiuojama: *Siauras, tiesus, lygus k., ~ėlis, ~iukas. ~iūs tiesti. Vilniaus k. (kelias į Vilnių). ~yjė radęs neimčiau (apie ką prastą). K. lūžta, rūksta (didelis judėjimas keliu).* || *prk.: Gyvenimo k. (gyvenimas). Nemesk ~io dėl takelio (tts.).*

DŽ6e: **maĩlius** *kuop.* (2) iš lervų atsiradusios žuvytės: *Yra ~iaus, bus ir žuvų. Kokios čia žuovs - vienas m.* || *prk.: Vakarelyje vienas m. (labai jauni šokėjai).*

DŽ6e: 1 **užúolank̃a** (1) netiesus kelias, vingis, lankstas: *Kelio u. Daro didelę ~q.* || *prk.: Sakyk be ~ų, ar padarysi, ar ne.*

BŽe: **baltapūkis, baltapūké** *bdv.* (2) 1. su baltais pūkeliais: *Baltapūké piėnė – tai trumpalaikio gyvybės triūmfo ir grōžio simbolis.* | *prk.: Baltapūkiai debesėliai.*

Reikšmių atspalviai aiškinamuosiuose žodynuose nenumeruojami. DŽ jie pateikiami po kabliataškio, o BŽe – po stataus brūkšnelio, pvz.:

DŽ6e: **stiklin||ė** (2) geriamasis stiklinis indas; jame telpantis kiekis: *S. vandens. Išgėriau ~ę arbatos.*

BŽe: **balsúotojas, balsúotoja** dkt. (1) žmogus, kuris turi teisę balsuoti per rinkimus: *Balsúotojų sąrašas. |žmogus, kuris balsuoja: Per šiuos savivaldos rinkimus buvo kaip niekad mažai balsuotojų. Visus balsuotojus kviečiame dalyvauti ir kituose mūsų svetainės konkursuose.*

BŽe: **kabarėtas** dkt. (2) kavinė ar restoranas su įvairia pramogine programa (šokiais, dainomis, muzika): *Vaidinti [šókti, dirbti] kabaretė. Aplankyti Parýžiaus kabaretus. |jos ar jo patalpos: Atnaūjintas kabaretò dizáinas.*

Kai sinoniminis ar aprašomasis aiškinimas nėra pakankamai aiškus, neatskleidžia riboto leksinio junglumo žodžių semantikos, vartosenos, pridedama papildomų aiškinamųjų žodžių skliaustuose:

DŽ6e: **beřgdž||ias, ~ià** (4) 1. nepasilakščiusi, nevaisinga (apie karves, kumeles, ožkas, avis ir kt.)

DŽ6e: **dėgl||as, ~à** (4) margas (apie kiaulę)

DŽ6e: **gūdum||à** (3^b) vidurys, gilumas (apie naktį, tylą, tamsą ir kt.)

DŽ6e: **klegesys** (3^b) 1. gagėjimas, krykavimas (apie paukščius): *Žqsy k.*

DŽ6e: **piėnburn||is, ~ė** dkt. (1) *menk.* kas nerimtai elgiasi (apie vaikiną ar merginą): *Ir tu to ~io klausai!?*

DŽ6e: **šviėž||ias, ~ià** (4) 1. tik ką gautas ar pagamintas, naujas (apie maistą): *~ià duona (tik iškepta). Š. pienas (tik pamelžtas). ~ià mėsa. ~ios bulvės. Karvė su ~iù pienu (neseniai turėjusi veršį).*

Tam tikra sisteminių ryšių eksplikacija aiškinamajame žodyne yra žodžio sinonimų ir antonimų pateikimas po reikšmių aiškinimo. Tokiu būdu parodomas skirtingų sememų sutapimas arba jų artimumas (Sakalauskienė 2003, 111).

Filiacija – daugiareikšmio žodžio semantinės struktūros skaidymas, t. y. nustatymas, kiek reikšmių galima skirti žodžio reikšmių sistemoje. Žodis skaidomas reikšmėmis atsižvelgiant į jo semantinę struktūrą. Dažniausiai reikšmės numeruojamos arabiškaisiais skaitmenimis. Žodynų sudarytojams svarbu aiškiai pateikti daugiareikšmio žodžio leksinę semantinę struktūrą. Kaip teigia Zita Šimėnaitė, „[t]arp žodžių semantinės analizės ir leksikografinio jo reikšmių aprašo yra abipusis grįžtamasis ryšys: be semantinės analizės neįmanomas žodžio reikšmių aprašymas žodyne, antra vertus, tiriamasis leksinės semantikos darbas dažnai grindžiamas žodynuose užfiksuotomis žodžio reikšmėmis (Šimėnaitė 2003, 4).

Daugiareikšmių žodžių reikšmės gali įeiti ne tik į skirtingų artimų reikšmių grupes, bet ir į skirtingas leksines semantines grupes, skirtingus semantinius laukus, būti pamatu skirtingiems dariniams.

Iliustracinių duomenų laukas – tai informacija, kaip taisyklingai vieną ar kitą žodį pavartoti kontekste. Iliustracinei daliai priklauso įvairūs žodžių junginiai (laisvieji ir nelaisvieji), ištisi sakiniai, kartais rašytojų citatos, tautosaka (patarlės, priežodžiai, mįslės), plg.:

DŽ6e: **gìrn||a** (1) malamasis akmuo: *Sukasi kaip apatinė g.* (apie nerangų žmogų)

DŽ6e: **kėkštas** (1) *zool.* margas, triukšmingas varnų šeimos miškų paukštis pasišiaušusia galva (*Garrulus glandarius*): *Rengiasi kaip k. į dausas lėkti (tts.). Šokinėja kaip k. ant grūdo (tts.). Lengvas kaip k.* (apie sudžiūvusį žmogų ar gyvulį)

DŽ6e: **líep||a** (1) 1. *bot.* medis žalsvai ar gelsvai baltais kvapiais, medingais žiedais (*Tilia*): *Sužydo ~os. ~os žiedų arbata. Užaugo kaip l.* (apie merginą). *Siūbavo ~ėlė žalia be vėjo (d.)*

DŽ6e: **sétuvė** (3^a) pintinė javams sėti; joje telpantis kiekis: *Kelias sėtuves išsėjo. Burna kaip s.* (apie didelį, apskritą veidą)

Žodžių vartosenos pavyzdžiai padeda atskleisti žodžių reikšmes ir reikšmių atspalvius, bent iš dalies parodo tam tikro žodžio leksinę aplinką, vartojimo sferą, gramatines ypatybes ir sintaksinius ryšius. Sintaksinių ryšių eksplikavimas parodo, su kokiais žodžiais ar žodžių grupėmis antraštinis žodis gali sudaryti junginius. Junginiai gali būti tiek laisvieji, tiek pastovieji, taip pat įvairios **kolokacijos** – prasmingų ir gramatiškai dažnai vartojamų mažiausiai dviejų žodžių junginys. Stengiamasi parodyti tipiškiausius antraštinio žodžio vartosenos pavyzdžius, žodžio reikšmės pakitimus laisvuosiuose ir pastoviuosiuose junginiuose. Vienas iš aiškinamųjų ir dvikalbių žodynų trūkumų – per mažai pateikiama kolokacijų.

Didesnės apimties žodynuose reikšmės iliustruojamos gausiau, mažesnės – tik būtiniais atvejais. Vietos taupymo sumetimais antraštiniai žodžiai pavyzdžiuose dažnai trumpinami: vietoj pagrindinės jų formos paprastai rašoma tik pirmojo raidė, kitų formų – tik kaitomosios žodžio dalys.

Frazeologizmai nusakomi žodžių junginiu ar sakiniu, kurie gali būti pavartoti kalboje kaip jų sinonimai. Bže frazeologizmų reikšmė ar reikšmės aiškinamos tik pagrindinio dėmens straipsnyje. Jei frazeologizmas pateikiamas kito jo dėmens straipsnyje, rašoma tik antraštinė frazeologizmo forma ir jis sutrumpinimu žr. nukreipiamas į žodį, kurio straipsnyje yra aiškinimas⁷.

Aiškinamasis žodynas taip pat teikia informaciją, kuri gali padėti vartotojui suvokti tam tikrus pateikiamųjų žodžių požymius, nefiksuojamus semantinių

⁷ <http://bkz.lki.lt/?pg=frazeologizmai> [žiūrėta 2013-12-10].

duomenų lauke. Tai emociniai ir funkciniai stilistiniai žodžio turinio (ar jį tik papildantys) komponentai. Ši informacija priklauso **stilistinių duomenų laukui**.

Emociniai komponentai gali būti kelių rūšių: menkinamasis-niekinamasis (pejoratyvinis), pajuokiamasis, vulgarusis, eufemistinis, maloninis, patetinis ir kt. Žodžiai, reikalingi funkcinio stilistinio apibūdinimo, turi taip pat specialias pažymas, pvz.: *fam.* – familiarus, *euf.* – eufemizmas, *vulg.* – vulgarizmas, *niek.* – niekinamasis ir pan., plg.:

DŽ6e: **móč||ia** (1) ryt. *fam.* motina: *M. su tėvu išvažiavo į turgų. ~ios mušimas - sviestu tepimas (tts.)*

DŽ6e: **nelab||àsis**, *nelàbojo dkt. euf.* velnias: *Ar n. tave apšėdo! (keikiant). ~àsis, ~óji dkt.*

DŽ6e: **pāpas** (2) *vulg.* 1. krūtis. 2. spenys. 3. žindukas

DŽ6e: **šliūndra** (1) *niek.* 1. b. nevala, apsileidėlis, valkata: *Visur valkiojasi tas š. 2. pasileidėlė, ištvirkėlė*

Funkcinis stilistinis žodžių kryptingumas, kurį lemia išimtinis žodžio vartojimas tam tikro stiliaus (šnekamojo ar knyginio) tekstuose, dažnai žymimas santrumpomis *šnek.* ir *knyg.* (Jakaitienė 2005a, 101–102).

Papildomomis pastabomis gali būti išskiriami vaikų kalbos žodžiai, plg.:

DŽ6e: **ciùcè** (2), **ciùckis** (2) (vaikų kalboje)

DŽ6e: **kùzè** (2) arklys (vaikų kalboje)

DŽ6e: **kūkas**, **-è** (2) *dkt.* (2) paršas, kiaulė (ppr. vaikų kalboje)

DŽ6e: **liūlè** (2) (2) lopšys (ppr. vaikų kalboje)

DŽ6e: **niùnè** (2) duona (vaikų kalboje)

DŽ6e: **tìtè** (2) žaislas (vaikų kalboje)

Dvikalbiuose žodynuose žodžiai aiškinami kitų kalbų **atitikmenimis (ekvivalentais)**. Prieš kitų kalbų atitikmenis dar pateikiami reikšmių paaiškinimai, padedantys greičiau suvokti žodžio reikšmę (-es) ir vartoseną. Toks aiškinimo būdas vadinamas **semantizacija**, pvz.:

LVKŽ: **ùžsklanda** (1) 1. (*duru*) Riegel *m -s-, -i*; 2. (*knygos*) Éndvignette [-vinj'ete] *f-, n*; 3. *tech.* Spèrre *f-, -n*

Papildomų reikšmių paaiškinimų galia rasti ir antonimų ar sinonimų specialiuose žodynuose.

Kartais žodynuose pateikiamos žodžių kilmės, šaltinių nuorodos, pažymima, kokioje vietovėje, tarmėje vienas ar kitas žodis vartojamas ir pan. Vokiečių leksikografijoje skiriama net keliolika tokių duomenų ir jų teikiamos informacijos

rūšių, pvz.: duomenys apie pasenusius žodžius (vok. *Diachronische Markierung*), terminus (vok. *Diatechnische Markierung*), svetimus žodžius (vok. *Diaintegrative Markierung*), socialinį žodžių statusą (vok. *Diastratische Markierung*), žodžių dažnumą (vok. *Diafrequente Markierung*), žodžių geografiją (vok. *Diatopische Markierung*) ir pan. (Hausmann 1977). Šios informacijos apimtis priklauso nuo konkretaus žodyno tipo.

Pažymos – tai sutrumpinti arba pateikti simboliškai žodžiai (žodžių junginiai), kurie iš dalies charakterizuoja pagrindinės arba verčiamosios kalbos žodžius. **Gramatinės pažymos** leidžia atskirti nelinksniuojamus žodžius, daiktavardžius, vartojamus tik vienaskaita ar daugiskaita, tranzityvinius ar intranzityvinius, beasmenius ar sangražinius, priešastinius ar kartotinius veiksmožodžius ir pan.:

DŽ6e: **želė** *nkt. dkt. m. kul.* valgis iš želatinos ir sulčių, drebučiai

LKŽe: **nėšti**, *nėša, nėšė* 1. *tr.* 5D194, R, K einant gabenti iš vienos vietos į kitą paėmus, užsidėjus [...]

MLKŽ: **džiaūgtis, džiaūgiasi, džiaūgėsi** *sgr. vksm. (1) (kas, kuo / dėl ko / + šs / + ps.)* jausti džiaugsmą: *Vaikai džiaūgėsi atostogomis [...]*

DŽ6e: **siūdin||ti**, *~a, ~o prp. s i ū t i l*

LKŽe: **bėginėti, -ėja, -ėjo** J, K; R *iter. dem.* bėgti

Stilistinės pažymos parodo, ar žodis turi papildomų stilistinių požymių. Konotuotoji leksika yra skirstoma į funkcinę ir emocinę-ekspresinę leksiką, informatyvią teigiamų ar neigiamų emocijų atžvilgiu. Funkcinei leksikai skirtini šnekamosios kalbos ir knyginių atspalvį turintys žodžiai ar žodžių junginiai, plg.:

DŽ6e: 1 **dundūlis** (2) *šnek.* griautinis, perkūnas: *Jau girdėti d. dunda*

DŽ6e: **liąpsusas** (1) *knyg.* didelė kvaila klaida (ppr. kalbos, logikos)

Konotuotos leksikos žymėjimas žodynuose įvairuoja: vieni žodžiai pateikiami kaip emociniai ekspresiniai, o prie jų vedinių tokių pažymų nėra. Ne visada aišku, kurią leksiką žymėti kaip šnekamąją, o kurią kaip ekspresinę (Černiūtė 2000, 160–179).

Šalia terminų paprastai nurodoma jų vartojimo sritis, pvz.:

DŽ6e: **ālavas** (3^b) *chem.* baltas arba pilkas geležies sunkumo metalas, vartojamas lituoti, bronzos ir babito lydiniams (Sn)

DŽ6e: **atamānas** (2) *istor.* 1. kazokų viršininkas. 2. vadovas, vadeiva: *Plėšikų a.*

DŽ6e: **byl||ā** (4) 1. *teis.* teismo procesas

Santrumpa *psn.* žymimi pasenę žodžiai ar reikšmės:

DŽ6e: **dabōklė** (2) *psn.* arešto namai, areštinė

DŽ6e: **godōnė** (2) *psn.* pagarba

DŽ6e: **kūnig||as** (3^b) 1. dvasininkas (ppr. katalikų, protestantų): *K. pamaldas laiko. Mirė su ~u* (išpažintį atlikęs). *Ir k. du kartus pamokslo nesako (tts.)*. 2. *psn.* kunigaikštis

Taigi pažymomis teikiama informacija apie leksinio vieneto ar atskiros jo reikšmės gramatinius, stilistinius, kilmės, vartojimo ar kitokius požymius. Pažymos aiškinamos **sutrupinimų sąrašė**.

Žodynuose taip pat pateikiama įvairių **sutartinių ženklų**, pvz., DŽ prieš sudėtinius terminus ir sudėtinius pavadinimus dedamas ženklas [^], o prieš frazeologinius junginius – ◇.

Indeksacija vadinamas tam tikrų paradigminių leksinio vieneto požymių nurodymas specialiais skaitmenimis, raidiniais ar kitokiais sutartiniais ženklais, pvz., DŽ skaitmenimis skliaustuose nurodomas kirčiavimo tipas, o MLKŽ po antraštinio vardažodžio skaitmenimis pateikiama daiktavardžio, moteriškosios ir vyriškosios giminės būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių linksniavimo paradigmos, po antraštinio veiksmožodžio – asmenuotė, plg.:

DŽ6e: **lāp||ė** (2) 1. *zool.* plėšrus brangiakailis žvėrelis: *Rudoji l.* (Vulpes vulpes).

Poliarinė l. (Alopex lagopus). *Juodsidabrė l.* ~ės *urvas*. ~ės *kailis*. *L. vištą pagavo. O kur buvai, ~utėite?* (d.). 2. *prk.* gudrus, suktas, mokantis pataikauti žmogus: *Gudrus l. Koks jis l.!*

MKLŽ: **lāpė** *dkt. m.* (2, 8) plėšrus žvėris su smailiu snukiu ir ilga uodega: *Įš lāpių kailių siūva káilinius*.

Žodynuose galimi ir įvairūs **priedai**. Dvikalbiuose žodynuose priedais vadinami vienos ar abiejų gretinamų kalbų fonetikos ir gramatikos aprašai, toponimų (hidronimų ir oikonimų, sutrupinimų sąrašai). Kartais atskirai duodami tautovardžių sąrašai. Galima pateikti ir populiariausių Lietuvoje žmonių vardų sąrašą.

Šiuolaikinėje leksikografijoje plačiai remiamasi tekstynais. **Tekstynas** – elektroninių tekstų ištraukų rinkinys, didelės elektroninių tekstų sankaupos, apdorojamos specialiomis kompiuterių programomis. Sudarant žodynus taip pat remiamasi **duomenų bazėmis** – elektroniniu būdu sudarytais duomenų rinkiniais arba **kartoteka** – iš įvairių šaltinių išrinktų žodžių (taip pat ir vartosenos pavyzdžių), surašytų į atskiras korteles (lapelius), rinkiniu.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Pateikite kelias termino *žodynas* apibrėžtis ir nusakykite pagrindinius žodyno požymius.
- **2 užduotis.** Apibūdinkite, kokia informacija pateikiama DŽ pratarmėje. Kokių dar yra megastruktūros vienetų.

- **3 užduotis.** Kaip žodynuose sudėtumėte šiuos žodžius ir žodžių samplaikas:

keliese, kėdė, keisti, kėliklis, kekė, kęsti, kelissyk, kepurė, kiek, keiktis, kėkštas, kiaulė, kefyras, kėpsoti;

ieškoti, įskaitinis, įbrėžti, yda, įskiepis, įsiveržti, identiškąs, įlįsti, ietis, idant, įskiepyti, yla, įelektrinti, įskaityti;

išgręžti, iš naujo, iškaba, išėjimas, išmintis, iš karto, išimti, iš anksto, išdėstyti, išeivis, iš eilės;

pasklisti, paskanėti, paskiras, paskesnis, paskystėti, paskirtis, paskęsti, paskiau, paskirstyti, paskėliau, paskaninti, paskyra.

- **4 užduotis.** Padiskutuokite, kokius žodžius trauktumėte į *Bendrinės lietuvių kalbos* žodyno antraštiną:

afrodiziakas, alkoesteris, antikrizinis, bagetė, barakuda, barbekiu, binoklis, biznis, bistro, bliutufas, bliuzmenas, bukeris, blogas, čiulpinukas, dreskodas, ekskliuzyvinis, ekstrymas, fristailas, indaplovė, javainis, glamūras, mėšainis, mocarela, naktiniai, ploviklis, soulmenas, sušis, tiuneris, tiramisas, veganas.

- **5 užduotis.** Kaip lemuotumėte pabrauktus žodžius:

jis, be abejonės, ateis; jo kalba kurstė aistras; ankstesniais metais; tėvas viską padarė akimirksniu; tai atsitiko mano akivaizdoje; tu iš dalies kaltas; pasirašė inicialais; sėdi ant kelių; mano draugas siunčia tau labų dienų; varyk šunį laukan; pasėdėkite laukiamajame; sužadė lygiosiomis; jaunuolį nuteisė lygtinai; jis manęs nesuprato; manų kruopos; apsistojome svečių namuose; tų miltų ne kažį kas beliko; jauniausias vaikas buvo šeimos numylėtinis; man darosi nuobodu; jie jau pilnamečiai; prakeiktas žmonių godumas; burnoje susikaupė seilės; striuka su maistu; finansiniai sunkumai; nuplėšti bilieto šaknelę; tebelaukė manęs; Bažnyčia tikintiesiems; ko trenkeisi į tą miestą; darbo turime užtektinai; veršinga karvė; vyresniems už tave; apsimesti visažiniu.

- **6 užduotis.** Kuo skiriasi žodyno straipsnio struktūra įvairaus tipo žodynuose. Pabandykite nustatyti žodyno tipą:

maratonas (2) *sport.* 42 km 195 m nuotolio bėgimas. || *prk.: Slidinėjimo m. Šachmatų m.*

maratonas (2) (pagal Senovės Rytų Graikijos miestelio Maratono (lot. *Marathon*) pavadinimą, kur 490 pr. m. e. pabaigoje graikų vado Miliado (Miltiades) vadovaujami 9000 atėniečių ir 1000 platėjiečių nugalėjo triskart didesnę persų kariuomenę; pergalė buvo pasiekta tik todėl, kad graikų hoplitai (sunkiaginkliai kariai) su persais kovojo akis į akį; po sėkmingo mūšio kilo panika, kad išlikę persų laivai su žūties išvengusiais kariais gali spėti nuplaukti į Atėnus ir juos užimti; hoplitai pasileido bėgti į sostinę ir ją pasiekė anksčiau negu atplaukė persai; šis epizodas įamžino Maratono vardą) – ilgiausia šiuolaikinės lengvosios atletikos bėgimo rungtis (42 km 195 m), į olimpinių žaidynių programą įtraukta 1896; taip pavadinta graikų kario, atbėgusio į Atėnus iš Maratono miestelio, garbei

maratonas (2) *Máratonlauf m -es*

maratonas [maratonas]

- **7 užduotis.** Padiskutuokite, kas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* iškeliamą į antraštę. Pateikite savų pavyzdžių:

BŽe: **Babilonas** dkt. vns. (2) miestas Mesopotamijoje: *Eufrātas Babilōnq dalijo į senāmiestį ir naujāmiestį*

BŽe: **babiloniėčiai** dkt. dgs. (2) tauta, gyvenusi Babilonijoje, kalbėjusi viena semitų kalbų: *Babiloniėčių civilizācija [religija, dantiraštis]. Asirų karāliai stėngėsi mėgdžioti babiloniėčius, kurių kultūrā buvo daūg senėsnė*

BŽe: **bakalāuro dārbas** darbas, rašomas, rengiamas, siekiant įgyti bakalauro laipsnį: *Ginti bakalāuro dārbq. Baūgiamojo bakalāuro dārbo temā [apimtis]. Māno bakalāuro dārbas būvo įvėrtintas puikiai*

BŽe: **h** raidė, vartojama žymėti skardžiajam liežuvio užpakaliniam gomuriniam pučiamajam priebalsiui, tariamam kietai (pvz.: *harmonija, halė, honoraras, horizontas, humoras, humanizmas*) ir minkštai (pvz.: *herojus, hidra, helis, hiena, himnas*): *Raidės „h“ vārdas tāriamas „hāš“*

BŽe: **habilituotas mōkslų dāktaras, habilituota mōkslų dāktarė 1.** mokslo laipsnis, suteikiamas apgynusiam habilituoto mōkslų daktaro disertaciją, pakopa aukštesnis už mōkslų daktaro laipsnį: *Mōkslininkei suteiktas habilituoto mōkslų daktaro lāipsnis. 2.* tą laipsnį turintis asmuo: *Šiėmet disertācijas apgynė trys habilituoti mōkslų daktarāi. Pāskaitq skaitys žymė habilituota mōkslų dāktarė*

BŽe: **onko-** pirmoji sudurtinių žodžių dalis, reiškianti sąsają su vėžiu (2 r.), naviku (pvz., *onkologija*)

BŽe: **lābas rýtas** sakoma sveikinantis rytą: *Lābas rýtas, kolėgos!*

BŽe: **Láimo ligà** tam tikrų erkių platinama liga, pasireiškianti stambųjų sąnarių uždegimu: *diagnozūota Láimo ligà nesuñkiai išgýdoma. Pirmieji Láimo ligōs simptōmai atsirañda ódoje. Ėrkės plātina Láimo ligq bei érkinį encefalitq*

- **8 užduotis.** Apibūdinkite, kas sudaro žodyno straipsnio duomenų laukus (informacijos zonas), pateikite pavyzdžių:

Duomenų laukai (informacijos zonos)	Būdingi požymiai
Fonetinių duomenų laukas	
Gramatinių duomenų laukas	
Semantinių duomenų laukas	
Iliustracinių duomenų laukas	
Stilistinių duomenų laukas	

3. LIETUVIŲ LEKSIKOGRAFIJOS ISTORIJA

Pagrindinės sąvokos: Mažoji Lietuva, LDK, tarmė, religiniai raštai, trikalbis žodynas, dvikalbis žodynas, aiškinamasis žodynas, terminų žodynas, rašomosios kalbos žodynas.

Literatūra: Ambrazas, Aleknavičienė, Zinkevičius 1998, 192–210; Balaišis 1969, 203–209; Balašaitis 1984, 51–82; Drotvinas 1987a, 102–107; Drotvinas 2000, 16–23; Drotvinas 2001, 2–7; Drotvinas 2004, 163–167; Drotvinas 2006, 31–35; Drotvinas 2012, 59–86; Jakaitienė, Zubaitienė 2001, 355–362; Jakaitienė 2006c, 86–95; Jonikas 1987; Kabašinskaitė 2005, 15–17; Karaciejus 1997, 209–213; Lebedys 1977; Palionis 1995, 133–139; Sabaliauskas 1979a, 26–42; Sakalauskienė 2012, 256–273; Vilutytė-Rimševičienė 2003, 50–57; Vosylytė 2002, 50–81; Zubaitienė 2010, 333–503; Zubaitienė 2012a, 41–98; Zinkevičius 1990.

Klausimai

1. Kodėl pirmieji lietuvių kalbos žodynai buvo dvikalbiai ar keliakalbiai?
2. Koks pirmasis lietuvių kalbos žodynas? Kokios informacijos apie lietuvių kalbos žodžius jame randama?
3. Kokių rankraštinų Mažosios Lietuvos žodynų esama?
4. Kokie pagrindiniai dvikalbiai XVIII a. žodynai? Kaip kito jų mikrostruktūra?
5. Kuriuose Mažosios Lietuvos žodynuose žodžiai pateikiami lizdais?
6. Kuo skiriasi mokslinių Frydricho Kuršaičio ir Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno lietuvių–vokiečių kalbų žodynų struktūra?
7. Kuriame senajame dvikalbiame žodyne antraštiniai žodžiai kirčiuoti, žymimos priegaidės?
8. Kokie svarbiausi XIX a. rankraštiniai LDK žodynai?
9. Koks pirmasis lietuvių kalbos aiškinamasis žodynas?
10. Kas pirmasis terminų žodyno autorius?
11. Kas pirmųjų slavizmų ir germanizmų žodynų autoriai?
12. Kokia *Lietuvių rašomosios kalbos žodyno* paskirtis?

Jakaitienės nuomone, „didžiausi lietuvių leksikografijos laimėjimai susiję su žodynų istorijos tyrimais“ (Jakaitienė 2005a, 15). Senieji lietuvių dvikalbiai ir trikalbiai žodynai kaip kalbos paveldo darbai aptarti įvairiuose darbuose (Drotvinas 1995a, 1998; Jakaitienė 2006c; Jonikas 1987; Kaunas 1996; Kruopas 1973; Lebedys 1977; Palionis 1995; Sabaliauskas 1979a; Zinkevičius 1990; Urbutis, 1999a, 1999b). Juose trumpai paminėti pagrindiniai žodynų šaltiniai ir leksika. Istorinę (ir šiek tiek leksikografinę) žodynų apžvalgą yra pateikę Antanas Balašaitis (Balašaitis 1984), Borisas Larinas (Ларин, 1957).

Atskirus dvikalbius (daugiakalbius) žodynus tyrė Vincentas Drotvinas (rankraštiniai žodynai *Lexicon Lithuanicum*, *Clavis Germanico–Lithvana* ir Frydricho

Vilhelmo Hako žodynas, plg. Drotvinas 1987a, 1989, 1994, 1995, 1998, 1999, 2000), Ona Kažukauskaitė (Lauryno Ivinskio lenkų–lietuvių kalbų žodynas, plg. Kažukauskaitė 2003) Jonas Kruopas (Mikalojaus Akelaičio, Simono Groso, Simono Daukanto, Lauryno Ivinskio, Ambraziejaus Kašarausko, Juozo Miliausko (Miglovaros), Dominiko Sutkevičiaus žodynai ir kt., plg. Kruopas 1956, 1959, 1960, 1961, 1962, 1966, 1967, 1969, 1970, 1972), Vidmantas Kuprevičius (rankraštiniis XIX amžiaus rytų aukštaičių lietuvių–lenkų kalbų žodynas (*RtŽ*), plg. Kuprevičius 1997, 1998, 2001), Kazys Pakalka (Dionizo Poškos, Konstantino Sirvydo žodynai, plg. Pakalka 1973, 1979, 1991, 1997), Giedrius Subačius (Simono Daukanto ir Kazimiero Kristupo Daukšos žodynai, plg. Subačius 1987, 1990a, 1990b, 1990c, 1992, 1993a, 1993b), Birutė Tolutienė (Antano Juškos žodynas, 1961), Vincas Urbutis (vadinamasis 1728 metų Klaipėdiškių arba Richterio ir kiti rankraštiniai vokiečių–lietuvių kalbų žodynai, taip pat Konstantino Sirvydo žodynai, plg. Urbutis 1985, 1986, 1987, 1988a, 1988b, 1999a, 1999b).

Senųjų žodynų tyrimų specifika yra aptaręs Vincas Urbutis. Jis teigia: „Senieji žodynai gali būti tyrinėjami įvairiais požiūriais. Tyrinėjimo pobūdis mažų mažiausiai čia gali būti dvejopas: 1) leksikografinis, kada tyrinėtoji rūpi išsiaiškinti, kokiais leksikografijos principais bei metodais yra rėmęsis autorius, parinkdamas savo žodynui žodžius, juos grupuodamas, aiškindamas reikšmes bei duodamas kitų kalbų ekvivalentus, nurodydamas gramatines, stilistines ir pan. ypatybes, iliustruodamas žodžių vartojimą frazėmis ir t. t. ir 2) leksikologinis, kada tyrinėtojas domisi ne žodyno sudarymo „menu“, o jame esančiais žodžiais, šių dienų kalbininko akimis juos skirstydamas į archaizmus, įvairių tipų darinius, skolinius ir t. t.“ (Urbutis 1963, 292). Toliau priduria: „Leksikografijos raidai nušviesti pakanka leksikografinės žodyno apžvalgos, tačiau praktiškai senųjų žodynų tyrinėjimai labai dažnai turi ir istorinės leksikologijos elementų, ir tai visai natūralu, nes senieji žodynai juk kartu yra ir kalbos paminklai“ (ten pat, 292).

Tiriant leksikografijos istoriją susiduriama su dviem leksikografijos tradicijomis. Pirmojo LDK išleisto lietuvių kalbos žodyno autorius – jėzuitas **Konstantinas Sirvydas**. Tai Vilniuje apie 1620 metus išleistas trikalbis (lenkų–lotynų–lietuvių kalbų) žodynas, vadinamasis *Promptuarium dictionum Polonicarum Latinarum et Lituanicarum*. Maskvoje yra išlikęs tik defektinis egzempliorius. Jame buvo apie 6000 žodžių, 600 lenkiškų žodžių palikta be vertimo. Lenkišką ir lotynišką dalį Sirvydas ėmė iš Nicolajaus Volkmaro (Nicolaus Volkmar) žodyno. Šis šaltinis daug lėmė žodyno sandarą, lemų inventorių, lotyniškus atitikmenis ir lietuviškų atitikmenų pateikimą. Sirvydas kai kur pridėjo etimologinių pažymų, susijusių tiek su lenkų kalbos lema, tiek su lietuvišku atitikmeniu. Taip pat yra žodyno antraštyno papildymų, kurių šaltinis dar nenustatytas.

Antrasis lietuvių kalbos žodynas *Dictionarium trium linguarum* yra išėjęs 1631 metais, tačiau išlikę tik trys vėlesni leidimai: 1642 (toliau – SD), 1677, 1713. Šiame žodyne yra apie 10 000 žodžių. Ji parengtas pagal Gregorijaus Knapijaus (Knapskio) žodyną. Dauguma žodžių verčiama vienu lietuvišku žodžiu ar aprašomuoju junginiu, kai kur pateikiama sinonimų. Žodžio vartoseną dažnai išryškėja tik iš aprašomojo vertimo atitikmenų, plg.:

Anátomik. Anatomicus, anatomices peritus. *Kuris menafi funariu paraykimo funariu paraykitoias*. SD 2.

Autor. Auctor, effector rei alicuius. *Daritoias daykto kokio / rástoias knigu*. SD 4

Bez rozumny. Expers rationis, temerarius, irrationabilis, irrationalis. *Padukis / pafwaygis / nenumanus / nenuwokius / ne nuowoka*. SD 12

Žodyne yra dialektizmų (rytų aukštaičių žodžių, pvz., *gurbas, keltuvas, klyvas, laidau*), Sirvydo naujadarų (*kokybė, pratarė, pirmapradė, pratarė, virtuvė*).

Seniausi Mažosios Lietuvos žodynai yra rankraštiniai ir anoniminiai vokiečių–lietuvių kalbų žodynai (*Lexicon Lithuanicum*, ~ XVII a. vidurį, apie 7200 žodžių, *Clavis Germanico-Lithvana*, ~ XVII a. aštuntą dešimtmetį), 1728 metų vadinamasis Richterio ir keleriais ar keliolika metų vėlesnis vadinamasis Krauzės žodynas bei keletas kitų).

Pirmasis spausdintinis žodynas, turėjęs lietuvių–vokiečių kalbų registrą, buvo **Frydricho Vilhelmo Hako** lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodynas *Vocabularium* (1730). Žodyne žodžiai pateikiami pagal abėcėlę. Lemuojami ir žodžių junginiai, pvz.: *Adatôs Aufis* ‘adatos ašelė’; *Botagais=plakti*; *Dowanû=Dawimmas* ‘auka, rinkliava’; *Werkfmo=Giefme*. Į registrą įtraukta daug išvestinių veiksmažodžių bei būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių formų: skirtingų laikų dalyvių, įvardžiutinių būdvardžių, būdvardžių ir prieveiksmių laipsnių. Be bendrinių žodžių, į žodyną įtraukta apie 60 tikrinių. Tai Naujojo Testamento asmenvardžiai ir vietovardžiai, pvz., <A> raidės registre pateikiami asmenvardžiai *Abélas* ‘Abelis’, *Abioβus* ‘Abija’, *Abraomas*, vietovardis *Akaja*. Atskirai lemuojami sudurtiniai žodžiai, veiksmažodžių sangrąžinės formos. Dažnai atskirais žodyno straipsniais pateikiami sinonimai ir darybos variantai. Tačiau šiuo atveju elgiamasi nesistemiškai. Kartais gramatiniai variantai surašyti vienas šalia kito, o kartais – ne, nepastovi ir jų vieta: prieš atitikmenį (-is) ar po atitikmenų. Dažnokai vienas šalia kito pateikiami ir nekaitomų kalbos dalių variantai. Lietuvių–vokiečių kalbų dalies (toliau – HŽlv) žodyno straipsnį sudaro antraštinis žodis, jo pagrindinių formų galūnės, gramatinės pažymos ir atitikmuo (kartais du ar keli atitikmenys). Kaitomų kalbos dalių gramatinė charakteristika pateikiama įprastais lotyniškais sutrumpinimais. Kartais duodama vartosenos pastabų vokiečių ar lotynų kalba. Hakui buvo svarbu pateikti morfologinės informacijos apie kaitomus žodžius ir taip susieti žodyno medžiagą su toliau pateikta

savo gramatika: išskiriamos pagrindinės vardažodžių ir veiksmažodžių formos, nekaitomi žodžiai dažnai pateikiami su kalbos dalies pažymomis. Pirmą kartą leksikografijos istorijoje HŽlv nurodomos daiktavardžių linksniuotės. Toks žodynas tiko pradedantiems mokytis lietuvių kalbos, turintiems nepakankamai žinių apie vardažodžių linksniavimo ir veiksmažodžių asmenavimo sistemą. Hako žodyno akcentinė informacija yra skurdi, žodžiai kirčiuojami sporadiškai, diakritikai žymi ne tik kirčio vietą, bet ir atvirą ilgąjį balsį. Tai galėjo lemti kelios priežastys. Religiniuose raštuose diakritikai, atliekantys kirčio funkcijas, buvo vartojami nesistemiškai. Kleino gramatikose kirčiavimas aptariamas trumpai. Tokia informacija rengiant rašomosios kalbos žodyną Hakui galėjo atrodyti neaktuali. Semantinė informacija HŽlv stipriai susijusi su naudotais šaltiniais. Pateikiami tokie lietuvių kalbos žodžių ar žodžių junginių atitikmenys, kurie buvo rasti 1727 metų Naujajame Testamente ar 1728 metų Psalmyne. Atitikmenys veikiausiai buvo dėti neatsižvelgiant į dažnesnę ar retesnę vartoseną. Vieną kitą lietuvių kalbos sinonimą Hakas galėjo prirašyti ir remdamasis kalbos nuovoka arba savo tarmės faktais. Norint atskleisti riboto leksinio junglumo žodžių reikšmes tik retais atvejais skliausteliuose pridėdama reikšmę tikslinančių žodžių ir žodžių junginių (Zubaitienė 2012a, 43–78).

Pilypo Ruigio dvikrypčiame lietuvių–vokiečių ir vokiečių–lietuvių kalbų žodyne *Littauifch=Deutfches und Deutfch=Littauifches Lexicon* (1747, toliau – RŽ) žodžiai pateikiami dviem būdais: registro žodžiai surašomi pagal abėcėlę, o vediniai ir išvestinės žodžių formos, vartosenos pavyzdžiai sukeliama į registro žodžio lizdą. Taigi galima sakyti, kad Ruigys laikėsi lizdinės žodžių išdėstymo tvarkos, pvz.:

Arklys, lio, m. ein Pferd.

Arklėlis, élio, m. ein Pferdlein.

Arkli=Gonè, ês, f. das Pferdhitzen (des Nachts) RŽlv 4.

Dūna, ôs, f. das Brot.

Dūnòs=Kiépalis, ein LeibBrot.

Dūnelājuju, ich bettele Brot, *awai, áuti* RŽlv 30.

Vieni lizdai nėra dideli: įtraukiamas vienas kitas deminutyvas, sudurtinis ar išvestinis žodis, į kitus sudėta daug vedinių, žodžių junginių, be vedinių, įtraukiama ir etimologiškai artimų žodžių. Dėl įvairių šaltinių, nenusistovėjusio leksikografinio metodo, savarankiško kalbos faktų interpretavimo sudarant registrą neišvengta nevienodumų ir nenuoseklumų: kaip antraštiniai pateikiami žodžiai, žodžių junginiai, sakiniai, žodžiai pakartojami keliose registro vietose, į lizdus sudedami ne tik dariniai ir išvestinės formos, bet ir pagal fonetinį ar grafinį panašumą sutapę žodžiai, nenuosekliai pateikiami priešdėliniai žodžiai (prie pagrindinio (šakninio) žodžio, pagal abėcėlę, du kartus) ir dūriniai (žodžio, sudarančio pirmą arba antrą dėmenį, lizduose arba abu kartus).

Lietuvių–vokiečių kalbų dalies (toliau – RŽlv) pagrindinis šaltinis yra Hako žodynas (perimta apie 70 proc. leksikos). Neįtraukta didžioji dalis Biblijos tikrinių žodžių, religinių sąvokų, nepateko daug priešdėlinių vedinių ir išvestinių formų. Kitos galūnės ir giminės daiktavardžių parinkimas, žemaitiškų veiksmažodžių formų atsisakymas rodo Ruigio norminamąsias pastangas – remtis jau nuo XVII amžiaus Mažosios Lietuvos gramatikose vartota vakarų aukštaičių tarmės pietine patarme.

Sudarydamas savo žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalį Ruigys rėmėsi Ehrenreicho Weismanno 1725 metų vokiečių–lotynų kalbų žodynu *Lexicon bipartitum*. Jo registras sudaro apie 78 proc. šios dalies registro. Kiti žodžiai pateko iš 1735 metų lietuviškos Biblijos ir rankraštinų Mažosios Lietuvos žodynų.

RŽlv pateikiama daugiau fonetinės, gramatinės, semantinės ir kitokios informacijos apie lietuvių kalbos žodžius nei Hako žodyne. Kirčiuojamos pagrindinės žodžių formos, atkreipiamas dėmesys į tvirtapradį ir tvirtagalį diftongų tarimą, graviu imta žymėti ne tik galūnių, bet ir šaknų, priesagų ir priešdėlių trumpuosius balsius, diakritikais skiriami homografai. Lietuviški žodžiai pateikiami su pagrindinėmis žodžių formomis ir gramatinėmis kalbos dalių ir giminės pažymomis. Vadinamosios bendrosios giminės daiktavardžiai į žodyną dedami su abiejų giminių gramatinėmis pažymomis *m. f.*, prie *substantiva mobilia* daiktavardžių vartojama pažyma *Subst. mob.* Būdvardžiai ir dalyviai atskiriami nuo kitų kaitomųjų kalbos dalių. Išskirta būdvardžių niekatrosios giminės galūnė. Atkreipiamas dėmesys į daiktavardžius, kurie, pavartoti daugiskaita, įgyja kitą reikšmę, veiksmažodžių tranzityvumą ir junglumą, prielinksnių irrieveiksmių valdymą. Stengiamasi kuo aiškiau nusakyti lietuviškų žodžių reikšmes, todėl labai dažnai vartojamas ne sinoniminis, o aprašomasis žodžių aiškinimas. Taip, pvz., aiškinamos su buitimi, papročiais, etnografija, religija susijusios realijos. Kai kur daugiareikšmių žodžių reikšmes bandoma atskirti grafiškai. Yra apie 400 lietuvių kalbos žodžių, kurių reikšmės (vokiečių kalbos atitikmenys) numeruojamos. Kita vertus, pasitaiko atvejų, kur atskiros reikšmės pateikiamos po kablielio kaip sinonimai, arba, atvirkščiai, numeruojamos visiškai skirtingų, dažnai dėl rašybos sutapusių žodžių (homografų) reikšmės. Kartais papildoma reikšmė išskiriama vartosenos pavyzdžiuose. Nuorodinis būdas vartojamas kitokios rašybos, atematinėms veiksmažodžių formoms atskirti. Vartosenos pavyzdžiai pateikiami bent trim būdais: kaip antraštiniai žodžių junginiai (įrašomi pagal abėcėlę kartu su antraštiniais žodžiais), kaip antraštinio ar lizdo žodžio vartojimo pavyzdys, kaip daugiareikšmio žodžio vienos ar kelių reikšmių vartojimo pavyzdys. Retesniems žodžiams iliustruoti RŽ pavartoti lietuvių kalbos priešdžiai. Kai kur žodyne atkreiptas dėmesys į specialiąją žodžių vartoseną, žodžių kilmę, vienas kitas žodis pažymimas kaip pasenęs (Zubaitienė 2010, 333–503).

Jokūbo Brodovskio rankraštiniis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas *Lexicon Germanico=Lithvanicom et Lithvanico=Germanicom* – didžiausias žinomas XVIII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodynas ir išsamiausias lietuvių kalbos leksikos rinkinys, kuriame pirmą kartą taip plačiai pasinaudota liaudies kalbos ištekliais (priežodžiais, patarlėmis, dainomis). Jis nėra išlikęs visas. Trūksta antraštiniame lape minimos lietuvių–vokiečių kalbų dalies, o vokiečių–lietuvių kalbų dalies nėra pirmųjų puslapių (1–38) ir pabaigos. Išlikusiąją rankraščio dalį sudaro 1010 puslapių. Į žodyną įtraukta lietuviškų vietovardžių ir asmenvardžių, panaudota labai daug lietuvių tautosakos. Greta vyraujančio abėcėlinio principo žodyne yra teminiu ir morfologiniu pagrindu sudarytų registro atkarpų, pvz., dalykinė leksika grupuojama teminėmis grupėmis (žuvų ir žvejybos įrankių, medžių, uogų, grybų, drabužių, audimo staklių dalių, profesijų pavadinimai ir kt.). Žodyno straipsnio sandara yra nepastovi: analogiškos struktūros žodžių junginiai gali užimti ir lemos, ir iliustracijos poziciją, patarlės žodyno straipsnyje pateikiamos ir prieš iliustracinius žodžių junginius, ir po jų; žodžių reikšmės tikslinamos vokiškais sinonimais, lotyniškais atitikmenimis, nurodant vokiškus, lotyniškus arba lietuviškus kolokatus; patarlės ir žodžių junginiai gali iliustruoti ir vokišką lemą, ir lietuviškus atitikmenis (Plaušinaitytė 2010, 308). Gramatinė informacija apie lietuvių kalbos žodžius pateikiama prie lemos arba atitikmenų tik tokiu atveju, kai kyla pavojus supainioti kelias homonimines lemas arba reikia atskirti kelių tai pačiai lemai priskirtų atitikmenų reikšmes. Brodovskio žodynas – pirmasis lietuvių kalbos žodynas, kuriame toks dėmesys tenka įvairaus pobūdžio žodžių junginiams. Sudarydamas žodyną Brodovskis nuosekliai rėmėsi Konrado Agricolas parengta Biblijos žodžių konkordancijų 1674 metų redakcija: perėmė beveik visus antraštinius žodžius, dalį jų reikšmės paaiškinimų (Drotvinas 2000, 16–23; Plaušinaitytė 2010, 311).

Kristijonas Gotlybas Milkus sudarydamas savo žodyną *Littauifch-deutsches und deutsch-littauifches Wörter=Buch* (1800, toliau – MŽ) perėmė Ruigio leksikografinį metodą, kartais kitaip grupavo lietuvių kalbos žodžius į lizdus, pridėjo nemažai papildomų vartosenos pastabų, pvz., skliaustuose prirašoma, kad žodis nelabai, retai ar ne visur vartojamas (*nicht sehr gebräuchlich, selten gebräuchlich, nicht überall gebräuchlich*), žodyną papildė šnekamosios kalbos ir rankraštinių žodynų medžiaga. Jo žodynas išsiskiria vartosenos pavyzdžių gausa. Dalis smulkiosios tautosakos imta iš rankraštinio Brodovskio žodyno. Žodžių lizdus lietuvių–vokiečių kalbų dalyje (toliau – MŽlv) Milkus dažniausiai praplėtė keleriopai: pridėjo daug daugiau išvestinių žodžių (ypač priešdėlinių veiksmažodžių), gausiau iliustravo žodžius įvairiais žodžių junginiais, pvz.:

Arkllys, lio, m. ein Pferd.

Arkllys krattus, ein hartgehendes.

- *laukas*, ein blößbigtes Pferd.

- *rambus*, ein faules.

- *rokmonas*, ein frommes Pferd.

Arklélis, lio, Arklukas, ko, m. ein Pferdchen,

Arkligoné, és, f. das Pferde=húten des Nachts.

Léczitiù Arkliù ne toli jofi, mit einem abgematteten Pferde wirft du nicht weit reiten. *Arkli pargyvenu*, ich bringe ein Pferd zu Ende MŽlv 11.

Iliustracinius pavyzdžius Milkus nuosekliau stengėsi pateikti po atitikmenų, kurių dažniausiai daugiau ir išskyrė.

1851 metais Karaliaučiuje išėjęs **Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno** lietuvių–vokiečių kalbų žodynas *Wörterbuch der Littauischen Sprache* (toliau – NŽ) iki Frydricho Kuršaičio lietuvių–vokiečių kalbų žodyno *Lit-tauisch-Deutsches Wörterbuch* (Halle, 1883) buvo didžiausias lietuvių kalbos leksikografijos veikalas. Leksikografo tikslas buvo surinkti kuo daugiau ir kuo įvairesnės leksikos: dėti net tuo metu jau nebevartojami, bet religiniuose raštuose dar pasitaikantys žodžiai (archaizmai), tarmybės, daugybė retų ir abejotinos darybos žodžių. Leksikografas naudojosi visais ankstesniais spausdintiniais žodynais (Hako, Ruigio, Milkaus) bei rankraštiniais žodynais, gramatikomis, dainų rinkiniais, Liudviko Rėzos Kristijono Donelaičio *Metų* leidimu. Ypač daug NŽ tarminės medžiagos, rinktos iš įvairių vietų per keliones. Tokie žodžiai pateikiami su vietovės pažymomis (Zubaitienė 2012, 275–312).

Prie žodžių, imtų iš kitų žodynų, NŽ vartojamos atitinkamos santrumpos. Prie kai kurių žodžių pateikiama išsamesnių pastabų dėl jų reikšmės, kilmės ir vartosenos, palyginami skirtinguose žodynuose teikiami atitikmenys, gramatiniai variantai. Prie žodžių, dėl kurių tikslios formos ar reikšmės žodynininkas abejojo, rašomas klaustukas. Apskritai stengiamasi išskirti kuo daugiau ekvivalentų, parodyti, kad lietuvių kalbos žodis gali būti vartojamas skirtingomis reikšmėmis, dažnokai atkreipiamas dėmesys ir į perkeltinę (pvz, *laužas, kelmas, snukis*) žodžių vartoseną žodyno straipsnius, plg.:

Laužas, o, m. ein abgebrochener Aft, ein dürrer Zweig (vielleicht von *Laužu*, f. u. *Lúžu*); auch als Schimpfwort auf einen unbeholfenen, hölzernen Mensch; desgl. jedoch wohl nur im Plural, ein Haufen dürrer Aeften, Resholz, ein Scheiterhaufen. NŽ 353

NŽ išsiskiria iš sanskrito gramatikų nusižiūrėta neįprasta abėcėlinė tvarka, t. y. iš pradžių surašyti žodžiai, prasidedantys balsiais, paskui – priebalsiais (pagal tokią seką: žodžiai, prasidedantys dentaliniais, palataliniais ir galiausiai labialiniais priebalsiais). Žodžiai grupuojami ne tik pagal pirmąją raidę, bet ir pagal pradinį

žodžių junginį, pvz., A ir Au, Ai, E ir Ei, U ir Uo, Ui. Tas pats principas taikytas ne tik žodžio pradžiai, bet ir viduriui. Nesselmanno tikslas buvo surinkti kuo daugiau ir kuo įvairesnės medžiagos iš įvairių šaltinių ir tarmių, todėl aiškindamas lietuvių kalbos žodžius vokiškai jis atkreipė dėmesį, kaip skiriasi jų reikšmės tarmėse ar kituose žodynuose, kokių sinonimų turi viena ar kita reikšme vartojamas lietuvių kalbos žodis, kuris žodis pasenęs ar pasitaikantis tik raštuose.

Nesselmannas stengėsi surinkti visuose raštuose ir tarmėse fiksuotus žodžių variantus, pvz.:

Szarmonys, io, m. das Wiefel, bef. dasweiße, Mustela erminea. Vgl. Z'ebenksztis.

Szermonys, io, m. dañf.

Szarmũ, mens, m. dañf. (R. M., zweifelhafte Form).

Szermũ, mens, m. dañf. (ebenfo).

Szarmonėlis, io, m. Dim. dañf. NŽ 513

Kartais vienas variantas ar forma išskiriami kaip rečiau vartojami, plg.: *Agónà – Agonas (feltener) NŽ 2, Arodas – Aroda (feltener) NŽ 9, Obėlis, ės, f. feltener, io, m. der Apfelbaum NŽ 30.* Tarminiams žodžiams, žodžių variantams, vediniams susieti žodynininkas vartojo nuorodinį reikšmių aiškinimo būdą, pvz.: *Ankstywas, a = Ankstybas NŽ 6; Er, ergu = Ar, Argu f. d. (Bd. Sz.) NŽ 4, Degintojis, o, m. ein Brenner = Degikkas NŽ 134, Pasielgimmas, o m. = Elgimmas NŽ 19.* Dėl nepakankamo lietuvių kalbos mokėjimo pasitaiko dirbtinių ar iškraipytų žodžių, ne visur tikslus žodžių aiškinimas, ne visada paisoma tarmių fonetinių ypatybių.

Frydrichas Kuršaitis yra dviejų žodynų autorius. Jo *Lietuvių kalbos žodynas* susideda iš dviejų dalių: žodyno vokiečių–lietuvių kalbų dalis išėjo Halėje dviem tomis I t. – 1870, II t. – 1874 (iš viso 1113 puslapių), o *Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas* (toliau – Klv) išleistas Halėje 1883 metais. Jį sudaro 530 puslapių, apie 20 000 žodžių, surinktų iš raštų, senųjų žodynų ir tuometinės šnekamosios kalbos. Klv žodžiai pateikiami abėcėliškai, jie sukirčiuoti, žymima priegaidė, plg.:

aklinis, f. -ė, blind, von bloss Scheinöffnungen wie z. B. von einem bloss gemalten Fenster. aklinis ląngas, ein blindes Fenster Klv 5

bandiβius, -iaus. Subst. m. ein Knecht, der beim Vieh (bandà) beschäftigt ist. Viehknecht Klv 39

kertũkas, -o, Subst. m. Demin. der kleine Hauer, eine Art Maus, die Spitzmaus. Tilsit Klv 198

kiautaĩ, -ũ, Subst. m. Die Getreideschalen von Roggen, Weizen etc. Bei Brd. Nusschlauben; sonst kiawalaĩ Klv 181

kraĩtis, czio, Subst. m. der Brautschatz; genauer: die Mitgift der Braut, wie sie in Sachen (nicht in Gelde) besteht Klv 198

Kuršaičiui nežinomi žodžiai KŽlv žymimi laužtiniuose skliausteliuose, pvz.: [diekis? Brd. Dolch?] KŽlv 86. Taip galima atskirti dirbtinius, ankstesnių autorių sukurtus ar iškraipytus žodžius. Apskritai Kuršaičio žodynas laikomas patikimiausiu šaltiniu Rytų Prūsijos tarmėms tirti.

Žodyno pratarmėje autorius aptaria leksikografinį metodą: žodžiai teikiami pagal abėcėlę, priešdėliniai žodžiai rašomi prie pamatinių, veiksmažodžių lizduose rašomi veiksmažodiniai daiktavardžiai su priesagomis *-imas*, *-ikas*, *-ėjas*, *-ėjis*. Taigi būdvardžio *akėju* lizde pateikiamas *akėjimas* ir pan. Gana nuosekliai daiktavardžių lizduose dar pateikiami deminutyvai, būdvardžių lizduose – būdvardiniai abstraktai, įvardžiuotinės formos, priesagos *-yn* prieveiksmai, veiksmažodžių lizduose – sangražinės ir kauzatyvinės formos, pvz.:

agūna, *-os*. *Subst. f.* Mohn, als einzelne Pflanze [...] *Demin. agūnėlė*, *-ikė*, *-ūzė* Klv 1
arklys, *-io*. *Subst. m.* das Pferd. *Demin. arklėlis*, *-lūzis*, *-lūkas* Klv 21

alkjtu, *alkau*, *alkju*, *alkti*, *Verb. intr. inchoat.* hungern. *gew. tr. kō alkti*, wornach hungern, d. i. sehr verlangen [...] *Caus. alkdinu*, hungern lassen Klv 7

Be veiksmažodžio kalbos dalies ir tranzityvumo / intranzityvumo pažymų, Kuršaičio žodyne yra ir daugiau nusakančių rūšių, pvz., *fact. – faktityvas*, *frq. – frekventatyvas*, *inch – inchoatyvas*, *dur. – duratyvas*, *inpers. – beasmenis* ir pan. Sangražiniai veiksmažodžiai visada dedami su pažyma *refl.*

Žodyne vartojama šaltinių nuorodų (*Ness – Nesselmanno žodynas*, *Sz. – Sirvydo žodynas* ir pan.), kilmę nusakančių sutrumpinimų, pažymimi dialektizmai (pvz., žemaitybės – *in Samogitien*, *in Samogit.*, *in Sam.*, *Sam.* ir pan.), germanizmai (*dtsch*, *deutsch*), atkreipiamas dėmesys į darybą, pvz., prie būdvardžio *klyftwierißkas* pateikiama pastaba *von Nichtlittauer gemacht*, t. y. „nelietuvių sudarytas“.

Kuršaitis, skirtingai nei Nesselmannas, savo žodyne mažino atitikmenų skaičių, atkreipė dėmesį tik į būdingiausias lietuvių kalbos žodžių reikšmes, daugiareikšmių žodžių struktūrai atskleisti stengėsi pateikti tikslesnių atitikmenų.

Apibendrinant Mažosios Lietuvos žodynų tradiciją matyti, kad kito žodžių atrankos principai: iš pradžių pradėjus fiksuoti rašytinių šaltinių medžiagą vėliau vis labiau buvo įtraukiami gyvojoje kalboje ir tarmėse vartojami žodžiai. Praktinio pobūdžio žodynai (*Hako*, *Ruigio*, *Milkaus*) buvo palyginti nedideli, skirti religiniams raštams iš vokiečių kalbos versti. Moksliniai žodynai (*Nesselmanno*, *Kuršaičio*) buvo skirti išsamesnėms lietuvių kalbos studijoms.

LDK iki XIX a. pabaigos nebuvo išspausdintas nė vienas žodynas. Rankraštinius žodynus rašė **Simonas Daukantas** (lenkų–lietuvių, lietuvių–lotynų kalbų žodynai), **Dionizas Poška** (lenkų–lotynų–lietuvių kalbų žodynas, 1825–1830 m.), **Dominikas Sutkevičius** (laikomas pirmuoju istorinio žodyno autoriumu, 1835 m. – lietuvių–lenkų kalbų, 1842 m. – 4 tomų lietuvių–lenkų

kalbų, 1848 m. lietuvių–lotynų–lenkų kalbų žodynai), **Laurynas Ivinskis** (lenkų–lietuvių kalbų, rusų–lietuvių kalbų, rusų–lietuvių–lotynų–lenkų kalbų), **Simonas Stanevičius** (lietuvių–lenkų kalbų), **Kazimieras Kristupas Daukša** (lietuvių–lenkų kalbų) ir kt. (Balašaitis 1984, 83–94; Vitkauskas 1997b, 29–32).

Didžiajame **Daukanto** lenkų–lietuvių žodyne (1850–1856 m.), nors ir rečiau, pasitaiko lietuviškų žodžių reikšmių paaiškinimų. Tai tam tikra žodyno metakalba, kuri buvo rašoma tai lietuviškai, tai lenkiškai (Subačius 1993, 20): *Hi, hi, hi, ženklas jūka, ii, ii, ii* I 406; *Infulat, Inpułotas, kùrsaj sù wiskupo kèpuri miszès gał łajkyti* I 448; *Kaduk, walsciùs arba tiewiszké neturinti weldiemo; antrą atwejj ženklen pùlemùję ligą* I 463. Kai kur reikšmės skiriamos tašku, plg.: *Kazanie, pamòsklas, kozoniùs. lijpimas, jisakymas* I 490. Kartais reikšmių skirtumai pabrėžiami pridodant kolokatą, plg.: *Jeść, walgyti, jesti, źmogùs wałgo, arklys jed* I 439; *Nosić, neszti łengwą dajktą, pydyti, sunkj dajktą* II 138.

XIX a. pabaigoje 1884 metais Tilžėje išleistas **Mykolo Miežinio** *Lietuwisz-kai–latwisz-kai–lenkisz-kai–rusisz-kas žodynas*.

1897 metais Peterburge pasirodė **Antano Juškos** lietuvių–rusų–lenkų kalbų žodyno pirmoji knyga (I tomo pirma dalis, apimanti *A–D* raides, redagavo Filipas Fortunatovas), kitos dvi knygos (iki žodžio *kukštuoties*) išėjo 1904 (I tomo antra dalis, apimanti *E–G* raides, redagavo Jonas Jablonskis) ir 1922 metais (II tomo pirma dalis, apimanti *K* raidės dalį). Antanas Juška pirmasis ėmė užrašinėti gyvosios kalbos žodžius iš tarmių: rytų aukštaičių panevėžiškių (Pušalotas), pietų žemaičių raseiniškių (Lyduvėnai), šiaurės žemaičių telšiškių (Alsėdžiai), vakarų aukštaičių kauniškių (Veliuona, Vilkija). Jis sukaupe daugybę autentiškos leksikos ir pirmasis tvarkė tokią turtingą šnekamosios kalbos semantiką (Sakalauskiene 2012, 271).

Šiame žodyne žodžių reikšmės aiškinamos lenkiškais ir rusiškais atitikmenimis ir daug kur iliustruojamos lietuviškais pavyzdžiais. Žodyno tekstas kirčiuotas, tačiau kirtį pažymėti ir nustatyti garso ilgumą Juškai pavykdavo ne visur (ypač žemaičių tarmėse). Kai kurie žodžiai aiškinami plačiau apibrėžiant reikšmes, kitur dar duodamas vienas kitas lietuviškas sinonimas, pasitaiko darybos aiškinimų, rodančių žodžių semantinius ryšius (Tolutienė 1961, 169–177; Balašaitis 1984, 98–102), plg.: *Gėris, -ria, m. питьё; парój. Girà yra drúts gėris par rugpiútj. Gėris į skrañdj atsìduria par stemplę. Ligónis viėnu gėriu gývas. v. gėrinýs, gėralas, girà*. Pateikiamoje lietuviškoje semantinėje žodžių charakteristikoje dar nematyti planingumo ir nuoseklumo. Prie vienu žodžių pateikiami tos pačios semantinės grupės žodžiai (šalia daiktavardžio pasitaiko ir veiksmažodžių, ir būdvardžių), kitur – tą pačią semą turinčių žodžių, kuriuos galima laikyti sinonimais (Sakalauskiene 2012, 271–272).

Rengiant žodyną spaudai labai daug savo broliui padėjo Jonas Juška. Prie kiekvieno antraštinio žodžio jis prirašė trūkstamas pagrindines žodžio formas: daiktavardžių kilmininko galūnes, būdvardžių moteriškosios giminės galūnes, veiksmažodžių – būtojo ir būsimojo laiko pirmojo asmens formas, taip pat daug kur netiksliai sukirčiavo paliktus nekirčiuotus lietuvių kalbos žodžius (Tolutienė 1961, 216–217).

Juškos žodynas padėjo pamatus aiškinamajam lietuvių kalbos žodynui.

1902 metais **Kazimieras Būga** pradėjo rinkti lietuvių kalbos žodžius (tiek bendrinius, tiek tikrinius) iš senųjų raštų ir tarmių (Dusetų ir Kvedarnos šnektų ir kt.) ir sukaupe didelę kartoteką savo žodynui. Jis buvo užsimojęs parengti tezauro tipo žodyną. Tačiau dėl ankstyvos Būgos mirties 1924 metais išėjo tik pirmas *Lietuvių kalbos žodyno* sąsiuvinis (iki žodžio *ančtraukas*) (Vosylytė 2002, 50–81; Balašaitis 1984, 102–111).

Terminų žodyno pradininku laikomas **Jurgis Pabrėža**. Svarbiausias jo veikalas yra 1843 metais išleistas veikalas *Botanika, arba taisyklės augumini* (Vilutytė–Rimševičienė 2003, 50–57). **Laurynas Ivinskis** parengė mineralogijos ir botanikos sisteminių žodyną. **Povilas Matulionis** 1906–1907 metais – augalų pavadinimų žodyną *Žolynas. Lietuvos augalų žodynas ir augalų taisyklės*. Taip pat dvikalbius terminų žodynus parašė **Marcelinas Šikšnys** *Aritmetikos ir algebros terminų žodynėlis* (1919) (Šilobritaitė 2008, 180–196); **Zigmas Žemaitis** *Geometrijos ir trigonometrijos terminų rinkinėlis* (1920); Jurgis Elisonas *Zoologijos sistematikos terminų žodynėlis* (1920) ir kt.

1932–1968 m. Vokietijoje išėjo **Maxo Niedermanno**, **Alfredo Senno**, **Antano Salio** ir kitų parengtas didelis, net 5 tomų lietuvių rašomosios kalbos žodynas *Wörterbuch der litauischen Schriftsprache* (plačiau žr. Balaišis 1969, 203–209). **Aleksandro Kuršaičio** 4 tomų lietuvių–vokiečių kalbos žodynas išėjo 1968–1973 metais.

Pagrindiniai skolinių žodynai yra du. Tai **Kazio Alminausko** (Almino) 1934 metais parengtas germanizmų žodynas *Die Germanismen des Litauischen*. 1. *Die deutschen Lehnwörter im Litauischen* (toliau – GL) bei **Prano Skardžiaus** 1931 metais parengtas apie 3000 slavizmų žodynas *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen* (toliau – SLA). GL surinkti Mažosios Lietuvos ir kitų tarmių žodžiai pateikiami be šaltinių nuorodų. SLA šiuo aspektu tobulesnis. Jame prie autentiškos iš raštų pateiktos formos visada pridedama šaltinio nuoroda.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Padiskutuokite, kiek žodynų parašė Konstantinas Sirvydas. Kurią tradiciją palaikote jūs?
- **2 užduotis.** Grupėmis aptarkite Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* mikrostruktūrą. Pateikite sinoniminio, aprašomojo, nuorodinio ir mišriojo tipo žodžių aiškinimo pavyzdžių.
- **3 užduotis.** Išnagrinėkite teorinę literatūrą ir straipsnius, kuriuose tiriami Mažosios Lietuvos rankraštiniai žodynai. Aptarkite rankraštinių žodynų chronologiją. Parenkite referatą.
- **4 užduotis.** Remdamiesi Frydricho Vilhelmo Hako, Pilypo Ruigio ir Kristijono Gotlybo Milkaus žodynais nusakykite pagrindinius antraštynų skirtumus. Galima remtis šaltiniais ir jų tyrimais (Zubaitienė 2010; Zubaitienė 2012).
- **5 užduotis.** Remdamiesi Frydricho Vilhelmo Hako ir Pilypo Ruigio žodynais aptarkite lemavimo skirtumus:

HŽ	RŽ
<i>Bubnai (nos) nū</i> eine Paucke, Trummel I Decl. G. m.	<i>Bûbnas, no</i> , m. die Trommel, Paucke
<i>Gywas, wo</i> lebendig g. m. <i>wa, wos</i> gen. foem.	<i>Gywas, wà</i> , adj. 2 term. lebendig
<i>Dawėjas, jo</i> der Geber I D.	<i>Dawėjas, ėja</i> , subšt. mob. ein Geber
<i>Kalbėti</i> reden, Præf. <i>bu</i> , Præt. <i>bėjau</i> , Fut. <i>bėfu</i>	<i>Kalbù</i> , ich rede, <i>bėjau, bėfu, bėti</i>

- **6 užduotis.** Remdamiesi Frydricho Vilhelmo Hako, Pilypo Ruigio ir Kristijono Gotlybo Milkaus žodynais paanalizuokite, kokios gramatinės informacijos pateikiama apie lietuvių kalbos žodžius, kokiais būdais ji pateikiama:

Žodyno straipsnis	Gramatinė informacija
<i>Aklati</i> , Accuf. monopt. <i>Ir kurri Aklati</i> , und dergleichen lahme Poßen RŽ	
<i>Aß, mannes</i> ich pronom. Subšt. HŽ	
<i>Cžirβka, ós</i> , m. f. ein Gnirrer, der mit einem kleinen Laute lachet RŽ	
<i>Darbininkas, kė</i> , subšt. mob. der Arbeiter HŽ	
<i>Dėβimt's</i> indeclinab. RŽ	
<i>Draudžiamas, ama</i> , partic. 2 term. der verbotene RŽ	

Žodyno straipsnis	Gramatinė informacija
<i>Durris, riū</i> die Thür pl. n. 3 Decl. Gen. foem. HŽ	
<i>Dwyliktas, ta</i> , oder emphaticè <i>Dwyliktaffis, toji</i> , der Zwölfte. adj. 2 term. RŽ	
<i>Galwà, ôs</i> , f. der Kopf, das Haupt RŽ <i>Giéras, erà</i> , gut, adj. 2. term. comp. <i>gieréfnis</i> , superl. <i>gieráufas</i> RŽ	
<i>Malonùs, ni, nù</i> , adj. 3 term. gnädig, angenehm RŽ	
<i>Marßkinei, niū</i> , m. pl. das Hemd RŽ <i>Meddus, daus</i> der Honig 4 Decl. Gen. Maß. HŽ	
<i>Néžas, źo</i> , m. die Krätze, pl. <i>Néžai, źù</i> , m. RŽ	
<i>Nufitweriu</i> , ich halte mich woran. c. Genit. RŽ	
<i>Pagal</i> nach (secundum) praepof. reg. Genitiv. et. Accufat. HŽ	
<i>Reikėti</i> müffen, bedürffen, verb. imp. Praef. <i>reikia</i> . Prt. <i>kėjo</i> , fut. <i>kės</i> HŽ	
<i>Pawirßumis</i> , abl. pl. überhin. monopt. RŽ	
<i>Reßuttis, czio</i> , m eine Nuß, hat im Pl. <i>Reßuttai, tū</i> MŽ	
<i>Sáulèta</i> , monoptot. Nominativ. es ift Sonnenfchein. RŽ	
<i>Sudéginti</i> verbrennen, act. prf. <i>nu</i> , prt. <i>nau</i> , f. <i>gifu</i> . <i>Sudegti</i> verbrennen, pallf. prf. <i>deggu</i> , prt. <i>giau</i> , fut. <i>gfu</i> . HŽ	
<i>Toli</i> weit, ferne, adv. loc. HŽ	
<i>Tùkftantis, tês</i> , auch <i>ćio</i> , Taufend, m. RŽ	
<i>Walè, és</i> , f. der Wille. Im Abl. loc. manchesmal <i>Walojë</i> . MŽ	

- **7 užduotis.** Kokios papildomos informacijos senuosiuose žodynuose pateikiama apie kaitybą? Pateikite konkrečių pavyzdžių.
- **8 užduotis.** Remdamiesi Evaldos Jakaitienės ir Vilmos Zubaitienės straipsniu (2001), aptarkite, kaip senuosiuose žodynuose atskleidžiamas žodžių daugiareikiškumas.
- **9 užduotis.** Paanalizuokite, kaip kito lietuvių kalbos žodyno straipsnis, remdamiesi Frydricho Vilhelmo Hako, Pilypo Ruigio ir Kristijono Gotlybo Milkauš žodynais:

HŽ	RŽ	MŽ
<i>Balfas, fo</i> eine Stimme I decl. g. m.	<i>Balfas, fo</i> , m. die Stimme.	<i>Balfas, fo</i> , m. die Stimme, die Melodie. <i>Balfas ištiltas</i> , eine gedämpfte Stimme. <i>Balfas storaffis</i> , der Baß. <i>Balfas ūwiēfus</i> , eine helle Stimme. <i>Ne atfekku Balfq</i> , ich kann die Melodie nicht.
<i>Barzda, dos</i> der Baart 2 Decl. Gen. foem.	<i>Barzdà, dōs</i> , f. der Bart, 2. ein Widerhaacken am Pfeil.	<i>Barzdà, dōs</i> , f. der Bart, ein Wiederhacken am Pfeil. <i>Barzdq skuttu</i> , ich putze den Bart. <i>Prie Barzdōs reik ir Lazdōs</i> , alte Leute gehen am Stock.
<i>Budas, do</i> Eigenschafft, Gefalt, Arth I Decl. Gen. m.	<i>Būdas, do</i> , m. ein Gebrauch, Gewohnheit.	<i>Budas, do</i> , m. der Gebrauch, die Gewohnheit, die Art und Weise. <i>Kožnam padingsta sawo Budas</i> , einem jeden gefällt seine Weise. <i>Kokiū Budū</i> , auf welche Art. Siehe <i>Efmi</i> .
<i>Dirwa, vos</i> der Acker 2 Declin. Gen. Foem.	<i>Dirwà, ōs</i> , f. das Säeland.	<i>Dirwa, ōs</i> , f. das Säeland. <i>Dirwq igywenū</i> , ich bestelle den Acker. <i>Dirwq iŕlėfinu</i> , ich lauge den Acker aus. <i>Dirwq iweikiu</i> , ich zwinge den Acker. <i>Dirwa negywėnama</i> Dróschland.
<i>Delmónas</i> , die Tafche	<i>Delmónas, ono</i> , m. eine Tafche im Kleide, Fuppe.	<i>Delmonas, no</i> , m. eine Tafche im Kleide.
<i>Kaukti</i> heulen, Praef. <i>ku</i> . Praet. <i>kiau</i> . F. <i>kauksu</i> .	<i>Kaukiū</i> , ich heule, wie ein Hund, oder Wolf, <i>kiau, kfu, kti</i> .	<i>Kaukiu, kiau, aukfu, aukti</i> , ich heule wie ein Hund, oder Wolf, wird aber auch von Menschen gebraucht.
<i>Ženklini</i> , bezeichnen, deuten, zeichnen	<i>Žėnklinu</i> , ich bezeichne, <i>inau, ifu, inti</i> .	<i>Žėnklinu, nu, ifu, inti</i> , ich bezeichne.
<i>Žiedas, do</i> ein Fingerreiff, ein Ring, it. die Blūhte, I d. g. m.	<i>Žiėdas, do</i> , m. I. ein Ring, 2. die Blūhte. I. <i>Žydmi</i> .	<i>Žėdas, do</i> , m. ein Ring. <i>Žiėdus keicziū</i> , ich wechfele Ringe. <i>Žiėdas</i> , die Blūhte, siehe <i>Žydmi</i> .

- **10 užduotis.** Panagrinėkite, kokios papildomos informacijos apie lietuvių kalbos žodžių vartoseną pateikiama Pilypo Ruigio žodyne:

Außrinne, ês, f. ((cil. Žvaigždė,) der Morgenstern

Biczullis, ein guter Freund: (Im Tilfitchen und Memelfchen in specie.)

Paguldimas, Beylage, Capital, antiq.

Plößtas, to, m. ein Fließch Heu, oder Stroh, quafi à Plēbu

Wainas, der Krieg. è pol.

Warla=Kójis, ein Poggenfuß, (Scheltwort.)

- **11 užduotis.** Paanalizuokite Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno žodyno sudarymo principus ir leksikos atrankos kriterijus.
- **12 užduotis.** Paanalizuokite Georgo Heinricho Ferdinando Nesselmanno žodyno straipsnį. Kokios informacijos pateikiama:

Akmũ, Gen. Akmens u. Akmenio, m. ein Stein, (allgemein bekannt, bei Memel aber ungebräuchlich), vergl. Kulis

Biczullis, io, m. urfchpränglich wohl Diminutiv von Bitte, Bienchen (vgl. Ruff. пчепа, Pol. Pszcóla, die Biene, und || der litt. Form nach näher in alten floven. Handſchriften Бъчела, нъчела, í. Miklosich Rad. Slov. p. 70, dann im Sprachgebrauch Freund, Kammerrad, Lansmann

Braukis, io, m. ein Hieb (? S3.)

Bulbe, ês, f. in einigen Gegenden 3'emaitens die Kartoffel. (Vgl. Bulwis). In PL. unbekannt

Gabjaujis, jo, m. ein Gott, nach Schultz Gramm. S. 24. Deus horreorum

Lancytojis, o, m. gramm. die Conjunction

Rodbalse, ês, f. ein Schriftzeichen, ein Buchſtabe (3'em.)

Sujungtojis, jo, m. (in Kossakowski's Grammatyka języka žmudzkiego) die Conjunction

Žuwēdra, ôs, f. (Fiſchfrelſer), die gemeine Möwe, Larus canus, auch ähnliche Vögel, z. B. die Meerſchwalbe, Sterna hirundo. (Die Bedeutung „Fiſchotter“ bei R. und M. iſt unrichtig)

- **13 užduotis.** Remdamiesi Frydricho Kuršaičio žodynu, paanalizuokite, kokios gramatinės ir semantinės informacijos pateikiama apie lietuvių kalbos veiksmažodžius. Pateikite įvairių semantinių ir darybinių grupių pavyzdžių:

Veiksmažodžių reikšminės grupės	Žodyno straipsnių pavyzdžiai
duratyvai	
inchoatyvai	
faktityvai	
frekventatyvai	
kauzatyvai	

- **14 užduotis.** Aptarkite Kazimiero Būgos *Lietuvių kalbos žodyno* 1 sąs. straipsnių struktūrą (galima remtis Vosylytė 2002, 68–73).
- **15 užduotis.** Pasirinkite vieną iš senųjų terminų žodynų. Aptarkite žodyno straipsnių ypatumus.
- **16 užduotis.** Remdamiesi Prano Skardžiaus ar Kazio Alminauskio žodynais, aptarkite, kokios informacijos pateikiama apie skolinius:
 - 1) kaip nurodoma kilmė;
 - 2) kada atkreipiamas dėmesys į žodžio reikšmę;
 - 3) kokiais šaltiniais remiamasi.

4. ŽODYNŲ TIPOLOGIJA

Pagrindinės sąvokos: enciklopedinis / lingvistinis žodynas, bendrasis / specialusis žodynas, išsamusis / diferencinis žodynas, abėcėlinis / sisteminis žodynas, aktyvusis / pasyvusis žodynas, vienakalbis / dvikalbis / trikalbis žodynas, aiškinamasis / indeksinis žodynas, tiesioginis / atvirkštinis žodynas, diachroninis / sinchroninis žodynas, spausdintinis (popierinis) / elektroninis (kompiuterinis) žodynas, mokomasis žodynas, morfemikos žodynas, atgalinis žodynas, tarties žodynas.

Literatūra: Atkins, Rundell 2008, 24–26; Balašaitis 1984, 29–49; Hartman, James 1998, VI–VII; Hausmann 1991, 968–980; Herbst, Klotz 2003, 200–249; Jakaitienė 2005a, 37–42; Jakaitienė 2006c, 106–125; Jackson 1991, 157–171; Kėzytė 1972b, 4–9; Kühn 1989, 111–127; Marcinkevičienė 2011, 54–66; Swanepoel 2003, 44–70; 147–148; Swensén 1993, 9–39; Wiegand 1977, 51–102; Zgusta 1971, 198–221.

Klausimai

1. Kokie yra pagrindiniai žodynų tipai ir žodynų klasifikacijos sunkumai?
2. Kuo skiriasi lingvistiniai žodynai nuo enciklopedinių?
3. Kokie pagrindiniai lingvistinių žodynų požymiai ir skirstymo aspektai?
4. Koks bendrųjų ir specialiųjų žodynų skyrimo kriterijus?
5. Kokie leksikos vienetai aprašomi morfemikos ir frazeologijos žodynuose?
6. Ar skiriasi žodžių apimtis ir medžiagos pateikimo būdai įvairaus tipo žodynuose?
7. Kuo skiriasi medžiagos pateikimas abėcėliniuose, ideografiniuose ir asociacijų žodynuose?
8. Pagal kokius kriterijus žodynai skiriami į aspektinius, mokomuosius, elektroninius?
9. Kuo skiriasi normatyviniai žodynai nuo deskriptyvinių?
10. Kokiuose žodynuose žodžiai pateikiami pagal baigmenis?
11. Kokie pagrindiniai mokomosios leksikografijos principai?
12. Kokiuose žodynuose pateikiama informacija apie žodžio tarimą ir kirčiavimą?

Žodynus nuo seno bandoma suklasifikuoti, tačiau iki šiol nėra priimto vieno žodynų skirstymo. Jie klasifikuojami pagal žodžių pateikimo žodyne tvarką (abėcėliniai, lizdiniai, teminiai arba sisteminiai), pagal žodynų dydį (mažieji, vidutiniai, didieji), pagal aprašomų leksinių vienetų tipą (bendrieji ir specialieji), pagal išorinius požymius (popieriniai, elektroniniai) ir pan. Yra ir tokių žodynų, kuriuose žodžiai neaiškinami, tačiau pateikiami kitokia informacija (pvz., rašybos, dažniniai, morfeminiai). Žodynų tipai priklauso ir nuo požiūrio į leksiką: ar leksika pateikiama sinchroniniu ar diachroniniu požiūriu. Tai lemia kelios aplinkybės: 1) ar aiškinamos žodžių reikšmės, ar jais reiškiamos sąvokos; 2) ar leksika vertinama, ar pateikiama kaip dabar egzistuojanti sistema, o gal kaip kintantis reiškinys; 3) ar norima pateikti visą kokio nors kolektyvo (tautos) leksiką ar tik jos kokią nors dalį; 4) ar leksika pateikiama kaip tikrovę atspindinti sistema, ar

pagal formaliąją išraišką; 5) ar leksika aiškinama ta pačia kalba, ar verčiama kita (Balašaitis 1984, 30).

Paprastai žodynus įprasta skirstyti priešpriešomis. Pagal informacijos, teikiamos žodyne pobūdį, išskiriami **enciklopediniai** (aiškina sąvokas) ir **lingvistiniai** žodynai (aiškina žodžius). Lingvistiniai žodynai yra orientuoti į žodį, jo kalbinius ypatumus, jo reikšmę ir vartoseną, o enciklopediniai žodynai, kurie kartais sunkiai atskiriami nuo enciklopedijų, apibrėžia žodžiais įvardijamas sąvokas, atspindinčias įvairias realijas. Enciklopediniuose žodynuose papildomos lingvistinės informacijos (fonetikos, gramatikos, stilistikos ir kt.) nėra, o dalykinės informacijos apie žodžiais pavadinamus dalykus daug. Į lingvistinius žodynus traukiami bet kurios kalbos dalies žodžiai, o enciklopediniuose dominuoja daiktavardžiai, ypač tikriniai, nes būtent jais ir įvardijamos realijos, etnografiniai daiktai, reiškiniai, titulai, vietovardžiai, mokslo terminai (Marcinkevičienė 2011, 56).

Pagal leksikos apimtį lingvistiniai žodynai gali būti skiriami į **bendruosius** ir **specialiuosius**.

Bendrieji – tokie žodynai, kuriuose fiksuojami įvairių profesijų žmonėms reikalingi ir plačiau vartojami žodžiai bei žodžių junginiai. Tai aiškinamieji, istoriniai, paraleliniai, sisteminiai žodynai.

Specialiesiems žodynams būdinga į žodyną įtraukiamos leksikos atranka pagal įvairius požymius ir ribota lingvistinė informacija. Paprastai prie specialiųjų žodynų priskiriami terminų, tarptautinių žodžių, sinonimų ir antonimų, frazeologizmų žodynai.

Sunkiau prie kokios nors grupės priskirti tarmių žodynus: vieni jų yra bendrieji, t. y. fiksuoja visą kurios nors tarmės leksiką, o kiti – specialieji, nes teikia informaciją tik apie tarmybes (Jakaitienė 2005a, 43).

Kitaip specialiuosius žodynus suklasifikavo Rūta Marcinkevičienė:

- pagal tikslus (norminamieji, kalbos klaidų);
- pagal pateikiamą specialią informaciją (rašybos, tarties, dažnumo, junglumo);
- pagal aprašomų žodžių tipus (frazologizmų, tarptautinių žodžių, vardazodžių);
- pagal medžiagos apimtį laiko aspektu (istoriniai ar naujažodžių žodynai);
- erdvės aspektu (regionų ar tarmių žodynai);
- visuomenės sluoksnių (žargonų, terminų ir pan.) (Marcinkevičienė 2011, 55).

Jakaitienė dar skiria vieną žodynų rūšį – **aspektinius žodynus**, kurie teikia informaciją tik apie tam tikrus pasirinktus žodžių požymius, pvz., tartį ar kirčiavimą (tarties žodynai), rašybą (rašybos žodynai), kilmę (etimologiniai žodynai),

junglumą (junglumo ir kolokacijų žodynai), vartojimo dažnumą (dažniniai žodynai) ir pan. (Jakaitienė 2005a, 259).

Pagal informacijos apie leksinius vienetus pateikimo būdą skiriami **aiškina-mieji** ir **indeksiniai žodynai**. Indeksiniuose žodynuose žodžiai nėra aiški-nami. Juose teikiama kitokia informacija, pvz., atgaliniuose žodynuose žodžiai sugrupuoti pagal žodžio galą, taip atspindima morfeminė žodžio sudėtis, dažni-niuose žodynuose žodžiai sudėti pagal vartojimo dažnį.

Aiškinamieji žodynai gali būti **išsamieji**, **diferenciniai** ir **mokomieji**. Iš-samiaisiais vadinami daugiatomiai žodynai, kuriais siekiama susisteminti visą vienos kalbos leksiką – tarmes ir bendrinę kalbą, sakomąją ir rašomąją, naująją ir senąją. Mažesnės apimties, paprastai vienantomia, būna diferenciniai aiški-namieji žodynai, skirti tam tikro laikotarpio arba tam tikros apibrėžtos kalbos atmainos leksikai.

Pagal informaciją teikiančių kalbų skaičių bendrieji žodynai gali būti **viena-kalbiai**, **dvikalbiai**, **trikalbiai** ir **daugiakalbiai**.

Tiek vienakalbiai, tiek dvikalbiai žodynai galėtų būti sąlygiškai sugrupuoti į tris kategorijas – *mažuosius*, *vidutinius* ir *didžiuosius*. Toks „skirstymas realiai egzistuoja ir yra visiškai pagrįstas“ (Берков 2004, 11), tačiau suformuluoti tikrai objektyvius ir neiginčytinus jo kriterijus nėra labai paprasta. Būtų netikslu kal-bėti apie žodyno apimtį, remiantis puslapių skaičiumi, kai nėra nurodomas lei-dinio formatas, straipsnių išdėstymo tankumas puslapyje, pasirinktų spaudmenų dydis ir pan. (Melnikienė 2009a, 56). Tiksliausia žodynus skirstyti pagal apimtį, remiantis juose pateikiamų lemų ir atitinkamai straipsnių skaičiumi. Antrašti-nių žodžių skaičius yra labai svarbus, bet anaipol ne pagrindinis parametras, leidžiantis vertinti žodyno „didumą“ arba „kokybę“. Kuo platesnis antraštynas esant tai pačiai žodyno apimčiai, tuo paviršutiniškesnis darosi žodžių aiškinimas, tuo mažiau pateikiama ekvivalentų ir vartosenos pavyzdžių, tuo mažiau atsižvel-giama į reikšmių niuansus (Melnikienė 2009a, 58).

Dvikalbiai žodynai gali būti **aktyvieji** ir **pasyvieji**. Aktyviaisiais vadinami tokie žodynai, kurie padeda išmokti kalbą, o pasyvieji skiriami skaitantiems gro-žinę literatūrą. Aktyviuosiuose žodynuose antraštinių žodžių palyginti nedaug, bet labai išsamūs žodyno straipsniai, o pasyviuosiuose, priešingai, žodžių labai daug, o leksikografinėi analizei skiriama daug mažiau vietos (Kėzytė 1972b, 6).

Pagal žodžių pateikimo tvarką skiriami **abėcėliniai** ir **sisteminiai** žodynai. Dažniausiai žodžiai žodynuose pateikiami pagal abėcėlę. Jie rikiuojami pagal jų pradžią arba pagal galines morfemas. Tai pagrindinis **tiesioginių** ir **atvirkš-tinių** žodynų skyrimo kriterijus. Abėcėliškai rašant žodyną neįmanoma toliau atspindėti sisteminių žodžių ryšių. Todėl sudaromi sisteminiai žodynai, kuriuose žodžiai sudedami pagal turinį.

Pagal išorinę formą žodynai klasifikuojami į **spausdintinius (popierinius)** ir **elektroninius (kompiuterinius)**. Kompiuterinio žodyno straipsnio turinys yra išsamesnis, grafinės priemonės leidžia perteikti informaciją skirtingais kriterijais, žodyną galima bet kada koreguoti, fiksuoti naujas leksemas ar sememas, praplėsti ar susiaurinti žodžių reikšmes ir pan. (Mikelionienė 2003, 85–86). Elektroniniu žodynu naudotis greičiau ir paprasčiau, didesnės paieškos galimybės, orientuotis padeda skirtingomis spalvomis žymimi žodžiai ar santrumpos ir pan. Vis dėlto šiuo metu elektroninių žodynų pasirinkimas Lietuvoje nėra didelis.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Palyginkite dvi siūlomas lietuvių kalbos žodynų klasifikacijas: Jakaitienė 2005, 33–42 ir Marcinkevičienė 2011, 54–66.
- **2 užduotis.** Paaiškinkite, kuo skiriasi informacija *Astronomijos enciklopediniame žodyne* <http://astronomija.lt> ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*:

AEŽ: **šviesa** (angl. *Light*) Elektromagnetiniai spinduliai, matomi žmogaus akimi. Kitaip vadinami regimaisiais arba optiniais spinduliais. Bangos ilgiai nuo 380 iki 700 nm. Susideda iš violetinės, mėlynos, žalios, geltonos, oranžinės ir raudonos spalvų. Dienos metu akis jautriausia žalios spalvos šviesai ties 550 nm. Pripratusi prie nakties tamsos akis geriausiai jaučia kiek trumpesnių bangų žaliąją šviesą ties 510 nm. Optiniam spektro ruožui dažnai priskiriamos 300–900 nm ilgio bangos, taigi platesnis ruožas negu mato akis. Ši bangų ruožą geriausiai praleidžia Žemės atmosfera.

DŽ6e: **šviesà** (4) *prš.* t a m s a. 1. tam tikros bangos, kurios daro daiktus matomus; 2. žiburys, žibintas, 3. *prk.* aiškumas, moksliškas išaiškinimas

AEŽ: **žara** (angl. *Evening glow*) Dangaus spalvos keitimasis vakare, Saulei nusileidus. Žarą, kaip ir ryto aušrą, sukelia Saulės spindulių sklaida Žemės atmosferoje.

DŽ6e: **žarà** (4) pašvaistė, šviesa

- **3 užduotis.** Remdamiesi žodynais ir enciklopedijomis, pateikite enciklopedinio ir lingvistinio aiškinimo pavyzdžių: DARŽOVĖ, EŽERAS, KRŪMAS, LAIKRODIS, MIŠKAS, PAUKŠTIS, UOGA, ŽVAIGŽDĖ. Galite pasirinkti savo variantą.

- **4 užduotis.** Išvardykite kelis lingvistinių, specialiųjų ir aspektinių žodynų tipus, nuskirkite svarbiausius jų skirtumus.

Žodynų tipai	Žodynų požymiai
Lingvistiniai žodynai	
Specialieji žodynai	
Aspektiniai žodynai	

- **5 užduotis.** Aptarkite grupėmis, kokių tipų žodynai:
 - a) yra patikima priemonė versti tekstus iš vienos kalbos į kitą;
 - b) yra priemonė mokytis kalbų;
 - c) normina bendrinę kalbą;
 - d) perteikia įvairią mokslinę ir techninę informaciją.
- **6 užduotis.** Paaiškinkite, kuo skiriasi žodžių aiškinimas aiškinamajame ir etimologiniame žodyne.
- **7 užduotis.** Kokių žodynų straipsniai čia pateikiami, pagal kokius požymius atskyrėte:

Žodyno tipas	Žodyno straipsnio pavyzdys
	<i>Āntis</i> f. 1. Krypuojančios eisenos Brb, Klv, Ro ir mažo ūgio Antr; 2. Riestanosė, graži Verd; 3. Jos vardas <i>Andora</i> Rdn.
	<i>Ātvašas</i> mš. Sk, Vgr; <i>Ātvašos</i> krm. Vgr; <i>Ātvašynas</i> mš. Alj, Pd, Tt. Iš liet. 'atauga, atžala' (LKŽ I 446); kita vertus, vv. su priesaga <i>-ynas</i> gali būti kilę tiesiog iš liet. <i>atvašynas</i> 'atvašų priaugusi vieta, atžalynas'
	<i>Pedālas</i> [pranc. <i>pédale</i> < lot. <i>pes</i> (kilm. <i>pedis</i>) – koja], staklių, transporto priemonių, muz. instrumentų ir kt. techn. įrenginių koja minamas svertas, sujungtas su varomaisiais, valdomaisiais, reguliuojamaisiais mechanizmais; <i>pamina</i>
	<i>Tvarkyklė</i> – programa, valdanti kompiuterio klaviatūrą, diskų įtaisą.
	<i>Ūžgavėnės</i> (1) Rtr, DŽ, NdŽ, KŽ; Q175, H174, R, R134, M177, Sut, N, RtŽ, M, LL86, 311 paskutinis antradienis prieš gavėnią; seniau – paskutinė savaitė prieš gavėnią

5. LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNŲ TIPAI

5.1. BENDRIEJI ŽODYNAI

Bendruosiuose žodynuose fiksuojami įvairių profesijų žmonėms reikalingi ir plačiau vartojami žodžiai bei žodžių junginiai. Jie toliau skaidomi į aiškinamuosius ir paralelinius žodynus, iš kurių šiuolaikinėje leksikografijoje dažniausiai leidžiami dvikalbiai žodynai. Prie bendrųjų sąlygiškai priskiriami ir tarmių žodynai, nes juose atsispindi tarmės, tarmių grupės ar šnekotos leksika. Diachroniniams žodynams priklauso istoriniai žodynai. Jų iki šiol Lietuvoje nėra parengta, tačiau spragą bandoma užpildyti rengiant senųjų raštų atrankinius žodynus, tekstynus, konkordansus ir indeksus.

5.1.1. AIŠKINAMIEJI ŽODYNAI

Aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų tikslas – paaiškinti lietuviškų žodžių reikšmes ir jų vartoseną. Lietuvoje leidžiama įvairių tipų aiškinamųjų žodynų: dabartinės ir bendrinės kalbos, mokomųjų, spausdintinių ir elektroninių. Žodynų sudarytojai susiduria su įvairiomis problemomis: antraštyno ar žodyno straipsnio formavimo, gramatinio žodžių žymėjimo, reikšmių skaičiaus nustatymo, vartosenos pavyzdžių parinkimo ir pan.

5.1.1.1. Aiškinamųjų žodynų sudarymo problemos

Pagrindinės sąvokos: aiškinamasis žodynas, leksikografinis vienetas, žodyno straipsnis, apibrėžtis (definicija), aiškinamasis (aprašomasis) aiškinimo būdas, sinoniminis aiškinimo būdas, semantinė struktūra, reikšmė, daugiareikšmiškumas, reikšmių eksplikavimas, reikšmių hierarchija, metaduomenys, reikšmės atspalvis, šnekamosios kalbos leksika, ekspresinė leksika, specialioji leksika, pragmatinė informacija, reguliarieji vediniai, beekivalentė leksika, pasyvioji leksika, archaizmai, istorizmai.

Literatūra: Atkins, Rundell 2008, 35–39; Černiutė 2000, 160–179; Černė 2006, 192–208; Ermanytė 2008, 118–134; Gudavičius 1997, 33–39; Gudavičius 1999, 25–31; Gudavičius 2003, 70–79; Vitkauskas 1995a, 87–91; Hausmann, Wiegand 1989, 328–360; Herbst, Klotz 2003, 32–101; Jackson 1991, 224–238; Jackson 2002, 21–30, 86–116; Jakaitienė 1982, 79–82; Jakaitienė 2005a; Jakaitienė 2005b, 57–66; Jakaitienė, 2006a, 92–104; Kalėdienė 2009, 159–168; Klimavičius 1997, 20–32; Lazauskaitė 1997, 111–115; Lazauskaitė 1998a, 228–239; Lazauskaitė 1998b, 233–241; Lazauskaitė, Sabaliauskaitė-Liutkevičienė 1998, 205–217; Lyberis 1983, 147–154; Liutkevičienė 2006, 9–18; Liutkevičienė 2010b, 223–234; Liutkevičienė, Naktinienė, Voslytė 2010, 235–251; Malakauskas 1997, 10–13; Mantrimas 1997, 14–19; Mikulskas 2003, 71–96; Mikulskas 2006, 138–148;

Mikulskas 2009, 39–80; Miliūnaitė 2007, 7–23; Morkūnas 1997, 40–45; Murmulaitytė 1998a, 240–247; Murmulaitytė 1998b, 218–232; Murmulaitytė 1999, 92–98; Murmulaitytė 2000, 141–159; Murmulaitytė 2010; Murmulaitytė 2011, 129–149; Naktinienė 2000, 12–24; Naktinienė, 2002, 47–56; Papaurėlytė–Klovienė 2006, 128–137; Paulauskas 1982, 105–110; Ryklienė 1998, 98–105; Sakalauskiene 2003, 106–113; Sakalauskiene 2005, 153–161; Sakalauskiene 2010, 295–305; Stankevičienė 2006, 210–215; Svensén 1993, 40–63; Šepetytė 2006, 209–220; Tamaševičius 2008, 206–217; Vosylytė 1991, 208–214; Vosylytė 1995, 180–185; Vosylytė 1996, 75–80; Zabarskaitė 2003, 136–151; Zabarskaitė 2006, 170–180; Zaikauskas, Jasionytė 2006, 149–169; Zgusta 1971, 222–293; Žilinskiene 1997, 46–52; Žilinskiene 2000, 176–182; Žukaitė–Buivydienė 1987, 189–193.

Klausimai

1. Koks pagrindinis aiškinamųjų žodynų tikslas?
2. Nuo ko priklauso žodyno apimtis?
3. Kokie metaduomenys pateikiami aiškinamųjų žodynų pratarmėse?
4. Kokie yra pagrindiniai žodyno straipsnio informacijos tipai ar duomenų laukai?
5. Kaip aiškinamuosiuose žodynuose pateikiamas žodžio tarimas?
6. Kaip žodynuose atspindima kaitymo paradigma?
7. Kokią gramatinę informaciją apie žodžius galima rasti aiškinamajame žodyne?
8. Kaip suvokiate hiponiminius ir hiperoniminius santykius žodynuose?
9. Ką vadiname semantine metakalba?
10. Kokios pagrindinės reikšmių eksplikavimo arba semantinės informacijos pateikimo problemos?
11. Kada pateikiama enciklopedinės informacijos apie žodžiais išreiškiamas realijas?
12. Kokie homonimų pateikimo principai?
13. Kada pasirenkamas nuorodinis aiškinimo būdas?
14. Ką vadiname reikšmės atspalviais?
15. Kam aiškinamuosiuose žodynuose pateikiami vartosenos pavyzdžiai?
16. Kokie homonimų pateikimo žodynuose būdai?
17. Kaip pateikiami sudėtiniai zoologijos ir botanikos terminai?
18. Kokios informacijos galima rasti apie tarnybinius žodžius?
19. Kokie pagrindiniai frazeologizmų pateikimo principai aiškinamajame žodyne?
20. Kaip sudarant aiškinamąjį žodyną panaudojami tekstynai?
21. Kokie galimi žodyno priedai?

Vienakalbiuose **aiškinamuosiuose** žodynuose aiškinami gimtosios kalbos žodžiai bei žodžių junginiai. Juos sudarant kyla įvairių problemų: kokius žodžius traukti į antraštynus, kokią fonetinę, gramatinę informaciją pateikti, kokia eilės seka pateikti reikšmes, kaip jas apibrėžti ir pan. Dažnai diskutuojama, kiek terminų ir tarmybių antraštynuose pateikti, ar dėti į antraštynus nenorminius žodžius (Klimavičius 1997, 20–32).

Šiandien bendrojo pobūdžio aiškinamųjų žodynų sudarymas neišvairduojamas be tekstyno ir iš jo sudaryto konkordanso kiekvienam antraštiniam žodžiui.

Taikant lingvistinės statistikos metodus, galima padidinti antraštinių žodžių atrankos objektyvumą (Ryklienė 1998, 98–105). Kita vertus suabsoliutinti tekstinio naudos neįmanoma, nes nors tekstynai galėtų atspindėti „esminius ir universalius statistinius žodžių vartojimo polinkius“, dažnumas nebūtinai sutampa su žodžio vartojimo svarba konkrečiame žodyne (Jakaitienė 2005a, 31).

Rengiant aiškinamojo tipo žodyną siūloma medžiagą redaguoti leksinėmis semantinėmis grupėmis. Tai leidžia vienodai aprašyti tos pačios leksinės grupės bei to paties darybos tipo žodžius, geriau pastebimi reikšmių apibrėžimų nenuoseklumai ir įtrauktini nauji žodžiai (Lazauskaitė, Liutkevičienė 1998, 205–217). Štai pastebėta, kad DŽ yra daiktavardžiai *liuteronas*, *kalvinistas*, tačiau nėra *reformatas*; yra *fėja*, *džinas*, tačiau nėra *elfas*, *trolis*; yra *džiazas*, *rokas*, nėra *bliuzas*, *kantri*, *repas*; yra *sektetas*, *oktetas*, nėra *septetas*; yra *neoklasicizmas*, *neoromantizmas*, nėra *neorealizmas*, *postmodernizmas* (Liutkevičienė 2006, 10–11).

Norint sistemiskai rašyti aiškinamąjį žodyną, reikia turėti gerą teminį žodyną arba bent jau teminių grupių sąrašą. Be to, kai kurių žodžių negalima priskirti jokiai semantinei grupei arba tas pats žodis patenka į kelias semantines grupes (Sakalauskiene 2003, 108).

Vienas iš dažnai leksikografams kylančių klausimų, kiek į dabartinės kalbos žodynus traukti terminų, tarminės, šnekamosios, ekspresinės leksikos, kaip sukurti tikslias jų apibrėžtis, kokią pažymų sistemą pasirinkti.

Apie tarmybių pateikimą dabartinės ir bendrinės kalbos žodynuose yra rašę kalbininkai Kazys Morkūnas (1997, 40–45), Gertrūda Naktinienė (2000, 12–24), Vilija Lazauskaitė (1998a, 228–239; 1998b, 233–241), Vilija Sakalauskiene (2010, 295–305), statistinę analizę pateikė Laima Kalėdienė (2009, 159–168). Svarstoma, kiek turi būti pateikiama tarminės medžiagos, kaip atspindėti visų tarmių leksiką tolygiai, kokiomis pažymomis tarminius duomenis žymėti, kaip atskirti vaizdinguosius veiksmažodžius nuo tarminių. Nustatyta, kad DŽ6e pateikti 2152 (2,9 proc.) antraštinių žodžių su tarminėmis pažymomis: *tarm.* – tarminis, *aukšt.* – aukštaičių, *dz.* – dzūkų, *ryt.* – rytų aukštaičių, *vak.* – vakarų aukštaičių, *žem.* – žemaičių. 687 žodžiai (31,9 proc.) yra žemaitybės, 767 žodžiai (35,7 proc.) – aukštaitybės, o 698 žodžiai (32,4 proc.) – apskritai tarmybės (Kalėdienė 2009, 159–160).

Šnekamosios kalbos leksikos pateikimą žodynuose tyrė Tamaševičius ir Černiutė (Tamaševičius 2008, 2006–217; Černiutė 2000, 160–179). Įvairių sričių terminų statistinę analizę, žymėjimo nevienodumus pateikė Žilinskiene (1997, 46–52; 2000, 176–182).

Taip pat problemų kelia nauji nenusistovėję terminai. Jie yra nesunorminti, siūloma po kelis variantus, pvz., *liekninamasis kvėpavimas* arba *kvėpyba* (vietoj ntk. *bodifleksas*), *dailymanškštė* arba *grakštinamoji manškšta* (vietoj ntk. *šei-pingas*). Ne visada aišku, kaip elgtis su žodžiais *andergraundas*, *barbekiu*, *hitas*,

penthauzas, topas, kuriuos vieni kalbininkai laiko vartotinais, kiti griežtai smerkia (Liutkevičienė 2006, 17).

Dažnai diskutuojama, kaip apibrėžti ekspresyviąją leksiką. Ekspresyvosios leksikos semantinėje struktūroje vyrauja konotacinis komponentas, todėl aprašant tokią leksiką reikia įvertinti pragmatinę jos vartojimo situaciją. Vaizdingieji veiksmožodžiai ir daiktavardžiai ne tik pavadina veiksmą, daiktą, reiškinį, būseną, bet ir suteikia papildomos emocinės, ekspresinės arba modalinės informacijos (*dūlinti, plumpinti* 'sunkiai eiti'). Vaizdingieji daiktavardžiai daugiausia apibūdina žmogų ar jo kūno dalis, būdo savybes, asmenybės bruožus (*makaulė* 'galva', *kėpša* 'liurbis, kvailys'). Ištiktukai, jaustukai, keiksmožodžiai, garsažodžiai išreiškia kalbėtojo jausmus, pojūčius, potyrius jos atžvilgiu arba jį supančią tikrovę tiesiog pamėgdžioja. Ekspresinės leksikos (vaizdingųjų daiktavardžių ir veiksmožodžių, ištiktukų ir jaustukų, keiksmožodžių, gyvūnų šaukimo garsažodžių) pateikimo principus aptarė Jolanta Zabarskaitė (2006, 170–176).

Aiškinamųjų žodynų sudarytojai turėtų apsispręsti ir dėl neteiktinos leksikos pateikimo antraštyne (Malakauskas 1997, 10–13; Mantrimas 1997, 14–19).

Sudarant aiškinamųjų žodynų makrostruktūrą, svarbu nusistatyti, kurie žodžiai bus lemuojami, o kurie traukiami į lizdus. DŽ visuose leidimuose į pamatinių žodžių lizdus taupant vietą grupuojami produktyvieji vediniai. Savus žodyno straipsnius sudaro išvestiniai žodžiai, turintys tik naują išskirtinę reikšmę. Taip parodomi vedinių darybiniai ir semantiniai ryšiai. Tačiau jie neapibrėžiami, ne visada lengva ir vedinio paieška žodyne. O BŽ tiek darybiškai paprastieji žodžiai, tiek produktyviųjų priesagų *-tojas, -a, -ėjas, -ė* bei mažiau darios priesagos *-ikas, -ė* vediniai pateikiami atskirais straipsniais. Atrenkant minėtų priesagų vedinius pirmiausia žiūrima jų vartojimo dažnumo bei darybos ir leksinių reikšmių santykio (leksikalizacijos laipsnio). Reti transpoziciniai vediniai į žodyną nededami. Dėl vedinių (veiksmožodžių ir būdvardinių abstraktų, išvestinių būdvardžių, parūpinamųjų veiksmožodžių) pateikimo nenuoseklumų aiškinamuosiuose žodynuose paskelbta keletas straipsnių (Murmulaitytė 2000, 141–159; Sakalauskienė 2005, 153–161; Svetikienė 2006, 181–191; Vaskelienė 2006, 55–71). Nuorodinis būdas, kuriuo dažnai remiamasi nusakant išvestinių būdvardžių reikšmes, nėra geras, nes juo parodoma tik būdvardžio kilmė, tačiau menkai kas pasakoma apie jo reikšmę. Tokiu atveju nustatant reikšmę tenka remtis iliustraciniais pavyzdžiais (jeigu jų esama) ir žiniomis apie būdvardžių priesagų reikšmes, pvz., būdingiausia priesagos *-iškas, -a* daiktavardinių būdvardžių darybinė reikšmė yra 'panašus į pamatinį žodžiu pasakytą daiktą', o priesagos *-inis, -ė* būdvardžių darybinės reikšmės yra 'padarytas iš pamatinio žodžiu pasakyto daikto ar su tuo daiktu, susideda iš jo' (*aguoninis pyragas*); 'priklausęs pamatinio žodžiu pasakytam daiktui, susijęs su tuo daiktu' (*antraštinis žodis*).

Dauguma būdvardžių priesagų turi ne vieną darybinę reikšmę. Šiais atvejais žodžio reikšmę paliekama išsiaiškinti žodyno skaitytojui. Tikrąsias būdvardžio reikšmes nustatyti ne visada padeda ir pateiktos iliustracijos (Svetikienė 2006, 182–186).

Antraštinių žodžių reikšmės kartais iliustruojamos jų reguliariaisiais vediniais, pvz., daiktavardžių ir būdvardžių deminutyvais, vediniais su priešdėliais *be-*, *ne-*, *nebe-*, *te-*, *tebe-*, tačiau deminutyvai gali turėti skirtingas kirčiavimo paradigmas, o neigiamieji veiksmazodžiai skirtingą valdymą, todėl keliami idėja antraštiniais straipsniais pateikti ir juos (Šepetytė 2006, 209–220).

Lietuvių kalboje yra žodžių, kurių kirčiavimas dar nenusistovėjęs. Realioji vartoseną ne visada palaiko kodifikuotą kirčiavimo normą (Vitkauskas 1999, 93–35; Lazauskaitė 1997, 111–115). VLKK kirčiavimo pakomisėse iš naujo svarstomi kirčiavimo variantai, peržiūrimas dviskiemenių ir daugiaskiemenių žodžių kirčiavimas (Kavaliauskas 2000; Kavaliauskas 2005, 111–127). Pavyzdžiui, patikslintos kai kurių paprastųjų daiktavardžių kirčiavimo normos (*kar-das*, *šalmas*, *šarvas*). Žodynuose beveik visada buvo fiksuojami šių žodžių tik tvirtapradės šaknies 3 kirčiuotės variantai. Tačiau kalboje labiau paplitę yra tvirtagalės šaknies 4 kirčiuotės variantai, plg. *kárdas* ir *kařdas*, *šáľmas* ir *šálmas*, *šárvas* ir *šařvas* (Kavaliauskas 2012, 55–59). DŽ6e buvo *beřti*, *peřti*, *sveřti*, o BŽ ketinama teikti variantus *beřti*, *bėřti*, *peřti*, *pėřti*, *sveřti*, *svėřti*. Pasilikus tokioms šių daiktavardžių kirčiavimo tendencijoms ateityje gali kisti ir variantų eiliškumas žodynuose (Miliūnaitė 2007, 7–23).

Dalelyčių, jungtukų, prielinksnių ar prieveiksmių skyrimas gramatikose įvairuoja, todėl žodynininkams dažnai reikia patiems apsispręsti, kuriai kalbos daliai tam tikras leksemas priskirti. Nustatant gramatines charakteristikas dažnai kyla diskusijų dėl būdvardžių ir dalyvių skyrimo (Liutkevičienė 2006, 14–15). Neretai keblu žymėti kalbos dalį prie tokių žodžių, kurie iš vienos kalbos dalies pereina ar jau yra perėję į kitą: subūdvardėję ar sudaiktavardėję dalyviai, sudaiktavardėję būdvardžiai. Žodis *pėsčiasis* – kai kuriuose kalbotyros darbuose laikomas daiktavardžiu, kai kur – būdvardžiu, *pažįstamas* – daiktavardžiu, būdvardžiu ar dalyviu, *baigiamasis*, *baudžiamasis*, *pažymimasis*, *sudedamasis* – dalyviu arba būdvardžiu (Liutkevičienė 2010b, 223–234). Pasirinkta pozicija lemia ir antraštyną: jei dalyvis laikomas subūdvardėjusiu, jis keliamas į antraštyną, jei ne – paliekamas tik iliustraciniuose pavyzdžiuose, plg.:

DŽ6e: **padėvė||ti**, *padėvi*, ~jo pavilkėti, panešioti: *Dar batai stiprūs - dar ~si jais* (juos). ~tas *švarkas*

DŽ6e: **padūk||ęs**, ~usi (1) 1. pašėlęs, smarkus. 2. nepaprastas (labai geras arba labai prastas): *P. gražumas!* ~usiai *prov.*: ~usiai *daug darbo turi*. ~usiai *karšta*

Susiduriama ir su žodžių leksikalizacijos⁸ problemomis. Ne visada aišku, kada į žodyno straipsnius iškelti suprieiksmėjusius linksnius (*balsu, šuoliais, vakarop*), kitos reikšmės daugiskaitą (pvz., *vidurys ir viduriai*).

Vienas svarbiausių leksikografo uždavinių yra atskleisti žodžio turinį, t. y. pateikti išsamų, gerai visiems suprantamą reikšmės aiškinimą. Jame turėtų būti išvardyta pakankamai semantinių žodžio požymių. Be to, tas aiškinimas turi būti formuluojamas suprantamai. Daugelyje Vakarų Europos žodynų įprasta žodžius apibrėžti vartojant keletą tūkstančių semantiškai ir stilistiškai neutralėsių žodžių, kitaip tariant, vartoti metakalbą (Sakalauskiė 2003, 106).

Galima paminėti bent tris problemas, susijusias su semantinės informacijos pateikimu aiškinamuosiuose žodynuose. Tai:

- reikšmių eksplikavimas;
- reikšmių hierarchija;
- reikšmių žymėjimas.

Eksplikuojant reikšmes pirmiausia atsižvelgiama į žodyno tipą. Vieni leksikografai linkę žodžių reikšmes glaudinti, iškelti tik labiausiai paplitusias, aiškiai skiriamas, kiti stengiasi pateikti net ir siauriau vartojamas žodžio reikšmes bei reikšmių atspalvius (Kėzytė 1972a, 105). Vienuose žodynuose pateikiama išsamesnė reikšmių diferenciacija, kituose kaip tik nurodomos tik dažniausios. Nepakankamą reikšmių diferenciaciją galima laikyti yda, tačiau pernelyg smulki diferenciacija taip pat netikslinga. Vienas iš pagrindinių uždavinių – išskirti reguliariąsias žodžių reikšmes ir neįtraukti situacinių (okazionaliųjų) reikšmių. Remiantis užsienio žodynų sudarymo praktika pastebima, kad vienuose žodynuose skiriamos reikšmės, kituose – reikšminiai atspalviai (Murmulaitytė 2010). Skirtingai interpretuojant reikšmes, skiriasi ne tik jų žymėjimas, bet ir skaičius.

Semantinėms grupėms priklausančių žodžių reikšmių aiškinimuose paprastai vartojamas pagrindinis tos grupės ar pogrupio žodis (hiperonimas), darybinėms grupėms bei pogrupiams priklausančių žodžių – pamatinis žodis. Apibrėžiant darinius stengiamasi jų pamatinius žodžius pavartoti pagrindinės reikšmės apibrėžime, o kitų reikšmių apibrėžimuose, jei įmanoma, bent tos kalbos dalies žodį. Taip pat laikomasi tokių principų: reikšmių aiškinimuose stengiamasi vengti dviprasmybių, todėl žodžiai paprastai vartojami pagrindine reikšme, stilistiškai konotuoti žodžiai gali būti vartojami tik kitų stilistiškai konotuotų žodžių apibrėžimams papildyti kaip sinonimai. Frazeologizmas niekada neaiškinamas kitu frazeologizmu (Naktinienė 2006, 27–28).

Problemiškas yra ir reikšmių hierarchijos nustatymas. Kaip pirmoji žodynuose paprastai išskiriama pagrindinė reikšmė, kitos vadinamos šalutinėmis. Tačiau

⁸ Leksikalizacija vadinamas kalbos neleksinio elemento (gramatinės formos, morfemos) ar tokių elementų junginio virtimas savarankišku leksiniu vienetu.

kai kurios reikšmės laikui bėgant nyksta, šalutinės reikšmės vartojamos daug dažniau, plg.:

DŽ6e: **pabūkl||as** (2) 1. padargas, prietaisas, įrankis: *Susidėjo visus savo ~ūs ir išėjo.*
2. kar. artilėrijos ginklas (patranka, minosvaidis ir kt.): *Ėmė iš ~ų šaudyti.*

DŽ6e: **padėkl||as** (2) 1. pagalys ar rąstgalys, ant kurio kas padedama. 2. įtaisymas kam nors padėti, pastatyti: *Pastatyk puodą ant ~o. Iešmo p.* 3. lentelė atlenktais kraštais valgiams, indams nešioti.

DŽ6e: **pakur||a** (3^b) 1. *etnogr.* jaujos ar pirties dalis, kur kuriama krosnis džiovinoti linams ar javams: *Šilta kaip ~ojė.* 2. krosnies vidus, kur kuriama ugnis: *Krosnies p. žema.*
3. *tarm.* kuras: *Žabai – menka p.*

Sudarant naujus žodynus reikia atsižvelgti į žodžių vartoseną tomis reikšmėmis ir tų reikšmių dažnumą, taip pat reikšmių skaičius ir jų išskyrimo motyvacija gali skirtis dėl žodyno tipo, plg.:

TŽŽ	DŽ6e
<p>ažiotāžas [pranc. <i>agiotage</i>] 1. fondų biržoje arba kt. rinkoje dėl ažio kylanti intensyvi spekuliacija vertybinių popierių arba pinigų kursu; 2*. <u>didelis sujudimas, susidomėjimas, interesų kova.</u></p>	<p>ažiotāžas (2) <u>didelis subruzdimas ir kova dėl ko nors</u></p>
<p>bárdas [air. <i>bard</i> – poetas]: 1. sen. keltų poetas ir vid. amžių Airijos, Škotijos, Vėlso dvaro poetas profesionalas, kuriantis ir rečituojantis gamtinę, herojinę, religinę poeziją; 2*. poetas, reiškiantis patriotines idėjas.</p>	<p>bárdas (1) <i>lit.</i> <u>senovės keltų liaudies poetas ir dainius</u></p>
<p>deficitas [lot. <i>deficit</i> – trūksta]: 1. ko nors trūkumas; 2. nuostolis; padėtis, kai išlaidos viršija pajamas, pvz., <u><i>mokėjimų balanso</i> Δ.</u></p>	<p>deficit as (2) 1. <i>fin.</i> nuostolis, kai išlaidos didesnės už pajamas. 2. <i>kom.</i> prekių trūkumas, stoka. 3. <i>prk., šnek.</i> paklausi, trūkstama prekė: <i>Gauna ~ų.</i> 4. <i>prk. knyg.</i> ko nors trūkumas, stoka: <i>Žaliavų d. Deguonies d.</i></p>

Pateikiant reikšmes *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*, „kreipiamas dėmesys ne tiek į žodžio etimologiją ir reikšmių istorinio atsiradimo nuoseklumą, kiek į bendrinės kalbos vartosenos įprastumą ir dažnumą“ (Naktinienė 2006, 29), plg. daiktavardžio *citrina* žodyno straipsnius DŽ6e ir BŽe:

DŽ6e: **citrin||à** (2) *bot.* rūtinių šeimos šiltųjų kraštų vaismedis, vedantis sultingus, rūgščius vaisius (Citrus limon); jo vaisius

BŽ6e: **citrinà** dkt. (2) **1.** ovalus šviesiai geltonas sultingas, labai rūgštus citrusinis vaisius, turintis daug vitamino C: *Mókslinis citrinos pavadinimas yra tikróji citrinà. Arbatà su citrinà. Išgérk sòdos vandeñs su citrinų sùltimis. Pasidžiovinaù citrinų žievėlių. Keliàs citrinų sùlčių lašais gálima nuvalýti peilio àšmenis.* **2.** CITRINMEDIS 2: *Citrinà, išaugintà iš sėklos, būtina paskiėpyti.*

Po įprasčiausios ar dažniausios reikšmės BŽe pateikiamos kitos, kuo artimiau su jomis susijusios reikšmės, paskiausiai – siauriau vartojamos bendrinėje kalboje, tarminės, pasenusios ar specialiųjų vartojimo sričių reikšmės. Atsižvelgiant į reikšmių dažnumą pasitaiko atvejų, kai šalutinės reikšmės semantiškai gerokai viena nuo kitos nutolusios, todėl nustatyti semantinę motyvaciją yra gana sudėtinga. Dėl semantikos reiškinių sudėtingumo reikšmių numeracijos seka tik iš dalies rodo reikšmių tarpusavio ryšį (Naktinienė 2006, 29–30).

Kadangi leksikos sistema nuolat kintanti, atsiranda ir naujų reikšmių, kurių ne iš karto fiksuojamos žodyne, pvz., DŽ6e skiriama tik vien daiktavardžio *padugnė* reikšmė: **padugnė** (3^b) vieta palei dugną: *Upeliai nuseko ir tik pādugne sruvena*, nors šis žodis jau vartojamas ir žmogui apibūdinti, plg.: *Tu ten būsi niekas. Visiška padugnė* tekst.; DŽ6e skiriama tik viena daiktavardžio *cukrus* reikšmė: **cùkr||us** (2) saldi vandenyje tirpstanti medžiaga, gaminama ppr. iš cukrinių runkelių, cukranendrių, o BŽe jau pateikiamos dvi reikšmės (viena reikšme daiktavardis vartojamas vienaskaita, kita – paprastai daugiskaita), plg.:

BŽe: **cùkrus** dkt. (2) **1.** vns. vandenyje tirpstanti saldi kristalinė medžiaga, gaminama iš cukrinių runkelių ir cukranendrių: *Smulkùsis [gabalinis, rafinúotas] cùkrus. Arbatà su cùkrumi. Į kàvą įdék dù šaukšteliùs cùkraus.* **2.** ppr. dgs. ANGLIAVANDENIS: *Saldañiniai kaipmàt slopinà alkį, nes juosè èsantys cùkrùs greítai skýla.*

Taigi leksikografas turi stebėti žodžio semantinės struktūros plėtėjimo ir siaurėjimo atvejus.

Leksikografijos praktikoje svarstoma, kaip ir kiek išsamiai apibrėžti reikšmes, kokius būtinuosius reikšmių požymius išskirti, plg. dviejų norminamųjų žodynų DŽ6e ir BŽe straipsnius:

DŽ6e	BŽe
baràkas (2) <i>laikinas medinis pastatas</i>	baràkas dkt. (2) <i>vienaaukštis pastatas laikinai gyventi dideliam skaičiui žmonių [...]</i>

DŽ6e	BŽe
baravỹkas (2) <i>bot. vertingas valgomas grybas (Boletus) [...]</i>	baravỹkas dkt. (2) <i>vertingas grybas stora pusrutulio pavidalo ruda kepurėle, ppr. džiovinamas (Boletus edulis) [...]</i>
bẽbr as (2) <i>zool. brangiakailis graužikų būrio vandens žvėrelis žvynuota uodega (Castor fiber) [...]</i>	bẽbras dkt. (2) <i>vandenyje ir sausumoje gyvenantis graužikas plačia plokščia uodega, gebantis nugrauzti medžius ir pastatyti užtvankas (ppr. upinis bebras, Castor fiber) [...]</i>

Pagrindiniai principai aiškinant reikšmes yra du: visi reikšmei vartojami žodžiai turi būti randami žodyne, būtina vienodai aprašyti tos pačios leksinės grupės bei to paties darybos tipo žodžius.

BŽe reikšmes atskleisti padeda ir šalia pateikiami sinonimai:

BŽe: **orãtorius, orãtorė** dkt. (1) **1.** žmogus, sakantis kalbą viešai; *sin. kalbėtojas: Orãtorius tãrė įžanginį žodį.* **2.** retorikos meistras, iškalbingas žmogus, geras viešų kalbų sakytojas; *sin. gražbylys: Orãtoriaus mėnas (retorika).*

Veiksmažodžiai apibūdinami daugiau sintaksiniais rodikliais, o konkrečių daiktavardžių tarpusavio santykius rodo ne kalbiniai santykiai, t. y. jie lemiami realių ryšių su pačiu daiktu ar realija (Sakalauskiene 2003, 110). Nemažai problemų kelia beekivalentės leksikos (apimančios nacionalinės virtuvės, drabužių, muzikos instrumentų, tautinių šokių, tradicijų ir papročių, tautosakos ir mitologijos, tautos istorijos reiškinius (Gudavičius 2000, 79–80) apibrėžtys (Černė 2006, 192–208), plg.:

DŽ6e	BŽe
bajãnas (2) <i>rusų mėgstamos rūsies armonika</i>	bajãnas dkt. (2) <i>rytų slavų valstybėse paplitęs dumplinis muzikos instrumentas, kiek didesnis už armoniką: Lietuvojė bajanų grójama retaĩ.</i>
blezdingėlė (2) <i>etnogr. šokis, vaizduojantis kregždės skraidymą</i>	blezdingėlė dkt. (2) <i>lietuvių liaudies merginų šokis su skarelėmis, vaizduojantis kregždės skraidymą: Mán arčiaũ širdiės bìuvo blezdingėlė ir sadūtė. Blezdingėlė dainúojama ir šokamà poromìs.</i>

Dar viena dažnai kylanti problema – nenuoseklus tos pačios semantinės grupės žodžių apibrėžimas (plg. Žukaite-Buivydienė 1987, 189–193). Analizuojant ilokucinių⁹ veiksmažodžių apibrėžtis, atskleista nemažai netikslumų ir klaidų: į

⁹ Ilokucija – šnekos akto turinio komponentas, išreiškiantis jo komunikacinę funkciją, kaipantai: informuoti, grasinti, perspėti, paprašyti, padėkoti ir pan.

vieną suplaktos kelios ilokucinės reikšmės, netikslūs semantiniai reikšmių požymiai, semantiškai savarankiška sangražinė veiksmažodžio forma nepateikiama kaip antraštinė (Zaikauskas, Jasionytė 2006, 149–169). Kai kurių grupių reikšmes stengiamasi apibrėžti formulėmis (Sakalauskienė 2003, 111–112).

Aprašant veiksmažodį, sintaksinis junglumas turi svarbų vaidmenį, nes lemia jo semantinę struktūrą bei hierarchiją, todėl leksikografai praktikai linksta sintaksinį junglumą žymėti, pvz., MLKŽ po lema iškeliamo veiksmažodžio skliaustuose pateikiami linksniai, su kuriais jis vartojamas, daugiareikšmio veiksmažodžio – po kiekvienos reikšmės numerio. Jei veiksmažodis vartojamas be daiktavardžio, skliaustuose rašomas brūkšnelis. Ne visada aišku, kaip atskirti būtinąjį ir fakultatyvųjį junglumą. BŽe sintaksinis junglumas jau nuosekliai žymimas prie visų veiksmažodžių ir prie kai kurių būdvardžių. Jis, kaip ir MLKŽ, nurodomas skliaustuose klausiamojo įvardžio *kas* linksniais be prielinksnio ar su prielinksniu. Semantinis žodžių junglumas parodomas iliustraciniais pavyzdžiais.

Frazeologijos išskyrimas ir jos grafinis žymėjimas svarbus ne tik leksikografijos teorijos, bet ir kalbos praktikos atžvilgiu: žodyno vartotojas daug lengviau gali susirasti reikalingą frazeologizmą.

Dar viena aktuali problema – tikslios žodžio vartoseną, stilistinių krūvį atskleidžiančios pažymos, plg. informaciją dviejuose DŽ leidimuose bei aiškinamajame DŽ ir specialiajame TŽŽ:

DŽ4	DŽ6e
banānas (2) 1. <i>bot.</i> šiltųjų kraštų daugiametis žolinis augalas, vedantis pailgus miltungus, saldžius vaisius (Musa); jo vaisius. 2. guminė policininko lazda	banānas (2) 1. <i>bot.</i> daugiametis žolinis šiltųjų kraštų augalas, vedantis pailgus miltungus, saldžius vaisius (Musa); jo vaisius. 2. <i>prk.</i> guminė policininko lazda
TŽŽ	DŽ6e
batālija [it. <i>battaglia</i> , pranc. <i>bataille</i>]: 1. <i>psn.</i> mūšis, kautynės; 2*. triukšmingas barnis, ginčas, kova.	batālija (1) 1. <i>knyg.</i> kautynės, mūšis. 2. <i>prk.</i> kova, ginčas

Nepateisinama, kai prie pamatinių šnekamosios kalbos žodžių pažyma *šnek.* yra, o prie jų vedinių – ne, tarsi jie būtų laikomi stilistiškai neutraliais (Čer-niutė 2000, 160). Reikėtų vienodinti įvairių mokslo sričių terminų žymėjimą (Žilinskienė 1997, 47–52), pvz., DŽ6e palikta terminų be jokių pažymų, plg. **teodolitas** (2) ‘geodezijos prietaisas kampams matuoti’ ir kt.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Patikrinkite, kaip kito antraštynai skirtinguose *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose (DŽ2 – 1972 m., DŽ3 – 1993 m., DŽ4 – 2000 m., DŽ6e – 2006 m.)

Žodis	DŽ2	DŽ3 / DŽ4	DŽ6e
<i>aerobika</i>			
<i>bakalauras</i>			
<i>internetas</i>			
<i>magistrantas</i>			
<i>mafija</i>			
<i>makiažas</i>			
<i>marcipanas</i>			
<i>pica</i>			

- **2 užduotis.** Paanalizuokite, kokie žodžiai įtraukti į spausdintinio septinto *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimo (2012) priedą. Išskirkite keletą leksinių semantinių grupių, pvz., kompiuterijos terminai, maisto pavadinimai ir pan. Kurie žodžiai laikomi naujadarais?
- **3 užduotis.** Apibūdinkite, kokie duomenys pateikiami aiškinamųjų žodynų pratarmėse. Remdamiesi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* kuriuo nors leidimu išvardykite pratarmės struktūrines dalis ir pagrindinę jose teikiamą informaciją:

DŽ pratarmės struktūrinės dalys	Pateikiama informacija
1. Žodyno apimtis	
2. ...	
3. ...	
4. ...	
5.	

- **4 užduotis.** Kokiais atvejais į *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* antraštyną iškeliami deminutyvai, pvz.: *aguonėlė, akutė, dalelė, ežiukas, lapelis, motinėlė, nugarėlė, žagarėlis*. Pasirinkite penkis žodžius ir aptarkite, kokia reikšmė jie vartojami?

Antraštinis žodis	Reikšmė
<i>aguonėlė</i>

- **5 užduotis.** Kokiais atvejais į *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* antraštiną iškelti priesagos *-imas* arba *-ymas* abstraktai. Pabandykite apibrėžti jų reikšmes:

Antraštinis žodis	Reikšmė
<i>apibrėžimas</i>	1. → apibrėžti (veiksmas). 2.
<i>atradimas</i>	1. → atrasti (veiksmas). 2.: <i>Geografijos ~ai</i>
<i>įgaliojimas</i>	1. → įgalioti (veiksmas). 2.: <i>Į. pinigams paimti iš pašto</i>
<i>liudijimas</i>	1. → liudyti (veiksmas). 2. teis.: <i>Asmens l. Gimimo, mirties l.</i>
<i>paaukštinimas</i>	1. → paaukštinti (veiksmas). 2.: <i>Atsistojo ant ~o</i>
<i>palikimas</i>	1. → palikti (veiksmas). 2.: <i>Jis paveldėjo visą tėvo ~ą.</i> 3.: <i>Kultūros, literatūros p.</i>
<i>sklastymas</i>	1. → sklasyti (veiksmas). 2.

- **6 užduotis.** Nustatykite veiksmažodžių pagrindines formas. Nekintamą žodžio dalį atskirkite statmenaisiais brūkšneliais. Kur įmanoma, naudokite tildės ženklą.

a)

<i>žadinti</i>	žad in ti, ~a, ~o
<i>žagsėti</i>	
<i>žaibuoti</i>	
<i>žarstyti</i>	
<i>žinoti</i>	
<i>žlugdyti</i>	
<i>žmonėtis</i>	
<i>žvilgčioti</i>	

b)

žaisti	žai sti, ~džia, ~dė
žeisti	
žerti	
žilti	
žįsti	
žūti	

c)

pralobti	pralōb ti, ~sta, ~o
pramiegoti	
prapjauti	
praplauti	
prapulti	
prarasti	
prarausti	
prasukti	

- **7 užduotis.** Remdamiesi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pratarme ir žodynu nusakykite, kas gali įeiti į antraštinio žodžio lizdą. Sudarykite įvairių kalbos dalių žodžių lizdus:

drąs||ūs, ~ì (4) 1. drįstantis, nebijantis: *D. jūreivis. Vienam nedrąsù toli keliauti.* 2. be baimės atliktas: *D. žygis.*

drąšiai *prv.*

~ ...

~ ...

~ ...

laid||úoti, ~úoja, ~ãvo

1. teikti; tvirtai pažadėti, garantuoti: ~úoju, *kad laiku padarysiu. L. žmonėms atlyginimą.*

2. garantuoti, kad kito skola bus grąžinta skolintojui; pasirašyti vekselį, tikrinant, kad jis bus apmokėtas, žiruoti.

~ ...

~ ...

vokie||čiai *dgs.* (1) Vidurio Europos tauta, kalbanti viena vakarų germanų kalbų.

~ ...

vaĩd||ytis, ~ijasi, ~ijosi vaidus kelti, ginčytis, bartis: *Jiedu ~ijasi dėl niekų. Tarp savęs v. Su kaimynais v.*

~ ...

.....
žvitr||ūs, ~į (4) gyvas, vikrus, žvalus: *Žvitrūs akys. Ž. vyrukas.*

~

~

~

- **8 užduotis.** Sudarykite pasirinkto daiktavardžio, būdvardžio ir veiksmažodžio lizdą (-us). Ne visi žodžiai į lizdą gali įeiti:

aitrus, aitrumas, aitrinti, aitrinimas

akiplėša, akiplėšišškai, akiplėšiškas, akiplėšiškumas

išdaiga, išdykavimas, išdykti, išdykimas, išdykėlis, išdykauti, išdaigininkas

juoktis, juokingumas, juokautojas, juokavimas, juokinti, juokas, juokauti, juokingas, juokinimas, juokingai

kalbėjimas, kalbinimas, kalba, kalbėti, kalbingas, kalbėtojas, kalbėsena, kalbingumas, kalbinti

laidotuvės, laidotojas, laidotuvininkas, laidoti, laidojimas

linksmas, linksmintojas, linksmybė, linksminti, linksmi, linksmėti, linksmyn, linksmi-

nimas, linksmumas, linksmėjimas, linksmintis

pavojingas, pavojingai, pavojus, pavojingumas

pažinimas, pažinoti, pažinojimas, pažintinis

siaurybė, siauryn, siauras, siaurumas, siaurai

tikras, tikrai, tikrovė, tikrinti, tikrumas, tikrinimas

- **9 užduotis.** Pateikite homonimų ar homografų žodyno straipsnius. Aptarkite grupėmis, ar žodžiai vienareikšmiai:

Vartosenos pavyzdžiai	Žodyno straipsniai
<i>Begaliniuose plotuose abipus žybsi laužai ir žiburiai.</i>	
<i>Pameni miestą abipus upės.</i>	
<i>Jie sugeba ginti savo įsitikinimus.</i>	
<i>Protingai gynė nuteistąjį.</i>	
<i>Vienam buvo pavesta ginti tėvynę.</i>	
<i>Blogos mintys gynė iš namų.</i>	
<i>Tada ramia risčia pasuka namo.</i>	
<i>Bėgi, bėgi, paskubom, risčia, ir staiga sustoji ir imi dairytis.</i>	
<i>Įdomu, kas ir kodėl pramynė šitą taką?</i>	
<i>Rudžiu ji taip praminė dėl rausvų plaukų</i>	
<i>Šalia karties, prie durų kabo išsiuvinėti drabužiai.</i>	
<i>Padegėlis našlys Kačiulis žadėjo kartis, bet nepasikorė.</i>	

- **10 užduotis.** Nusakykite toliau pateikiamų homonimų ir homografų reikšmes, pateikite vartosenos pavyzdžių:

Anglėti ...
 Anglėti ...
 Keturkojis ...
 Keturkojis...
 Lynas...
 Lynas...
 Klanas...
 Klanas...

- **11 užduotis.** Nurodytuose pavyzdžiuose nustatykite, kurie žodžiai yra homonimai, o kur tas pats žodis vartojamas skirtingomis reikšmėmis. Pateikite žodyno straipsnius:

Vartosenos pavyzdžiai	Žodyno straipsnis (straipsniai)
Subraižyta patefono adata . Reikės storos adatos ir storo siūlo.	
Sukėlė chaosą futbolo aikštėje . Rotušės aikštė jau ištuštėjo.	
Alyva tepa vagonų ratus. Žydėjo baltosios alyvos .	
Išbėgo vienais apatiniais . Nusipirk apatinius marškinius.	
Visuotinės istorijos atlasas mokykloms. Atitraukė alyvuogių spalvos atlaso užuolaidas.	
Nerado raktų, paėmė atsarginius . Būtinios tarnybos kariai ir atsarginiai .	
Jie spėjo orus. Ar tu spėsi atvažiuoti?	
Vėjas pučia iš vakarų . Kaimas yra Lietuvos vakaruose .	
Iš miško išbėgo zuikis . Eismo kontrolė gaudo zuikius .	

- **12 užduotis.** Nustatykite pagrindines žodžių formas:

Darbo sutartyje būna smulkiai aprašytos darbo sąlygos; Žodžiai birte byra; Jutau, kaip daužosi širdis; džiūva burna; Jam grėsi nemalonumai; Jo kalbos dažnai igrysta; Šiandien jis stipriai kosėjo; Nereikia apie jį taip blogai manyti; Padalijo po lygiai; Pasiuvo man suknelę; Stipriai peršalo; Gretai pražilo; Jie pristigo pinigų; Ji ryšėjo skarelę; Supuvo bulvės; Patikimai saugoja paslaptį; Eketė užako; Vairuotojas žuvo vietoje.

- **13 užduotis.** Sudarykite trijų skirtingų kalbos dalių žodžių straipsnius. Turi būti nurodyta: 1. Antraštinis žodis; 2. Pagrindinės jo formos; 3. Kalbos dalies pažyma, 4. Kirčiuotė (jei reikia); 5. Apibrėžtis, reikšmių skaičius; 6. Morfologinės pažymos; 7. Terminų pažymos (jei reikia); 8. Stilistinės pažymos (jei reikia); 9. Tarmybių pažymos (jei reikia).
 - a) *Proskynoje dulkė, į nosį smigo šiltos lietaus adatėlės.*
 - b) *Apačioje už sodo gurgė upelis ir lakštingala sidabrine trelės adata dygsniavo tamsą.*
 - c) *Per tą virtenę nevažiuk, apvirsi.*
 - d) *Užčiaupk žabtus!*
 - e) *Jau penkiolika metų sėkmingai augina braškes ir avietes.*

- **14 užduotis.** Aptarkite *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* išskirtą lemą, pagrindines formas ir pažymas. Paaiškinkite, kuo ypatingas:
 - a) fonetinių duomenų laukas,
 - b) gramatinių duomenų laukas,
 - c) semantinių duomenų laukas,
 - d) iliustracinių duomenų laukas.

DŽ6e: **akmenskald**||**ỹs**, ~ė *dk.* (3^{4b}, 3^a), **akmėnskald**||**is**, ~ė *dk.* (1) akmenų skaldytojas

DŽ6e: **geltón**||**as**, ~a (1), **geltón**||**as**, ~à (3) kuris aukso spalvos: *Kiaušinio trynys, vaškas g. ~i plaukai. ~óji rasė. ~àsis drugys (med.). ~óji spauda (bulvarinė).*

DŽ6e: **káim**||**as** (1) valstiečių gyvenamoji ir darbo vieta, sodžius: *Jis ~e gimęs ir augęs. Jų didelis k. ~ai pasikeitė. || prk.: Subėgo visas k.*

DŽ6e: **pažįstam**||**as**, ~à (~a) *dk.* (3^a, 1) žmogus, su kuriuo palaikoma pažintis: *Susikvietė gimines ir ~us. Esame seni ~i. Geras p. ir už giminę geresnis (tts.)*

DŽ6e: **trampilinas** (2), **tramplynas** (1) *sport.* 1. įtaisas šuoliui į vandenį atlikti, šokynė. 2. įrenginys šuoliams su slidėmis

DŽ6e: **penkiólik**||**a kiek. sktv.** (1) skaičius ir kiekybė 15: *Ji jau ~os metų. Gavau ~a litų.*

DŽ6e: **slėg**||**ti**, *slėgia*, ~ė, **slėg**||**ti**, ~ia, ~ė 1. apdėti svoriu, spausti, sloginti: *Eglių šakas slėgia sniegas.* 2. spaudžiant gaminti: *Sūrį slėgia. ~tį grybai.* 3. *prk.* išnaudoti, varginti: *Vargai ~ė.* 4. *prk.* kankinti: *Liūdnos mintys ~ė sielą. Slėgiamas įspūdis. Jo sąžinę slėgia pikti darbai.*

- **15 užduotis.** Kaip kito informacija apie žodžių kirčiavimą *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* leidimuose (DŽ2 – 1972 m., DŽ4 – 2000 m., DŽ6e – 2006 m.). Kurie žodžiai turi kirčiavimo gretybių?

Žodis	DŽ2	DŽ4	DŽ6e
<i>aidas</i>			
<i>aistra</i>			
<i>audra</i>			
<i>avalynė</i>			
<i>čiaupas</i>			
<i>gaisrinė</i>			
<i>gandras</i>			
<i>keleivinis</i>			
<i>keptuvė</i>			
<i>kibiras</i>			
<i>kliūtis</i>			
<i>krautuvė</i>			
<i>kregždė</i>			
<i>kriauklė</i>			
<i>kupra</i>			
<i>lėkštė</i>			
<i>piliakalnis</i>			
<i>praustuvė</i>			
<i>proga</i>			
<i>rankena</i>			
<i>rinka</i>			
<i>sklandytuvas</i>			
<i>skolininkas</i>			
<i>sraigtas</i>			
<i>tiesė</i>			
<i>žaislas</i>			
<i>žolininkas</i>			
<i>žaltys</i>			

- **16 užduotis.** Pateikite kirčiavimo ypatumus iliustracijos pavyzdžiuose. Kokie, jūsų nuomone, linksniai kirčiavimo požiūriu yra pavojingi:

fejer^{er}verkas:
 klausimas:
 magnetas:
 parametras:
 patiekalas:
 pusiasalis:
 palydētuvės:
 patarlė:
 rinka:
 skaidrė:
 truputis:

- **17 užduotis.** Pateikite pagrindinių formų kirčiavimą. Pasitikrinkite žodynuose:

Aikštėje susirinko būrys žmonių; Jam akivaizdžiai nepavyko; Pakvietė užėiti; Nerandu dantų pastos; Ji buvo įdomi pašnekovė; Patėvis apie tai nieko nežinojo; Patiems teks nuspręsti; Atbėgo penktas; Įsipilk plaktos grietinėlės; Pavaišino sriuba.

- **18 užduotis.** Nustatykite lemą, pagrindinę formą ir pateikite gramatinę charakteristiką:

Antraštinis žodis	Gramatinė informacija	Vartosenos pavyzdys
		<i>Dešinieji nori laimėti abejus artėjančius rinkimus.</i>
		<i>Jis įpareigotas mokėti alimentus.</i>
		<i>Svarsto ilginti darbuotojų bandomąjį laikotarpį.</i>
		<i>Mokė, kaip žaisti domino.</i>
		<i>Ji ištekėjo ir pagimdė duynukus.</i>
		<i>Siekė karatė juodojo diržo.</i>
		<i>Mėgstu keptas bulves.</i>
		<i>Įstvermingiausio stipruolio konkuras.</i>
		<i>Šiandien rašėme kontrolinį.</i>
		<i>Kalviškiuose galima išvysti senovinę kuliamąją.</i>
		<i>Kaip važiuoti metro Londone?</i>
		<i>Kaina prilygsta maždaug vienam milijardui litų.</i>
		<i>Niekaip negali užmiršti savo mylimojo.</i>
		<i>Sumažėtų vengimas mokėti mokesčius.</i>
		<i>Kažkoks naktibalda pašėlo daužyti duris.</i>
		<i>Šeštadienį aplankysiu namiškius.</i>

Antraštinis žodis	Gramatinė informacija	Vartosenos pavyzdys
		<i>Ji pasijuto nėščia.</i>
		<i>Nenorėčiau anksti tapti našle.</i>
		<i>Pavyzdžiui, manęs tai neįtikino.</i>
		<i>Įpilk pusantrą litro vandens.</i>
		<i>Jo brolis buvo tikras puošėiva.</i>
		<i>Mielai būtume susimokėję ir už taksi.</i>
		<i>Jam jau trisdešimt metų.</i>

- **19 užduotis.** Pateikite skaitvardžių ir įvardžių pagrindines formas bei jų morfologines pažymas:

Antraštinis žodis	Morfologinė pažyma	Vartosenos pavyzdys
		<i><u>Anoj</u> pusėj upės.</i>
		<i><u>Antrą</u> kartą pavėlavo.</i>
		<i>Ne <u>bet kas</u> jį supras.</i>
		<i><u>Dvejetas</u> jo vaikų.</i>
		<i>Užėik <u>dvidešimčiai</u> minučių.</i>
		<i>Už <u>jokius</u> pinigų neisiu.</i>
		<i><u>Juodu</u> neseniai susitiko.</i>
		<i><u>Kelinta</u> dabar valanda?</i>
		<i><u>Kelis</u> kartus apsivertė.</i>
		<i><u>Ketverias</u> skyrybas</i>
		<i><u>Mane</u> apėmė nerimas.</i>
		<i><u>Nė vienas</u> neatsakė.</i>
		<i>Jis ateis po <u>penkiolikos</u> minučių.</i>
		<i>Gyveno pas mus beveik <u>penkis</u> mėnesius.</i>
		<i>Gavo <u>pusaštuntų</u> metų kalėjimo.</i>
		<i>Gėrisi pats <u>savimi</u>.</i>
		<i><u>Savomis</u> ausimis nepatikėjau.</i>
		<i><u>Visą</u> dieną lijo.</i>

- **20 užduotis.** Kokių kalbos dalių žodžiai toliau pateikiami? Atsirinkite prieveiksnius ir sudarykite jų žodyno straipsnius:

Akimirksniu suvalgė; Bute gyvename penkiese; Kada tau bus gana; Galbūt mes dar sugrįšime; Prašom netriukšmauti; Kažkada čia buvau; Juk dar ne vėlu; Nejaugi nesupranti; Gavau iš viso penkis laiškus; Ar čia galima rūkyti; Dabar tau jau amen; Visi atvyko, išskyrus, Joną; Ėjo miško link; Nuolatos skauda galvą; Du plius du yra keturi; Jis, palyginti, su manimi, buvo nedidelis.

- **21 užduotis.** Atskirkite sangražinius, tranzityvinius ir intranzityvinius veiksmažodžius, pateikite lemą ir gramatinę charakteristiką:

Jis stengėsi iš visų jėgų; Nuo stogų nukaro varvekliai; Daiktas lengvai dūžta; Suadė kojines; Žuvis spurdėjo rankose; Pasas dar galioja; Klokis lovą; Klausimas pradeda aiškėti; Draugas iš manęs pasišaipė; Aš baisyusi tavimi; Renkis dvikovai; Prašom vaišintis.

- **22 užduotis.** Išanalizuokite, kaip *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* (pasirinkite vieną iš naujesnių leidimų) pateikiamos tam tikrų leksinių grupių reikšmės:

- spalvų pavadinimai: *baltas, mėlynas, geltonas, raudonas, rudas, žalias* ir kt.
- vaisių ir daržovių pavadinimai: *abrikosas, kriaušė, paprika, pomidoras* ir kt.
- valgių ir gėrimų pavadinimai: *šūpinys, didžkukulis, degtinė, sirupas, sultys* ir kt.

- **23 užduotis.** Išskirkite hiperonimus ir pagrindinius diferencinius požymius:

Žodis	Hiperonimas	Diferenciniai požymiai
<i>antis</i>		
<i>klevas</i>		
<i>kedras</i>		
<i>kentauras</i>		
<i>pakalnutė</i>		
<i>smaragdas</i>		
<i>tigras</i>		
<i>ungurys</i>		
<i>uodas</i>		

- **24 užduotis.** Pasirinkite trijų žodžių straipsnius ir išanalizuokite juos šiais aspektais:

- a) kiek reikšmių pateikiama;
- b) koks reikšmės (-ių) aiškinimo būdas pasirenkamas;
- c) kuo ypatingas iliustracinių duomenų laukas;
- d) kokių pateikiama pažymų;
- e) kokių pateikiama sutartinių ženklų.

DŽ6e: **ākstin||as** (3^b)

1. spyglys, dyglys, gylis: *Rožės ir agrastai su ~ais.*
2. javų akuotas.
3. stagaras, ražas; smaili lazdelė rambiams gyvuliams varyti.
4. *prk.* paraginimas, paikinimas, impulsas, stimulus: *Ā. dirbti, mokytis.*
5. *teatr.* veiksmo postūmis

DŽ6e: **audinỹs** (3^a)

1. austinė medžiaga: *Medvilninis, drobinis, vilnonis a.*
2. *biol.* vienodas funkcijas atliekančių tokios pat sandaros ląstelių grupė: *Raumeninis, kaulinis a. Augalo lapo a.*
3. *uns. prk.* meno kūrinio sandaros bruožai: *Apsakymo a.*

DŽ6e: **av||is, ~iēs m.** (4)

1. gyvulys, laikomas vilnoms, mėšai (kitur ir pienui): *Ēringa a. ~is kerpa. Kvaila kaip a. Tyli kaip a. pjaunama. Bėga kaip a., į uodegą įkirpta. Vieną avį kerpant, visos dreba (tts.).*
 2. *prk. menk.* negudrus žmogus (ppr. moteris).
 3. *b. prk. menk.* nuolaidus, nedrąsus žmogus.
- ◊ *~iēs galva* (menko išmanymo žmogus). *~iēs sapnas* (niekų kalbėtojas, kvėša).

DŽ6e: **baisỹb||ė** (1)

1. baisus dalykas: *Kokių ~ių dėjos!*
2. baidyklė, šmėkla.
3. *prk.* daugybė: *B. žmonių prisirinko!*

DŽ6e: **balandėl||is** (2)

1. *mžb.* b a l a n d i s l.
2. maloninis kreipimasis: *O tu, mano ~i!*
3. *kul.* kopūstų vyniotinis su mėsos įdaru, kopūstainis

DŽ6e: **laid||à** (4)

1. leidimasis (saulės): *Saulė jau arti ~ōs. Išėjo prieš saulės laidą.*
2. tais pat metais baigusieji mokyklą: *Pirmoji mokyklos l.*
3. išleidimas (laikraščio): *Rytinė, vakarinė laikraščio l.*
4. visi vienu kartu išleisto leidinio egzemplioriai.
5. radijo, televizijos valandėlė kuria nors tema: *Žemės ūkio, sporto l.*

- **25 užduotis.** Sudarykite giminiškų žodžių žodyno straipsnius:

- a) *ežeras* –
ežerynas –
ežeringas, -a –
ežeringumas –
ežerinis, -ė –
ežeriūkštis –
ežerokšnis –
ežerotyra –
ežeruotas –
- b) *žvaigždė* –
žvaigždynas –
žvaigždėtas –
žvaigždėlapis –
žvaigždėdiskas –
žvaigždutė –

- **26 užduotis.** Palyginkite, kaip pasikeitė reikšmių aiškinimo būdas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* dviejuose leidimuose (DŽ2 – 1972 m., DŽ6e – 2006 m.):

Žodis	DŽ2	DŽ6e
<i>abrikosas</i>		
<i>absurdas</i>		
<i>alga</i>		
<i>čiuožykla</i>		
<i>gabenti</i>		
<i>keistas</i>		
<i>pažymys</i>		
<i>pažiūra</i>		
<i>pramogauti</i>		
<i>pranašystė</i>		
<i>riestainis</i>		
<i>rimbas</i>		
<i>zefyras</i>		

- **27 užduotis.** Remdamiesi pasirinktu aiškinamuoju žodynu, pateikite aiškinamojo, sinoniminio, nuorodinio ir mišraus žodžių aiškinimo pavyzdžių:

Reikšmių aiškinimo tipai	Pavyzdys
<i>aiškinamasis tipas</i>	
<i>sinoniminis tipas</i>	
<i>nuorodinis tipas</i>	
<i>mišrusis tipas</i>	

- **28 užduotis.** Išskirkite žodžių diferencinius požymius, svarbius reikšmei apibrėžti:

Žodis	Diferenciniai semantiniai požymiai		
	paskirtis	medžiaga	forma
<i>akiniai</i>			
<i>butelis</i>			
<i>kočėlas</i>			
<i>pieštukas</i>			
<i>piniginė</i>			
<i>plaktukas</i>			
<i>popierius</i>			
<i>skambutis</i>			
<i>skylmuša</i>			
<i>skrabalai</i>			
<i>svarstyklės</i>			
<i>taburetė</i>			
<i>tapetai</i>			
<i>tinklas</i>			
<i>traškutis</i>			
<i>žirklys</i>			

- **29 užduotis.** Apibrėžkite žodžius aiškinamuoju (aprašomuoju) būdu:

Žodis	Apibrėžtis
<i>antikvaras</i>	
<i>keksas</i>	
<i>keleivis</i>	
<i>pratarmė</i>	
<i>skrandis</i>	
<i>šaltibarščiai</i>	
<i>vėdaras</i>	

- **30 užduotis.** Apibrėžkite žodžius sinonimais:

Žodis	Sinoniminis aiškinimo būdas
<i>atstumas</i>	
<i>beprotystė</i>	
<i>keistenybė</i>	
<i>kova</i>	
<i>nuosmukis</i>	
<i>švara</i>	

Žodis	Sinoniminis aiškinimo būdas
<i>aikštytis</i>	
<i>aimanuoti</i>	
<i>aižėti</i>	
<i>apgalvoti</i>	
<i>bliūkšti</i>	
<i>brazdėti</i>	
<i>lepinti</i>	
<i>liežuvausti</i>	

Žodis	Sinoniminis aiškinimo būdas
<i>abejotinas, -a</i>	
<i>absurdiškas, -a</i>	
<i>aktyvus, -i</i>	
<i>apdairus, -i</i>	
<i>įžūlus, -i</i>	
<i>judrus, -i</i>	
<i>ligotas, -a</i>	
<i>masyvus, -i</i>	
<i>svetingas, -a</i>	
<i>žovitrus, -i</i>	

- **31 užduotis.** Pabaikite nusakyti žodžių reikšmes. Pasitikrinkite, kiek jos buvo panašios į pateikiamas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*:

Antraštinis žodis	Reikšmė
aūskaras (3b) papuošalas: <i>Gintariniai ~ai</i>
chalātas (2) drabužis.
degtinė (2) gėrimas ~ės <i>puslitrīs. Kas ~ę laka, tą ir vargas plaka (flk.)</i>
kėdė (4)	baldas: <i>Sėdėti ant ~ės.</i>
púodas (1)	indas <i>Pilnas p. mėsos. P. verda, prisvilo. ~us žiedžia, dega. Po ~u pasivožk, ir tai atras. Aplink ~us sukasi (virtuvėje dirba). Juokiasi p., kad katilas juodas (tts. toks iš tokio juokiasi).</i>
stālas (4)	baldas: <i>Valgomasis, rašomasis s. Darbo, teniso s. ~ą apdengti drobule. Sėstis prie ~o, už ~o. Pakilti nuo ~o. Lygus kaip s.</i>
šūkos dgs. (2)	irankis : <i>Retos, tankios š. Galvos š. Į plaukus smeigiamos š.</i>

- **32 užduotis.** Tinkamai praplėskite žodžio apibrėžtį:

a)

koridorius – siaura patalpa, ...

pamoka – laikas, ...

pažymėjimas – dokumentas, ...

taisyklė – teiginys, ...

tauta – žmonių grupė, ...

tinklinis – žaidimas ...

b)

lygiagretus – esantis ...*lygiakampis* – turintis*suodinas, -a* – suodžiais ...*sviestuotas, -a* – sviestu ...*verslus* – mokantis ...*vidurinis* – esantis ...*žalingas, -a* – žalą ...*žemėtas, -a* – žemėmis ...*žemiškas* – susijęs ...

c)

akumulatorius – elektros ar šilumos energijai kaupti*grioviakasė* – grioviams kastis*keitiklis* – kam nors keisti*keptuvas* – mėšai kepti*krapštukas* – krapštyti, krapštiklis

d)

amatininkauti – amatu*apaštalauti* – apaštalu*antspauduoti* – anspaudą*apginkluoti* – ginklais*atostogauti* – atostogas*aviečiauti* – avietes*badauti* – badą*balnoti* – balną*bendrininkauti* – bendrininku*brūkšniuoti* – brūkšnius*stovyklauti* – stovykloje*šienauti* – šieną*tvarstyti* – tvarsčiu

- **33 užduotis.** Pagalvokite, kokie reikšmių atspalviai išskirti *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* šiais atvejais:

Žodis	Reikšmė ir reikšmės atspalvis
<i>admirolas</i>	1. aukščiausias karinio jūrų laivyno karininko laipsnis;
<i>aguona</i>	<i>bot.</i> daržo ir laukų augalas aukštu stiebu, dideliais žiedais (Papaver);
<i>akcentas</i>	1. <i>lingv.</i> kirtis;
<i>alėja</i>	plati, medžiais apsodinta gatvė;
<i>apsakymas</i>	2. <i>lit.</i> trumpo grožinės prozos kūrinio žanras;
<i>qsotis</i>	indas su ąsa;
<i>auditorija</i>	paskaitų salė;
<i>autoritetas</i>	visuotinai pripažinta reikšmė, įtaka;: <i>Šiuo klausimu jis didelis a.</i>
<i>dviratininkas, ~ė</i>	(1) kas važinėja dviračiu;
<i>šachmatai</i>	porinis žaidimas tam tikromis figūromis lentoje su šešiasdešimt keturiais laukeliais;

- **34 užduotis.** Pateikite žodžių, kuriuose išskiriami tokie reikšminiai atspalviai:

Reikšmė; reikšmės atspalvis	Žodyno straipsnio pavyzdys
indas; kiekis	
krūmai; vieta	
laipsnis; tą laipsnį turintis žmogus	
javas; grūdas	
uoga; krūmas	
augalas; vaisius	

- **35 užduotis.** Apibrėžkite žodžius, vartodami žodžius:

a) jausmas:

antipatija

baimė

džiaugsmas

gailestis

nuobodulys

pagarba

pagieža

pavydas

skausmas

b) įrankis

atsuktuvas

dalgis

yla

virbalas

žnyplės

c) muzikos instrumentas

akordeonas

arfa

saksofonas

skrabalai

smuikas

trimitas

vargonai

d) lėktuvas

<i>bombonešis</i>	
<i>hidroplanas</i>	
<i>malūnsparnis</i>	
<i>naikintuvas</i>	

e) vabzdys

<i>bitė</i>	
<i>blakė</i>	
<i>blusa</i>	
<i>laumžirgis</i>	
<i>tarakonas</i>	
<i>uodas</i>	
<i>žiogas</i>	

g) vieta

<i>aerodoromas</i>	
<i>dažykla</i>	
<i>degalinė</i>	
<i>ganykla</i>	
<i>gėlynas</i>	
<i>kapinynas</i>	
<i>prausykla</i>	
<i>žvėrynas</i>	

- **36 užduotis.** Išskirkite žodžių diferencinius požymius ir apibrėžkite reikšmes:

- alėja – gatvė – kelias – plentas – takas – vieškelis;*
- erelis – fazanas – flamingas – gandrai – garnys – gegutė – genys.*

- **37 užduotis.** Kokią reikšmę įgyja žodžiai, pavartoti daugiskaita? Sukurkite apibrėžtį:

Žodžio reikšmė	Žodžio reikšmė
<i>kalbà</i> (4) žodinio minčių reiškimo sistema.	<i>kalbos dgs.</i>
<i>karōlis</i> (2) atskiras vėrinio, rožinio rutuliuko ar kitokio pavidalo narelis.	<i>karōliai dgs.</i>
<i>ryšys</i> (4) 1. raištis, 2. surišimas, mazgas, 3. ryšulys.	<i>ryšiai dgs.</i>
<i>rýtas</i> (3) dienos pradžia.	<i>rytai dgs.</i>
<i>sužadétinis</i> , ~ <i>ė dkt.</i> (1) kas susižadėjęs, pasiskelbęs vesiantis ar tekėsianti.	<i>sužadétiniai dgs.</i>
<i>šaškė</i> (2) šaškių žaidimo ritinėlis.	<i>šaškės dgs.</i>
<i>špròtas</i> (2) zool. silkinių šeimos žuvis.	<i>špròtai dgs.</i>

- **38 užduotis.** Palyginkite būdvardžių *siauras* ir *platus* žodyno straipsnius. Kas sutampa, kas skiriasi?

Antoniminių būdvardžių straipsnių pavyzdžiai

<p>siaūr as, ~<i>à</i> (4) <i>prš. p l a t u s.</i> 1. kuris mažo pločio: <i>S. kelias. ~à gatvė, lova. ~os dury. ~à suknelė, rankovė. ~íejį bėgiai. Čia ~a vietos. ~ùtis, ~utėlis takas.</i> 2. <i>prk.</i> apimantis nedidelę, ribotą sritį: ~<i>à specialybė. ~à tema. ~à žodžio reikšmė.</i> 3. <i>prk.</i> ribotas, neišlavėjęs: <i>S. protas, žmogus.</i> 4. <i>lingv.</i> tariamas mažai praverta burna ir įtempus liežuvį (apie balsius): <i>ė yra ~ àsis balsis.</i> ~ai <i>prv.:</i> ~<i>ai pasiūtas švarkas.</i> ~yn <i>prv.:</i> <i>Į kitą galą dirva eina ~yn.</i> ~ybė (1). ~umas (2): <i>Pažiūrų ~umas</i></p>	<p>plat ūs, ~<i>ì</i> (4) <i>prš. s i a u r a s.</i> 1. didelis per plotį: <i>P. kelias, namas. Plātūs vartai, langai. Plātūs pečiai.</i> 2. kuris į visas puses nusitęsęs, didelis, erdvus: <i>P. pasaulis, kraštas. P. vandenynas. Ir ~ù su kraštu, ir gilū su dugnu (tts.).</i> 3. gausus, didelis: ~<i>ì giminė.</i> 4. <i>prk.</i> daug apimantis, detalus, išsamus: <i>P. veikalas. P. mastas, planas. Plātūs užmojai. P. protas. ~aus vartojimo prekės. ~ùsis balsis (lingv. tariamas neįtemptu liežuvium, pavyzdžiui, a).</i> plačiai <i>prv.:</i> <i>P. stirta sukrauta. P. išgarsėti. P. (išlaidžiai) gyvena.</i> ~yn <i>prv.:</i> <i>Takas eina ~yn.</i> ~ybė (1). ~umas (2)</p>
---	---

- **39 užduotis.** Sudarykite priesaginių būdvardžių žodyno straipsnius:

Žodis	Žodyno straipsnis
<i>dryžuotas</i>	
<i>gėlėtas</i>	
<i>pramoginis</i>	
<i>pranašingas</i>	
<i>sportinis</i>	
<i>stilingas</i>	
<i>šveicariškas</i>	

- **40 užduotis.** Remdamiesi daiktavardiniu junginiu, nustatykite būdvardžio reikšmę. Pabandykite ją apibrėžti:

Žodžių junginys	Būdvardžio reikšmė
<i>slaptasis patarėjas</i>	
<i>smailusis kampas</i>	
<i>sodrios spalvos</i>	
<i>specifinis skonis</i>	
<i>stalinis kalendorius</i>	
<i>sutartinis ženklas</i>	
<i>teminis vakaras</i>	
<i>tironiškas elgesys</i>	

- **41 užduotis.** Remdamiesi tekstiniais, įrodykite žodžių daugiareikšmiškumą. Sudarykite daugiareikšmio žodžio straipsnį:

- kelias, lizdas, laužas, rinktinė, rodyklė;*
- nerti, šauti, taisyti, tempti, traukti;*
- aukštas, didelis, geras.*

- **42 užduotis.** Paanalizuokite, kaip leksinis valentingumas lemia daiktavardžio, būdvardžio ir veiksmažodžio reikšmę. Pabandykite reikšmes apibrėžti:

Daiktavardinis junginys	Reikšmė
<i>atvirų durų diena</i>	1.
<i>atviras žmogus</i>	2.
<i>garsus balsas</i>	1.
<i>garsus žmogus</i>	2.
<i>kietas akmuo</i>	1.
<i>kietos rankos</i>	2.
<i>kieta kova</i>	3.
<i>šiltas maistas</i>	1.
<i>šilti jausmai</i>	2.
<i>šilti drabužiai</i>	3.
<i>tikslus vertimas</i>	1.
<i>tikslus laikrodis</i>	2.
<i>tikslus šūvis</i>	3.

Veiksmažodinis junginys	Reikšmė
<i>kirptis plaukus</i>	1.
<i>einu kirptis</i>	2.
<i>laikytis už turėklų</i>	1.
<i>lakytis drausmės</i>	2.
<i>lenkti iš kairės</i>	1.
<i>lenkti koją</i>	2.
<i>lenkti galvą</i>	3.
<i>naikinti kvapą</i>	1.
<i>naikinti įstatymą</i>	2.
<i>pristatė gėlių</i>	1.
<i>pristatė į namus</i>	2.
<i>pristatė tėvams</i>	3.

- **43 užduotis.** Remdamiesi žodžių junginiais, išskirkite reikšmes ir sudarykite daugiareikšmio žodžio straipsnį:

Žodžių junginiai	Žodyno straipsnis
<i>virvės galas, namo gale, gyvenimo galas</i>	
<i>užkliūti už kelmo, jis tikras kelmas, daug bulvių kelme</i>	
<i>namo siena, valstybės siena, kubo sienos</i>	
<i>maisto skonis, rengiasi su skoniu</i>	
<i>skolos žmogų smaugia, smaugti rankomis</i>	
<i>žali lapai, uogos dar žalios, žalia mėsa, buvau dar visai žalias</i>	

- **44 užduotis.** Pasvarstykite, kaip viena reikšmė motyvuoja kitą. Pabandykite nustatyti daugiareikšmiškumo tipą:

DŽ6e: **aštrūs, -i** (4) 1. gerai pjaunantis ar smingantis: *A. peilis, dalgis, kirvis. Vanago aštrūs nagai. Aštrūs dantys.* 2. stipriai veikiantis jutimo organus: *A. balsas (šaižus). A. kvapas. A. šaltis. ~i rūgštis. A. šarmas rankas ėda.* 3. prk. gerai matantis, žvalgus: *A. žvilgsnis. Aštrios akys.* 4. prk. gerai įžvelgiantis, numatantis: *A. protas.* 5. prk. griežtas, piktas, smarkus: *~i kalba. A. žmogus (staigus, piktas). Barė ~iaiš žodžiais. ~i kritika.*

DŽ6e: **dėginti, -a, -o** prž. degti. 1. naikinti ugnimi: *D. šiukšles.* 2. laikyti uždegtą, žibinti: *Žvakę, lempą d.* 3. svilinti, skrudinti: *~tas cukrus.* 4. ėsti, graužti, tvilkyti, dilginti: *Degtinė gerklė ~a.* 5. kelti skausmą, veikti šiluma, šalčiu ir pan.: *Saulė veidą ~a. Šaltis net ~a. Taip kartu, kad net ~a.*

DŽ6e: **kalti, kàla, kâlè** 1. kūju mušant varyti, smeigti: *Kuolą, baslį kala į žemę. Vinį k. į sieną.* 2. metalą plakti: *Kalk geležį, kol karšta (flk.).* 3. gaminti plakant, mušant: *Senovėje pinigūs kaltė kaldavo. || prk.: Eiles k.* 4. ploti, aštrinti: *Dalgį, girnas k.* 5. kalenti: *Gandras su snapu kalė. Žiogeliai kalė pievoje.* 6. prk. nuolat sakyti, įkalbinėti: *Tol kalė, kol padarė.* 7. prk. mechaniškai mokyti: *Mokinys pamokas kala.*

DŽ6e: **raitytis, raĩtosi, raĩtėsi** 1. → r a i t y t i. 2. vingiuoti: *Kelias raĩtosi tarp kalnų. Padangėmis raĩtosi dūmai (poez.).* 3. rangantis šliaužti: *Kirmėlė raĩtosi žeme. Apynys raitosi apie virpstą.* 4. raĩiotis, vartytis: *Raĩtosi kaip šuo ant pagalių. Raĩtėsi lovoje, nė nemanė keltis. Raĩtosi susikibę (imasi).* || *prk.: Raĩtosi juokais.* 5. kankintis (skaudant): *Iš skausmo raĩčiaũsi. (Su) skrandžiu raitỹsies. Pilvu raĩtosi.* 6. *prk.* suktis: *Visaip raĩtėsi, bet nepavyko išsisukti.*

- **45 užduotis.** Nustatykite paryškinto žodžio reikšmę iš pavyzdžio. Patikrinkite, ar tokia reikšmė pateikiama *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*:

Vartosenos pavyzdys	Žodžio reikšmė
<i>Lietuva sparčiai mokosi vakarietiškosios politikos abėcėlės.</i>	
<i>Norėčiau sužinoti jo koordinates.</i>	
<i>Pirkšiu vaiko maniežą.</i>	
<i>Labai laukiu vasaros – esu gamtos vaikas.</i>	
<i>Knyga – įspūdingo kruopštumo ir ilgo darbo vaisius.</i>	

- **46 užduotis.** Kaip išdėstytumėte daugiareikšmių žodžių reikšmes: kuri iš jų pagrindinė, kurios šalutinės, jei šalutinės – kurios tiesioginės, kurios perkeltinės. Pateikite reikšmes įrodančių pavyzdžių:

aklas (užakęs, uždaras, tamsus, ištisas, aklinas; tamsus, nemokytas (apie žmogų); neturintis regėjimo, neregintis; atliekamas nematant; neapgalvotas, neprotingas);

akcentas (ko nors ryškesnis, išsiskiriantis pabrėžimas; kirtis; jo ženklas; tarimo ypatumai, būdingi kalbančiam tarmiškai ar ne gimtąja kalba);

aureolė (garbė, pagarba, gaubianti ką nors; šviesus ratilas dailės kūrinyje aplink Dievo ar šventojo galvą, šviesratis; šviesus ratas, spindesys apie įkaitusį daiktą);

katorga (labai sunkios gyvenimo sąlygos, nepakeliamas darbas; už nusikaltimus skiriami sunkūs priverčiamieji darbai, ppr. tremtyje; tokių priverčiamųjų darbų vieta);

kukulis (vaikas ar šiaip kas mažas (žmogus, gyvūnas); gumulas, gniužulas; miltų ar bulvių tešlos gumulas);

kurčias (nejautrus, nereaguojantis; negirdintis);

landynė (urvas, ola, landa, vieta pasislėpti; menka, prasta trobelė, lūšna; nepadori užėiga; vieta, skylė įlįsti);

letena (plaštaka; priespauda, jungas; galas nuo čiurnos, pėda);

siūbuoti (versti linguoti; banguoti; į šalis linguoti, svyruoti; eiti, važiuoti, į šalis svyruojant);

žvaigždė (daugiakampis smailiais kampais; įžymybė, garsenybė; tokio daugiakampio pavidalo ženklas; šviesulys, atrodantis šviečiančiu tašku nakties danguje; likimas; laimė, sėkmė).

Žodis	Pagrindinė reikšmė	Tiesioginė šalutinė reikšmė	Perkeltinė šalutinė reikšmė

- **47 užduotis.** Išskirkite žodžių perkeltines reikšmes, pateikite vartosenos pavyzdžių:

Antraštinis žodis	Tiesioginė reikšmė	Perkeltinė reikšmė; pavyzdys
analfabėtas, ~ė <i>dk.</i> (2)	1. kas nemoka skaityti ir rašyti, neraštingas žmogus	2.
anárchija (1)	1. valdžios nebuvimas, bevaldytė	2.
bãd as (4)	1. neturėjimas ko valgyti; nebuvimas pašaro	2.
grietinėlė (2)	1. saldi grietinė	2.
krãchas (2)	1. bankrotas	2.
makulatūrà (2)	1. popieriaus atliekos	2.
parazit as (2)	1. organizmas, kuris maitinasi kito organizmo medžiagomis	2.

- **48 užduotis.** Paaiškinkite, kaip keičiasi žodžių valentingumas žodžius vartojant perkel-tine reikšme. Pateikite žodžių, vartojamų abiem reikšmėmis, pavyzdžių:

Pagrindinė reikšmė	Šalutinė reikšmė
	skie sti , ~džia, ~dė 2. šnek. nerimtai šnekėti:
	šluo ti , ~ja, šlavė 2. šnek. smagiai, smarkiai ką daryti (valgyti, eiti, mušti ir pan.):
	šokdĩn ti , ~a, ~o prž. š o k t i. 3. griežtai įsakinėti, imti į nagą:
	tėp ti , tėpa, tėpė 5. šnek. duoti kyšį:

- **49 užduotis.** Pabandykite pateikti išvestinių veiksmažodžių apibrėžtis. Kuriuos žo-džius apibrėžti sunkiausia:

- blogas kelio matomumas, sergamumas ligomis, teistumo panaikinimas;*
- iškilmingas minėjimas, trėmimų metas, nosies užgulimas;*
- griovių kasėjas, krepšinio žaidėjas, laiško gavėjas;*
- bulvių lupikas, pinigų lupikas, kortų lošikas.*

- **50 užduotis.** Sujunkite reikšmes su tinkamais žodžiais. Motyvuokite, kas lėmė jūsų pasirinkimą, kurie žodžiai padėjo nustatyti reikšmę:

Būdvardis	Būdvardžio reikšmė
<i>abejingas, -a</i>	atitrauktas, atsietas, nekonkretus
<i>abstraktus, -i</i>	esantis be kitų, atsiskykęs
<i>akivaizdus, -i</i>	sugebantis greitai daryti, mitrus, apsukrus
<i>aktualus, -i</i>	mokantis sąmojingai, aštriai kalbėti, sąmojingas
<i>ypatingas, -a</i>	neatsižvelgiant į nieką, daromas be atodairos
<i>liežuvingas, -a</i>	visiems skirtas, visuomenės naudojamas
<i>tobulas, -a</i>	smagus, linksmas
<i>turiningas, -a</i>	nesuinteresuotas, šaltas
<i>vienišas, -a</i>	labai aiškus, matomas, regimas
<i>viešas, -a</i>	labai geras, neturintis trūkumų
<i>vikrus, -i</i>	teikiantis daug informacijos; kupinas žinių, veiklos
<i>žaismingas, -a</i>	išsiskiriantis, nepaprastas
<i>žūtbutinis, -ė</i>	kuriuo nors metu svarbus

- **51 užduotis.** Suformuluokite veiksmažodžių apibrėžtis vartodami žodžius *būti, daryti, darytis, duoti, imti, jausti, jaustis*:

Veiksmažodis	Apibrėžtis
<i>joduoti</i>	
<i>gardinti</i>	
<i>kenkti</i>	
<i>kęsti</i>	
<i>pavadinti</i>	
<i>prašnekti</i>	
<i>rimtėti</i>	
<i>rymoti</i>	
<i>tiesti</i>	
<i>tinti</i>	

- **52 užduotis.** Apibrėžkite būdvardžius vartodami žodžius *beveik, gana, kiek (per), labai, truputį, visai*:

<i>aiškutėlis, -ė</i>	
<i>salsvas, -a</i>	
<i>tylutėlis, -ė</i>	
<i>tuštokas, -a</i>	
<i>vyrėlesnis, -ė</i>	
<i>žalutėlis, -ė</i>	
<i>žemokas, -a</i>	
<i>žiaurokas, -a</i>	

- **53 užduotis.** Apibrėžkite būdvardžius vartodami žodžius *būdingas, gausus, panašus*:

<i>stichiškas, -a</i>	
<i>strėliškas, -a</i>	
<i>teatriškas, -a</i>	
<i>žuvingas, -a</i>	
<i>žvaigždėškis, -a</i>	

- **54 užduotis.** Apibrėžkite vienodos šaknies, bet skirtingų priesagų būdvardžius. Pateikite vartosenos pavyzdžių:

<i>tikrovinis, -ė</i>	<i>tikroviškas, -a</i>
<i>tipinis, -ė</i>	<i>tipiškas, -a</i>
<i>ugninis, -ė</i>	<i>ugningas, -a</i>
<i>uoginis, -ė</i>	<i>uoguotas, -a</i>
<i>vakarinis, -ė</i>	<i>vakariškas, -a</i>
<i>vandeninis, -ė</i>	<i>vandeningas, -a</i>
<i>varškinis, -ė</i>	<i>varškėtas, -a</i>

- **55 užduotis.** Paaiškinkite, kuo skiriasi priešdėlinių veiksmažodžių reikšmės. Pabandykite juos apibrėžti:

Nepriešdėlinio veiksmažodžio reikšmė	Priešdėlinio veiksmažodžio reikšmė
<i>artėti</i>	<i>priartėti</i>
<i>autis</i>	<i>nusiauti</i>
<i>barti</i>	<i>apibarti</i>
<i>džiaugtis</i>	<i>nudžiugti</i>
<i>ilgėtis</i>	<i>pasilgti</i>
<i>kentėti</i>	<i>iškentėti</i>
<i>nešioti</i>	<i>sunešioti</i>
<i>niršti</i>	<i>įniršti</i>
<i>rasoti</i>	<i>aprasoti</i>
<i>segti</i>	<i>prisegti</i>
<i>verkti</i>	<i>pravirkti</i>
<i>vystyti</i>	<i>pervystyti</i>
<i>augti</i>	<i>užaugti</i>

- **56 užduotis.** Paaiškinkite, kaip kinta išvestinių veiksmažodžių reikšmė. Pabandykite juos apibrėžti:

Veiksmažodžių poros	Išvestinio veiksmažodžio apibrėžtis
<i>čiuožti : čiuožinėti</i>	<i>čiuožinėti</i>
<i>keikti : keiksnoti</i>	<i>keiksnoti</i>
<i>keisti : kaitalioti</i>	<i>kaitalioti</i>
<i>lyti : lašnoti</i>	<i>lašnoti</i>
<i>remti : ramstyti</i>	<i>ramstyti</i>
<i>siausti : siautėti</i>	<i>siautėti</i>

- **57 užduotis.** Pateikite vartosenos pavyzdžių daugiareikšmio žodžio reikšmėms:

krutėti

	1. judėti	
	2. gyvuoti	
	3. eiti	
	4. dirbuotis	

prašvilpti

	1. greitai pralėkti ar pravažiuoti	
	2. apie laiką	
	3. apie pinigus	

kupinas

	1. apie daiktus, skystį	
	2. apie jausmus, jėgas	

nugara

	1. kūno dalis	
	2. drabužio dalis	
	3. daikto užpakalinė dalis	

padėtis

1. kieno nors buvimo vieta
2. būklė, kurią lemia įvairios aplinkybės

padrikas

1. išsisklaidęs, padrikęs
2. išsitiesęs, išsiskėtęs
3. kuris be sąryšio, nesisteminas

- **58 užduotis.** Pabandykite pagal reikšmes nustatyti antraštinį būdvardį:

Būdvardis	Būdvardžio reikšmė
	turintis stačius kampus
	kuris tysta
	kuris trijų vietų
	lengvai trupantis
	užgaunantis, įžeidžiantis
	turintis tą pačią šaknį
	padarytas iš vilnų
	teikiantis, kupinas vilties
	kuris greitai veisiasi
	kuris su vingiais, lankstais

- **59 užduotis.** Raskite pavyzdžių, kai žodžiai vartojami specialiosiomis termininėmis reikšmėmis, apibrėžkite jas:

Antraštinis žodis	Pagrindinė reikšmė	Šalutinė reikšmė
<i>bauda</i>	paskirta bausmė pinigais	sport.
<i>nuošalė</i>	nuošali vieta	sport.
<i>peteliškė</i>	drugys	sport.
<i>puolėjas</i>	kas puola	sport.
<i>špagatas</i>	stipri virvė	sport.
<i>tinklininkas</i>	kas žvejoja tinklu	sport.
<i>turnyras</i>	riterių varžybų dvikova	sport.

- **60 užduotis.** Pabandykite apibrėžti sudurtinių žodžių reikšmes:

Sudurtinis žodis	Apibrėžtis
<i>laumžirgis</i>	
<i>ledlaužis</i>	
<i>lietpaltis</i>	
<i>lygiadienis</i>	
<i>maistpinigiai</i>	
<i>matlankis</i>	
<i>medžirkklės</i>	
<i>šimtadienis</i>	

- **61 užduotis.** Apibrėžkite sudėtinius terminus:

Sudėtinis terminas	Apibrėžtis
<i>mikrobangų krosnelė</i>	
<i>mineralinis vanduo</i>	
<i>mobilusis telefonas</i>	
<i>mokėjimo kortelė</i>	
<i>Naujieji metai</i>	
<i>ne darbo diena</i>	
<i>oro paštas</i>	
<i>pašto ženklas</i>	
<i>skutimosi peiliukas</i>	

- **62 užduotis.** Pridėkite antonimus. Kokią funkciją jie atlieka?

altruist||as, ~ė *dkt.* (2) asmuo, kuris nesavanaudiškai rūpinasi kitų gerove; *prš.*

apač||ià (3^b) 1. žemiausiai esanti ko nors dalis ar vieta; *prš.*

autsáider||is, ~ė *dkt.* (1) *prš.* 1. labai atsiliekantis sportininkas arba komanda. 2. kas nepajėgia varžytis, konkuruoti.

báim||ė (1) 1. tikro ar tariamo pavojaus bijojimo jausmas; *prš.* :
B. ima. Nugalėti ~ę. Vaikiška b. Iš ~ės suriko.

dalỹb||a (1) 1. dalijimas: *Dabar tau d.* (kortas dalyti). 2. *mat.* veiksmas, kuriuo vienas dydis mažinamas tam tikrą kiekį kartų; *prš.* : *D. be liekanos. ~os ženklas.*

destruktyvùs, -ì (4) būdingas destrukcijai; *prš.* : ~ì *politika. ~iaĩ.*

dorỹb||ė (1) 1. gera žmogaus būdo savybė; *prš.* 1: *Teisingumas yra d.* 2. dora, moralumas: *Nedoras žmogus kitų neišmokys ~ės.* 3. tikimas, gerumas: *Nebėra ~ės su tuo lietum - lyja be perstojo.*

gerỹbinis, -ė (1) neplintantis, neplėtrus; *prš.* 2: *G. navikas (med.)*

tapatùs, -ì (4) toks pat, identiškas, tolygus; *prš.* : *Du tapātūs dalykai. ~ūmas (2).*

- **63 užduotis.** Su kuriais daiktavardžiais darybiškai siejami būdvardžiai. Pasitikrinkite *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*:

sibiriškas (→), *statiškas* (→), *stačiokiškas* (→), *tamsuoliškas* (→), *tikybinis* (→), *tikslinis* (→).

- **64 užduotis.** Remdamiesi *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, nustatykite, kokiomis tarminėmis reikšmėmis vartojami žodžiai:

Pirmoji reikšmė	Tarminė reikšmė
duslùs , -ì (4) 1. kimus, neskardus	2.
nykùs , -ì (4) 1. nejaukus, nemalonus, klaikus	2.
rėtas , -à (4) 1. kuris su nemažais tarpais; <i>prš.</i> tankus	2.
svarbùs , -ì (4) 1. turintis didelę reikšmę	2.
valývas , -a (1) 1. švarus, tvarkingas	2.

- **67 užduotis.** Kokiais atvejais *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* vartojamas nuorodinis aiškinimo būdas:

.....
ainis žr.

aketė žr.

angis žr.

apgautis žr.

apnašas žr.

aras žr.

autoralis žr.

badeklis žr.

baiga žr.

banda žr.

dalgė žr.

dilgynas žr.

duonmaišis žr.

dirgsnis žr.

kadugys žr.

krabždesys žr.

laikmetis žr.

navikaulis žr.

nesantarvė žr.

- **68 užduotis.** Pasvarstykite, kodėl žodis *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* siejamas su kitu nuorodiniu būdu:

abipusis ir *abipusiškas*, *akėtvirbalis* ir *akėčvirbalis*, *akmenkalys* ir *akmenkalis*, *brolvaikis* ir *broliavaikis*, *čiupiklis* ir *čiuptuvas*, *dešrigalis* ir *dešragalis*, *distiliacija* ir *destiliacija*, *diduma* ir *didžiuma*, *dvėseną* ir *dvėselieną*, *griuvėsiai* ir *griuvėnos*, *hiacintas* ir *jacintas*, *jonavietis* ir *jonaviškis*, *ražiena* ir *javiena*, *karštinė* ir *karštligė*, *keliarodis* ir *kelrodis*, *kniūbsčias* ir *kniūpsčias*, *zamšas* ir *zomša*.

- **69 užduotis.** Pagalvokite, į ką *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* nukreipiami šie antraštiniai žodžiai. Paskui pasitikrinkite žodyne:

.....
aštuoniašimtas →

daug kas →

dievaži →

jie →

kieno →

mano →

mergautinis →

pati ta →

patsai →

šiedu →

tebėra →

.....

- **70 užduotis.** Pateikite tarnybinių ir ekspresinių žodžių kalbos dalies pažymą ir informaciją apie reikšmę ar vartoseną:

Antraštinis žodis	Kalbos dalies pažyma	Žodyninė informacija apie reikšmę (-es) ir vartoseną
<i>ačiū</i>		
<i>alio</i>		
<i>amen</i>		
<i>bakst</i>		
<i>bravo</i>		
<i>cit</i>		
<i>čiūčia liūlia</i>		
<i>čiupt</i>		
<i>ir</i>		
<i>jei</i>		
<i>keberioškšt</i>		
<i>kilst</i>		
<i>krimst</i>		
<i>labas</i>		
<i>labanakt</i>		
<i>lai</i>		
<i>tačiau</i>		

- **71 užduotis.** Nustatykite veiksmažodžių ir būdvardžių junglumą, pateikite tai įrodančių pavyzdžių:

Veiksmažodis	Junglumas	Vartosenos pavyzdžiai
<i>abejoti</i>		
<i>bijoti</i>		
<i>domėtis</i>		
<i>nuomoti</i>		
<i>džiaugtis</i>		
<i>jausti</i>		
<i>kasti</i>		
<i>maldauti</i>		
<i>megzti</i>		
<i>priimti</i>		
<i>pripažinti</i>		
<i>rūpintis</i>		
<i>skaityti</i>		
<i>taikyti</i>		
<i>tapyti</i>		
<i>tarnauti</i>		

Būdvardis	Junglumas	Pavyzdys
<i>abejingas</i>		
<i>atsakingas</i>		
<i>dėkingas</i>		
<i>mandagus</i>		
<i>panašus</i>		
<i>paslaugus</i>		
<i>piktas</i>		
<i>pilnas</i>		
<i>skolingas</i>		
<i>priklausomas</i>		
<i>šykštus</i>		

- **72 užduotis.** Atsižvelgdami į skirtingą žodžio junglumą, nustatykite veiksmažodžio reikšmes:

Vartosenos pavyzdys	Reikšmė
<i>atsakyti į klausimą</i>	1.
<i>atsakyti už tvarką</i>	2.
Vartosenos pavyzdys	Reikšmė
jam <i>dovanoti</i> laikrodį	1.
jam <i>dovanojo</i> už neištikimybę	2.
Vartosenos pavyzdys	Reikšmė
<i>dūrė</i> peiliu į šoną	1.
rožės dygliai <i>duria</i>	2.
Vartosenos pavyzdys	Reikšmė
<i>imti</i> daiktą nuo stalo	1.
<i>ėmė</i> skaudėti dantį	2.

- **73 užduotis.** Parinkite daiktavardžių ir veiksmažodžių kolokatus:

<i>asmuo, asmens, ...</i>	
<i>diena, dienos, ...</i>	
<i>giminė, giminės, ...</i>	
<i>kortelė, kortelės, ...</i>	
<i>mokesčiai, mokesčių, ...</i>	
<i>molis, molio, ...</i>	
<i>namai, namų, ...</i>	
<i>patirtis, patirties, ...</i>	
<i>pertrauka, pertraukos, ...</i>	
<i>vardas, vardo, ...</i>	
<i>liaudis, liaudies, ...</i>	

<i>apriboti</i>	
<i>atlikti</i>	
<i>globoti</i>	
<i>intis</i>	
<i>iškrėsti</i>	
<i>jausti</i>	
<i>pavaišinti</i>	
<i>rasti</i>	
<i>vaikytis</i>	

- **74 užduotis.** Pridėkite sustabarėjusio junginio reikšmę:

aikštė (3)

1. miške lygi, be medžių, mieste be namų vieta [...] ... *Išėiti (iškilti) į aikštę* (.....)

lankl̥a (4) užliejama paupio pieva. ... *į lankas išėiti* (.....)

nós||is, ~ies m. (1) 1. atsikišusi veido dalis su dviem skylutėmis kvėpuoti; uoslės organas [...] ... *ne (kieno) nosiai* (.....)

spránd||as (3) 1. užpakalinė kaklo dalis [...]

Ant sprando jodinėti (joti, sėdėti) (.....)

Į sprandą duoti (.....)

sprandą nulūžti (nusinerti, nusisukti, nutrūkti) (.....)

- **75 užduotis.** Reikšmei iliustruoti parinkite tinkamų vartosenos pavyzdžių:

Žodis	Reikšmė	Vartosenos pavyzdys
<i>akibroštas</i>	nemalonumas, gėda; pabarimas, priekaištas	
<i>akivaizdus</i>	labai aiškus, matomas, regimas	
<i>drąsa</i>	neturėjimas baimės, drąsumas	
<i>nuožiūra</i>	manymas, nuomonė	
<i>pagalba</i>	pagelbėjimas, padėjimas	
<i>pramoga</i>	kas palinksmina, išblaško; malonus užsiėmimas	
<i>priedermė</i>	kas dera, privalu atlikti, pareiga	
<i>reikalas</i>	rūpimas, reikiamas dalykas, darbas	

- **76 užduotis.** Parinkite tinkamų vartosenos pavyzdžių daugiareikšmiams žodžiams:

Žodis	Reikšmės	Vartosenos pavyzdys
<i>nasrai</i>	1. snukis, žiotys (ppr. gyvulio) 2. <i>menk.</i> burna, lūpos	
<i>našta</i>	1. kas nešama (ppr. ant pečių), nešmenė, nešulys 2. <i>prk.</i> sunkumas	
<i>nedaugelis</i>	1. nedidelis kiekis, truputis 2. retas kuris, vienas kitas	
<i>nuosprendis</i>	1. <i>teis.</i> teismo sprendimas baudžiamojoje byloje 2. nusprendimas, nutarimas	
<i>nesusi- pratimas</i>	1. klaidingas supratimas, atsitiktinė klaida, apsirikimas 2. ginčas, nesutarimas	
<i>norma</i>	1. pripažinta privaloma taisyklė, nuostata 2. nustatytas kiekis, dydis	

- **77 užduotis.** Išsirinkite 10 veiksmažodžių. Nurodykite veiksmažodžio rūšį: *caus.* (*prž.*) – priežastinis, *džn.* (*iter.*) – dažninis (kartotinis), *mžb.* (*dem.*) – mažybinis, *prp.* (*cur.*) – parūpinamasis. Susiekite su atitinkamu veiksmažodžiu ir apibrėžkite:

atvesdino į teismą; jis aikčiojo iš skausmo; apdélioti stalą valgiais; jį tik apgydė, bet neišgydė; apgyvendino naujame bute; apkarpė medžius; daužyti į stalą; dangstė akis rankomis; šaltis gnaibė veidą; įpjauستė į medį; išgrobستė valstybės turtą; išjudinti iš vietos; skausmas iškreipė veidą; gesino ugnį; griuvinėjo eidamas; kilnojo kepurę; lašinti vaistus į nosį; šunys liko neės-dinti; laužti tvorą; leptelėjo nesąmonę; migdė vaiką; nudilino peilį; pavaikštinėti po mišką; per-kratinėjo tėvo žodžius; plėšyti į gabalus; pliaukšnojo per petį; skandinti vandenyje; rėkavo visa gerkle; šis drabužis jį sendino; stryktelėjo nuo kėdės; tildė triukšmadarius; žvanginti dalgiais.

Veiksmažodis	Pažyma	Pamatinis veiksmažodis	Reikšmė
<i>išgrobstyti</i>	džn. (iter.)	išgrobti

Veiksmažodis	Pažyma	Pamatinis veiksmažodis	Reikšmė

- **78 užduotis.** Išskirkite antraštinį žodį ir sutartiniu ženklų atskirkite nuo jo sudėtinį terminą. Kaip manote, kurių terminų reikšmes reikėtų aiškinti? Kodėl?

Dvižodis terminas	
<i>Morzės abėcėlė</i>	
<i>duylikapirštė žarna</i>	
<i>greitoji pagalba</i>	
<i>lengvoji atletika</i>	

- **79 užduotis.** Pateikite sudėtinį terminą kaip vartosenos pavyzdį:

Lema	Žodyno straipsnis
<i>daryba</i>	(pa)darymas: (lingv.)
<i>gintis</i>	gynimasis: (teis.)
<i>pūslė</i>	1. dujų ar skysčių maišelis: (anat.)
<i>pusrutulis</i>	pusė rutulio: (geogr.)
<i>veika</i>	veikimas, veikla: (teis.)

- **80 užduotis.** Pateikite termino sritį:

abortas (), *absoliutizmas* (), *alegorija* (), *melionas* (),
omas (), *orbita* (), *peroksidas* (), *plutonis* (),
recidyvas (), *sankcija* (), *stiprintuvas* (), *svetimybė* (),
varnėnas (), *vardininkas* (), *žvaigždynas* ().

- **81 užduotis.** Kokias pažymas pateiktumėte prie šių žodžių: *atimtis*, *burbulis*, *gady-nė*, *godonė*, *įvartis*, *kryžėvis*, *makaulė*, *maustyti*, *skundeiva*, *šbakštynas*, *šunadvokatis*, *verksnys*, *zakristija*, *zaunyti*, *žabtai*. Motyvuokite kodėl?

- **82 užduotis.** Kokia informacija *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiama apie prieš-dėlius?

ant-

anti-

sq-

už-

5.1.1.2. Aiškinamųjų žodynų tipai. Leksikos duomenų bazė

Pagrindinės sąvokos: dabartinė kalba, bendrinė kalba, dabartinės kalbos žodynas, bendrinės kalbos žodynas, mokomasis žodynas, elektroninis žodynas, leksikos duomenų bazė, kartoteka.

Literatūra: Babickienė 1985, 223–235; Daškus 1995, 231–234; Jackson 1991, 173–191; Keinys 2004, 76–83; Kėzytė 1961, 233–253; Kėzytė 1972a, 105–119; Liutkevičienė 2010a, 141–150; Liutkevičienė 2010b, 223–234; Murmulaitytė 2002, 64–73; Murmulaitytė 2006a, 247–296; Murmulaitytė 2006b, 41–57; Murmulaitytė 2009a, 77–84; Naktinienė, Šepetytė–Petrokienė, Zabarskaitė 2006, 241–247; Naktinienė, Černiauskas 2000, 66–77; Naktinienė, Zabarskaitė 2004, 288–300; Savičiūtė–Naktinienė 1995, 129–141; Pupkis 2005, 3–13; Pupkis 2013; Smetona 2003, 3–8; Stankevičienė 2003, 38–43; Šepetytė 1995, 142–147; Tamulionienė 2003, 63–68; Urbutis 1956 / 2010a, 25–34; Vitkauskas 1995b, 349–354; Vitkauskas 1997a, 5–10; Zabarskaitė, Naktinienė 2010, 780–787.

Klausimai

1. Kokie *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* atrankos kriterijai? Kuo jie skiriasi?
2. Kokių yra žodžių norminimo problemų ir kokios įtakos tai turi antraštynams?
3. Kaip *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* atsižvelgiama į naujuosius kirčiavimo variantus?
4. Kaip *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas veiksmažodžio junglumas?
5. Kokia žodžių ir jų reikšmių atranka *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*? Kuo jis skiriasi?
6. Kuo skiriasi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* meta-kalba (reikšmių apibūdinimas, iliustraciniai pavyzdžiai)?
7. Kaip *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiami dėsningais darybiniais ryšiais susiję vadiniai?
8. Kaip *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiami sangražiniai veiksmažodžiai?
9. Kaip *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne* pateikiami tautų ir tų tautų žmonių pavadinimai?
10. Kokių stilistinių pažymų randama *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*, o kokių *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*?
11. Kokia tvarka aiškinamuosiuose žodynuose pateikiami iliustraciniai pavyzdžiai?
12. Kokių išvestinių formų įtraukiama į *Mokomojo lietuvių kalbos žodyno* antraštyną?
13. Kokia informacija pateikiama *Mokomojo lietuvių kalbos žodyno* prieduose?
14. Kaip pateikiami tarminiai ir senųjų raštų duomenys *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje?
15. Kokių abejotino ar netaisyklingo transponavimo atvejų pasitaiko *Lietuvių kalbos žodyne*?
16. Kuo leksikos duomenų bazė skiriasi nuo žodyno?

Aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų yra parengta bent keturių tipų: tezauro tipo, dabartinės kalbos, bendrinės kalbos ir mokomieji žodynai. Norint aptarti jų makrostruktūros ir mikrostruktūros skirtumus, pateikiama trumpa šių žodynų charakteristika.

LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS – tai daugiatomis, vienakalbis aiškinamasis žodynas (t. I–XX, 1941–2002), kuriame galima rasti rašomosios, tarminės ir dabartinės kalbos žodžių (Dini 2002 / 2010, 69).

Vyriausieji LKŽ redaktoriai yra: Juozas Balčikonis – pirmojo leidimo t. I–II; Jonas Kruopas – antrojo leidimo t. I–II, VI–X; Kazys Ulvydas – t. III–V, XI–XVI; Vytautas Vitkauskas – t. XVII–XX. Dvidešimt LKŽ tomų apima lietuvių kalbos raštų leksiką nuo 1547 iki 2001 m. ir gyvosios kalbos (tarmių) leksiką, renkamą nuo 1902 metų Tarmių leksika pagal fonetinius dėsnius transponuota į bendrinę kalbą.

Žodyną sudaro apie 22 000 puslapių, jame daugiau kaip 11 mln. žodžių, pavartotų visame tekste (pavyzdžiuose, reikšmių apibrėžimuose ir kt.), 0,5 mln. leksikografinių straipsnių (antraštinių ir paantraštinių žodžių). LKŽ parodyta žodžių geografija (paplitimas tarmėse), kilmė, istorija, darybiniai ryšiai, pateikiamas kirčiavimas, gramatinės formos, išdėstoma semantinė struktūra, apibūdinama vartoseną, stilius (Naktinienė, Šepetytė–Petrokienė, Zabarskaitė, 2006, 242). LKŽ rašytas naudojantis 4,5 mln. vnt. kartoteka ir kitais šaltiniais¹⁰. Jis išsiskiria išsamiais žodyniniais straipsniais, dauguma žodžių turi po du ar kelis morfologinius ar akcentinius variantus. Žodyno straipsnio struktūra labai sudėtinga: gausu darybinių nuorodų, darybiniai variantai žodyne pateikti arba atskirais straipsniais, arba viename; viename straipsnyje pateikiamos kelios kalbos dalys (pavyzdžiui,rieveiksmiai būdvardžio ir veiksmažodžio straipsnyje, žodžiai su mažybinėmis priesagomis tame pačiame arba atskirame straipsnyje, sangrąžiniai veiksmažodžiai ir veiksmažodiniai daiktavardžiai – nesangrąžinių veiksmažodžių straipsniuose kaip reikšmės ar atspalviai ir pan.).

Kazimiero Būgos parengtas pirmas žodyno sąsiuvinis išėjo 1924 metais, antras – 1925 metais, jau po autoriaus mirties. Švietimo ministerija 1930 metais atnaujinti šį darbą įpareigojo profesorių Juozą Balčikonį. Jo vadovaujama redakcija pagal nusistatytus principus 1941 metais išleido pirmą didžiojo žodyno tomą, 1947 metais – antrą. Abu tomus redagavo Balčikonis (Pupkis 2005, 3–13; Pupkis 2013; Vitkauskas 1997b, 5–9). Žodynas neišvengė sovietinės cenzūros. Pirmuosius du LKŽ tomus buvo liepta perredaguoti, sustabdytas kitų tomų leidimas. Buvo reikalaujama remtis tik gyvosios kalbos faktais; mažinti tarmių medžiagą; darbą užbaigti per 5–6 metus; fiksuoti sovietinio laikotarpio leksiką. Daugiausia

¹⁰ <http://www.lkz.lt/dzl.php?12#p>, [žiūrėta 2013-12-15].

kritikuotas žodžių aiškinimas, frazeologija, iliustracinė medžiaga ir pastarosios kaupimo šaltiniai. 1952 metais leksikografų konferencijoje apsvastyta nauja Boriso Larino, Jono Kruopo, Antanės Kučinskaitės parengta žodyno rengimo instrukcija. Pagal ją reikalauta pateikti pavyzdžių iš sovietinės literatūros, tik po jų buvo galima rašyti sakinius iš tarmių, senųjų raštų, tautosakos. Remiantis naująja instrukcija perredaguoti pirmieji du LKŽ tomai (Tamulionienė 2003, 63–68).

Kuo skyrėsi Balčikonio redaguoto ir LKŽ I tomas:

- į naująjį leidimą sudėti plačiau vartojami tarptautiniai žodžiai;
- priešdėliniai vediniai pateikti su nepriešdėliniais;
- priešdėliniai veiksmažodiniai daiktavardžiai su priesagomis *-imas, -ymas, -ėjas, -tojas, -ikas, -sena* iškelti atskirais antraštiniais žodžiais (bet pateikiami nepriešdėlinio lizde);
- prie skolinių nurodyti kitų kalbų atitikmenys;
- iš iliustracinės medžiagos iškirti ir tam tikru būdu pažymėti įvairūs frazeologizmai;
- pakeista kirčiavimo paradigų žymėjimo tvarka.

Išskirtos dvi pagrindinės frazeologizmų rūšys: idiomos ir pastovūs perkeltinės reikšmės žodžių junginiai ir jos pažymėtos specialiais ženklais (idiomos – tam tikru penkiakampiu, pastovūs perkeltinės reikšmės junginiai – trikampiu). Stogelio formos ženklu atskirti smulkiosios tautosakos posakiai, palyginimai, vaizdingi pasakymai. Pagrindinės reikšmės atskirtos nuo šalutinių išvestinių. Reikšmių atspalviai pažymėti už lygiagrečių ženklo, o situacinės, arba kontekstinės, reikšmės – už stataus brūkšnelio.

Nuo 1957 metais išleisto ketvirto tomo kiti žodyno tomai ėjo kas 3–5 metai. Rengiant ankstyvuosius tomus turėta mažiau duomenų, kai kurie šaltiniai atsirado vėliau ir buvo įtraukti žodyno darbui įsibėgėjus, pavyzdžiui, Kuršaičio žodyno duomenys pateikiami nuo IX tomo (1973 m.), keitėsi rengėjų požiūris į tarptautinių žodžių bei retų skolinių atranką, ne viskas surinkta iš literatūros, spaudos, tarmių.

Kadangi LKŽ buvo rengiamas net šešis dešimtmečius, per tokį ilgą laiką kalbotyroje atsirado daug naujovių, įvyko rašybos ir skyrybos reforma. Buvo keičiami žodyno rengimo ir redagavimo principai, keitėsi žodyną rašiusių autorių kolektyvas, senesniųjų tomų tekstai įvairiais atžvilgiais gerokai skiriasi nuo naujesniųjų, neišvengta įvairavimų ir netikslumų.

Rengiant vientisą visų 20-ies tomų elektroninį variantą, žodynas buvo adaptuojamas ir redaguojamas pagal XV–XX tomus, papildomai įvesta naujų dalykinių pažymų (pavyzdžiui, *sov.* sovietinio laikotarpio žodžiams, reikšmėms, iliustraciniams pavyzdžiams žymėti) ir kt. Pagrindinės žodyninių straipsnių struktūrinės dalys išskirtos spalvomis, žodžių reikšmės ir frazeologizmai su

pavyzdžiais pateikiami kaip atskiros pastraipos. Paieška atliekama pagal daugiau kaip 343 tūkstančius paieškinių žodžių arba jų pradžią. Papildomai galima naudotis žvaigždute ieškant žodžių pagal raidžių seką bet kurioje žodžio vietoje ar brūkšneliu vietoj raidžių – variantų paieškai.

Svetainėje www.lkz.lt pateikiamas pataisyto *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninis variantas (2005 m.). Rengiant *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninį variantą (LKŽe) buvo taisomos tarmių ir senųjų raštų leksikos pateikimo klaidos, tikslinamas kirčiavimas, pagal dabar galiojančias taisykles pertvarkyta rašyba ir skyryba, suvienodintas frazeologizmų pateikimas ir kt. (Naktinienė 2005, 191–204).

Elektroninis leidimas, palyginti su spausdintiniu originalu, skiriasi šiais pagrindiniais aspektais:

- Tarmių ir senųjų raštų žodžiai bei jų formos pataisyti pagal naujausius kalbotyros tyrimų rezultatus.
- Klaidingai transponuotų žodžių straipsniai panaikinti, jų iliustraciniai pavyzdžiai pataisyti ir perkelti į atitinkamų žodžių straipsnius.
- Nuosekliau atskirti kirčiuoti ir nekirčiuoti šaltiniai, ištaisytos akivaizdžios kirčiavimo klaidos.
- Ištaisytos variantų nuorodos ir reikšmių apibrėžimuose pavartoti žodžiai, kurie dabar laikomi kalbos klaidomis.
- Atsisakyta kai kurių žodžių apibrėžimuose buvusio sovietinio vertinimo.
- Sutrumpinimai suvienodinti pagal paskutinius LKŽ tomus. Įsivesta naujų sutrumpinimų: sov. (= sovietinė realija, sovietizmas); dk. (= prie dabartinės kalbos pritaikyta tarminio žodžio lytis).
- Naujais antraštiniais žodžiais pateikiami pastebėti iliustraciniuose pavyzdžiuose buvę, tik anksčiau per klaidą neiškelti žodžiai.
- Rašyba ir skyryba LKŽ t. I–X tekstuose pertvarkyta pagal dabar galiojančias taisykles.
- Suvienodintas frazeologizmų pateikimas.

Taigi atsižvelgiant į elektroninio leidinio rengimo ypatybes buvo adaptuoti leksikografinio pateikimo ir formos dalykai (ženklai, šriftai), ištaisyti kai kurie pasitaikantys leksikografinių straipsnių struktūros ir duomenų išdėstymo nevienodumai (Naktinienė, Šepetytė–Petrokienė, Zabarskaitė 2006, 241–247; Naktinienė, Černiauskas 2000, 66–77; <http://www.lkz.lt/dzl.php?12#i> [žiūrėta 2013-12-15]).

Antrame elektroniniame leidime¹¹ (2013) atlikta naujų redakcinių taisymų,

¹¹ Antrą elektroninį variantą redagavo: Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Ritutė Petrokienė, Lijana Puzinienė, Vilija Ragaišienė, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė. Mokslinis konsultantas – Vytautas Vitkauskas (1935–2012). Tekstus kompiuteriu tvarkė Dana Stakienė. Žodyno antro leidimo elektroninį pavidalą kūrė Linas Valiukas, duomenis skaitmeninio ir struktūrinio Evaldas Ožeraitis ir Vytautas Zinkevičius.

pridėta daugiau paieškos galimybių, juo naudojantis nebūtina prieiga prie interneto, nes žodynas ir jo žinynas yra atmintuke (USB). Siūloma daugiau paieškos galimybių. Į paieškos sąrašą įtraukti ne tik antraštiniai ir paantraštiniai žodžiai, bet ir paryškintuoju šriftu pateikti žodžiai (pvz., prieveiksmiai) bei pagrindiniai frazeologizmų variantai. Žodyno straipsnių galima ieškoti naudojantis dviem paieškos būdais. Galima naudotis paprastąja paieška pagal žodį ar frazę arba specialiąja paieška – pagal raidžių ir pakaitos simbolių seką. Atskiromis pas-traipomis išskirtos šios žodyno straipsnių dalys: žodžių reikšmės ir jų atspalviai, smulkioji tautosaka, frazeologizmai, straipsniuose paryškintuoju šriftu pateikti žodžiai. Pelės žymekliu palietus žodyno straipsnio struktūrinės dalies tekstą, parodomas jos pavadinimas, o sutrumpinimą ar ženklą – išskleidžiamas jo paaiškinimas.

Tolesniu darbo etapu nuskenavus ir apdorojus 4,5 milijonų vienetų pagrindinę kartoteką tikimasi elektroninio Lietuvių kalbos žodyno tekstą ir jo elektroninę kartoteką sujungti. Tada žodyno naudotojai galėtų pamatyti ir tuos duomenis, kurie yra tik kartotekos kortelėje: tarminių sakinių fonetinę transkripciją, užrašymo metus, pateikėjo ir užrašytojo pavardę, rašyseną, mažų kaimelių pavadinimus ir kt. Tikimasi palaiapsniui spręsti sudėtingas etimologijų (pavyzdžiui, dėl nuostatos žymėti artimiausią etimologijos šaltinį skoliniai iš hebrajų ir jidiš kalbų neretai pažymėti slavizmų pažymomis) ir semantikos (pasenę apibrėžimai, apibrėžiama vienu žodžiu ir pan.) problemas. Elektroninis LKŽ ir skaitmeninė kartoteka turėtų įeiti į nacionalinę kalbos duomenų bazę (Naktinienė, Zbarskaitė 2004, 293).

DABARTINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS. DŽ yra vienatomis aiškinamasis norminamasis universalus lietuvių kalbos žodynas. DŽ atspindimos visos bendrinės kalbos vartojimo sritys bei jos atmainos: be bendrinės lietuvių kalbos žodžių čia pateikiama tarmybių, šnekamosios kalbos, grožinės literatūros, ypač klasikų raštų, žodžių, būdingesnių etnografizmų ir istorizmų, dažnai spaudoje vartojamų tarptautinių žodžių, terminų ir kt. Lietuvoje išėjo 7 DŽ leidimai¹². Kiekvienas iš jų papildytas naujais žodžiais arba išbraukta neteiktinų, pasensusių. Ankstenuose leidimuose buvo laikomasi arčiau anuometinės vartosenos, dėl to juose galima aptikti oficialiojoje kalboje vartotų vertinių, neteiktinų žodžių bei žodžių junginių. Be to, leidžiant vėlesnius leidimus tęsiamas vieno kito žodžio kirčiavimo norminimas. Pirmasis leidimas išėjo 1954 metais (redaktorius – Jonas Kruopas, apima apie 60 000 žodžių, toliau – DŽ1)¹³, antra-

¹² Dar vienas leidimas išleistas Amerikos išeivių 1962 metais Čikagoje.

¹³ Žodyno redaktorių kolegiją sudarė Juozas Balčikonis, Jonas Kabelka, Kostas Korsakas, Borisas Larinas, Antanas Lyberis, Kazys Ulyvydas.

sis – 1972 metais (redaktorius – Jonas Kruopas, apima taip pat apie 60 000 žodžių, toliau – DŽ2)¹⁴, trečiasis – 1993 metais (redaktorius Stasys Keinys; apima apie 75 tūkstančių žodžių, toliau – DŽ3)¹⁵, ketvirtasis – 2000 metais (pakartotas trečiasis leidimas, toliau – DŽ4). 2002 metais buvo išleista šio leidimo kompaktinė plokštelė, o 2003 metais – elektroninis žodyno variantas, papildytas svarbiausių Lietuvos ir pasaulio vietovardžių sąrašu ([www.http://dz.lki.lt/](http://dz.lki.lt/)). Tais pačiais metais kompaktine plokštele išleistas ir penktasis DŽ leidimas (red. – Stasys Keinys, toliau DŽ5e)¹⁶. 2006 metais taip pat tik elektronine forma (tai trečiasis elektroninis žodyno leidimas) pasirodė šeštasis leidimas (apie 80 000 žodžių, toliau – DŽ6e), o 2012-aisiais spausdintinis septintasis pataisytas ir papildytas leidimas (toliau – DŽ7).

DŽ pateikiama vartotojams būtina informacija apie teikiamų, norminių žodžių rašybą, kirčiavimą, kaitymą, paaiškintos būdingos žodžių reikšmės, vartosenos pavyzdžiais parodytas žodžių junglumas, įdėtas nemažas pluoštas vaizdingų pasakymų, frazeologizmų, taip pat sudėtinių įvairių sričių terminų. Be teikiamų norminių žodžių, į žodyną įdėtas pluoštelis kalboje išsisknijusių ir plačiai vartojamų, bet pavyzdinei kalbai netinkamų tiek skolintų, tiek verstinių žodžių bei teikiamų bendrinei kalbai žodžių neteikiamų reikšmių (plg. DŽ6e (įvadas).

Kiekvienas DŽ leidimas buvo redaguojamas. DŽ2 pateikiama daugiau priešdėlinių veiksmazodžių pavyzdžių, jis papildytas žodžiais, tuo metu atsiradusiais kalboje ir įsigalėjusiais vartosenoje. Taupumo sumetimais buvo išmesta nemaža retų bei nelabai reikalingų bendrinei kalbai žodžių.

DŽ4 buvo leidžiamas iš spaustuvės išsaugoto trečio leidimo rinkinio. Pataisytos tik pastebėtos trečio leidimo korektūros klaidos, riktai (apsirikimai) bei patikslintas vieno kito žodžio aiškinimas ar vartosenos pavyzdys. Smulkesnės pataisos darytos pačiame žodyno tekste, o didesnės pateikiamos atitaisyčių sąrašė.

DŽ5e įdėta naujų išvestinių žodžių: *antilietuviškas*, *-a*, *arkikatedra*, *bakalauras*, *-ė*, *benamis*, *-ė* dkt., *bevariklis*, *-ė*, *bevizis*, *-ė*, *euras*, *internetas*, *jogurtas*, *kultūrizmas*, *kunigė*, *kūrinija*, *magistrantas*, *-ė*, *metropolitas*, *mókestinti*, *muitinti*, *neįgalūs*, *-i*, *opozicininkas*, *-ė*, *penklitis*, *pica*, *prarastis*, *privilegiuoti*, *relikvinė*, *skalbiamoji* dkt., *teikyba*, *vadybininkas*, *-ė*, *žymena*, *žiniasklaida* ir kt., o išbraukta apie 0,2 proc. žodyno straipsnių. Į DŽ5e nepateko tokie DŽ4 buvę ankstesniais laikais vartoti žodžiai, dabar laikomi istorizmais, pvz.: *agitpunktas*, *antitarybinis*, *-ė*, *antraatskyrininkis*, *-ė*, *bolševikinis*, *-ė*, *dešimtrublė*, *kolūkinis*, *-ė*, *malštmėtis*,

¹⁴ Žodyno redaktorių kolegiją sudarė Antanas Lyberis, Domininkas Lukšys, Jonas Paulauskas, Juozas Senkus, Kazys Ulvydas.

¹⁵ Žodyno redaktorių kolegiją sudarė Jonas Klimavičius, Jonas Paulauskas, Juozas Pikčilingis, Nijolė Sližienė, Kazys Ulvydas, Vytautas Vitkauskas.

¹⁶ Žodyno redaktorių kolegiją sudarė Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas.

menševikas, *-ė*, *vaizdininkas* 'peizažistas'. Atsisakyta kai kurių variantų, pvz.: išbrauktas žodis *lanksta* (paliktas tik *lankstas*), *nuomaras* (paliktas tik *nuomaris*), *tarpukarė* (paliktas tik *tarpukaris*). Pridėta naujų reikšmių, pvz., žodžio *anapustinis*, *-ė* buvo dedama tik viena reikšmė – 'kuris iš anos pusės', dabar pridėta antra reikšmė – 'antgamtinis': *A. pasaulis* (Keinys 2004, 79–80).

DŽ6e, kaip ir DŽ5e, pateikta apie 3000 svarbiausių Lietuvos ir pasaulio vietovardžių. Jį sudaro per 50 000 žodyno straipsnių.

DŽ7 išmesti bendrinei kalbai neteiktini žodžiai, atsisakyta dalies pasenusių ir retesnių regioninių žodžių bei variantų, įdėtas naujų žodžių priedas, patikslinti kai kurių žodžių reikšmės aiškinimai bei kirčiavimas.

MOKOMASIS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS. 1995 metais buvo pradėtas rengti mokomasis lietuvių kalbų žodynas. MLKŽ pasirodė dviem leidimais: 2000 ir 2010 metais. Skirtas įvairaus amžiaus žmonėms, kurie mokosi lietuvių kalbos. Žodyne pateikta apie 8000 žodžių ir žodžių junginių, 280 žodžių ar jų reikšmių iliustruota. Rengiant MLKŽ buvo naudotasi įvairiais lietuvių kalbos žodynais bei panašaus pobūdžio anglų prancūzų ir kt. mokomaisiais žodynais. Nuo DŽ jis skiriasi keliais požymiais: žodyne pateikiama gausesnė gramatinė informacija, įtraukta daug nesudėtingų vartojimo pavyzdžių, be to, į antraštiną įtraukta sudėtingo kirčiavimo vietovardžių, reikalingiausių santrumpų. Prieduose pateikiama daiktavardžių, būdvardžių, skaitvardžių, įvardžių, dalyvių linksniavimo bei veiksmazodžio asmenuočių paradigmu, teminių sąrašų: spalvų, gyvūnų, augalų, drabužių pavadinimų, skaičių ir kt. Pabaigoje įdėta žodžių rodyklė lietuvių–anglų–prancūzų–vokiečių–lenkų–rusų kalbomis.

BENDRINĖS LIETUVIŲ KALBOS ŽODYNAS. BŽ kol kas dar tik rengiamas, todėl visuomenei prieinama tik dalis teksto¹⁷. Planuojama, kad žodyną turėtų sudaryti apie 200 autorinių lankų; apie 1 mln. žodžių, pavartotų žodyno tekste (pavyzdžiuose, reikšmių apibrėžimuose ir kt.); apie 80 tūkst. leksikografinių straipsnių.

Pirminiam BŽ medžiagos kaupimui naudotas *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* trečiojo leidimo elektroninis variantas. Vyriausioji BŽ redaktorė – Danutė Liutkevičienė¹⁸. Žodynas yra norminamasis, atspindi funkcionuojančią kalbos leksiką, taisyklingą bendrinės kalbos žodžių vartoseną¹⁹. Duomenys renkami ne tik iš *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno*, *Lietuvių kalbos žodyno* ir jo kartotekos,

¹⁷ Šiuo metu matomi tik kai kurių raidžių žodžių pavyzdžiai, žr. <http://bkz.lki.lt/?pg=c>

¹⁸ Redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė, Ritutė Petrokienė, Dovilė Svetikienė, Klementina Vosylytė, Jolanta Zabarskaitė.

¹⁹ *Lietuvių bendrinės kalbos tvarkybos principai, kodifikacijos kriterijai ir jų taikymas* (GK 1997 4, 1–3).

bet ir iš tekstynų, periodinės spaudos, mokslo populiarinimo literatūros ir kt. Remiamasi dažniniais ir terminų žodynais.

Pagrindiniai BŽ ir DŽ antraštyno skirtumai būtų tokie:

- į BŽ įtraukta per 9000 naujų žodžių ir nemažai naujų reikšmių;
- į BŽ nepateko apie 12 000 žodžių, buvusių DŽ;
- atsisakyta lizdinio žodžių pateikimo;
- kaip antraštiniai išskelti ir aiškinami visi žodžiai, vartojami apibrėžtyse;
- kaip antraštiniai iškeliami dažniau vartojami dvižodžiai ar keliažodžiai terminai ar šiaip realių pavadinimai;
- į antraštyną traukiami ne tik bendriniai žodžiai, bet ir nemažai tikrinių – labiau paplitę Lietuvos ir pasaulio vietovardžiai, pagrindiniai religiniai, mitologiniai vardai ir pan.;
- prie antraštinių žodžių pateikiamose iliustracijose kirčiuojami visi žodžiai, ne tik antraštinis²⁰.

BŽ stengiamasi išlaikyti pusiausvyrą tarp oficialiosios ir šnekamosios kalbos. Todėl įtraukta daugiau tarptautinių žodžių, terminų, naujažodžių, įvardijančių naujas realijas. Kompiuterijos, muzikos, religijos teminės grupės papildytos gausiai (Liutkevičienė 2006, 16). Nenorminių, neteiktinų ar vengtinių žodžių jame nėra. Žodyne greta pagrindinės normos leksikos, žodžių darybos, kirčiavimo ar kt. variantų pateikiama ir šalutinės normos variantų²¹.

BŽ rašomas tekstą skirstant leksinėmis semantinėmis grupėmis (pvz., aviacija, botanika, istorija, valgiai ir pan.) ir abėcėliškai, atsižvelgiama į darybinius ir semantinius žodžių požymius. Vienos leksinės grupės žodžius stengiamasi vienodžiau paaiškinti, sukurti tam tikras apibrėžimo schemas (Liutkevičienė 2006, 9), pvz., parūpinamieji veiksmažodžiai aprašomi tokiu principu: „rūpintis / pasirūpinti, užsakyti ar paprašyti, kad kas ką padarytų“. Tautoms apibrėžti pasirinkta formulė: „tauta, gyvenanti tam tikroje vietoje, kalbanti tam tikros grupės kalba“. Indams bei stalo įrankiams: „kaip atrodo, kam skirtas“. Veikėjų pavadinimų su priesagomis *-ėjas, -ėja, -ojas, -oja* ir *-ikas, -ikė* reikšmės yra aiškinamos formule „kas daro“. Veiksmažodžių (kartotinių, dažninių, mažybinių, parūpinamųjų, priežastinių) reikšmės aiškinamos pagal darybinių tipų ir potipių reikšmes, į aiškinimą įtraukiant ir pamatinį žodį: *nešioti, pirkinėti, apkerpėti, karštėti* (Sakalauskiene, 2003). Pagal griežtas formules žodžius apibrėžti pavyksta ne visada, nes aiškinimas gali tapti pernelyg griozdiškas (Liutkevičienė 2006, 10).

Skirtingai nei DŽ pateikiami vediniai. DŽ dalis leksikos yra pateikiama, galima sakyti, tik darybiniu požiūriu – vediniai be apibrėžčių ir vartosenos

²⁰ http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=606&Itemid=1 [žiūrėta 2013-12-20].

²¹ http://bkz.lki.lt/?pg=leksiniai_vienetai [žiūrėta 2013-12-20].

pavyzdžių įtraukiami į pamatinių žodžių straipsnius (lizdus), apibrėžti ir iliustruoti atvejai yra labai retos išimtys (Murmulaitytė 2006c, 34). BŽ rengėjai šiuo atveju yra užsibrėžę suvienodinti transpozicinių ir leksikalizuotų vedinių pateikimą. Veiksmažodžių abstraktai pateikiami atskirais straipsniais, nurodant į pamatinį veiksmažodį su reikšmės numeriu. Vediniai, įgiję veiksmo rezultato, veiksmo vietos ar kokią kitą konkrečią reikšmę, šiame žodyne aiškinami. Taip pateikiant abstraktus, galima daryti griežtą atranką, laikantis leksikos normų bei realaus vartojimo principų. Todėl BŽ pateks tik pakankamai dažnai vartojami transpoziciniai vediniai ir jų bus gerokai mažiau, nei DŽ įrašyta į pamatinių veiksmažodžių ar būdvardžių straipsnius (Sakalauskienė 2005, 153–161; Murmulaitytė 2006c, 34–54).

BŽ pridėta papildomų gramatinių pažymų. Prie visų žodžių nurodoma kalbos dalis, o keblesniais atvejais – skaičius ir giminė. Prie veiksmažodžių ir kai kurių būdvardžių pateikiamas sintaksinis junglumas. Palyginti su DŽ gerokai sumažinta sinoniminio ir nuorodinio aiškinimo būdų.

Svarbiausias BŽ semantikos ypatybes lemia: a) tai, kad žodynas skiriamas ne tik kalbininkams, bet visai visuomenei; b) žodyno norminamasis pobūdis; c) nuostata atrinkti ir apibrėžti reikšmes sistemaiškai (Naktinienė 2006, 19). Kadangi iš naujo tikrinama žodžių vartoseną, atsisakoma retesnių reikšmių, pvz., **jūnkyti** 2. dz. lavinti, mokyti: *Tėvas vaiką visaip jūnkė. | sngr.: Vaikas gerai jūnkosi*. Vienas svarbiausių BŽ uždavinių – išsamus reikšmių eksplikavimas. Apibrėžtys rašomos iš naujo arba gerokai redaguojamos, pateikiama daug naujų iliustracijų, atsižvelgiant į pakitusią vartoseną, naujausius tekstynų duomenis, vartotojų poreikius (Murmulaitytė 2006b, 34–54).

Ypatingas dėmesys BŽ skiriamas junglumui. Sintaksinis junglumas žymimas klausiamaisiais įvardžiais su prielinksniu ar be jo (*ko, kam, ką, kuo, kame, dėl ko, su kuo* ir kt.). Junglumui nustatyti remiamasi Nijolės Sližienės *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynu*. Pateikiant iliustracijas stengiamasi atspindėti ir semantinį junglumą. Laikomasi nuomonės, kad vartosenos pavyzdžiai turi būti maksimaliai informatyvūs ir autentiški, o ne sugalvoti žodynininko (Liutkevičienė 2006, 16). Jais siekiama atskleisti žodžių reikšmes, parodyti kirčiavimo atžvilgiu pavojingus antraštinio žodžio linksnius.

Lietuvių kalbos institute kuriama ir tvarkoma *Bendrinės lietuvių leksikos duomenų bazė*. Ji nuo aiškinamojo žodyno turėtų skirtis duomenų kiekiais, informacijos gausumu: traukiama daugiau tarptautinių žodžių bei nurodomos jų etimologijos, pažymimos semantinės leksikos grupės, leksikografiniai vienetai žymimi norminamuoju aspektu, pateikiami leksikografinių vienetų vartojimo dažnių rodikliai.

Leksikos duomenų bazės paskirtis:

- kaupti dabartinės lietuvių kalbos leksiką;
- apdoroti ją leksikografiškai;
- mokliškai tirti sukauptus duomenis;
- nuolat juos tikslinti, redaguoti, atnaujinti;
- fiksuoti probleminius atvejus, paprastai nepatenkančius į žodynus;
- jos duomenų pagrindu rengti įvairius žodynus, mokslo leidinius (Murmulaitytė 2002, 64–73; 2009a, 79).

Leksikos duomenų bazė skiriasi nuo BŽ savo duomenų struktūra, informacijos apimtimi ir pateikimu, paieškos galimybėmis ir sudėtingumu, požiūriu į savarankiškų leksikografinių vienetų pateikimą ir kt.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi moksline literatūra ir internetiniais ištekiais aprašykite *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekos kaupimo istoriją ir sandarą (žr. LKŽe svetainę).
- **2 užduotis.** Remdamiesi Vytauto Vitkausko knyga *Lietuvių kalbos žodyno taisymsai* (2006), apibūdinkite, kuris *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje pateikiamas žodis yra: a) išgalvotas, b) blogai transponuotas, c) netikslios rašybos:

idealija

javartai

kriaunosa

lunda

menkia

nesuprata

pirmiena

rusganas

sunčius

spyglus

šaknė

- **3 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos žodyno* elektronine versija, aptarkite žodžių fiksaciją: a) iš kokių šaltinių minimas; b) kokiose tarmėse vartojamas:

Žodis	Žodžio fiksacija LKŽe
<i>algininkas</i>	
<i>kupranugaris</i>	
<i>magmogis</i>	
<i>pusis</i>	
<i>taksis</i>	
<i>tekūnas</i>	
<i>upeivis</i>	
<i>verslovė</i>	
<i>vienuolis</i>	

- **4 užduotis.** Kokios informacijos apie žodžių kilmę ir vartoseną galima rasti *Lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje:

Žodis	Informacija apie žodžio kilmę ir vartoseną LKŽe
<i>dumčius</i>	
<i>kėgelis</i>	
<i>liuosas, -a</i>	
<i>morka</i>	
<i>pometis</i>	
<i>rūgoti</i>	
<i>trikapeikis</i>	
<i>ūmas</i>	
<i>užsieniškis, -ė</i>	
<i>vestuvininkas</i>	

- **5 užduotis.** Palyginkite, kuo skiriasi elektroninių *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ir *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* straipsniai. Kokios papildomos informacijos pateikiama *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*:

DŽ6e	BŽe
<p>bacilà (2) <i>biol.</i> lazdelės pavidalo bakterija</p>	<p>bacilà dkt. (2) lazdelės pavidalo bakterija: <i>Júodligės bacilos.</i> prk. <i>Užsikrėsti įtarūmo [biurokratizmo] bacilà.</i></p>
<p>bād as (4) 1. neturėjimas ko valgyti; nebuvimas pašaro: <i>~q kęsti. ~ù marinti. B. prispaudė. Nuo ~o gintis. ~ù mirti. Aklas (menkas) b., kai yra duonos ant stalo.</i> 2. prk. stoka, trūkumas: <i>Pinigų, knygų, malkų b. ... ~q atgauti (kiek pasisotinti). Prie ~o mieta (sieto) būti (išbadėti).</i></p>	<p>bādas dkt. ppr. vns. (4) 1. ppr. ilgą laiką trunkantis neturėjimas ko valgyti ar ėsti, alkio kentimas: <i>Bādas prispaudė. Kęsti bādą ir šaltį. Gintis nuo bādo. Bādo grėsmė Afrikoje. Įveikti bādą ir skuřdą neturtingiausiose pasaulio šalyse. Badū stipsiu – kójos čià daugiau nekėlsiu. Po várginančių badų kilo māras. Iš bādo šuò ir vārškę éda(flk.).</i> 2. badavimas, nevalgymas: <i>Bādo dietà. Bādo ākcija [streikas].</i> 3. stoka, trūkumas: <i>Diėvo žodžių bādas. Deguoniės bādui jautriūsius smėgenys. Dabař knygų bādo nērà.</i> ♦ bādą [badùs] atgauti žr. atgauti. badù marinti žr. marinti. iš bādo [badù] miřti žr. mirti. kaip bādas sakoma apie besotį, gobšą: <i>Jis kaip ir bādas – jam vis neganà ir neganà. kaip prie bādo miėto bŭvęs</i> žr. būti. kaip prie bādo siėto bŭvęs žr. būti.</p>
<p>bad áuti, ~áuja, ~ávo kęsti badą, ilgą laiką alkti</p>	<p>badáuti, badáuja, badávo vksm. 1. kęsti badą neturint ar trūkstant maisto: <i>Pasáulyje daŭg žmonių badáuja. Žvėrims badáuti netėks – pašaro jiems parúpina medžiótojai.</i> 2. nieko nevalgyti arba mažai valgyti norint suliesėti ar protestuojant, streikuojant: <i>Dariaū mañkštą, laikiaūsi diėtos, badavaū – niėkas nepadėjo. Saváitę prie Vyriausybės badávusius smulkiūsius veřlininkus pakeiš jų kolėgos.</i></p>
<p>badmir iáuti, ~iáuja, ~iávo <i>menk.</i> būti alkanam, nepasotinamam; jausti alkį, badauti</p>	<p>badmiriáuti, badmiriáuja, badmiriávo vksm. nuolat jausti alkį; sin. alkti, badauti: <i>Likęs viėnas senúkas badmiriávo. Vieni lóbsta, o kitì badmiriáuja.</i></p>

DŽ6e	BŽe
<p>baidyti, <i>baído, baĩdė</i> 1. gąsdinti, bauginti: <i>Baído kitus, o pats savo šešėlio bijo.</i> <i>sngr.: Arklys baĩdosi mašinos.</i> 2. gąsdinant varyti, ginti: <i>B. vištą iš daržo.</i> baĩdymas(is) (1)</p>	<p>baidyti, <i>baído, baĩdė</i> vksm. 1. (ką) kelti baimę; sin. bauginti, gąsdinti: <i>Ir zuĩkis brĩedj baĩdo, kai nuo jĩ bėga</i> (flk.). <i>sng. (ko): Kárvė baĩdosi mašinos. Arkliáĩ baĩdėsi tánkų, stójo piestù.</i> <i>sng. neig. (ko): Alkanà várna žmogaũs nesibaĩdo</i> (flk.). 2. (ką) kelti nemalonų jausmą, nerimą: <i>Tavė kiekviėnas dárbas baĩdo.</i> <i>neig. (ko): Ilgà keliõnė manęs nebaĩdė.</i> <i>sng. (ko, kuo) vengti, šalintis, baimintis: Kai kuriė žmónės baĩdosi naujovių. Kodėl tũ jĩ [juõ] baĩdaĩsi? Įštisq saváitę baĩdėsi ĩ kaĩnbarj ĩžėngti.</i> <i>sng. neig.: Áš jókio dárbo nesibaĩdaũ.</i> 3. (ką, kuo, su kuo, iš ko, nuo ko) gąsdinant varyti, ginti; sin. vaikyti: <i>Aviũ augĩntojai nusprėndė ugnimĩ ir triukšmũ naktimis baĩdyti vilkũs. Baĩdyk greičiáũ su kókiu pãgaliu vištàs iš daržo [balandžiũs nuo palángės]! Nusĩlęš paũkštis net baĩdomas neįstėngė pakĩlti. Sėnis sumostagãvo raĩkomis it baĩdýdamas musės.</i> <i>neig. (ko, kuo, su kuo, iš ko): Nebaĩdyk (su) šaudyklė šárkų iš kiėmo.</i></p>
<p>báim ė (1) 1. tikro ar tariamo pavojaus bijojimo jausmas; <i>prš.</i> d r a s a: <i>B. ima. Nugalėti ~ė. Vaikiška b. Iš ~ės suriko.</i> 2. <i>prk.</i> daugybė: <i>~ė javų privertė.</i> ♦ <i>Gyva b.</i> (labai daug)</p>	<p>báimė dkt. (1) jausmas, susijęs su tikru ar įsivaizduojamu pavojumi: <i>Vaikiška báimė. Tamsõs [erdvės] báimė</i> (bijojimas būti tamsoje, didelėje erdvėje). <i>Jaũsti báimę. Nugalėti báimę. Staigà jã àpėmė pãniška báimė.</i> • ant. drąsa. • plg. nerimas.</p>
<p>bárti, <i>bāra, bārė</i> griežtais žodžiais koneveikti, priekaištauti: <i>Ei, bārė bārė mane motinėlė, ilgai neparėjus (d.). Mane tėvutis ne bartė bārė – gražiai pamokė. Nepasakė nė vieno bāramo žodžio.</i> <i>sng.: Dėl menkų niekų bārasi.</i></p>	<p>bárti, <i>bāra, bārė</i> vksm. 1. (ką, už ką, dėl ko) piktai, griežtais žodžiais priekaištauti, peikti, auklėti blogai pasielgusį: <i>Mótina bāra sũnų už melãvimą. Kiėmsargiai baramĩ dėl prastáĩ toaĩrkomos aplinkõs. Gáusime bárti, jei laikũ negrĩšime.</i> <i>neig. (ko, už ką): Nebárk jõs už tã (geogrãfijos) peĩketą.</i> <i>sng. (ant ko, dėl ko): Mamà bārėsi ant vaikų dėl išversto kaĩnbario.</i> 2. <i>sng. (su kuo, dėl ko) vaidytis, kiverčytis: Jiė nuõlat bārasi. Kĩek jũs bársitės dėl viėno sudaužýto puodėlio? Jei nebũčiau su visais bāręsis dėl rũkymo láiptinėje, iki šiõl po núorũkas braidýtumėte.</i></p>

- **6 užduotis.** Palyginkite, kaip elektroniniuose *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Ben-drinės lietuvių kalbos žodyne* skiriasi reikšmių skaidumas. Padiskutuokite, dėl kokių priežasčių išskiriama ar neskiriama papildomų reikšmių.

DŽ6e	BŽe
<p>baidỹkl ė (2)</p> <p>1. žmogaus pavidalo iškamša baidyti žvėrimis ir paukščiams, kaliausė: <i>Pastatė žvoirbliams ~ę.</i></p> <p>2. b. baisus, gąsdinantis daiktas, šmėkla</p>	<p>baidỹklė dkt. (2)</p> <p>1. žmogaus pavidalo iškamša (ppr. paukščiams, žvėrimis baidyti); sin. kaliausė: <i>Statyti žvoirbliams baidyklės.</i></p> <p>2. baimę, siaubą kelianti būtybė: <i>Ėžero [miško] baidyklė.</i> • plg. šmėkla.</p> <p>3. bendr. menk. neišvaizdus, negražus, netvarkingas žmogus: <i>Na tū ir baidyklė – apšėpęs, puřvinas. Kàs tókią baidyklę ir imš? Diėtos ir plāstinės operācijos ją pāvertė tikrā baidyklė.</i> • plg. gražuolis.</p>
<p>bámb a (1)</p> <p>1. pilvo vidurio duobelė: <i>Aukščiau ~os neiššóksi (tts.).</i></p> <p>2. <i>prk.</i> koks išsipūtimas, iškilimas, bumbulas: <i>Medis su ~a</i> (gumbu). <i>Stalčiaus ~ėlė</i> (rankenėlė).</p>	<p>bámba dkt. (1)</p> <p>duobelė pilvo viduryje, susidaranti po gimimo nukirpus virkštelę: <i>Bámboš išvarža</i> (med.). <i>Aukščiaũ bámboš neiššóksi</i> (flk.).</p>
<p>barzd à (4)</p> <p>1. apatinės veido dalies plaukai: <i>Vyras su ilga ~à. Skusti, auginti bāřzdą.</i></p> <p>2. <i>prk.</i> žmogus su barzda.</p> <p>3. <i>prk.</i> smakras: <i>Bāřzdą nušalti. Per bāřzdą varvėjo, burnoj neturėjo (tts.).</i></p> <p>4. <i>prk.</i> įvairaus pobūdžio atsikišimas daikto apačioje (pvz., mažutės šaknys, rakto galvutė, kirvio išpjova, gaidžio pasmakrės pakabučiai ir pan.). ♦ <i>bāřzdą krimsti</i> (būti susirūpinusiam). <i>~ėlė papuro</i> (supyko)</p>	<p>barzdà dkt. (4)</p> <p>1. apatinės veido dalies plaukai: <i>Skusti [auginti] bāřzdą. Vyras su ilga žilā barzdā. Po mētų grįžo jis apskūręs, sulýšęs, barzdā apžėlęs.</i></p> <p>2. šnek. veido dalis žemiau lūpų; sin. smakras: <i>Apsisùk šāliku, bāřzdą nušālsi. Per bāřzdą varvėjo, burnoj neturėjo</i> (flk.).</p> <p>3. šnek. įvairaus pobūdžio atsikišimas daikto apačioje (pvz.: mažutės šaknys, rakto galvutė, kirvio išpjova, gaidžio pasmakrės pakabučiai ir pan.): <i>Svogūnų bāřzdàs reikia nudarinėti. Gaidys su bāřzdā.</i></p>

- **7 užduotis.** Aptarkite, kokių apibrėžčių pakeitimų, palyginti su *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, yra *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje:

DŽ6e	BŽe
<p>baĩd as (2) vienas iš kambario apstatymo daiktų (stalas, kėdė, spinta ir pan.): <i>Senoviški ~ai. Minkštus ~ūs pirkto.</i></p>	<p>baĩdas dkt. (2) vienas iš įvairių formų ar dydžių daiktų, kuriais apstatomi kambariai ar kt. patalpos, kad būtų patogų gyventi ir dirbti – stalas, kėdė, spinta ir pan.: <i>Virtuvės [svetainės, miegamojo, prieškambario] baĩdai. Sieniniai baĩdai. Gaminame biuro baldūs. Piirkorne mĩnkštus baldūs. Parodà skirtà supažĩndinti visũomenę su baldũ kaip taĩkomojo mẽno rėĩškiniu</i></p>
<p>1 baĩn as (4) raitelio sėdynė: <i>Sėsti į ~q. Drybso kaip b. Atidavei arklį, atiduok ir ~q</i> (viską atiduok). <i>Tinka kaip kiaulei b. (iron. netinka).</i></p>	<p>baĩnas¹ dkt. (4) ant arklio, asilo, mulo nugaros dedama sėdynė raiteliui joti ar kroviniui pritvirtinti: <i>Spòrtinis [nešulĩnis] baĩnas. Sėsti į baĩnq. Atidavei arklį, atiduok ir baĩnq</i> (viską atiduok). ◊ kaip kárvei baĩnas visiškai (netinka, nedera): <i>Tiĩka [dēra] kaip kárvei baĩnas</i> (iron.). kaip kiaũlei baĩnas visiškai (netinka, nedera): <i>Priitiĩka [tiĩka] kaip kiaũlei baĩnas</i> (iron.). kaip šũniui baĩnas visai (netinka, nedera): <i>Táu tà kepũrė tiĩka kaip šũniui baĩnas</i> (iron.)</p>
<p>banal ũs, ~ĩ (4) visiems žinomas, nuvalkiotas</p>	<p>banalũs, banalĩ bdv. (4) nuvalkiotas, visiems žinomas, įgrisęs, neoriginalus: <i>Banãlios eĩlės [istòrijos]. Banalũs siužetas. Žarstýti banãlų sãmoji. Daũg žadėjusi pradžia ir banalũs finãlas. Pasakýti banãliq tiēsq. Nemėgti banalaũs mėlinimosi. aukšt.: Banalũs klãusimas, dár banalėsnis atsãkymas. Tikrosios priēzastys kur kàs banalėsnės. banalũ bev.: Taĩ atródo banalũ. Taĩp atsakýti bũtũ banalũ. Banalũ nerà pãprasta. aukšt.: Kàs gãli bũti banaliaũ už tókias kalbàs? • plg. originalus.</i></p>
<p>obuol ỹs (3^a) 1. obelies vaisius: <i>Rũgštĩnis, saldĩnis, mĩlingas, sunokęs o. ~iaĩ labai kirmija. Nusipurtyk ~iũ. Skina, raško obuolius. Šakos lũžta ~iaĩs, nuo ~iũ</i> (daug auga). <i>Veideliai kaip ~ėliai</i> (raudoni, gražūs). 2. šio vaisiaus pavidalo daiktas, dėmė: <i>~iaĩs muštas arklỹs.</i></p>	<p>obuolỹs dkt. (3^a) apvalus kietas, sultingas obels vaisius žalia, geltona ar raudona žievele ir mažomis sėklomis: <i>Obuoliaĩ saldũs [rũgštũs]. Obuoliũ sũltys [pãdažas, pũdingas]. Kokiõs veĩslės šis obuolỹs? Obuoliaĩ sukirmijo. Į krėpšį pridėjau sunokusių mĩltingũ obuoliũ. Rũdenį apstũ obuoliũ. Ar nupirkaĩ obuoliũ acto? Nũkrėčiau visũs rũgštĩnius obuolius. Nuskĩnsiu [nuraškýsiu] saldinius obuolius. Šakos lũžta obuoliaĩs</i> (daug priauge). <i>Obuolỹs nuo obelĩs netolĩ ritasi</i> (flk.). ◊ nesãntaikos obuolỹs ginčų, vaidų priežastis: <i>Kàs pĩrmas mėtė nesãntaikos obuolĩ?</i></p>

- **8 užduotis.** Aptarkite, kaip pakito gramatinė informacija apie veiksmažodžius *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* elektroninėje versijoje:

DŽ6e	BŽe
<p>bàkstelė ti, ~ja, ~jo kiek įdurti, kumštelėti: <i>B. (su) pirštu kam į pašonę.</i></p>	<p>bàkstelėti, <i>bàkstelėja</i> (<i>bàksteli</i>), <i>bàkstelėjo</i> vksm. 1. (ką, kuo, su kuo, kam, į ką, su kuo) nestipriai įdurti, įbesti, suduoti: <i>Jį skėčio smaigaliu gātvejė netýčia bákstelėjo kažkóks praėivis. Šuó bákstelėjo šálta nósimi mán į kėlj. Bákstelėk senėlj (su) nýkščiu į šónq, kad nesnáustų.</i> 2. (ką, kuo) perkelti pelės (2 r.) žymeklį ties reikiamu objektu, po to paspausti ir tuoju pat atleisti jos klavišą; sin. spragtelėti, spūstelėti: <i>Bákstelėkite pelė įrāšymo mygtúkq. Bákstelėk dù kártus kairiù pelės klavišù.</i></p>
<p>lāšín ti, ~a, ~o <i>prž. 1 a š è t i: Vaistus ant cukraus l. Kam ~i pienq ant žemės?</i></p>	<p>lāšinti, <i>lāšina</i>, <i>lāšino</i> vksm. (ką, ko, ant ko, į ką) varvinti lašais: <i>Atsargiā lāšino į taurėlę váistus [váistų]. Kám lāšini aliėjų ant žemės? sngr. (ką, ko, ant ko, į ką): Lāšinosi į vādenį [ant cùkraus] širdiės lašų [lašų].</i></p>
<p>lašnó ti, ~ja, ~jo 1. po truputį lašais kristi, lašioti, varvėti: <i>Pro skylutę ~ja vanduo.</i> 2. retais lašais lynoti: <i>Jau ~ja, tuoj pradės lyti. ~jimas (1)</i></p>	<p>lašnóti, <i>lašnója</i>, <i>lašnójo</i> vksm. 1. (pro ką, iš ko, ant ko) po truputį lašais kristi; sin. lašioti: <i>Pro stógq [iš čiáupo] lašnója vanduo. Iš nósies ėmė lašnóti kraūjas. Lietùs lašnójo tiėšiai ant príekinio automobilio stíklo.</i> 2. beasm. (iš ko) retais lašais lynoti: <i>Lašnója, gal pradės lýti. Iš pílko dangauš ėmė lašnóti. Dienà bìuvo apniükusi, neįkyriā lašnójo.</i></p>

- **9 užduotis.** Naudodamiesi *Mokomuoju lietuvių kalbos žodynu* aptarkite, kas, skirtingai nei *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*, įtraukiama į antraštiną. Kur tokios informacijos ieškotumėte *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*?

anksčiau

apledijęs

apskritai

artyn

atrodo

baigiamasis

blynelis

brangusis

*brenda**būsimas**čiulpinukas**dėmesio**draudžiama**eikš**esu**jame**jojimas**lūš*

- **10 užduotis.** Naudodamiesi *Mokomuoju lietuvių kalbos žodynu* aptarkite, kokios foninės ir gramatinės informacijos pateikiama apie žodžius:

Antraštinis žodis	Gramatinė informacija
<i>aiškus, aiški</i>	
<i>alkis</i>	
<i>apsiauti</i>	
<i>arbatpinigiai</i>	
<i>keli</i>	
<i>pėsčias</i>	

- **11 užduotis.** Naudodamiesi *Mokomuoju lietuvių kalbos žodynu* nustatykite, kas įtraukiama į žodyno straipsnius:

Antraštinis žodis	Žodyno straipsnio struktūra
<i>aklas, akla</i>	
<i>anūkas</i>	
<i>atleisti</i>	
<i>basutė</i>	
<i>dantis</i>	
<i>debesuotas, debesuota</i>	
<i>dešimtas, dešimta</i>	

Antraštinis žodis	Žodyno straipsnio struktūra
<i>dėtis</i>	
<i>domėtis</i>	
<i>galėti</i>	
<i>inkstai</i>	
<i>laužti</i>	
<i>milimetras</i>	

- **12 užduotis.** Nurodykite pagrindinius *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* ir *Mokomojo lietuvių kalbos žodyno* straipsnių skirtumus:

DŽ6e	MLKŽ
<p>prieš as (1)</p> <p>1. kas kovoja dėl priešingų interesų: <i>Idėjinis p. Nesutaikomi ~ai.</i></p> <p>2. nedraugiškai nusiteikęs, linkintis kitam bloga žmogus: <i>Po šio ginčo jie pasidarė ~ai.</i></p> <p>3. šalis ir kariuomenė, su kuria kariaujama: <i>P. buvo iš mūsų krašto išvytas. Stiprus, pavojingas p. ~o puolimas. ~q atmušti, nugalėti. Gintis nuo ~ų.</i></p> <p>4. kas kokio dalyko nemėgsta, nepripažįsta: <i>Rūkymo p. Pažangos p.</i></p> <p>5. <i>prk.</i> visa, kas daro žalą, nemalonumą: <i>Jo didžiausias p. - degtinė</i></p>	<p>priešas <i>dkl. v. (1, 1)</i> asmuo, kuris nekenčia kito asmens; kiekvienas iš (kelių) asmenų, kurie nekenčia vienas kito: <i>Jis turi daug priešų. ° Jis man nei priešas, nei draugas. ° Jie yra priešai.</i></p>

DŽ6e:	MLKŽ
<p>priešing as, ~a (1) 1. visiškai skirtingas: <i>P. vėjas atsigrėžė. Jo žodžiai yra ~i tiesai.</i></p> <p>2. prieštaraujantis; priešiškas: <i>Jis man visada p. Savo pažiūromis žmonės suskilo į dvi ~as grupes.</i></p> <p>~ai <i>prv.:</i> ~ai elgtis, daryti.</p> <p>~umas (2): ~umas įstatymams</p>	<p>priešingas, priešinga <i>bdv. (1, 1–6)</i></p> <p>1. (kalbant apie dvi daikto puses) kitas: <i>Pamątes manė, jis pėrėjo į priešingą gātvės pusę.</i> 2. Visiškai skirtingai: „Jūodas“ ir „bāltas“ turi priešingas reikšmes.</p> <p>priešinga <i>n.</i></p> <p>priešingai <i>prv.:</i> <i>Man atródo, kad jūs nemėgstate klasikinės mūzikos. – Priešingai, ji man labai patiñka.</i></p>

- **13 užduotis.** Aptarkite, kaip *Mokomajame lietuvių kalbos žodyne* pateikiamas žodžių junglumas. Palyginkite, kaip ir kur ši informacija pateikiama *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne*:

Žodis	Junglumo schema	Vartojimo pavyzdžiai
<i>atrodyti</i>		
<i>atsisakyti</i>		
<i>drausti</i>		
<i>egzaminuoti</i>		
<i>elgtis</i>		
<i>gaila</i>		
<i>gailėtis</i>		
<i>gėda</i>		
<i>gydytis</i>		
<i>įspėti</i>		
<i>kovoti</i>		
<i>kviesti</i>		
<i>liautis</i>		
<i>liudyti</i>		
<i>mauti</i>		
<i>papasakoti</i>		
Žodis	Junglumo schema	Vartojimo pavyzdžiai
<i>bilietas</i>		
<i>įtaka</i>		
<i>pažiūra</i>		

- **14 užduotis.** Aptarkite, kaip *Mokomajame lietuvių kalbos žodyne* atskleidžiami sinoniminiai, antoniminiai ir hiponiminiai žodžių santykiai:

Antraštinis žodis	Žodyno straipsnis
<i>atidarytuvas</i>	
<i>atrišti</i>	
<i>atsiprašau</i>	
<i>blakstiena</i>	
<i>geras</i>	

- **15 užduotis.** Su kokiais žodžiais *Mokomajame lietuvių kalbos žodyne* nuorodiniu būdu siejamas antraštinis žodis. Paaiškinkite kodėl?

Žodis	Nuoroda į
<i>antras, antra</i>	žr.
<i>apauti</i>	žr.
<i>apetitas</i>	žr.
<i>arklys</i>	žr.
<i>pirmadienis</i>	žr.

- **16 užduotis.** Palyginkite reikšmių nusakymus *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir *Mokomajame lietuvių kalbos žodyne*. Išvardykite skirtumus:

Žodis	Apibrėžtis DŽ	Apibrėžtis MLKŽ
<i>adresas</i>		
<i>galva</i>		
<i>laikraštis</i>		
<i>pipiras</i>		
<i>žibuoklė</i>		
<i>žiebtuvėlis</i>		
<i>žiema</i>		

- **17 užduotis.** Remdamiesi Daivos Murmulaitytės (Murmulaitytė 2002, 2009, 2010) straipsniais aptarkite, kuo skiriasi *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* ir leksikos duomenų bazės struktūra.

5.1.2. DVIKALBIAI ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: paralelinis (verčiamasis) žodynas, dvikalbis žodynas, keliakalbis žodynas, žodyno paskirtis, adresatas, pagrindinė kalba, verčiamoji kalba, antraštynas, papildomas antraštynas, antraštinis žodis (lema), vienanarė lema, daugianarė lema, sublema (polemė), atitikmuo (ekvivalentas), ekvivalentiškumas, vienakryptis (monofunkcinis) žodynas, dvikryptis (bifunkcinis) žodynas, aktyvusis (produktyvusis) žodynas, pasyvusis (receptyvusis) žodynas, fonetinė informacija, gramatinė informacija, semantinė informacija, semantizacija, sinonimitas, gramatikos aprašas.

Literatūra: Atkins, Rundell 2008, 39–43; Barauskaitė–Mikkelsen 2002; Берков 1995; Duval 2008, 273–282; Griškevičienė 2013; Hausmann 1988, 137–154; Herbst, Klotz 2003, 102–156; Jakaitienė 1998a, 1–5; Jakaitienė 1998b, 1–6; Jakaitienė 2003b, 70–79; Jakaitienė 2010, 182–188; Kvašytė 2003, 4–9; Kvašytė 2009, 56–67; Kvašytė, Vilkaitė 2006, 225–243; Lapinskas 2008a, 80–87, Melnikienė 2007a, 177–185; Melnikienė 2007b, 49–53; Melnikienė 2008a, 88–96; Melnikienė 2008b, 27–35; Melnikienė 2008c, 157–166; Melnikienė 2009a; Melnikienė 2009b, 73–84; Melnikienė 2009c, 11–20; Melnikienė 2009d, 48–56; Melnikienė 2010a, 5–10; Melnikienė 2010b, 202–211; Melnikienė 2010c, 46–54; Melnikienė 2011, 192–201; Melnikienė, Jankauskaitė 2012, 79–90; Zgusta 1971, 295–344.

Klausimai

1. Kokie yra pagrindiniai dvikalbių žodynų tipai?
2. Kokie dvikalbiai žodynai laikomi aktyviaisiais, o kokie – pasyviaisiais?
3. Kaip dvikalbiai žodynai skirstomi pagal apimtį?
4. Kas įeina į dvikalbių žodynų megastruktūrą?
5. Kas būdinga dvikalbių žodynų makrostruktūrai?
6. Kokie dvikalbių žodynų lemavimo principai?
7. Kokie dvikalbių žodynų straipsnio sudarymo principai?
8. Kokie žodžiai dvikalbiuose žodynuose traukiami į lizdus?
9. Kokių yra atitikmenų tipų?
10. Kokių pasitaiko daugiareikšmių žodžių semantizacijos būdų?
11. Kas vadinama sinonimitu?

Dvikalbiai žodynai yra viena iš paralelinių (verčiamųjų) žodynų rūšių. Paraleliniuose žodynuose vienos kalbos žodžius galima aiškinti dviejų, trijų, kelių kalbų atitikmenimis. Pagal kalbų skaičių gali būti skiriami dvikalbiai, trikalbiai ar keliakalbiai (daugiakalbiai) paraleliniai žodynai.

Dvikalbiai žodynai apibreziami įvairiai:

- „Dvikalbiai žodynai – tai žodynai su skirtingomis pagrindine ir verčiamąja kalbomis“ (Берков 2004, 8);
- „vienos kalbos žodžiai aiškinami kitos kalbos atitikmenimis“ (Jakaitienė 2005a, 126);

- „vienos kalbos (vadinamos pagrindine) posakiai yra išversti į kitos kalbos (vadinamos verčiamąja) posakius“ (Marello 1996, 31).

„Dvikalbiame žodyne einama nuo nežinomo prie žinomo (užkoduojant) arba nuo žinomo prie nežinomo (dekoduojant)“ (Rey-Debove 1998, 259).

Melnikienės nuomone (2009a, 16), dvikalbių žodynų esmę atspindi trys pagrindiniai dalykai:

- dviejų kalbų sugretinimas viename leksikografiniame kūrinyje;
- dviejų kalbų sugretinimo motyvacija ir funkcija viena kitos atžvilgiu;
- perėjimas nuo vieno leksinio kodo prie kito.

Jie „ne tik suteikia galimybę lietuviams užkoduoti gimtąją kalbą, o užsieniečiams – ją dekoduoti, bet ir prisideda prie lietuvių kalbos norminimo, nes neretai naują lingvistinę realybę jie užfiksuoja operatyviau, negu vienakalbiai (Melnikienė 2009a, 40).

Dvikalbių žodynų rengėjai turi nusistatyti žodyno tipą, sandarą ir žodžių atrankos principus. Sudarant žodyną, svarbu žinoti jo būsimą paskirtį ir adresatą. Tai ir esmės lemia žodyno tipą, žodžių atranką, žodyno straipsnio sandarą. Nuo adresato poreikių priklauso žodžių atranka ir žodyno apimtis. Žodžių atranka turėtų būti labai apgalvota, deja, patikimų atrankos kriterijų kol kas nesurasta. Dažniausiai remiamasi žodžių dažnumu. Taip pat žodžių atranką lemia praktinis žodyno poreikis: labai dažnas žodis kalboje gali būti visai nereikalingas verčiant tekstus ar bendraujant skirtingomis kalbomis kalbantiems žmonėms, o visai retas (kokios nors žuvies pavadinimas) būtinas tautoms, kurias, pavyzdžiui, sieja stiprūs ekonominiai ryšiai žuvininkystės srityje (Jakaitienė 1998a, 3). Pavėluotas žodžių registravimas – amžina problema žodynų sudarytojams.

Dvikalbiai žodynai nuo vienakalbių skiriasi tiek formos atžvilgiu, tiek struktūra, tiek paskirtimi. Jų pagrindinė paskirtis – išversti vienos kalbos žodžius į kitą kalbą. Žodyno straipsnio kairėje pateikiami **pagrindinės** kalbos žodžiai, o dešinėje – **verčiamosios** kalbos atitikmenys. Kituose darbuose skiriama opozicija: originalo–vertimo kalba (Marcinkevičienė 2011, 59). Tuo jie skiriasi nuo vienakalbių žodynų, kurių pagrindinis tikslas – pateikti ir paaiškinti vienos kalbos žodžius.

Daugumos dvikalbių žodynų adresatas yra dvejopas: žodynu naudojasi ir viena, ir kita kalba šnekantys žmonės.

Dvikalbiai žodynai gali būti charakterizuojami pagal kelis aspektus. Pirmiausia jie gali skirtis vertimo kryptimi, t. y. iš kurios į kurią kalbą verčiama.

Vienakrypčiai dvikalbiais žodynais vadinami vienos dalies žodynai, kuriuos grafiškai galėtume pavaizduoti $K1 \rightarrow K2$. $K1$ yra kalba iš kurios verčiama (*pagrindinė kalba*), $K2$ – kalba į kurią verčiama (*verčiamoji kalba*).

Dvikrypčiais vadinami dviejų dalių žodynai, kuriuos grafiškai galima pa-vaizduoti $K1 \rightarrow K2$ ir $K2 \rightarrow K1$. Taigi, pirmoje šių žodynų dalyje užsienio kalba yra pagrindinė, o gimtoji – verčiamoji, antroje, atvirkščiai – gimtoji kalba yra pagrindinė, o užsienio kalba – verčiamoji. Tai iš esmės yra du viename leidinyje sujungti žodynai, kurie paprastai skiriami mokymosi tikslams. Melnikienė žodynus rekomenduoja vadinti **monofunkciniais** ($K1 \rightarrow K2$) ir **bifunkciniais** ($K1 \rightarrow K2$ ir $K2 \rightarrow K1$), pabrėždama, kad užsienio leksikografijoje vienkrypčiais vadinami žodynai, turintys vieną adresatą, o dvikrypčiais – žodynai, turintys vienu metu du adresatus (Melnikienė 2009a, 67). Rengiant bifunkcinius žodynus svarbu įtraukti į jų rengimą abiejų etninių grupių atstovus, abi dalis parengti pagal vienodus principus, suvienodinti juose esančių lemų skaičių ir leksikografinį aprašą (Melnikienė 2009d, 48–58).

Adresato atžvilgiu žodynai gali būti **aktyvieji (produktyvieji)** ir **pasvyieji (receptyvieji)**. Jei kairėje pusėje esanti (pagrindinė) kalba vartotojui gimtoji, turime aktyvųjį žodyną, jei negimtoji – pasyvųjį. Tas pats žodynas vienam vartotojui gali būti aktyvusis, kitam – pasyvusis. Tiek aktyviojo, tiek pasyviojo žodyno vartotojai ieško kitos kalbos atitikmens ir papildomos informacijos apie jį.

Pagal apimtį dvikalbius žodynus galima skirstyti į **mažuosius, vidutinius** ir **didžiuosius**.

Nustatant apimtį reikia atsižvelgiant į leidinio formatą, aiškinamų lemų skaičių, informacijos apie dviejų kalbų leksiką pobūdį ir apimtį (Melnikienė 2008a, 88–96). Paprastai mažais vadinami žodynai, kuriuose yra apie 9000 žodžių, vidutinės apimties žodynuose pateikiama apie 25 000 žodžių, o didieji žodynai apima vos ne visą pagrindinės kalbos (dažniausiai tik bendrinės) leksiką. Mažiesiems dvikalbiams žodynams pirmenybę teikia užsienio kalbos pradmenų besimokantis vartotojas, kuriam reikalinga tik elementari informacija, pateikiami tik atskirų žodžių (ar kelių reikšmių) atitikmenys verčiamojoje kalboje. Vidutinių žodynų reikia tam, kas jau turi sukaupęs pagrindinių kalbos žinių atsargas ir gali jomis pakankamai laisvai operuoti. Jų mikrostruktūra turtingesnė: duodama fonetinė, gramatinė, semantinė informacija, parodoma tipiškiausia lemos vartoseną. Be didžiųjų žodynų neapsieina tas, kas siekia surasti įvairiapusės bei sudėtingos informacijos apie studijuojamos kalbos leksiką (jos tarimą, gramatinius, semantinius ir stilistinius niuansus), dažniausiai vartojamus specialiuosius terminus, net santrumpas arba dabartinius ir istorinius etninius vardus. Didžiuosiuose žodynuose daug iliustracinės medžiagos: tiek laisvųjų, tiek pastoviųjų junginių.

Kaip ir kiekviename žodyne, pagrindinis žodyno vienetas yra **žodyno straipsnis**. Straipsnių apimtis dažnai skiriasi dėl žodynininkų keliamų tikslų ir leksikografinio metodo skirtumų (Melnikienė 2007a, 177–185).

Dvikalbiai žodynai paprastai turi mišrią struktūrą: tiek abėcėlinę, tiek lizdinę. Lizdinės mikrostruktūros dvikalbiame žodyne tiek straipsnį pradedantis žodis, tiek straipsnio viduje esantys vediniai pateikiami pusjuodžiu šriftu. Lizde esantiems vediniams įvardyti vartojamas specialus terminas **polemė** (angl. *sublemme*).

Dabartiniuose dvikalbiuose žodynuose kartais žodžiai nepaisant darybinių ryšių grupuojami pagal žodžio pradžią. Tokiu atveju į lizdą patenka tik atsitiktinai pagal pradžią sutapę žodžiai. Griežtai laikantis abėcėlės kaip antraštinis gali būti pateikiamas vedinys, o į jo lizdą kaip polemė patekti jo pamatinis žodis, veiksmožodiniai abstraktai ar neveikiamosios rūšies dalyviai pateikiami anksčiau nei iš jų padaryti veiksmožodžiai (Melnikienė 2009a, 175). Tokia grupavimo praktika kritikuotina (Pažūsis, Tekorienė 1982, 34). Ji sunkina ir reikiamo žodžio paiešką, todėl Vakarų Europos dvikalbiuose žodynuose linkstama žodžius teikti tik pagal abėcėlę.

Dvikalbių žodynų dėmesys skiriamas dažniausiai vartojamiems žodžiams, net jeigu jie ir naujadarai ir dar nėra patekę į aiškinamuosius žodynus. Sudarant antraštynus reikia vengti siauriau vartojamų lietuvių kalbos tarmybių, archaizmų. Istorizmai, kaip pasyvioji leksika, žymi jau išnykusias realijas (daiktus, sąvokas ar reiškinius), todėl svarbu dar paaiškinti tokių žodžių reikšmę, plg.: *Lietuvių–norvegų žodyno* ir *Lietuvių–vokiečių kalbų žodyno* antraštynus:

LNKŽ	LVKŽ
–	<i>drabužininkas</i>
–	<i>dragūnas kar.</i>
–	<i>drapas</i>
–	<i>drapiruotė</i>

Ne itin didelę kalbinę kompetenciją turinčiam vartotojui gali sunkiai sektis sutapatinti tekste ir šnekamojoje kalboje pavartotą „kontekstinę formą“ su žodyne pateikta „nekontekstine“ lema. Dėl to į dvikalbių žodynų antraštynus kaip savarankiški vienetai paprastai traukiamos nereguliarios, netaisyklingos formos (Melnikienė 2009a, 150–151).

Vienu iš trūkumu laikoma, kai į antraštinę keliami būtojo kartinio laiko dalyviai, veiksmožodžių abstraktai, o neįtraukiami veiksmožodžiai, iš kurių jie padaryti (Melnikienė 2009a, 152).

Dvikalbio žodyno mikrostruktūra gali skirti tokiais aspektais: lemų pateikimu, atitikmenų parinkimu verčiamąja kalba, lemos reikšmės iliustravimu laisvaisiais ir pastoviaisiais žodžių junginiais (Melnikienė 2008b, 27–35; 2008c,

157–166). Dvikalbių žodynų straipsniai neturi būti per ilgi, reikia išvengti sudėtingos straipsnio struktūros (Jakaitienė 2005a, 172).

Lemas dvikalbiame žodyne struktūriniu požiūriu galima skirstyti į paprastos struktūros (vienanarės), sudarytas iš pavienių žodžių (tiesa, galinčių apimti ir kelis grafinius elementus), ir daugianarės, sudarytas iš kelių sintagminiais ryšiais susijusių žodžių. Be to, šalia vieno antraštinio žodžio reikšmei tikslinti kartais pateikiama sinonimų, kolokacijų ar hiperonimų (Plaušinaitytė 2010, 81).

Gerame dvikalbiame žodyne turi būti kirčiuojamas ne tik antraštinis žodis, jo pagrindinės formos, bet ir iliustraciniai pavyzdžiai. Pageidautina, kad gramatinė informacija būtų kuo glaustesnė ir suprantamesnė daugeliui vartotojų (Jakaitienė 1998b, 2–3). Siekiant padidinti dvikalbių žodynų dvikryptiškumą dvikalbiuose žodynuose vertėtų nuosekliai žymėti ne tik lemos priklausymą vienai ar kitai kalbos daliai, bet ir jos giminės kategoriją (Melnikienė 2009a, 212).

Antraštiniai žodžiai dvikalbiuose žodynuose aiškinami kitos kalbos **atitikmenimis (ekvivalentais)**. Atitikmenimis gali eiti žodžiai, aprašomieji junginiai, sakiniai. Skiriami kelių tipų atitikmenys: vadinamieji absoliutieji atitikmenys, visiškai atitinkantys žodžių reikšmę, daliniai, kurie reikšmę atitinka tik iš dalies, ir surogatiniai, kurie tik perfrazuoja ar paaiškina pagrindinės kalbos žodžių reiškiamą sąvoką (Jakaitienė, 2005a, 24).

Sudarydami dvikalbius žodynus leksikografai turi apsispręsti, kokiomis priemonėmis perteikti pirmosios kalbos žodžių reikšmes, kad vartotojai kaip galima mažesnėmis laiko ir pastangų sąnaudomis susirastų tinkamą informaciją. Lemos reikšmės aiškinimas gali būti trejopas: pateikiant atitikmenį ar atitikmenis kita kalba, aiškinant reikšmę aprašomuoju ar nuorodiniu būdu.

Skirti gimtosios kalbos daiktavardžių reikšmes ir jų atspalvius nėra dvikalbio žodyno autoriaus užduotis. Jo tikslas – surasti atitikmenis toms lietuvių kalbos žodžių reikšmėms, kurios jau yra aprašytos vienakalbiuose žodynuose. Atsižvelgiant į žodyno apimtį ir paskirtį sudarytojas turi pats nuspręsti, kiek reikšmių iš vienakalbio žodyno paimti. Paprastai pasirenkamos svarbiausios verčiamo žodyno reikšmės, atsižvelgiama į jų funkcinį vaidmenį tiek pagrindinėje, tiek verčiamojoje kalboje. Kartais lemos reikšmės diferencijuojamos orientuojantis į verčiamųjų atitikmenų skaičių (Melnikienė 2009a, 213–215).

Dažnai pagrindinės kalbos leksemos apimties neįmanoma perteikti viena verčiamosios kalbos leksema. Tuomet ją tenka perteikti keliais daliniais atitikmenimis. Būna ir kitaip: kelios to paties žodžio reikšmės turi vieną antrosios kalbos atitikmenį, o kitos kelios – visai kitą (Jakaitienė 1998b, 4; Melnikienė 2009a, 219). Antrosios kalbos ekvivalentų ne visada pakanka, kai dviejų kalbų daugiareikšmių žodžių reikšmių apimtys ir struktūra gerokai skiriasi. Aprašomuoju būdu dažnai aiškinamos specifinės realijos: namų apyvokos daiktų,

drabužių, valgių, instrumentų pavadinimai (Kvašytė 2009, 56–67; Melnikienė 2011, 192–201). Šias leksemas yra sudėtinga perteikti kita kalba, nes jose nuo leksinės, gramatinės, stilistinės ir vertinamosios reikšmės yra neatsiejamas jų kultūrinis komponentas, suteikiantis neįkainojamos informacijos apie šiais žodžiais įvardytų reiškinių ypatumus ir jų vaidmenį konkrečiai kalbinei bendruomenei. Neatsižvelgus į kultūrinio reikšmės komponento niuansus, neįmanoma rasti adekvataus atitikmens verčiamojame kalboje (Melnikienė 2010c, 46–54). Itin svarbu perteikti atitikmens stilistinį atspalvį, parodyti sintagminius santykius, vartojimo perkeltine reikšme galimybes. Ne visuomet įmanoma rasti žodžių tinkamų ekvivalentų, todėl dvikalbiame žodyne labai svarbūs iliustraciniai pavyzdžiai (Jakaitienė 2005a, 145, 150, 168).

Pateikdamas sinonimiškus atitikmenis, leksikografas kelia klausimus: kiek antrosios kalbos sinonimų pateikti, kokia seka juo išdėstyti ir kaip jų požymius diferencijuoti. **Sinonimitas** – viena iš dažnokai pasitaikančių dvikalbių žodynų trūkumų. Dvikalbiuose žodynuose pateikiama pernelyg daug antrosios kalbos atitikmenų, nes rengėjai tokį žodyną laiko vertingesniu. Viena vertus, teikiama daugiau pasirinkimo variantų, kita vertus, sunkiau tinkamą variantą pasirinkti. Pasitaiko atvejų, kai šalia pateikiami tai pačiai leksinei semantinei paradigmai priklausantys, bet nesinonimiški žodžiai; sinonimiškais laikomi bendrinės kalbos ir tarmių žodžiai; sutapatinami sisteminiai ir kontekstiniai sinonimai, neatsižvelgiama į stilistinius pagrindinės ir antrosios kalbos žodžių požymius²².

Semantizacija – tam tikra žodyno straipsnio teksto dalis, kurioje pateikiami papildomi duomenys, paaiškinantys dviejų kalbų žodžių ekvivalentiškumo sąlygas. Papildomi reikšmių paaiškinimai turi būti trumpi, bet pakankami, kad žodyno vartotojai nesunkiai galėtų identifikuoti reikšmę. Tai ne tas aiškinimas, kuris teikiamas aiškinamuosiuose žodynuose, o tarsi tik užuominos apie vienos ar kitos reikšmės esmę. Kadangi paaiškinimai pateikiami tam tikra sutartine forma, juos galima laikyti metakalbine informacija. Dvikalbiuose žodynuose gali būti taikomi įvairūs semantizacijos būdai: trumpi reikšmės paaiškinimai arba perifrazės, sinonimai, bendro reikšmės pobūdžio nurodymas, paskirties apibūdinimas, požymio turėtojo nurodymas, veiksmo objekto nurodymas, įvairios stilistinės ar vartosenos nuorodos (Jakaitienė 2005a, 156–157; Jakaitienė 2006b, 59–63). Kartais pagrindinė pirmoji reikšmė būna nepaaiškinta, tačiau patogiau naudotis žodynu, jei semantizuojamos visos žodžio reikšmės (Melnikienė 2009a, 216).

Dvikalbiuose žodynuose, kaip ir aiškinamuosiuose, svarbu atskleisti valdymo ryšius, taip pat ne tik lemų, bet ir verčiamosios kalbos atitikmenų sintaksines ypatybes. Verčiamosios kalbos žodžių sintaksines savybes įprasta parodyti dviem būdais: valentingumo nuorodomis prie ekvivalentų ir pavyzdžiais. Ypač aktualu nurodyti

²² http://www.lki.lt/LKI_LT/images/Naujienos/Sirvydo%20konf%20tezes.pdf

junglumą, kai verčiamosios kalbos atitikmens ir lemos valentingumas skiriasi – reikalauja linksnio, objektą reiškiantį žodį jungia per tam tikrą prielinksni, ekvivalen-tas vartojamas kokioje nors ypatingoje konstrukcijoje (Griškevičienė 2013).

Iliustracinių junginių atranka yra viena svarbiausių problemų dvikalbėje lek-sikografijoje. Dažniausiai žodynų sudarytojai pasirenka skirtingus, jų manymu, būtinausius žodžio reikšmei atskleisti žodžių junginius arba sakinius, plg.

.....
LNKŽ: drakonas ~no sm 2 [...] *trigalvis d., ~no nasrai*
.....

.....
LVKŽ: drakòn||as (2) [...] ~ *iški įstatymai drakónische Gesétze*
.....

Todėl žodynai, net ir turėdami tikslą išversti tuos pačius žodžius, dažnai skiriasi savo apimtimi. Antroji problema, su kuria susiduria dvikalbių žodynų suda-rytojai, iliustracinių pavyzdžių pateikimas ir išdėstymas (Melnikienė, Jankaus-kaitė 2012, 79–90). Iliustruojant atitikmenų vartoseną reikia vengti „tuščių“; kitaip tariant, neinformatyvių pavyzdžių. Vengiant neaiškumų, į atitinkamos lemos straipsnį reikia įtraukti iliustracinių pavyzdžių su visais teikiamais atiti-kmenimis. Jie turi būti išdėstyti ta seka, kokia pateikiami atitikmenys (Melnikie-nė 2007a; Melnikienė 2009a, 227). Pastovieji junginiai dvikalbiuose žodynuose dedami straipsnio gale, po pasirinkto simbolinio ženklų (rombo, kvadratėlio), nors tiksliau juos pateikti, kaip ir laisvuosius, iš karto po aprašomosios reikšmės, t. y. kiekvienas pastovusis žodžių junginys turėtų būti siejamas su konkrečia reikšme (Melnikienė 2009a, 229). Pastoviojo junginio reikšmė, be vertimo, tu-rėtų būti paaiškinta skliausteliuose.

Didelės apimties dvikalbis žodynas, be pagrindinės dalies – korpuso, patei-kia įvairių papildomų dokumentų, kurie leksikografinėje literatūroje vadinami „papildomais antraštiniais“ arba tiesiog žodyno priedais. Dvikalbiuose žodynuose galimi tokie priedai: abiejų ar vienos kalbos trumpas fonetikos, gramatikos aprašas, tikrinių vardų sąrašas, baigiamasis žodis (žr. Jakaitienė, 2005a, 33–34; Melnikienė 2010a, 5–10; Берков, 2004, 192). Kartais pateikiami užsienio kal-boje vartojami sutrumpinimai.

Kalbama apie tai, kad žodynuose iš viso derėtų vengti priedų, o juose esančią informaciją pagal galimybes įtraukti į patį leksikografinio leidinio tekstą. Moty-vuojama tuo, kad:

- kiekvienas papildomos informacijos šaltinis žodyne pareikalauja iš var-tootojo, ieškančio norimo leksinio vieneto, papildomų laiko ir energijos sąnaudų.
- jei vartotojas nėra tinkamai susipažinęs su žodyno struktūra, jis apskritai gali neįtarti, jog dar kažkokią papildomą informaciją galima susirasti ne žodyno tekste.

Kita vertus, prieduose galima išsamiai susipažinti su atitinkamomis aprašomųjų kalbų sistemomis, taip pat iš esmės sutaupti vietos žodyno straipsniuose, besikartojančių informaciją sudedant į atskirą skyrių.

Į gramatikos aprašus paprastai įtraukiama: fonologinės (-ių) sistemos (-ų) aptarimas, lietuviškų kirčiuočių ypatumai, daiktavardžių linksniuotės, vardažodžių kaitymo ypatumai, trumpos pastabos apie veiksmažodžių asmenuotes, netaisyklingų veiksmažodžių sąrašai su pagrindinėmis formomis ir kt.

Gramatika „grynuoju pavidalu“ (jos apžvalgos žodyno megastruktūros lygmeniu) ir gramatinė informacija, inkorporuota į žodyno mikrostruktūrą (tiesiogiai pateikta šalia lemos kiekviename straipsnyje), turėtų būti laikomos vienas kitą papildančiais, bet anaipol nesutampančiais dalykais. „Gramatikos aprašas“ ir „gramatika žodyne“ nėra visiškai tapatūs dalykai (Melnikienė 2010a, 10–15).

Parengti tokį gramatikos aprašą itin svarbu dvikrypčiuose žodynuose, turinčiuose du adresatus, žodynuose, kuriuose lietuvių kalba gretinama su kokia nors retesne kalba (pavyzdžiui, norvegų, suomių, portugalų, arabų ir t. t.).

Melnikienė skiria kelis svarbius lietuvių dvikalbės leksikografijos periodus: senieji žodynai (XVIII–XIX a., tarpukario žodynai, sovietinio periodo žodynai, žodynai po Nepriklausomybės atkūrimo) (Melnikienė 2009a, 17–39). Iki sovietinio laikotarpio pabaigos Lietuvoje daugiausiai leisti lietuvių ir rusų vienakrypčiai ar dvikrypčiai žodynai; taip pat išleista po du bendruosius dvikalbius žodynus (aktyvųjų ir pasyvųjų), kuriuose buvo gretinamos lietuvių ir trys pagrindinės Vakarų Europos kalbos (anglų, prancūzų, vokiečių), po vieną lenkų–lietuvių ir italų–lietuvių kalbų žodyną. Jie buvo naudojami po 20–30 metų, todėl ne viena šių žodynų vartotojų karta buvo priversta naudotis leidiniais, nebegalinčiais suteikti išsamios ir patikimos informacijos tiek apie verčiamąją, tiek apie pagrindinę kalbą. Pirmaisiais Nepriklausomybės metais išėjo 12 sovietiniais laikais sudarytų žodynų pakartotinių leidimų, o dvikalbės lietuvių leksikografijos suklestėjimą reikėtų sieti su paskutiniu periodu (nuo 2001 metų)“ (Melnikienė 2009a, 25–26).

Pirmasis aktyvusis naujo tipo žodynas yra Evaldos Jakaitienės ir Sturlos Berg-Olseno parengtas ir 2001 metais išleistas *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas*. Žodynas išsiskiria ne apimtimi (maždaug 22 000 lietuviškų žodžių ir jų atitikmenų norvegų kalboje), bet tuo, kad autoriai dirbo laikydamiesi nuoseklios leksikografijos koncepcijos ir nevengė naujovių, skatinančių kiek kitaip pažvelgti į kai kuriuos kalbos faktus. Taigi šiuo žodynu lietuvių leksikografijoje dedami moderniosios leksikografijos koncepcijos pagrindai (Barauskaitė-Mikkelsen 2002, 196). Pastebėtos tokios leksikografinės naujovės:

- įvadinė dalis (pratarmė, žodyno sandara) ir lietuvių ir norvegų kalbų gramatikos aprašai pateikiami dviem kalbomis;

- atnaujintas antraštynas (įdėta naujadarų, naujųjų skolinių, dažnai vartojamų nesunormintų šnekamosios kalbos žodžių);
- išsami gramatinė ir sintaksinės informacija apie lemas (pvz., gramatinio junglumo nuorodos);
- patikslinta lietuvių kalbos žodžių semantinė struktūra: atsisakyta pasenusių reikšmių, kai kurie žodžiai papildyti naujomis;
- semantinis junglumas iliustruojamas įvairiais vartojimo pavyzdžiais (tarp jų ir kolokacijomis, frazeologizmais).

Į akis krintanti dar viena naujovė – nuosekliai pateikiami beveik visų pasaulio valstybių gyventojų ir asmenų pagal tautybę pavadinimai, nors dėl kai kurių jų vartojimo dažnumo, pvz.: *beninietis, botsvanietis, bunindietis, ganietis, hondūrietis* galima diskutuoti. Žodyne randama ir plačiau vartojamų ar teiktinų naujųjų skolinių ir naujadarų, kurių daugelyje kitų vienkablių ir dvikablių žodynų antraštynuose dar nėra, pvz.: *banglentė, dešrainis, javainiai, kedai, lankstinukas, mėšainis*. Iki šiol tradiciškai žodžių formomis laikyti žodžiai pateikiami savarankiškomis leksemomis, tikslesnės jų kalbos dalies nuorodos. Tai pasakytina apie kai kuriuos veikiamuosius ir neveikiamuosius, įvardžiuotinius ir neįvardžiuotinius dalyvius, pvz.: *atsidavęs, gerbiamas, gyvenamasis, įtemptas, neišbrendamas, nemokamas, neperšaunamas, neperšlampamas, nesugyvenamas, nesukalbamas, nežinomas, nauaugęs, padėvėtas, parodomasis, perkaręs, praėjęs, sprendžiamasis*. Nurodydami tokių žodžių kalbos dalį, autoriai apdairiai apsidraudė, pateikę pažymą *partic/adj* (būdvardiškai vartojami dalyviai). Leksikografiniu požiūriu naujai pažvelgta ir į veiksmažodžių sangražines formas bei priešdėlinius veiksmažodžius, turinčius sangražos priesagą: kai kurios savarankiškos leksinės reikšmės formos šiame žodyne, atrodo, pirmą kartą lietuvių leksikografijoje pateiktos kaip savarankiškos leksemos, pvz.: *atsistatydinti, derintis, įsitraukti, įsižeisti, mokyti, mylėtis*.

Taip pat žodyne yra kur kas daugiau samplaikinių įvardžių irrieveiksmių, iškeltų antraštiniais žodžiais, pvz.: *bet kada, bet kaip, bet kas, bet koks, bet kiek, bet kur, bet kuris, daug kaip, daug kas, daug kur, kur kas*. Toks jų pateikimas tiksliau atspindi šių leksemų teorinį statusą ir vartojimą.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi Danguolės Melnikienės monografijoje pateikiama lentele (Melnikienė 2009a, 44) aptarkite, kokie yra pagrindiniai bendrųjų ir specialiųjų dvikablių žodynų struktūros skirtumai.

- **2 užduotis.** Apibūdinkite kokios yra pagrindinės dvikalbių žodynų antraštynų sudarymo problemos. Dėl kokių žodžių įtraukimo ar neįtraukimo kyla diskusijų.
- **3 užduotis.** Palyginkite dviejų lietuvių ir pasirinktos užsienio kalbos žodynų antraštynus: a) kokių naujų žodžių įtraukiama, b) kokių atsisakoma. Pasvarstykite kodėl?
- **4 užduotis.** Apibūdinkite pasirinkto dvikalbio žodyno, kurio pagrindinė kalba yra lietuvių, kelių daiktavardžių, būdvardžių ir veiksmažodžių straipsnių struktūrą.
- **5 užduotis.** Panagrinėkite elektroninio anglų–lietuvių kalbų žodyno *Alkonas* straipsnio struktūrą:
 - a) kaip pateikiama fonetinė ir gramatinė informacija;
 - b) kokių yra atitikmenų tipų;
 - c) kaip pateikiami sustabarėję junginiai (terminai, kolokacijos ir pan.);
 - d) ar duodama informacijos apie žodžių vartoseną.

Alkonas	Žodyno straipsnio struktūra
<p>bicycle [ˈbaɪsɪkl̩] <i>n</i> dviratis; <i>to ride a bicycle</i> važiuoti dviračiu <i>v</i> važiuoti/važinėti dviračiu</p>	
<p>science [ˈsaɪəns] <i>n</i> 1 mokslas; <i>man of science</i> mokslininkas; <i>science fiction</i> mokslinė fantastika; <i>applied science</i> taikomasis mokslas; <i>pure science</i> „grynasis“ mokslas 2 mokslo šaka; gamtos mokslai (<i>t. p. natural science(s)</i>); <i>exact science(s)</i> tikslieji mokslai; <i>social science(s)</i> socialiniai mokslai; <i>science of numbers</i> matematika 3 mokėjimas, meistriškumas ◇ <i>to blind smb with science</i> apstulbinti ką mokslinė kalba, moksliniais terminais</p>	
<p>ravioli [ˈræviˈəʊli] <i>it. n</i> ravioli (<i>virtinukai su mėsa / varške</i>)</p>	
<p>tactics [ˈtæktɪks] <i>n</i> (<i>vart. kaip sg ir pl</i>) kar. taktika (<i>t. p. prk.</i>); <i>delaying tactics</i> vilkinimo taktika; <i>I cannot approve these tactics</i> aš nepritariu šiems veiksams</p>	

- **6 užduotis.** Pateikite pasirinkto dvikalbio žodyno lemos aiškinimo pavyzdžių:

Antraštinis žodis	Aiškinimo būdai
	1. Aprašomasis aiškinimas
	2. Sinoniminis aiškinimas

- **7 užduotis.** Pasirinkite dvikalbį žodyną ir pateikite semantizacijos pavyzdžių:

Žodyno straipsnis	Semantizacijos būdai

5.1.3. SISTEMINIAI, TEMINIAI ARBA IDEOGRAFINIAI ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: sisteminis (teminis, ideografinis) žodynas, indeksinis žodynas, sąvoka, sąvokų schema, leksinė grupė, sisteminiai žodžių santykiai.

Literatūra: Gudavičius 1973, 14–25; Jakaitienė 2005a, 173–186; Jackson 1991, 208–223; Jackson 2002, 145–160; Paulauskas 1977, 215–229; Paulauskas 1987, 8–23.

Klausimai

1. Kaip žodžiai pateikiami sisteminiame arba teminiame žodyne?
2. Kas vadinama sąvokų schema?
3. Kuo skiriasi sisteminis aiškinamasis žodynas nuo indeksinio?

Abėcėliniai žodynai nepateikia leksikos kaip sistemos. Juose paprastai greta eina žodžiai, visai nesusiję kokiais nors semantikos ryšiais, o artimi žodžiai (sinonimai, antonimai ir pan.) būna išmėtyti kas sau (Gudavičius 1973, 15). Žodynai, kuriuose artimos reikšmės žodžiai jungiami į grupes pagal sisteminius reikšmių santykius, vadinami **sisteminiiais** (teminiais, ideografiniais). Jų pagrindinis tikslas – parodyti sisteminius ryšius tarp panašios semantikos žodžių, reiškiančių daiktus, reiškinius, veiksmus ir pan. Nors leksinei sistemai būdinga skaidytis į tam tikrus posistemius, tiksliai suskirstyti sistemos elementus į grupes ir pogrupius nėra paprasta, nes jie siejasi daugybe įvairiausių reikšmių lemiamų santykių: hiponiminių (tarp giminės ir rūšies sąvokas reiškiančių žodžių), partoniminių (tarp visumą ir jos dalis reiškiančių žodžių), ekvoniminių (tarp semantiškai lygiaverčių, bet turinčių savitą semantiškai relevantišką skiriamąjį požymį, žodžių) ir pan. (Jakaitienė 2005a, 173–174).

Sisteminiai žodynai atspindi šiuos leksikos aspektus: 1) semantiškai susijusių žodžių grupės juose sudaro hierarchiją (todėl žodžio reikšmę galima suvokti iš grupių, į kurias įeina žodis), 2) daugiareikšmiai žodžiai įeina į keletą semantinių grupių ir tuo konkrečiai parodo atskirų leksinės sistemos dalių tarpusavio ryšius. Taigi tokiuose žodynuose geriau matyti leksinių grupių sudėtis ir tarpusavio ryšiai (Gudavičius 1973, 18). Sudarant sisteminius žodynus svarbu apsispręsti, kiek leksinių semantinių grupių išskirti, kaip jas skaidyti detaliau. Todėl vienas iš pagrindinių sisteminių žodynų rašymo etapų – tinkamos sąvokų schemos sudarymas.

Jono Paulausko parengtame *Sisteminiame lietuvių kalbos žodyne* (1987, toliau – SistŽ) iškeliama dešimt pagrindinių skyrių: 1. judėjimas, 2. erdvė, 3. laikas, 4. santykiavimas, 5. medžiaga, 6. pasaulis, 7. psichika, 8. simboliškumas, 9. visuomeniškumas, 10. darbas. Taigi *Dabartinės lietuvių kalbos žodyno* pirmųjų leidimų medžiaga suklasifikuota pagal paties autoriaus sudarytą žodžių reikšmių

sisteminimo schemą. Kiekvieną SistŽ skyrių sudaro keletas poskyrių (iš viso 56), o poskyriai dar skirstomi į grupes (jų yra 504). Į grupę gali įeiti pagal reikšmės panašumą susiję įvairių kalbos dalių žodžiai, taip pat žodžių junginiai. Žodyno pradžioje pateikiama smulkiai išdėstyta schema su visų grupių ir pogrupių numeriais ir pavadinimais. SistŽ priklauso indeksinių žodynų tipui: jame žodžiai pateikiami be reikšmių.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Aptarkite Jono Paulausko *Sisteminio lietuvių kalbos žodyno* makrostruktūrą.
- **2 užduotis.** Remdamiesi Jono Paulausko *Sisteminio lietuvių kalbos žodynu*, nurodykite, kokie žodžiai įeina į temines grupes: JUDĖJIMAS, ERDVĖ, LAIKAS, DARBAS. Kaip jos skirstomos ir grupuojamos smulkiau?
- **3 užduotis.** Pasvarstykite, į kokias temines grupes trauktumėte žodžius: *delnas, horoskopas, gyvenimas, kelias, minutė, raidė, sniegas, vandenynas, bėgti, vabzdys, vyras, žolė*.
- **4 užduotis.** Kokius žodžius sietumėte tarpusavyje? Motyvuokite, kodėl:
atviras, pėdsakas, krata, tiesė, pareigos, paežerė, pastraipa, armonika, parašas, pieninė, blogėti, labdara, ateiti, pajūris, centas, atvirai, pakrantė, jėga, atlyginimas, vakarėlis, tarnautojas, kalėjimas, pramoga, bloginti, kreivai, pianinas, taupyti, ištvėrmė, pėsčias, įkaltis, taupyti, prieglauda, juodraštis, melžti, atvirukas, išnaša.
- **5 užduotis.** Į kokią teminę grupę įtrauktumėte žodžius: *vėliava, dvėsti, teorema, sėdėti, pirmenybės, pamergė, kuopa, ragas, išradimas, santvarka, treniruotė, komanda, statmenai, analizė, dalinys, lizdas, įkurtuvės, savanoris.*

Teminė grupė	Žodžiai
Gyvūnija	
Kariuomenė	
Mokslas	
Papročiai	
Padėtis	
Sportas	
Valdymas	

5.1.4. TARMIŲ ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: dialektologija, tarmė, šnektas, tarmių klasifikacija, tarmių žodynų klasifikacija, išsamūs tarmės žodynas, diferenciniai tarmės žodynas, fonetinė transkripcija, fonetinė ypatybė, transponavimas, tarmybė, skolinys, tarmių archyvas, duomenų bazė.

Literatūra: Balašaitis 2012, 178–182; Bacevičiūtė 2010, 5–14; Bacevičiūtė 2011; Jakaitienė 2005a, 113–125; Jansone 1997, 137–145; Jansone 1998, 27–36; Kardelis, Wiemer 2003, 42–69; Kvašytė 2005, 112–123; Mikulėnienė 2012, 51–61; Paulauskienė 1988, 20–21; Paulauskienė, Zinkevičius 1977, 306–311; Sabaliauskas 1979b, 80–81; Švambarytė-Valužienė 2006, 259–269; Timuška 1997, 146–152; Vitkauskas 1970, 153–170; Vitkauskas 1972, 79–98; Vitkauskas 1987, 83–86; Vitkauskas 2004a, 139–142; Vitkauskas 2005, 174–176; Vitkauskas 2006, 127–132; Zinkevičius 1999, 229–235.

Klausimai

1. Kaip klasifikuojami tarmių žodynai?
2. Kas parašė pirmąjį tarmių žodyną?
3. Kokie pagrindiniai tarmių žodynų tipai?
4. Kas pateikiama tarmių žodynų įvadinuose straipsniuose?
5. Kokie tarmių žodžiai iškeliami kaip antraštiniai?
6. Ką vadiname transponavimu?
7. Kas tarmių žodynuose užrašoma fonetine transkripcija?
8. Ką vadiname lingvistinės geografijos nuorodomis?
9. Kokie žodžiai tarmių žodynuose vadinami naujažodžiais? Kodėl?
10. Kaip tarmių duomenys kaupiami *Tarmių archyvo duomenų bazėje*?

Tarmių žodynuose fiksuojami ir aiškinami atskirų tarmių ar šnektų žodžiai. Pagal duomenų pateikimo būdą tarmių žodynai priklauso aiškinamųjų žodynų tipui, tačiau juose fiksuojama ir aiškinama ne kurios nors visos kalbos, o tam tikrų jos tarmių ar šnektų leksika. Tarmių žodynai būna dvejopi: išsamieji ir diferenciniai. Išsamiuosiuose žodynuose pateikiami visi tarmėje vartojami žodžiai. Diferenciniuose žodynuose sudėti tik tie žodžiai, kurie skiriasi nuo bendrinės kalbos leksikos, atrenkamos tarmybės, kurios būdingos tam tikrai tarmei ar šnektai. Pagal tarmių plotą žodynai gali būti skirstomi į: 1) vienos tarmės, 2) tarmių ir šnektų grupės; 3) visų kurios nors kalbos tarmių (Vitkauskas 1970, 154). Tarmių žodynuose galima rasti: savitos šaknies tarmybių, tarmybių, turinčių papildomų šalutinių ar perkeltinių reikšmių, žodžių, kurie tarmėse kirčiuojami kitaip nei bendrinėje kalboje. Rašant tarmių ar šnektų žodynus vienas iš sudėtingesnių uždavinių – apibrėžti leksikografiškai tiriamos šnektos ribas, nustatyti tarminius skirtumus nuo gretimų šnektų.

Tarminių žodynų įvadinėje dalyje ar pratarmėje paprastai nurodoma:

- tarmės ar šnektos tyrinėjimo istorija ar svarbesni tyrimai;
- apibrėžiamas tarmės plotas, tarmės ar šnektos ribos;

- išskiriamos svarbesnės tarmės arba šnektos ypatybės;
- supažindinama su žodyno sudarymo principais ir struktūra;
- aiškinami transkripcijos ženklai;
- pateikiamas šaltinių ir sutrumpinimų sąrašas.

Pagal VLKK patvirtintus *Tarmių (šnektų) žodynų principus*²³ žodyne privalu laikytis vienos žodžių pateikimo sistemos. Antraštiniai žodžiai turi būti surinkti, sukirčiuoti vienu šriftu ir išdėstyti lizdais pagal abėcėlę. Frazeologizmai pateikiami žodžio straipsnio pabaigoje; antraštiniai žodžiai paprastai pateikiami transponuoti į bendrinę lietuvių kalbą ir kirčiuoti (jeigu įmanoma nustatyti jų kirčiavimo tipą), o šalia gali būti pateikiama transkribuota antraštinio žodžio forma. Į antraštinio žodžio lizdą rekomenduojama dėti tik to žodžio formas (pvz., būdvardžių laipsnių, įvardžiutes formas). Mažybinių priesagų vediniai ar prieveiksmiai laikytini savarankiškais žodžiais ir žodyne pateiktini atskirai. Dėsningos garsinės tarmės (šnektos) ypatybės perrašomos laikantis bendrinės lietuvių kalbos garsų sistemos. Nedėsningos morfologinės žodžio ir žodžio sandaros ypatybės (kamiengalis, priešdėlis, priesaga, dūrinio jungiamasis balsis, intarpai ir pan.) išlaikomos autentiškos, t. y. į bendrinę lietuvių kalbą netransponuojamos.

Leksikografams kelia rūpestį šaltinių, iš kurių renkama tarminė medžiaga, atranka, patikimumas, autentiškumas. Vieni autoriai apsiriboja tik tarmės leksika ir tautosakos pavyzdžiais; kiti pateikia įvairią leksiką: tarmės, kalbininkų surinktą, publikuotą mokslo darbuose, tautosakos kūrinių, LKŽ (Švambarytė-Valužienė 2006, 259–269).

Ne visada lengva atskirti paveldėtąją tarmės leksiką nuo svetimų ir naujų žodžių, neturinčių tradicijos tame vartojimo plote. Tarmių žodynuose reikia vengti fiksuoti žargonybes, nes jos neturi vartojimo pastovumo, kaip ir visai nauji tarptautinių žodžių perdirbiniai, jos nepriklauso tarmės leksikos sistemai ir į tarmės žodyną nedėtinos.

Tarmių žodynų rengėjai, neišleisdami iš akių savo pagrindinio tikslo – leksikos, neišvengiamai susiduria su fonetikos pateikimo ir transkripcijos problemomis. Antraštiniai žodžiai tarmių žodynuose pateikiami transponuoti, o vartosenos pavyzdžiai – dažniausiai supaprastinta fonetine transkripcija, t. y. stengiamasi atspindėti skiriamąsias tarmių ypatybes, tačiau atsisakoma žymėti kai kurias mažiau svarbias ypatybes (dalis fonemų variantų nepatenka), o tos, kurios žymimos, pateikiamos labai apibendrintai, unifikuotos pagal iš anksto tyrėjų susidarytą programą. Todėl tarmių žodynuose ne visada atspindimas kirčiuotų balsių ir dvibalsių ilgumas, nekirčiuotų balsių trumpinimas, balsio *a* redukcija,

²³ <http://www.vlkk.lt/lit/programos/zodynu-reikalavimai.html> [žiūrėta 2013-12-20].

gomurinis *ŋ*, nevienodai žymimas balsių supriešakėjimas, priebalsių minkštumas ir pan., įvairuoja prozodijos ypatybių pateikimas (nevienodai elgiamasi su klitikais, ne visada žymimos sintagmų ribos ir sakinio pabaiga (Bacevičiūtė, 2010, 5–10).

Iš viso Lietuvoje parengta per 10 tarminių žodynų. Dauguma jų skirta aukštaičių patarmėms, tik du – žemaičių. Visai neturima ir kol kas nerengiama rytų aukštaičių panevėžiškių, uteniškių, anykštėnų, pietų žemaičių raseiniškių ir vakarų žemaičių žodynų (Bacevičiūtė, 2010, 5).

Pietų žemaičių varniškų patarmėms skirtas Vytauto Vitkausko *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas* (Vilnius: Mokslas; toliau – DnŽ) pasirodė dar 1976 metais. Tai pirmasis lietuvių tarmių žodynas. Jis yra diferencinis, nes stengiamasi parodyti šiaurės rytų dūnininkų šnektų baltiškos, lietuviškos, iš senovės paveldėtos leksikos sluoksnį, kuris kuo nors skiriasi nuo bendrinės kalbos. DnŽ parengtas iš 50 000 kortelių kartotekos. Žodžiai dedami pagal abėcėlę. Gramatinė charakteristika pateikiama lotyniškais santrumpomis. Tarminiai sakiniai užrašyti fonetine transkripcija. Frazologiniai junginiai nuo laisvųjų atskiriami rombo, o vaizdingieji posakiai – stogelio ženklais. Žodžiai, turintys kitokias nei bendrinėje kalboje šaknis ar priesagas, aiškinami sinonimiškai, o kitaip kirčiuojami žodžiai, t. y. fonetinės tarmybės – aprašomuoju būdu. Antrąjį DnŽ skyrių sudaro sutampančių su bendrine kalba ir skolintų žodžių registras. Skoliniai ar hibridiniai žodžiai įdėti į laužtinius skliaustus, prie jų pateikiamos atitinkamos santrumpos: *sl.* – slavizmas, *germ.* – germanizmas, *hibr.* – hibridas ir pan. Žodyne gana išsamiai atspindėti šnektose egzistuojantys fonemų variantai, prozodijos ypatybės, stengtasi užfiksuoti įvairių šnektų fonetinių sistemų skirtības (Bacevičiūtė 2010, 10).

Juozo Aleksandravičiaus *Kretingos tarmės žodyne* (Vilnius: LKI, 2011; toliau – KretŽ) sudėta šiaurės žemaičių kretingiškių leksika. Spaudai KretŽ galutinai parengė Danguolė Mikulėnienė ir Daiva Vaišnienė. Vaišnienės redakciniame straipsnyje „Kretingos tarmės žodynas: pagrindiniai medžiagos pateikimo principai“ aptarti KretŽ tvarkymo principai, transkripcija, transponavimas, reikšmių tikslinimas. Autoriaus „Įvadinėse pastabose“ pateikiama informacijos apie tarmės plotą (apie 600 kvadratinų kilometrų), gyventojus (tarp jų ir kuršininkus), krašto istoriją, vietovardžius, būdingiausias tarmės ypatybes, žodžių atranką ir kt. KretŽ yra per 14 000 žodžių. Tai diferencinis šnektų žodynas, kuriame nemažai su bendrine kalba sutampančios, tarnei būdingų reikšmių neturinčios leksikos, pvz.: *girdyti, grėbti, greitas, gulėti, raidė, rugėjis*. Šalia apščiai pateiktų skolinių kažin ar tradiciniais tarmės žodžiais reikėtų laikyti *ekspirinas, pajamas, balatorija* ar finansų perdirbinį *pinausai*, posakį *didelis ačiuo* (Balašaitis 2012, 181).

Rengiamas spaudai Birutės Rokaitės–Vanagienės (1934–2011) Mosėdžio apylinkių žodynas bus trečias žemaičių šnektos (telšiškių) žodynas.

Pietų aukštaičių *Druskininkų tarmės žodynas* (Vilnius: Mokslas, 1988, toliau – DrskŽ) skirtas kelioms patarmėms. Jis priklauso išsamiųjų žodynų tipui. DrskŽ parengė trijų autorių kolektyvas: Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė ir Vytautas Vitkauskas. Šiame žodyne žymima visų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių bei dvigarsių dėmenų kiekybė.

Šiuo metu jau išleisti trys vakarų aukštaičių kauniškių žodynai: Vito Labučio *Daukšių krašto žodynas* (Vilnius: Alma littera, 2002; toliau – DaukŽ), *Zanavykų šnektos žodynas 1–3* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006; I tomo vyr. redaktorius Aldonas Pupkis, II ir III tomo vyr. redaktorė Vilija Sakalauskienė, toliau – ZanŽ); Aldono Pupkio *Kazlų Rūdos šnektos žodynas* (Vilnius: LKI; I: A–M, 2008, II: N–Z, 2009) (toliau – KazRŽ).

KazRŽ parengtas pagal išsamiųjų žodynų principus, atspindi bendrinės lietuvių kalbos pamatu tapusios tarmės leksinę ir gramatinę sistemą bei svarbiausias fonetikos ypatybes (Bacevičiūtė 2011). KazRŽ įvade aprašoma Kazlų Rūdos apylinkių istorija, svarbesni šnektos tyrimai, aptariamas šnektos plotas, žodyno sandara ir transkripcijos ženklai. Iliustraciniai pavyzdžiai surinkti supaprastinta transkripcija: nežymimas nekirčiuotų balsių trumpėjimas, balsių *i* ir *u* atvirumas, dusliųjų priebalsių suskardėjimas žodžių sandūroje ir kt. KazRŽ atrenkant žodžius nedaromas skirtumas tarp lietuviškos ir skolintinės leksikos, tik nurodomi žodyno skoliniai – *svet.* ir hibridiniai dariniai – *hibr.* Naujai į leksiką atėję žodžiai žymimi dviem santrumpomis: *neol.* – nelologizmas, su realija iš bendrinės kalbos atėjęs savos kilmės žodis (nebūtinai atsižvelgiant į sandarą), *nj.* – bendrinės kalbos pagrindu šnekteje atsiradęs žodis, forma, kirčiavimas. Pagal susiklosčiusią tarminių žodynų tradiciją jokiomis pažymomis nežymimi tarmėje vartojami tarptautiniai žodžiai. Prie pasenusių, iš vartosenos pasitraukusių žodžių santrumpos nededamos. Žodžių reikšmės KazRŽ aiškinamos įprasta metakalba. Jos numeruojamos, stengiantis pradžioje teikti pagrindines reikšmes ir toliau šalutines, perkeltines. Neretai įprastų daugiareikšmių žodžių pagrindinių reikšmių iliustracinių pavyzdžių užrašyta nedaug (rinkėjai daugiau orientavosi į retesnius žodžius), todėl pagrindinių reikšmių iliustracija kartais skurdesnė nei šalutinių.

Į ZanŽ sudėti visi iš gyvosios kalbos ir rašytinių šaltinių surinkti žodžiai, iliustruoti užrašytais sakiniais. Galima susidaryti vaizdą apie XIX a. II pusės–XX a. zanavykų šnektos leksiką, gramatikos, iš dalies ir fonetikos ypatybes. Pirmuose tomuose buvo gana daug bendrinės kalbos dalykų, trečiame vyrauja paveldėtoji leksika, morfologija ir fonetika beveik neiškraipoma naujovių (Vitkauskas 2006, 127–128).

Daukš pateikiami Daukšių krašto būdingiausi žodžiai (kartu su vietovardžiais ir pavardėmis), parodoma, kaip šie žodžiai vartojami. Daukš sudaro trys dalys: Daukšių krašto retesnių bendrinių žodžių rinkinys, šio krašto asmenvardžiai ir vietovardžiai. Žodyne nėra fonetinės transkripcijos, o fonetikos ypatybių atspindėta tiek, kiek buvo galima perteikti bendrinės kalbos rašmenimis, pvz.: *ailē* ‘eilė’, *kýlt* ‘kilti’, *zúikis* ‘zuikis’, *(v)uodegà* ‘uodega’, *ta(v)o* ‘tavo’, *okietýs* ‘vo-kietis’, *(j)ievà* ‘ieva’, *baksúotis* ‘boksuotis’ (Bacevičiūtė 2010, 6)

Tris žodynus turi rytų aukštaičiai. Tai Jono Petrausko ir Aloyzo Vidugirio parengtas *Lazūnų tarmės žodynas* (Vilnius: Mokslas; 1985, toliau – LzŽ), *Dieveniškųjų šnektos žodynas* (Vilnius: LKI, I – 2005, II – 2011, toliau – DvŽ) ir *Kaltanėnų šnektos žodynas* (Vilnius: LKI, 2008, toliau – KltŽ). Dar rengiamas rytų aukštaičių širvintiškių Vidiškių šnektos žodynas.

LzZ priklauso išsamiųjų tarminių žodynų tipui. Į jį sudėta jau nebegyvos šnektos leksika. Lazūnų šnektą buvo lietuvių kalbos periferinė šnektą, nutolusi į pietryčius už Lietuvos Respublikos sienos Baltarusijoje, Gardino srityje. Ji laikoma viena archajiškiausių rytų aukštaičių vilniškių šnektų, kurioje išlaikyta keturių vietininkų sistema, senovinės liepiamosios ir geidžiamosios nuosakos formos ir pan.

Pavyzdžiai LzZ pateikiami supaprastinta transkripcija, įsivesta tik keletas papildomų raidžių – *l*, *vi* bei apostrofu žymimas priebalsių minkštumas, pvz.: *kiaūlė* ‘kiaulė’, *motūlį* ‘motulė’; *jáujosvi* ‘jaujose’; *adgal’* (Bacevičiūtė 2010, 6). Tačiau neatspindimas balsių *é*, *o* tarimas, gomurinis *ŋ*. Prie žodžių pateikiama kaimo, kuriame tas žodis fiksuotas, pažyma. Žodžių lizdai sudaryti pagal LKŽ principus. Liepiamosios nuosakos formos keliamos ir atskirais lizdais, ir pateikiamos pamatinio veiksmažodžio lizde, priešdėliniai veiksmažodžiai surašomi šalia nepriešdėlinių, o veiksmažodiniai daiktavardžiai (tiek nepriešdėliniai, tiek priešdėliniai) pateikiami atskirais antraštiniais žodžiais. Tai laikoma žodyno makrostruktūros nenuoseklumu. Taip pat pastebima neteisingai nustatytų priegaidžių bei netiksliai sukirčiuotų antraštinių žodžių bei klaidingų kirčiuočių nuorodų (Vitkauskas 1987, 85).

DvŽ – tai išsamus Dieveniškųjų šnektos – paties tolimiausio dabartinės Lietuvos Respublikos teritorijos pietrytinio pakraščio iškyšulio – žodynas. Šnektoje gausu įvairių skolinių, adaptuotų jų variantų, okazionalizmų. Į DvŽ stengtasi sudėti visą nuo 1964 iki 1993 metų įvairių mokslinių ekspedicijų metu surinktą leksiką (maždaug 50 000 lapelių kartoteka). Pateko tiek senasis šnektos veldinių sluoksnis, tiek naujesnis, susidaręs dėl ilgų ir glaudžių kontaktų su slavų, ypač gudų, paskui lenkų ir pagaliau rusų kalbomis. Žodžiai pateikiami pagal abėcėlę. Fonetiniai ir morfologiniai žodžių variantai iškeliami atskirai, su nuoroda „žr.“ į pagrindinį žodį. Antraštiniai žodžiai nekirčiuojami. Žodžio straipsnio

sandara panaši kaip ir kitų žodynų, tačiau įvesta tam tikrų papildymų. Tame pačiame lizde išryškunami: daiktavardžių deminutyvai, būvardžių bevardė giminė, laipsniai, išlikusios įvardžiuotinės formos ir pan. Gramatinė charakteristika žymima lotyniškų žodžių sutrumpinimais. Skolinio kilmei paaiškinti skliaustuose nurodomos kitos kalbos šaltinis, iš kurio jis gali būti kilęs. Aiškinant žodžių reikšmes daugiausia remtasi didžiuoju *Lietuvių kalbos žodynu* ir *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu*, bet visada ir pirmiausia žiūrėta kiekvieno žodžio vartosenos Dieveniškųjų šnektoje. Tarminiai pavyzdžiai surinkti sudėtinga transkripcija.

Angelės Rimševičienės *Kaltanėnų šnektos žodyne* (2008) pateikiami rytų aukštaičių uteniškių šnektos leksikos duomenys, autorės surinkti iš Kaltanėnų parapijos.

Klementinos Vosilytės parengtame *Kupiškėnų žodyne* (Vilnius: LKI, I: A–H – 2007, II: I–O, 2010, III: P–S, 2012, IV: Š–Ž, 2014; toliau – KpŽ) sudėta kelių rytų aukštaičių kupiškėnų patarmių medžiaga. KpŽ yra išsamusis aiškinamasis tarmės žodynas. Įtraukti visi tarmės žodžiai, surinkti iš gyvosios kalbos bei rašytinių šaltinių, kuriuose pateikiama kupiškėnų tarmės leksikos, sakinių ar tekstų. Į KpŽ įtraukta ne tik lietuviška paveldėtoji tarmės leksika, bet ir kitų kalbų kilmės bei naujesni ar nauji žodžiai.

1998 metais išleistas Aloyzo Vidugirio *Zietelos šnektos žodynas* (Vilnius: MELI, toliau – ZtŽ). Teritoriškai ir sinchroniškai Zietelos (dab. Baltarusija, Gardino srt., Djatlovo r.) šnektą prisišliejusi prie pietinių aukštaičių patarmių centrinės arealo dalies, nors tarminėmis ypatybėmis yra artimesnė vakarų aukštaičiams kauniškiams (Mikulėnienė 2012, 51–61). ZtŽ pradedamas skyriumi „Zietelos šnektą ir jos žodynas“. Jame rašoma apie šnektos likimą ir žodyno šaltinius, apibūdinamos svarbiausios šnektos ypatybės, aptariamas kirčio svyravimas, pateikiama duomenų apie fonetinę sistemą, morfologinę struktūrą, žodžių darybą ir leksiką. Žodyno pabaigoje pridėtas vardynas – zieteliškių vartotų vietovardžių ir asmenvardžių (vardų, pavardžių, pravardžių) sąrašai.

Lietuvių kalbos institute kaupiama Tarmių archyvo duomenų bazė (<http://tarmes.lki.lt/>, toliau – TADB). Tarmių archyvą sudaro Lietuvių kalbos institute sukaupta didžiulė tarmių garso įrašų fonoteka (apie 6800 valandų garso įrašų), kartoteka (apie 400 000 įvairių apklausų ir anketų kortelių), tarmių aprašai, transkribuotų tekstų rankraščiai ir kt.²⁴ TADB duomenų galima ieškoti pagal tarmę, punkto numerį (punktai pateikiami pagal *Lietuvių kalbos atlasą*), pateikėjo pavardę, vardą, gyvenamąją vietą bei įrašo turinį (raktinius žodžius ar jų dalį).

²⁴ http://www.lki.lt/LKI_LT/index.php?option=com_content&view=article&id=78 [žiūrėta 2013-12-15].

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Suklasifikuokite lietuvių kalbos tarminius žodynus į diferencinius ir išsamuosius:

Išsamieji tarmių žodynai	Diferenciniai tarmių žodynai

- **2 užduotis.** Remdamiesi Vitkausko *Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynu* nustatykite, kokie yra pagrindiniai diferencinio žodyno požymiai. Pateikite leksinių tarmybių pavzdžių.
- **3 užduotis.** Pasirinkite vieną tarmės žodyną ir atsakykite į tokius klausimus:
 - 1) kokie leksikos atrankos kriterijai;
 - 2) kaip pateikiami vediniai;
 - 3) kaip pateikiamos žodžių reikšmės;
 - 4) kaip ir ar žymimi svetimos kilmės, nauji tarmėje vartojami žodžiai.
- **4 užduotis.** Surašykite, kokios fonetines ypatybės atspindimos tarmių žodynuose:

Žodynas	Fonetinės ypatybės
<i>Kazlų Rūdos šnektos žodynas</i>	
<i>Kaltanėnų šnektos žodynas</i>	
<i>Kupiškėnų žodynas</i>	
<i>Zanavykų šnektos žodynas</i>	
<i>Dieveniškių šnektos žodynas</i>	
...	

- **5 užduotis.** Pasirinkite vieną tarmės žodyną ir apibūdinkite žodyno straipsnyje teikiamą informaciją.

- **6 užduotis.** Pasirinkite kokios nors tarmės žodyną ir nurodykite fonetinių ir akcentinių tarmybių:

Tarmės žodynas	Fonetinės tarmybės	Akcentinės tarmybės

- **7 užduotis.** Remdamiesi tarmių žodynais, pateikite leksinių, semantinių ir darybinių tarmybių pavyzdžių:

Tarmės žodynas	Leksinės tarmybės	Semantinės tarmybės	Darybinės tarmybės

- **8 užduotis.** Remdamiesi Juozo Aleksandravičiaus *Kretingiškių žodynu* žodynu, pateikite savitos darybos žemaitiškų žodžių:

Kretingiškių žodynas	Pavyzdžiai
daiktavardžiai	
būdvardžiai	
prieveiksmiai	

5.1.5. ISTORINIO ŽODYNO UŽUOMAZGOS:

atrankinis žodynas, duomenų bazė, konkordansai ir indeksai

Pagrindinės sąvokos: istorinis žodynas, kalbos istorija, archaizmas, istorizmas, žodžio kilmė, žodžio fiksavimas, gramatinė charakteristika, perrašas, konkordansas (konkordancija), tekstynas, indeksas, anotavimas, glosavimas.

Literatūra: Aleknavičienė 2008, 297–348; Ambrazas 1999, 155–161; Ambrazas, Aleknavičienė, Zinkevičius 1998, 192–210; Feulner 2006, 107–118; Gelumbeckaitė 2005, 209–214; Gelumbeckaitė, Šinkūnas, Zinkevičius 2012, 257–281; Jackson 2002, 117–160; Jakaitienė 2005a, 106–112; Herbst, Klotz 2003, 202–210; Kabašinskaitė 2005, 10–15; Karaciejus 1997, 209–213; Schmalstieg 2004, 149–151; Urbutis 1978 / 2010d, 211–220; Urbutis 1990, 183–189 / 2010, 340–352; Urbutis 1999, 143–154 / 2010, 414–429; Venckutė, Subačius 1999, 192–198; Žulys 1965, 88–96.

Klausimai

1. Ką vadiname konkordansais (konkordancijomis)? Kokių tipų jų būna?
2. Kokių senųjų raštų indeksų žinote?
3. Kokie šaltiniai įtraukti į Jono Palionio *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinį žodyną*?
4. Kaip sudarytas Jono Palionio *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinį žodyno* straipsnis?
5. Kaip Jono Palionio *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinį žodyną* nustatomos lietuvių kalbos žodžių reikšmės?
6. Kokia *Senųjų raštų duomenų bazės* struktūra?
7. Kokie *Senosios lietuvių kalbos referenciniame tekstyno* (SLIEKKAS) šaltiniai?
8. Kokios lotynų–lietuvių kalbų žodynų duomenų bazės *Thesaurus Latino–Lithuanicus* paieškos galimybės?

Istorinio žodyno požymių turi *Lietuvių kalbos žodynas*. Jame surinkti žodžiai iš ankstesnių rankraštinių ir spausdintinių žodynų ir senųjų raštų, nurodyti šaltiniai, tačiau tikro diachroninio tipo išsamus istorinis žodynas Lietuvoje net nepradėtas rengti. Toks žodynas turėtų apimti visus tiek spausdintinius, tiek rankraštinius lietuvių kalbos paminklus bent jau iki XIX a. pradžios. Jame turėtų būti nurodytas žodžių vartosenos dažnumas, kokiomis reikšmėmis žodis vartojamas, kokius žodžio vartosenos ypatumus galėjo lemti kitos kalbos (Karaciejus 1997, 209).

Lietuvių kalbos instituto Kalbos istorijos ir dialektologijos skyriaus specialistai buvo pradėję kaupti istorinio lietuvių kalbos žodyno kartoteką: į atskiras korteles buvo išrašinėjami kai kurių senųjų raštų sakiniai. Kilo įvairių problemų. Ne visų senųjų raštų žodžių reikšmės galima lengvai nustatyti iš trumpesnio ar ilgesnio žodžių junginio. Neretai lietuvišką tekstą (jeigu jis verstinis) reikia palyginti su originalu, pasižiūrėti, koks originalo kalbos žodis tuo lietuvišku

žodžiu verčiamas, ir pasitikslinti, kokiomis reikšmėmis originalo kalbos žodis tuo metu lietuvių vertėjų buvo vartojamas. Kita problema – senųjų raštų kalba nėra pakankamai iširta. Senuosiuose dvikalbiuose žodynuose lietuviški atitikmenys dažnai pateikiami be iliustracinių sakinių, todėl jų reikšmę nustatyti taip pat pakankamai sudėtinga. Nėra aišku, kaip interpretuoti skolinius, kiek jų traukti, o kiek palikti skolinių žodynui. Atsisakius skolinių, negalima susidaryti tam tikro amžiaus vaizdo. Pateikus visus skolinius atskirais straipsniais su tikslią metrika, kokiomis reikšmėmis ir kokiuose rašto paminkluose jie vartojami, iš karto matyti, kurie skoliniai senesni, o kurie naujesni (Karaciejus 1997, 210).

Taigi istorinio žodyno, apimančio visus senuosius ir senesnius tekstus, koncepcija yra daug sudėtingesnė. „Kompiuterinė mechaninė raštų reprodukcija ir pagal paraidinį perrašą parengta žodžių formų konkordancija yra tik pirmas ir parengiamasis etapas, iš principo prilygstantis teksto faksimilinei kopijai ir atitinkamai abėcėliniam žodžių formų registrai. Tolesni žingsniai, turintys atvesti prie tikslo – istorinio lietuvių kalbos žodyno, – apima dar du kur kas sudėtingesnius ir gerokai daugiau laiko bei pastangų reikalaujančius darbo etapus: gramatinį žodžių formų aprašymą ir nustatymą tikslios reikšmės, kurios specifiniai aspektai yra lemiami šaltinio, iš kurio ar pagal kurį lietuviškas tekstas išverstas“ (Gelumbeckaitė 2005, 209). Trūksta parengtų kritinių komentuotų atskirų tekstų leidimų, „kuriais remiantis būtų galima atskirti verstinius ar originalius teksto sluoksnius ir kuriuose sudėtingesniais atvejais vertimai būtų sugretinti su originalais, identifikuota kiek įmanoma daugiau citatų bei kuriuose būtų nustatytos aiškios lietuviško teksto (vertimo) klaidos ir nurodytos spėjamos“ (Gelumbeckaitė 2005, 209). Viename tekste pasikartojantis žodis ne visuose kontekstuose turi tą pačią reikšmę ir ne visuose vertimo šaltiniuose tokį patį atitikmenį (Gelumbeckaitė 2005, 210).

Parengiamaisiais istorinio žodyno darbais galima laikyti senųjų raštų tyrimus bei senųjų raštų žodžių indeksų sudarymus. Juose svarbu atspindėti ne vien žodžių fonetiką (kurią dažnai sunku nustatyti dėl netobulos ir nenuoseklios rašybos), bet ir morfologijos (kaitybos) ir darybos ypatybes (Ambrazas 1999, 156). Minėtini senųjų raštų žodynai ir indeksai, kuriuose nurodomi kūriniuose pavartoti žodžiai, jų formos ir dažnis, yra šie: Martyno Mažvydo (Urbas 1996, 1998), Mikalojaus Daukšos (Kudzinowski 1977), Kristijono Donelaičio (Kabelka 1964), 1759 metais išleisto anonimino kūrinių *Ziwatas* (Girdenis, Girdenienė 1997). Taip pat rengiant faksimilinius ar kritinius leidimus sudaryti Didžiosios ir Mažosios Lietuvos žodynų indeksai (Konstantino Sirvydo žodynų – Kazys Pakalka, rankraštinio *Lexicon Lithuanicum* – Vincentas Drotvnas, Frydricho Vilhelmo Hako *Vocabularium* – Vilma Zubaitienė). Išleistose šių indeksų recenzijose dėmesys atkreipiamas į netiksliai transponuotas ar dirbtinai priartintas

prie bendrinės kalbos žodžių formas, antraštinių formų parinkimą, priešdėlinių ir sangrąžinių veiksmažodžių, deminutyvų, skirtingų kamiengalių vardažodžių variantų pateikimą (Ambrazas 1999, 156–160; Urbutis 1978/2010d, 211–220; Žulys 1965, 88–91). Czesławo Kudzinowskio parengtas Daukšos indeksas vertinamas kaip savotiškas dvikalbis žodynas, nes jame pateikiami lenkiški reikšmės atitikmenys iš originalo – Jacubo Wujeko (Jacub Wujek) 1596 metų *Postilės* (Urbutis 1978 / 2010d). *Ziwato* indekso prieduose pateikiami žodžių dažnumų ir atvirkštinis žodynėlis.

Kaip istorinio žodyno gaires galima vertinti 2004 metais parengtą Jono Palionio *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinį žodyną* (toliau – LRAŽ). LRAŽ sudaro apie 10 tūkstančių žodžių – darybos ir reikšmės archaizmų bei istorizmų, t y. aiškinami raštuose randami, bet dabartinėje kalboje nevartojami žodžiai (remiamasi DŽ3) bei jų reikšmės. Taip pat įdėta skolinių, plačiau nevartojamų dabartinėje lietuvių kalboje, to meto autorių sukurtų naujadarų. LRAŽ neapima visų to meto žodžių. Pagrindinis tikslas buvo suregistruoti labiau į akį kritusius XVI–XVII a. žodžius bei žodžių reikšmes. Žodžių reikšmėms nustatyti autorius rėmėsi LKŽ, Samuelio Bogumiło Linde's (1771–1847) *Słownik języka polskiego* (pirmas leidimas 1808–1814) bei XVII amžiaus lietuvių kalbos žodynais, tačiau neatsižvelgė į Jacobo ir Wilhelmo Grimmų vokiečių kalbos žodyną, kuriame nurodomi reikšmių kitimai įvairiais vokiečių kalbos laikotarpiais.

Žodyno straipsnio struktūra aiški: pateikiamas pats žodis (kaitomųjų kalbos dalių vardininko ar atitinkamai veiksmažodžio bendraties forma), trumpa jo gramatinė charakteristika (kalbos dalis, giminė, tranzityvumas ir pan.). Toliau kabutėse nurodyta žodžio reikšmė ir skliaustuose įrašytas vokiškas, lenkiškas ar lotyniškas atitikmuo. Kiekvienas žodis iliustruojamas vienu ar keliais pavyzdžiais. Jeigu yra, ir frazeologiniais junginiais. Pateikiant pavyzdžių laikomasi dokumentinio paraidinio perrašo principų.

Pagrindiniai LRAŽ trūkumai yra šie: klaidingai pateikiama senųjų raštų numeracija (cituojama iš faksimilinio leidimo, o ne iš originalo), reikšmės pateikiamos ne visada sistemingai (Gelumbeckaitė 2005, 211) ir kartais skiriasi nuo fiksuotų LKŽ, nors abu žodynai remiasi tais pačiais šaltiniais (Schmalstieg 2004, 150–151).

Lietuvių kalbos institute rengiama ir nuolat pildoma *Senųjų raštų duomenų bazė* (<http://www.lki.lt/seniejirastai/>), toliau – SRB) (Ambrazas, Aleknavičienė, Zinkevičius 1998, 192–210). Senieji lietuviški raštai Lietuvių kalbos institute pradėti skaitmeninti 1995 metais. SRB apima tekstus nuo 1573 iki 1816 metų. Tai didžiausias ir dokumentinio tekstų perteikimo atžvilgiu patikimiausias senosios lietuvių kalbos tekstynas. Šiuo metu išoriniam vartotojui prieinama 50 tekstų (apie 2 mln. teksto žodžių, iš viso parengta daugiau nei 70 tekstų) ir jų

konkordansai (žodžių sąrašas su jų vietos (puslapio, eilutės) nurodymu). Tekstus ir konkordansus galima parsisiųsti (*Word-doc* formatu). Senųjų raštų anotacijos principus parengė Ona Aleknavičienė.

SRB sudaro keturios dalys: 1) tekstynas, 2) žodžio formų konkordansai (konkordancijos), 3) indeksai, 4) skaitmeninti vaizdai.

Tekstai renkami kompiuteriu (paradinis perrašas) arba nuskaitomi iš mikrofilmų (kai Lietuvoje nėra išlikusių originalų) ir atpažįstami atpažinimo programomis. Tekstynui specialiai sukurti šaltinių grafemas atitinkantys ženklai yra *Palemono* šrifto dalis. Be perrašų, pateikiamos tiesioginės (žodžiai rikiuojami pagal pradžių) ir atvirkštinės konkordancijos (žodžiai rikiuojami pagal pabaigą), tačiau trūksta aprašomųjų, t. y. anotuotų, konkordancijų, kuriuose būtų nustatyta gramatinė reikšmė ir pateikta gramatinė charakteristika.

Referencinis *Senosios lietuvių kalbos tekstynas* (SLIEKKAS, vok. „Referenzcorpus Altlitauisch“; toliau – SLKT) apims visus lietuviškai parašytus tekstus nuo rišliosios raštijos pradžios (apie 1520 metus) iki 1800 metų (XVI–XVIII a.). Periodo pabaigą sutartinai gali žymėti 1800 metais išleista Kristijono Gotlybo Milkaus gramatika. SLKT sudarys apie 10 mln. lietuviškų teksto žodžių. Galutinis tikslas yra reprezentuoti šio laikotarpio kalbą kaip visumą ir pateikti išsamią informaciją apie kiekvieno teksto (ir apie visų tekstų kartu) kalbą, jos variantus, žodyną ir gramatiką (Gelumbeckaitė, Šinkūnas, Zinkevičius 2012, 257).

SLKT susideda iš trijų pagrindinių dalių: iš metainformacijos apie tekstus, iš pačių tekstų ir iš jų lingvistinės anotacijos. Kiekviena korpuso teksto „žodžio forma“ yra lemuojama. Pirmiausia pateikiama standartizuota žodžio forma, tokią, kokia ji būtų atstatyta istoriniame žodyne, ir antraštinis žodis – lema, t. y. pagrindinė forma istoriniame žodyne. Toliau antraštinis žodis (lema) glosuojamas, t. y. užrašomas dabartine bendrine kalba ir pateikiamos jo reikšmės. Taip pat glosuojama konkreti pavartota žodžio forma, pateikiama jos reikšmė konkrečiame aprašomame kontekste. Morfologinė anotacija apima kalbos dalių (gramatinių klasių) žymėjimą ir morfologinius žodžių formų aprašus. Anotuojama hierarchijos principu, pirmiausia lema, tada konkreti pavartota žodžio forma. Šis skyrimas padeda žymėti gramatinių klasių kitimus, pvz., būdvardžių daiktavardėjimą, dalyvių būdvardėjimą bei daiktavardėjimą; daiktavardžių irrieveiksmių vartojimą adpozicija (prielinksniu ar polinksniu), daiktavardžių, būdvardžių, dalyviųrieveiksmėjimą ir pan. Toks lemos ir konkrečios formos skyrimas svarbus aprašant bendratį, dalyvius, gerundyvus (reikiamybės dalyvius), pusdalyvius, padalyvius (gerundijus) ir supyną.

VU Filologijos fakulteto Skaitmeninės filologijos centro darbuotojai parengė laisvai internete prieinamą lotynų–lietuvių kalbų žodynų duomenų bazę *Thesaurus Latino–Lithuanicus* (<http://www.thesaurus.flf.vu.lt/>), kurioje pateikiami keturi

lotynų–lietuvių kalbų žodynai, išleisti nuo XVII iki XXI amžiaus: Konstantino Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* (1642); Simono Daukanto *Žodrodys* (1838); Kazimiero Jokanto *Lotyniškai lietuviškas žodynas* (1936) ir Kazimiero Kuzavinio *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas* (2007). Bazėje galima ieškoti lotyniško antraštinio žodžio tiek žodynų antraštynuose, tiek žodynų straipsniuose, taip pat galima jų paieška pagal morfologijos kategorijas ir prozodines savybes. Žodynų straipsnius galima pamatyti kartu pateikiamose konkrečių puslapių žodynų faksimilėse.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Pasirinkite kokio nors senosios lietuvių kalbos šaltinio indeksą ir aptarkite jo mikro- ir makrostruktūrą. Galima remtis mokslo žurnaluose publikuotomis indeksų recenzijomis (Ambrazas 1999, 155–161; Venckutė, Subačius 1999, 192–198; Žulyš 1965, 81–96).
- **2 užduotis.** Remdamiesi Vinco Urbučio recenzijomis (1990, 183–189/2010, 340–352; 1999, 143–154/2010, 414–429) paanalizuokite, kokie galimi senojo šaltinio perrašo ir lietuvių žodžių indeksų ar rodyklių trūkumai.
- **3 užduotis.** Remdamiesi *Senųjų raštų duomenų baze*, aptarkite, kokių šaltinių pateikiamos konkordancijos ir indeksai, kuomet jie skiriasi.
- **4 užduotis.** Remdamiesi Jono Palionio *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankiniu žodynu*, nustatykite, ką reiškia šie žodžiai ir kokiuose šaltiniuose jie fiksuoti:

Žodis	Reikšmė	Šaltinis
<i>abejutas</i>		
<i>akioyvė</i>		
<i>būgauti</i>		
<i>drebalas</i>		
<i>kelingas</i>		
<i>lenkmuo</i>		
<i>plušė</i>		
<i>žaidyklė</i>		

5.2. SPECIALIEJI ŽODYNAI

Specialieji žodynai apima žodžius, atrinktus pagal tam tikrus požymius: pagal sisteminius santykius, vartojimo sferas, kilmę, stilistinius požymius. Taigi juose fiksuojami duomenys apie kuo nors išsiskiriančius leksikos vienetus. Skirtingai nei Jakaitienė (Jakaitienė 2005a, 259, 275), specialiaisiais laikomi ir junglumo bei etimologiniai žodynai, t. y. daroma dvinarė (bendrieji–specialieji), o ne trinarė (bendrieji–specialieji–aspektiniai) žodynų priešprieša.

5.2.1. SINONIMŲ ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: sinonimų žodynas, sinonimas, dominantė, sinonimų pora, sinonimų eilė (grupė, lizdas), gramatiniai sinonimai, leksiniai sinonimai, indeksinis žodynas.

Literatūra: Jakaitienė 2005a, 210–220; Lyberis 1974/2009, 98–103; Lyberis 1975a/2009, 41–55; Lyberis 1975b/2009, 104–107; Lyberis 1978/2009, 108–110; Melnikienė 2005, 54–61; Murphy 2003, 133–168; Pikčilingis 1982/2010, 637–642; Vaskelienė, 2004, 163–168.

Klausimai

1. Kokia yra sinonimo samprata?
2. Kokie pagrindiniai *Sinonimų žodyno* leksikos atrankos kriterijai? Kas juos lemia?
3. Kuris žodis *Sinonimų žodyne* pateikiamas kaip dominantė?
4. Kaip *Sinonimų žodyne* sudaromos sinonimų eilės?
5. Ar ir kaip *Sinonimų žodyne* pateikiami morfologiniai variantai?
6. Ar ir kaip *Sinonimų žodyne* nusakomos sinonimų reikšmės?
7. Kaip *Sinonimų žodyne* nurodomas sinonimų reikšmės atspalvis?
8. Kada *Sinonimų žodyne* pateikiama sinonimų vartosenos pavyzdžių?
9. Kaip *Sinonimų žodyne* pateikiami frazeologizmai?

Sinonimų žodynai skirti sisteminiams santykiams tarp žodžių atskleisti. Juos sudarant iškyla nemažai problemų: sinonimų apibrėžimo, jų identifikacijos, grupių sudarymo, klasifikacijos, apibūdinimo, atrankos.

Apibrėžiant sinonimus, vyrauja dvi nuomonės: „1. Sinonimai yra tapačios reikšmės žodžiai, besiskiriantys tik stilistinėmis ypatybėmis; 2. Sinonimai yra artimos reikšmės žodžiai, besiskiriantys tam tikrais reikšmės atspalviais arba stilistinėmis ypatybėmis“ (Lyberis 1975a/2009, 42). Sinonimai gali būti klasifikuojami remiantis keliais kriterijais: pagal reikšmės artimumo laipsnį (absoliutieji ir daliniai), pagal skiriamųjų semantinių komponentų tipą (semantiniai) ir pagal kalbos sistemos ir kalbėjimo skirtumus (stilistiniai).

Į sinonimų žodyną patenka pakankamai įvairi semantiniu aspektu medžiaga: vienus žodžius tikrai galima laikyti artimos reikšmės žodžiais, kitų semantinis artimumas yra sunkiai apibrėžiamas, o kartais subjektyvus. Ne visada aišku, kurį sinonimą reikia laikyti pagrindiniu. Rengiant sinonimų žodyną būtina atsižvelgti į leksinių vienetų sinonimijos ir polisemijos santykius, todėl sinoniminės eilės yra sudaromos ne iš sinonimiškai artimų žodžių, paimtų visomis savo reikšmėmis, bet iš sinonimiškai artimų žodžių reikšmių (SŽ VIII). Vienomis savo reikšmėmis žodis gali sudaryti sinonimines poras su vienais žodžiais, kitomis – su kitais.

Probleminiais dalykais laikomas dominantės pasirinkimas, tos pačios šaknies priešdėlinių veiksmažodžių skaidymas į atskiras sinonimų eiles, frazeologijos pateikimas ne visose eilėse.

1961 metais Antanas Lyberis išleido pirmąjį mokykloms skirtą lietuviškų sinonimų žodyną. Jame pateikta apie 720 sinoniminių žodžių lizdų. Papildytą Antano Lyberio *Sinonimų žodyno* leidimą (2 leid. – 2002; toliau – SŽ) sudaro apie 5200 sinoniminių žodžių eilių, apimančių daugiau nei 27 000 žodžių bei frazeologizmų. SŽ yra perleistas 1981 metų žodyno variantas. Kiek ir kokių pataisymų padaryta, pratarinėje nėra atskleista, tačiau paminėta, kad pataisinti įvairūs skaitytojų nurodyti trūkumai. Vienas iš antrojo leidimo SŽ redaktoriaus Jono Paulausko įvardytų pakeitimų: kaip dominantė iškeliamas ne tarptautinis, o ta ar panašia reikšme vartojamas savas žodis, pvz.: *puolimas – ataka, plojimai – aplodismentai, šunvotė – furunkulas* (SŽ V). SŽ pratarinėje rašoma, kad žodynas nepretenduoja į išsamųjį lietuvių kalbos sinonimų rinkinį. Jame nėra detalių sinonimų reikšmių atspalvių aiškinimų, o sinoniminių žodžių reikšmę pade- da suprasti ne tiek trumpi aiškinimai, kiek pati jų sudarytoji reikšmė. Žodyne nėra citatų iš grožinės, mokslinės ir kt. literatūros. Žodžių iliustracijai imami tik trumpi sakiniai ar žodžių junginiai be jų šaltinio nurodymo (SŽ VI). Taip pat stengtasi atsiriboti nuo kontekstinių sinonimų. Tačiau į sinonimų eiles įtraukiami žodžiai, turintys pejoratyvinį ar melioratyvinį atspalvį, nors kai kurie mokslininkai tokių žodžių sinonimais nelaiko.

SŽ sudaro sinoniminių žodžių ir frazeologizmų grupės, abėcėliškai išdėstytos pagal antraštinį žodį. Tokia mikrostruktūra vadinama sisteminė, nes į žodyno straipsnį dedami žodžiai, sudarantys tam tikras semantines paradigmas, kurių nariai varijuoja vieną bendrą reikšmę (Jakaitienė 2005a, 214). Lyberio parengtas SŽ užima tarpinę padėtį tarp indeksinių (tokių, kuriuose sinonimų reikšmė neiškinama, nepateikiama vartosenos pavyzdžių) ir aiškinamųjų (distinktyvinių) žodynų (Jakaitienė 2005a, 217).

Toliau apie SŽ struktūrą išsamiau. Antraštinis sinonimų eilės žodis tiksliausiai nusako bendrąją visos šios grupės reikšmę, dažniausiai vartojamas ir neutralus stiliaus atžvilgiu. Jis vadinamas **dominante** (pvz., *šautuvas* yra sinonimų

šaudyklė, muškieta, karabinas dominantė). Po dominantės skliaustuose apibūdinama ta reikšmė, kuri sieja žodžius į vieną **sinonimų grupę (eilę)**. Kiti sinonimai pateikiami po brūkšnio, o grupėje (eilėje) skiriami kableliais. Sinonimai grupėje (eilėje) išdėstomi taip: po dominantės pateikiami dažniausiai vartojami ir neutralūs žodžiai, toliau – žodžiai, turintys kokį nors stilistinį atspalvį. Tie sinonimai, kurie savo reikšme yra nutolę nuo pirmutinių narių, atskiriami kablia-taškiu ir sutartiniu ženklu ||. Kartais sinoniminių žodžių grupė šakojasi, sudaro atskirus pogrupius, kurių viduje esantys žodžiai yra artimesnės reikšmės negu priekiniai ar tolesni grupės nariai (SŽ XI). Sinonimų eilės nariai gali nusakyti nevienodą veiksmo ar reiškinių intensyvumo laipsnį (pvz.: *mušti* – *pliekti*, *norėti* – *geisti*), ypatybės gradacija dažnai skiriasi sinonimiški būdvardžiai ir prievėsmai.

Žodis, įeinantis į sinoniminę grupę ar pogrupį, iškeliamas pagal abėcėlę ant-raštiniu žodžiu su strėlės nuoroda į dominantę, kurios lizde įrašytas. Skaitmenys po nuorodinių žodžių žymi dominantės reikšmę.

Papildomų pastabų galima rasti prie ryškesnį reikšmės atspalvį, kitokį junglumą ar ypatingesnę vartoseną turinčių sinonimų. Grupės gale už ženklo ^ pateikiami frazeologizmai, turintys tą pačią reikšmę, kaip kiti grupės nariai. Homonimai ir homografai pateikiami atskirais antraštiniais žodžiais su numeriu priekyje. Tas pats lietuvių kalbos žodis gali būti sinoniminės eilės dominantė arba eiti kitos sinoniminės eilės nariu.

SŽ, be bendrinės lietuvių kalbos žodžių, nevengiama duoti ir rečiau vartojamų tarmybių, šnekamosios kalbos ir senstelėjusių, taip pat naujai atsiradusių knyginių žodžių. Prie šios rūšies žodžių dedamos stilistinės pažymos rodo sferą, kurioje jie vartojami. Žodyne pateikiama nemaža ir tarptautinių žodžių bei jų atitikmenų, rodančių lietuvių kalbos raiškos priemonių gausumą ir įvairumą (SŽ IX). Į sinonimų eiles traukiama ir dažniau vartojamų žodžių variantų, pvz.: *kadagys* – *kadugys*, *knebinėti* – *knibinėti*, *ypač* – *ypačiai*. Dažnai sinonimų grupė arba bent didelė jos dalis yra tos pačios šaknies variantai, plg.: *skundikas* – *skundėjas*, *skundininkas*, *skundeiva* (Pikčilingis 1982/2010, 638). Taip pat žodyne yra grupių, kur nariai skiriasi nevienoda reiškiamos sąvokos apimtimi, žymi skirtingą daikto ar veiksmo ypatybės arba požymio laipsnį. Stilistiniai sinonimai skiriasi konotacinės reikšmės komponentais (emociniais, ekspresiniais ir funkciniais).

Į SŽ nededami seniai iš vartosenos išjęę archaizmai, siauros tarmybės, nereikalingi naujadarai, neteiktini kalbai vertiniai, svetimybės, žargonizmai. Tačiau apskritai atrankos kriterijai nėra aiškūs: SŽ pateikiami ne visi sinonimai, fiksuojami DŽ, arba, atvirkščiai, yra įtraukta sinonimų, kurių nėra aiškinamajame žodyne.

Tarminiai žodžiai ŠŽ apibūdinami tik pažyma *tarm.*, t. y. tarmybė, nors kur kas informatyviau vartoti pažymas, nurodančias tarmybės rūšį, pvz.: *žem.* – žemaitybė, *ryt.* – rytietybė, *dzūk.* – dzūkybė. Šalia žodžių pažymos paprastai pateikiamos mažesniu šriftu.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi Antano Lyberio straipsniu (1975a/2009, 41–55), aptarkite sinonimų klasifikavimo ir sinonimų žodynų sudarymo problemas.
- **2 užduotis.** Išskirkite sinoniminės eilės dominantę. Nurodykite pasirinkimo motyvus. Kodėl netinka kiti?

Sinonimų eilė	Dominantė
<i>bedievis, netikintysis, ateistas, laisvamanis</i>	
<i>bėglys, bėgūnas, pabėgėlis, pasprukėlis, dezertyras, spruklys</i>	
<i>abejotojas, abejoklis, skeptikas, abejutas, dvejojotojas</i>	
<i>aviatorius, oreivis, lakūnas, aeronautas, pilotas</i>	
<i>dainingas, muzikalus, skambus, melodingas, giesmingas</i>	
<i>kalbatorius, kalbininkas, lingvistas, kalbotyrininkas</i>	
<i>užgrobėjas, okupantas, užgrobikas, užkariautojas, pavergėjas</i>	

- **3 užduotis.** Kurios sinonimų eilės *Sinonimų žodyne*, jūsų manymu, išskirtos netiksaliai, arba kurių neskirtumėte? Motyvuokite:

dalba – rita, svertas, pakilas, buomas

gaivalas – stichija

medžiaga – materialas

menininkas – dailininkas

mokytojas – dėstytojas, pedagogas

pagarba – respektas, godonė, pagodonė

tylūnas – tylenis, tykūnas

- **4 užduotis.** Išnagrinėkite sinonimų eilės *dingti* sinonimus (*prasmegti, išputėti, dingti, pradilti, gaišti, išgaruoti, kaip į vandenį įkristi, žūti, įlįsti, prašapti, prapulti, kiaurai žemę prasmegti, pragaišti, išnykti, pragursti, išgaišti*) pagal šiuos kriterijus:

- kurie sinonimai yra tarminiai;
- kurie sinonimai – perkeltinės reikšmės veiksmažodžiai;
- kurie sinonimai – stabilūs junginiai;
- prie kurių sinonimų reikia papildomos semantinės informacijos;
- kokių vartosenos pavyzdžių pateiktumėte.

- **5 užduotis.** Palyginkite du *Sinonimų žodyno* leidimus. Kokių sinonimų pridėta, kokių atsisakyta. Kaip manote, kodėl?

Sinonimų žodynai	Pridėti sinonimai	Atsisakyta sinonimų
SŽ 1961:		
SŽ 2002:		

- **6 užduotis.** Palyginkite Antano Lyberio tyrimus apie ėjimo, kalbėjimo ir valgy-mo veiksmazodžius (Lyberis 1974/2009, 98–103; Lyberis 1975b, 104–107, Lyberis 1978/2009, 108–110). Kokius diferencinius šių grupių sinonimų požymius Lyberis išskiria. Palyginkite šių grupių pateikimą *Sinonimų žodyne*.
- **7 užduotis.** Kokių sinonimų eilėse pateiktumėte žodžius, vartojamus perkeltine reikš-me. Savo pasirinkimą motyvuokite.

Dominantė	Perkeltine reikšme vartojamas žodis
	<i>iškloti</i> prk.
	<i>kruvinas</i> prk.
	<i>lįsti</i> prk.
	<i>primušti</i> prk.
	<i>slenkstis</i> prk.
	<i>šaudyti</i> prk.
	<i>švininis</i> prk.
	<i>vaisius</i> prk.

- **8 užduotis.** Kokių dominančių eilėse *Sinonimų žodyne* pateikti šie tarptautiniai žo-džiai? Ar sutiktumėte su tokiu pateikimu?

Dominantė	Tarptautinis žodis
	<i>absurdas</i>
	<i>aferistas</i>
	<i>eksperimentuoti</i>
	<i>ekspertas</i>
	<i>emocingas</i>
	<i>komplikuotas</i>
	<i>mikroskopinis</i>
	<i>pozicija</i>
	<i>realybė</i>

- **9 užduotis.** Prie kokių dominančių pateiktumėte šiuos frazeologinius junginius. Savo pasirinkimą motyvuokite.

Galimos dominantės: *apgavikas, apkalbėtojas, artojas, besotis, brautis, girtuoklis, gudruolis, įkyruolis, išnaudotojas, kvailys, meilužė, nelaimė, padėjėjas, pasišiaušėlis, pavainikis, vargšas, viliotojas.*

Dominantė	Frazeologinis junginys
	<i>akių dūmėjas</i>
	<i>amžina sloga</i>
	<i>asilo galva</i>
	<i>dešinioji ranka</i>
	<i>galvos sukėjas</i>
	<i>gyvas kraitis</i>
	<i>kelių skintis alkūnėmis</i>
	<i>kiauras maišas</i>
	<i>liežuvių nešiotojas</i>
	<i>likimo rykštė</i>
	<i>nakties gegutė</i>
	<i>plati gerklė</i>
	<i>senas vilkas</i>
	<i>vargo pelė</i>
	<i>varnų lizdas</i>
	<i>žemės knisėjas</i>
	<i>žmonių ėdikas</i>

- **10 užduotis.** Kokius sinonimų diferencinius požymius išskirtumėte:

laimė – palaima, loti – amčioti, prasigyventi – prakusti, pūti – trūnyti, rasti – susekti, rekti – cypiti, riba – ežia.

- **11 užduotis.** Kaip paaiškintumtėte dominantės ir sinonimo reikšmes:

Dominantės reikšmė	Sinonimo reikšmė
darbštus (.....)	veiklus (.....)
degtinė (.....)	kadaginė (.....)
dirbti (.....)	plušėti (.....)
draugas (.....)	sėbras (.....)
gulėti (.....)	kėpsoti (.....)
ieškoti (.....)	raustis (.....)
judinti (.....)	vizginti (.....)
juokas (.....)	žvengimas (.....)
sirgti (.....)	negaluoti (.....)
skaudėti (.....)	smilkčioti (.....)
surikti (.....)	sucypti (.....)
šoktelėti (.....)	šastelėti (.....)
šlapias (.....)	rasotas (.....)

- **12 užduotis.** Taisyklingai sudėkite pažymas ir sutartinius ženklus, prie sinonimų. Paaiškinkite jas:

knyg., menk., psn., pgrb., šnek., tarm., ^.

moteris (moteriškos lyties asmuo) – moteriškė, moteriška ... , motė ... , žmona ... , boba ... , dama ..., dailioji (gražioji, silpnoji) lytis ..., balta galva

- **13 užduotis.** Kokiomis pažymomis žymėtumėte šiuos žodžius: *sv.* – svetimybė, *šnek.* – šnekamosios kalbos žodis, *knyg.* – knyginis žodis, *vulg.* – vulgarizmas, *psn.* – pasenęs žodis, *trm.* – armybė.

Dominantė	Sino- nimas	Pažyma						
		sv.	šnek.	knyg.	vulg.	psn.	menk.	trm.
	<i>brodis</i>							
	<i>davatka</i>							
	<i>donžuanas</i>							
	<i>džiūtis</i>							
	<i>gurlus</i>							
	<i>įsiknisti</i>							
	<i>jankis</i>							
	<i>jovalynė</i>							
	<i>pašlemėkas</i>							
	<i>kuratorius</i>							
	<i>matrosas</i>							
	<i>mergjoda</i>							
	<i>nuskurti</i>							
	<i>paskutinioji</i>							
	<i>suskis</i>							
	<i>tartiufas</i>							
	<i>vaidila</i>							

- **14 užduotis.** Pasvarstykite, į kokias dominantes nukreipiami žodžiai. Pasitikrinkite *Sinonimų žodyne*:

dairus →

gija →

džiūgauti →

nuodugnus →

nuogąstauti →

nuograuža →

iš kojų virsti →

pagalius kaišioti į ratus →

pobaltis →

5.2.2. ANTONIMŲ ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: antonimų žodynas, antonimai, antonimija, antonimų pora, žodžio lizdas, dvinarė priešprieša, kontrastas, reikšmės priešybė, antoniminė reikšmė, sisteminiai (tikrieji) antonimai, kontekstiniai (situaciniai) antonimai, darybiniai antonimai, enantiosemija, konversyvai.

Literatūra: Ermanytė 1995, 9–31; Ermanytė 1997, 53–59; Ermanytė 2004, 96–102; Ermanytė 2008, 134–144; Jakaitienė 2005a, 210–220; Jakaitienė 2005c, 176–182; Murphy 2003, 169–215.

Klausimai

1. Kaip klasifikuojami antonimai?
2. Kas sudaro antonimų porą?
3. Kaip *Antonimų žodyne* pateikiami darybiniai sinonimai?
4. Kaip *Antonimų žodyne* nustatoma antonimų poros abėcėlinė vieta?
5. Kaip *Antonimų žodyne* nusakomos antonimų reikšmės?
6. Kokia semantinė informacija *Antonimų žodyne* pateikiama apie kontekstinius antonimus?
7. Ką vadiname antonimų kilmės frazeologizmais ir kaip jie pateikiami *Antonimų žodyne*?

Antonimų žodynuose pateikiamos poros ar grandinės žodžių, kurių reikšmės yra priešingos. Tokių žodynų makrostruktūrą paprastai sudaro dvi dalys: aiškinamoji ir indeksinė. Pirmoje surašytos antonimų poros ar grupės su reikšmių aiškinimais ir iliustraciniais pavyzdžiais, o indeksinėje duodamos visų antonimų rodyklės.

Antonimai traktuojami kaip ypatingos leksinės semantikos tipas, grindžiamas priešingų reikšmių žodžiais ir supriešintomis loginėmis sąvokomis. Taigi jų skyrimo pagrindu yra laikoma **reikšmės priešybė**²⁵, kurią gali lemti šaknis, formantas ar kontekstas. Kita reikšmės dalis kaip tik atskleidžia bendruosius žodžių požymius. Abu antonimų poros nariai turi būti vartojami su tos pačios leksinės reikšmės žodžiais. Žodis, vartojamas keliomis reikšmėmis, gali įeiti į kelias antonimines poras.

Tikrieji antonimai skiriami nuo konversyvų. **Konversyvai** rodo atvirkštinius antoniminės poros santykius, t. y. ta pati situacija vaizduojama įvairių jos dalyvių požiūriu kaip grįžtamoji, pvz., *duoti–imti*, *pirkti–parduoti* (Ermanytė 1995, 10).

Antonimų reikšmės priešybę gali lemti šaknis (*karštas–šaltas*) arba darybos formantai. Pagal tai jie skirstomi į šakninius ir darybinius. Kitą skirstymo

²⁵ Semantikoje skiriami antonimų priešybės santykiai: kontrariška priešybė (kai antonimai žymi kraštutines suderintos daugybės sąvokas), vektorinė priešybė ir kontradikcinė priešybė (Ermanytė 1995, 9–10).

pagrindą lemia vartoseną. Pagal tai, ar žodžiai antonimiški visada, ar tik tam tikrame kontekste, skiriami **sisteminiai** ir **kontekstiniai (situaciniai) antonimai**. Žodyno autorius turi nusistatyti medžiagos atrankos kriterijus: ar teikti tik sisteminis, ar ir kontekstinius antonimus. Iš tikrųjų kontekstinių antonimų įvairiuose tekstuose galima išskirti labai daug. Kita vertus, taip galima stebėti tam tikruose tekstuose susiformuojančius priešybės santykius, vienaip ar kitaip veikiančius visą kalbos sistemą (Jakaitienė 2005c, 176).

Apibrėžiant antonimų reikšmes nepakanka perkelti reikšmių aiškinimus iš aiškinamųjų žodynų: juose turi būti matomi ir bendrieji reikšmės komponentai, ir tie, kurie rodo antonimų priešybę.

Pirmasis mokyklinis lietuvių kalbos antonimų žodynas išleistas 1985 metais. Jo sudarytoja – Irena Ermanytė. Žodynas apima pagal abėcėlę sudėtų 920 antoniminių porų. Išsamus tos pačios autorės parengtas mokslinės paskirties žodynas išleistas 2003 metais (toliau – AŽ). Jį galima vertinti kaip aiškinamąjį atrankinį. Antonimai AŽ pateikiami lizdais, išdėstytais pagal vieno iš antonimų abėcėlę. Abėcėlinė vieta nustatoma pagal tą žodį, kurio reikšmė yra daugiau ar mažiau teigiama arba išryškėja veiksmo loginis nuoseklumas. Tais atvejais, kai teigiamos ypatybės arba loginio nuoseklumo neįmanoma rasti, pagal abėcėlę pateikiamas tas žodis, kurio pirmoji raidė arčiau abėcėlės pradžios (AŽ XIII). Vieno žodžio gali būti nuo keleto iki keliolikos lizdų (pvz., daiktavardis *kalnas* turi 13 lizdų, *džiaugsmas* – 11, veiksmažodis *pakilti* – 10) (Ermanytė 2008, 135). **Antoniminės poros** narių sinonimai surašomi šalia pagal abėcėlę, pvz.: *garsiai* ‘girdint stiprius garsus’ – *patyliūkais, patylomis, tyliai, tylomis* ‘girdint silpnus garsus ar nieko negirdint’. Žodyne parodoma antonimų vartoseną kalboje, kokia jų reikšmė ir kokias stilistines funkcijas jie atlieka sakinyje, t. y. rišliame kontekste, sudėtos visos kalbos dalys – ir savarankiškos, ir pagalbinės. Pasitaiko atvejų, kaip tas pats žodis vartojamas dviem skirtingomis reikšmėmis. Toks reiškinys vadinamas enantioseminija, pvz.: *daryti* ‘verti (duris), kad būtų atviros’ ir ‘verti (duris), kad būtų uždaros’ (plačiau žr. Ermanytė 1997, 53–59).

Sudarant AŽ medžiaga rinkta iš akademinio *Lietuvių kalbos žodyno* bei žodyno kartotekos, grožinės literatūros, spaudos, tautosakos, šnekamosios kalbos. Vis dėlto atrankos kriterijai nėra visiškai aiškūs: veikiausiai nesiremta tekstynais, neįtraukta pastarųjų dešimtmečių leksikos, yra nemažai retų tarmybių ar okazionalizmų. Trūksta ir sistemiškumo: vieni potenciniai dariniai įtraukiami, pvz., *ankstokas* – *vėlokas*, o lygiai tos pačios darybos žodžių porų *gerokas* – *blogokas*, *jaunokas* – *senokas* nėra. Diskutuotina ir, ar iš viso jie reikalingi, kai pateikiami tos pačios reikšmės pamatiniai žodžiai (Jakaitienė 2005c, 178–179).

Pasitaiko ir mikrostruktūros trūkumų. Ne visur pamatuotai parinkti antonimų poros nariai: antonimiškai sugretinami ne tai pačiai kalbos daliai priklausančios žodžiai, pvz., *apsirengęs – nuogalius*. Abejotina, ar galima antonimais laikyti žodžius, priklausančius ne tiems patiems semantiniams tipams, pvz., veiksmazodžius, kurių vienas reiškia aktyvų veiksmą, o kitas – savaiminį vyksmą ar net būseną, plg.: *gyventi – nusizudyti*. Kartais antraštiniam žodžiui parenkami atsitiktiniai poros nariai, pvz., *patenkintas – piktas*, nors dažnesni antonimai *nusivylęs, paniuręs*, prk. *surūgęs*. AŽ pateikta nemaža porų, kurios nėra sisteminiai antonimai ir tarp kurių kalbos sistemoje yra susiklostę ne antoniminiai, o hiponiminiai ir ekvoniminiai santykiai, pvz.: *daina – rauda, lapas – spyglys* (Jakaitienė 2005c, 179–180).

Antonimines reikšmes AŽ vengiama aiškinti sinonimais, nes pasitaiko, kad toks sinonimas dažnai yra tame lizde esančio antrojo antoniminės poros nario antonimas, kurio vieta turi būti pagal abėcėlę atitinkamoje vietoje (Ermanytė 2008, 137). Tačiau kaip antonimų porų reikšmės aiškinamos, ar aiškinimai sukurti, ar iš kur nors paimti, pratarmėje neatskleidžiama. Pavarčius AŽ matyti, kad vienos leksinės semantinės grupės žodžių reikšmėms stengiamasi duoti vienodo modelio aiškinimus, kurti savus (ypač perkeltinių ar simbolių reikšmių) apibrėžimus (Jakaitienė 2005c, 180).

Petito skaičiukais prieš antraštinį žodį AŽ kartais numeruojama ne tik ta pačia reikšme vartojamo žodžio, t. y. tos pačios leksemos, pora, bet ir kita reikšme vartojamas tas pats žodis (jau kita leksema), sudarantis antonimų porą su kitu žodžiu. Toks vienodas ne to paties tipo faktų pateikimas įneša nereikalingos painiavos. Kai kur porų numeravimas apskritai kelia klausimų dėl antonimų pateikimo sekos. Nėra aišku, kokiais sumetimais poros numeruojamos pradedant nuo perkeltinių reikšmių (Jakaitienė 2005c, 177).

AŽ pabaigoje yra antonimų lizdų rodyklė, kurioje žodžių antoniminės poros sudėtos pagal abėcėlę ir pagal pirmąjį, ir pagal antrąjį dėmenį. Atskirą žodyno dalį sudaro skyrius *Antonimų kilmės frazeologizmai*. Čia surašyti frazeologizmai, kurių atskiri dėmenys jau praradę antonimiškumą, t. y. formaliai į frazeologizmo sudėtį įeina antonimų pora, bet priešybė ji nerodo, nes paklūsta bendrai junginio reikšmei, pvz., *nei pakartas nei paleistas* (sakoma apie padėtį be išėities).

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Paanalizuokite, kaip *Antonimų žodyne* pateikiamos antoniminės poros:

.....
 1 **išduoti** *pateikti (dokumentą) –*

paiñti *įgyti atliekant piniginę operaciją*

Pinigus už turgų paėmė, o cedelės (raštelio) neišdavė *Grg.*

2 **išduoti** *išdalyti kitiems –*

sugrąžinti *atiduoti ką nors gautą ar paimtą*

Išduoti javai turi būti sugrąžinti iš pirmo pjūčio rš.

.....
pliėksti *smarkiai degti –*

rusėnti, rusėti *pamažu be liepsnos degti.*

.....
storūmas (2) *skersmens didumas –*

laibūmas (1), **plonūmas** (2) *skersmens mažumas.*

Ir storumėlis, ir laibumėlis nevienodas: nuo kelių centimetrų iki pusės metro rš.

.....
tankókas (1) *kuris gana tankus –*

retókas (1), **rėsvas** (4), **resvókas** (1) *kuris gana retas.*

.....
visad, visadà, visadòs, visuomèt visą laiką – **niėkad, niekadà, niekadòs, niekuomèt** *nė jokiu laiku.*

- **2 užduotis.** Paaiškinkite teiginį „Antonimai rodo antonimijos – kaip tam tikros leksinės semantinės kategorijos – sistemingumą“. Pateikite tos pačios šaknies žodžių antoniminių porų pavyzdžių. Pasitikrinkite, kokios poros pateikiamos *Antonimų žodyne*.

.....
kelti – kristi, kilti – kristi, kilimas – kritimas

.....
darbas – poilsis, ...

.....
baltas – juodas, ...

.....
kuklus – išdidus, ...

.....
rytas – vakaras, ...

- **3 užduotis.** Remdamiesi *Antonimų žodynu*, pateikite šakninių ir darybinių antonimų porų žodyno straipsnių pavyzdžių.
- **4 užduotis.** Remdamiesi *Antonimų žodynu*, pateikite įvairių kalbos dalių antonimiškumo pavyzdžių.

- **5 užduotis.** Pagal išskirtą vieno antonimo reikšmę, apibrėžkite kito antonimo reikšmę:

rinktis <i>telktis į vieną vietą</i>	skaidytis ...
sakytojas <i>kas sako ką nors</i>	klausytojas ...
spartėti <i>darytis sparčiam, spartesniam</i>	lėtėti ...
stiprėti <i>didėti jėgai</i>	silpnėti, silpti ...
stropus <i>kuris rūpestingai dirba</i>	tingus ...
tvinti <i>kilti, daugėti (vandeniui)</i>	slūgti ...

- **6 užduotis.** Sukurkite antonimų apibrėžtis:

Antonimų pora	
<i>dabartis</i>	<i>ateitis</i>
<i>importas</i>	<i>eksportas</i>
<i>išleistuvės</i>	<i>sutiktuovės</i>
<i>optimistas</i>	<i>pesimistas</i>
<i>pardavėjas</i>	<i>pirkėjas</i>
<i>platinti</i>	<i>siaurinti</i>
<i>viešas</i>	<i>privatus</i>
<i>visuma</i>	<i>dalis</i>

- **7 užduotis.** Pateikite kontekstinius antonimus ir jų reikšmes:

<i>okeanas</i> <i>didumo simbolis</i>	
<i>ugnis</i> <i>karščio simbolis</i>	
<i>vežimas</i> <i>didelio kiekio simbolis</i>	
<i>vynas</i> <i>vertingumo simbolis</i>	

- **8 užduotis.** Kuo skiriasi žodžio *spiginti* vartosena junginiuose *spigina saulė* ir *spigina šaltis*. Kaip šis reiškinys vadinamas.

5.2.3. FRAZEOLOGIZMŲ IR PALYGINIMŲ ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: frazeologizmų žodynas, stabilusis junginys, frazeologizmas, palyginimas, frazeologizmo leksinė sudėtis, frazeologizmo gramatinė sudėtis, samplaikinis frazeologizmas, reikšmės vientisumas, pagrindinis frazeologizmo dėmuo, motyvuota reikšmė, nemotyvuota reikšmė.

Literatūra: Drotvinas 1987b, 68–70; Drotvinas, Steiblienė 2012, 7–17; Jakaitienė 2005a, 240–249; Lapinskas 2008b, 175–182; Marcinkevičienė 2001, 81–98; Vosylytė 1983, 205–233; Vosylytė 2009.

Klausimai

1. Kaip suprantate frazeologizmams būdingą reikšmės vientisumą?
2. Kokios pagrindinės frazeologizmų išdėstymo žodyne problemos?
3. Kokių yra frazeologizmų lemos nustatymo problemų?
4. Koks žodis *Frazeologizmų žodyne* pasirenkamas lizdo pavadinimui?
5. Kuris frazeologizmo dėmuo *Frazeologizmų žodyne* laikomas pagrindiniu?
6. Kokia tvarka frazeologizmai pateikiami *Frazeologizmų žodyno* žodžio lizde?
7. Kaip *Frazeologizmų žodyne* pateikiamos frazeologizmų reikšmės?
8. Pagal kokius principus pateikiami palyginimai *Palyginimų žodyne*?

Daugumos leksikografų supratimu frazeologizmai yra semantiškai neskaidomi žodžių junginiai, turintys apibendrintą reikšmę, t. y. junginio reikšmė nėra jį sudarančių dėmenų reikšmių suma, nes visas junginys turi savitą reikšmę, kurią galima nusakyti vienu žodžiu. Tai vaizdingi ir emocingi apibrėžtos leksinės aplinkos žodžių junginiai, atkuriami iš atminties, apibūdinantys juos vartojančių žmonių požiūrį į aptariamą dalyką (Jakaitienė 2005a, 240–241). Taigi tradicinė frazeologizmų samprata siejama su raiškos, semantiniu, vartosenos ir stilistiniu aspektais. Lietuvių kalbotyroje pastaruoju metu išdėstomas kiek platesnis požiūris į frazeologinius junginius. Siūloma praplėsti frazeologijos sąvoką nuo kolokacijų iki etiketo frazių (Marcinkevičienė 1995, 2001). Kadangi ne visada lengva nustatyti ribą tarp tradicinių frazeologizmų ir stabilijų žodžių junginių, vieni iš pagrindinių kriterijų turėtų būti pastovumas, sustabarėjimas, dažnas ėjimas drauge, o ne ekspresyvumas (Marcinkevičienė 2001, 83).

Sudarydami frazeologijos žodynus leksikografai susiduria su įvairiomis teorinėmis ir praktinėmis problemomis. Pagrindinės iš jų, susijusios su žodyno makro- ir mikrostruktūra, yra šios:

- frazeologizmų pateikimas, t. y. kokia tvarka juos sudėti;
- frazeologizmų atrankos kriterijai, t. y. kaip atskirti frazeologizmą nuo kitų stabilijų junginių
- frazeologizmų semantikos atspindėjimas, t. y. kaip tiksliai nusakyti jų reikšmes.

Frazeologiniai junginiai turi nemažai variantų, jie pasižymi ir raiškos įvairove, todėl žodynų autoriai turi nusistatyti, kur yra frazeologijos centras, o kur periferija, kiek raiškos variantų ar leksinių sinonimų pateikti. Taip pat svarstyti, kaip pateikti polisemiškus ir homoniminius frazeologizmus. Žodyne sunku fiksuoti ir frazeologizmų funkcionavimo kontekste atvejus.

Palyginimai vartojami vienam daiktui ar reiškiniui sugretinti su kitu, norint pabrėžti, išskirti ar patikslinti kurį nors to daikto ar reiškinio požymį. Jie turi savitą struktūrą, kuri susideda iš trijų elementų: kas lyginama, su kuo lyginama, bendro lyginamų daiktų ar reiškinių veiksmo ar požymio (Vosyltė 1983, 206). Ne visi pastovūs palyginimai laikytini frazeologizmais, nes kai kurie iš jų nėra visiškai sustabarėję. Taigi palyginimas yra platesnės reikšmės nei lyginamasis frazeologizmas.

Žodis, kuris sudaro palyginimo branduolį ir kurį su priklausomais žodžiais sieja sintaksiniai valdymo ar derinimo ryšiai, palyginimų žodynuose vadinamas jo pagrindiniu žodžiu – gramatine dominante.

Minėtini lietuvių kalbos frazeologizmų ir palyginimų žodynai yra šie: Jono Paulausko žodynai – *Lietuvių kalbos frazeologijos žodynas* (1977) ir *Sisteminiis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas* (1995), Joninos Lipskienės žodynai – *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai: su galvos dalių pavadinimais* (1979) ir *Lietuvių kalbos somatiniai posakiai* (2008), Klementinos Vosyltės sudaryti *Lietuvių kalbos palyginimų žodynas* (1985) ir *Palyginimų žodynas* (2014).

Jono Paulausko *Sisteminiame lietuvių kalbos frazeologijos žodyne* (toliau – SLKFŽ) žodžiai grupuojami semantiniu principu. SLKFŽ sudaro 10 skyrių, kiekvieną skyrių – 50 poskyrių, o poskyrius – 346 grupės. Grupės suskirstytos į daugiau nei 3200 reikšmių, pvz.: *erdvė, pasaulis, simboliškumas, darbas* ir pan.

2001 metais parengtas 2-asis *Frazeologijos žodyno* leidimas²⁶ (toliau – FŽ). Jame pateikta daugiau nei 24 000 frazeologizmų su paaiškinimais ir vartojimo pavyzdžiais. FŽ frazeologizmai pateikiami lizdais. Lizdo pavadinimas sutampa su frazeologizmo pagrindiniu dėmeniu. Dažniausiai pagrindiniu dėmeniu laikomi daiktavardžiai, jei jų nėra – būdvardžiai, subūdvardėję dalyviai ar kiti vardažodžiai. Jei vardažodžių nėra – tada veiksmožodžiai. Frazeologizmai, turintys du daiktavardžius, dedami dviejose vietose: pirmojo daiktavardžio lizde aiškinami ir iliustruojami, o antrojo – tik su nuoroda į pirmojo daiktavardžio lizdą FŽ X. Visi frazeologizmai FŽ yra pateikiami kaip atskiri vienetai, t. y. savarankiškais frazeologiniais junginiais laikomos įvairios to paties frazeologizmo atmainos. Kiekvienas jų iškeltas kaip antraštinis. Frazeologizmų reikšmės aiškinamos žodžiais, turinčiais tą pačią reikšmę kaip ir tie frazeologizmai. Kai tokio

²⁶ Rengė Irena Ermanytė, Ona Kažukauskaitė, Gertrūda Naktinienė, Jonas Paulauskas, Zita Šimėnaitė, Angelė Vilutytė.

žodžio nėra, reikšmė aiškinama aprašomai. Kartais aiškinime nurodoma tik situacija, kuriose frazeologizmas vartojamas (FŽ XI). Frazeologizmų kilmė nenurodama. Kartais pažymima vartojimo sritis, pvz.: *džiunglių įstatymas; karo kiroj užkasti rš.*

Pirmasis palyginimų žodynas išėjo beveik prieš trisdešimt metų. Klementinos Vosylytės sudarytame *Lietuvių kalbos palyginimų žodyne* palyginimai pateikiami abėcėliškai, vieną kartą, prie pagrindinio palyginimo žodžio. Naujame 2014 metų *Palyginimų žodyne* (toliau – PŽ) taip pat laikomasi abėcėlinio principo. Jei palyginimo pagrindinis žodis, kuris iškeliamas prieš palyginimą ar grupę palyginimų, yra bendrinėje kalboje nevertotinas skolinys ar hibridas, prieš jį dedamas kryželio ženklas. Lenktiniuose skliaustuose pateikiami palyginimų pagrindinių dėmenų struktūriniai ir kirčiavimo variantai, o priklausomųjų dėmenų – įvairuojantys leksiniai komponentai, struktūriniai ir kirčiavimo variantai (PŽ IX). Palyginimo reikšmė paprastai neaiškinama, nes ji suprantama iš konteksto ar palyginimų aplinkos.

2008 metais pasirodė Joninos Lipskienės *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai* (toliau – VLKP). VLKP pateikti ne tik lietuvių kalbos somatiniai frazeologizmai, bet ir artimi frazeologizmams laisvesni žodžių junginiai su kūno dalių pavadinimais. Junginiai pateikiami ne pagal gramatinę dominantę, o abėcėlės tvarka kūno dalių pavadinimų lizdais. Antraštėje pirmiausia pateikiamas bendrinės kalbos žodis, lenktiniuose skliaustuose visi sinoniminius ryšius turintys rečiau vartojami sinonimai. Frazeologizmų bei posakių antraštėse duodama žodžių kilminė charakteristika: prieš skolinį bei svetimybę rašomas * ženklelis ir nurodoma, iš kurios kalbos jis yra patekęs į lietuvių kalbą, daugeliu atveju nurodomi sintaksiniai ryšiai, pvz., *bambą diegia* kam. Posakio priklausymą tam tikram stilistiniam kalbos sluoksniui, jo emocinį bei ekspresinį atspalvį, sritį, rodo stilistinės pažymos. Jos pateikiamos prieš reikšmės aiškinimą, pvz.: *gerklę išdergti* šnek. VLKP ne visada nuosekliai ir tiksliai nustatomos pagrindinės (antraštinės) frazeologizmų ir posakių formos, tikslintinos kai kurios reikšmės. Nedidelė dalis posakių į rinkinį neturėjo būti įtraukta, nes jie arba nėra somatiniai, arba nėra desemantizuoti, pvz., *kaip čigonui lašiniai* (Vosylytė 2009).

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Naudodamiesi *Frazeologizmų žodynu* pateikite pagrindinius frazeologizmų grupavimo ir aiškinimo principus.
- **2 užduotis.** Pasvarstykite, prie kokių žodžių pateiktumėte šiuos frazeologizmus:

<i>aguonos grūdo burnoj neturėti</i>	
<i>kad tave kur</i>	
<i>nešti kudašių</i>	
<i>nors prie žaizdos dėk</i>	
<i>nuo seno</i>	
<i>piktas liežuvis</i>	
<i>plyšk trūk</i>	
<i>sėdėti kaip ant adatų</i>	
<i>velnio namai</i>	

- **3 užduotis.** Pasirinkite lizdo žodį ir sudėkite frazeologizmus į lizdą tinkama tvarka. Pasitikrinkite, kaip šis lizdas atrodo *Frazeologizmų žodyne*:

kaip kaulą prarijęs, iki kaulo, kaulus išnešti, iki kaulų smegenų, vieni kaulai, iki gyvo kaulo, kaulai ir oda

- **4 užduotis.** Remdamiesi Joninos Lipskienės vaizdingų posakių žodynu, pateikite frazeologizmų su žodžiais *galva, pirštas, velnias* žodyno straipsnius. Aptarkite jų struktūrą.
- **5 užduotis.** Apibrėžkite frazeologizmų reikšmes:

Frazeologizmas	Frazeologizmo reikšmė
<i>į akį kristi</i>	
<i>iš antrų lūpų</i>	
<i>atpirkimo ožys</i>	
<i>galvą pamesti</i>	
<i>kaip iš medžio iškritęs</i>	
<i>kietas riešutas</i>	
<i>laimės kūdikis</i>	
<i>plakti liežuviu</i>	
<i>pro ausis praleisti</i>	
<i>sėdėti kaip ant adatų</i>	

- **6 užduotis.** Kokius frazeologizmus vadiname samplaikiniais, pateikite jų reikšmes ir vartosenos pavyzdžių:

Samplaikinis frazeologizmas	Reikšmė	Vartosenos pavyzdys
<i>nuo Adomo ir Ievos</i>		
<i>būti ar nebūti</i>		
<i>be galo be krašto</i>		
<i>dieną naktį</i>		
<i>nei gyvas nei miręs</i>		
<i>vargais negalais</i>		

- **7 užduotis.** Parinkite skirtingo tipo frazeologizmų apibrėžčių, pvz., *kaip epušės lapas* – labai (bijo), *raganų kermošius* – sakoma apie prastą orą, pūgą ir pan.
- **8 užduotis.** Kokius frazeologizmus vadiname daugiareikšmiais? Kaip pateikiamos jų reikšmės? Pabandykite išskirti bent po porą reikšmių:

Frazeologizmas	Reikšmės
<i>iki ausų</i>	1. 2.
<i>kaip stovi</i>	1. 2.
<i>galvą susukti</i>	1. 2.
<i>nosį užriesti</i>	1. 2.
<i>per akis</i>	1. 2.
<i>širdis alpsta</i>	1. 2.

- **9 užduotis.** Išskirkite sinoniminių ir antoniminių frazeologizmų pavyzdžių. Kokiomis sinoniminėmis ar antoniminėmis reikšmėmis jie vartojami:

akis išpūsti –

burną praverti –

galą gauti –

į protą ateiti –

kailį iškaršti –

liežuviu malti –

po nosim –

- **10 užduotis.** Kokiomis reikšmėmis vartotumėte toliau pateiktus palyginimus? Kodėl? Kaip jie pateikiami *Palyginimų žodyne*, su kokiais žodžiais vartojami?

Kaip ant ledo, kaip gandras, kaip kandis, kaip pienas, kaip strėlė, kaip šakaliai, kaip šuo, kaip šešėlis, kaip tiltas, kaip tvarte, kaip varnalizdis, kaip varpelis.

5.2.4. JUNGLUMO IR KOLOKACIJŲ ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: junglumas, valentingumas, sintaksinis valentingumas, semantinis valentingumas, leksinis valentingumas, sintaksinio valentingumo struktūra, semantinio valentingumo struktūra, aktantas, valentinis palydovas, kolokacija, pagrindinis žodis, kolokatas, laisvasis junginys, apylaisvis junginys, stabilusis junginys, daiktavardinė frazė.

Literatūra: Herbst, Klotz 2003, 215–219; Jakaitienė 2005a, 275–280; Labutis 1995, 106–109; Marcinkevičienė 1995, 40–54; Marcinkevičienė 2010, 137–197; Rimkutė 2006, 249–258; Sližienė 1989; 414–240; Sližienė 1995, 54–73; Sližienė 1999, 98–106.

Klausimai

1. Koks junglumo žodynų tikslas?
2. Kaip *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* aprašomas daugiareikšmis veiksmažodis?
3. Kaip *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* žymimas valentingumas ir kaip pateikiama sintaksinio valentingumo struktūra?
4. Kaip *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* atskiriami fakultatyvieji ir būtinieji valentiniai palydovai?
5. Kokie veiksmažodžiai pateikiami *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne*? Kokia jų atranka?
6. Kaip *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* indeksuojamas sintaksinis, semantinis ir leksinis valentingumas?
7. Kaip *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* pateikiami priešdėliniai ir sangražiniai veiksmažodžiai?
8. Kokie pagrindiniai kolokacijų bruožai?
9. Kokia *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyno* sandara ir paskirtis?

Lingvistikoje svarbią vietą užima mikrosintaksė – žodžių sintaksinės potencijos (junglumo, valentingumo) nustatymas, žodžių formų parinkimas junginyje ir sakinyje. Reikšmė lemia žodžio sintaksinį junglumą, o nuo sintaksinio junglumo priklauso žodžio sintaksiniai ryšiai (Holvoet et al. 2005, 16). Taigi junglumo žodynuose siekiama parodyti, su kokiais žodžiais ar formomis žodžiai gali sudaryti prasmingus junginius. Veiksmažodžių junglumą lietuvių kalbotyroje daugiausiai tyrė Nijolė Sližienė, būdvardžių – Loreta Vaičiulytė-Semėnienė.

Lietuvoje išleistas Nijolės Sližienės *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas* (I: 1994, II(1): 1998, II(2): 2004, toliau – VJŽ). Iš pradžių buvo numatyta parengti dviejų tomų žodyną, tačiau išėjus pirmajam tomui pasigirdo priekaištų, kad į jį nepateko daugelis plačiai vartojamų ir visuomenei reikalingų veiksmažodžių. Todėl nuo antrojo tomo pateikiamas jau didesnis veiksmažodžių skaičius,

o kadangi pirmame tome buvo pažymėta, kad žodynas bus dviejų tomų, antrąjį tomą teko leisti dviem dalimis. Taigi dviejų tomų VJŽ sudaro trys knygos.

VJŽ veiksmažodžių junglumas aprašomas remiantis veiksmažodžių valentinėmis savybėmis. Analizuojami tie veiksmažodžiai, kurių „vartoseną įvairesnę ir sudėtingesnę“ (VJŽ 7), taip pat atsižvelgiama į vartosenos svyravimus, daromas klaidas ir pan. Žodyne pateikiama apie 1800 įvairesnės vartosenos daugiareikšmių veiksmažodžių. Atrenkant žodžius remtasi DŽ ir dažniniais žodynais.

VJŽ pagrindiniai tikslai yra šie:

- atskleisti, kaip veiksmažodžiai vartojami kalboje: su kokiais žodžiais, kokiomis jų formomis bei konstrukcijomis eina;
- kokia tų žodžių reikšmė ir kokias semantines funkcijas atlieka sakinyje.

Toliau reikėtų detalizuoti VJŽ sandarą. Ji išsamiai nurodoma VJŽ pirmo tomo įvade:

1. Veiksmažodžiai pateikiami pagal abėcėlę nurodant tris pagrindines formas: bendratį, esamąjį ir būtajį kartinį laiką.
2. Jei veiksmažodis daugiareikšmis, jo pagrindinės formos rašomos pusjuodžiu šriftu, o po jų pateikiamos atskiros veiksmažodžių reikšmės. Reikšmės numeruojamos skaitmenimis. Veiksmažodis rašomas bendraties forma, po jos nurodomas valentingumo indeksas ir kursyvu pateikiamas reikšmės apibūdinimas.
3. Jeigu veiksmažodis turi tik vieną reikšmę arba pateikiamas tik viena labiausiai įprasta reikšme, ji dažniausiai neapibūdinama, o valentingumo indeksas rašomas po paskutinės iš pagrindinių formų. Kitoje eilutėje pusjuodžiu šriftu pateikiama sintaksinio valentingumo struktūra, greta jos laužtiniuose skliaustuose – semantinio valentingumo struktūra, po jų – palydovų leksinė raiška ir iliustraciniai pavyzdžiai.
4. Sintaksinio valentingumo struktūra (SinVS) rodo, kiek veiksmažodis turi valentinių palydovų ir kokia jų forma, taip pat kurie palydovai yra būtini, o kurie – fakultatyvūs. Fakultatyvieji palydovai pateikiami lenktiniuose skliaustuose.
5. Semantinio valentingumo struktūra (SemVS) rodo, kokios veiksmažodžio palydovų semantinės funkcijos. Pagal valentingumą klasifikuojamos veiksmažodžių sememos, todėl veiksmažodis, pavartotas viena reikšme gali būti vienvalentis, o pavartotas kita reikšme – dvalentis ar trivalentis.
6. Kai palydovo leksinė raiška labai ribota, leksinio valentingumo duomenys pateikiami ne nurodant palydovo priklausymą tam tikrai semantinei klasei, o įvardijant konkrečius žodžius.
7. Pagal abėcėlę pateikiami nepriešdėliniai ir tie priešdėliniai veiksmažodžiai, kurie nuo atitinkamų nepriešdėlinių skiriasi ne tik veikslu, bet ir

leksine reikšme. Tie priešdėliniai veiksmažodžiai, kurie nuo nepriešdėlinių skiriasi tik veikslu, pateikiami kartu su jais.

8. Sangražiniai veiksmažodžiai pateikiami kartu su atitinkamais nesangražiniais, jeigu jie vartojami lygiagrečiai, be reikšmės skirtumo.
9. Romėnų skaitmenimis numeruojami homoniminiai veiksmažodžių variantai.
10. Iliustraciniai pavyzdžiai paimti daugiausiai iš DŽ ir akademinio *Lietuvių kalbos žodyno*, taip pat iš įvairių autorių raštų, periodinės spaudos ir šnekamosios kalbos (VJŽ 15–27).

Kolokacijų žodynas labai gerai atskleidžia dažniausius tam tikro žodžio ar junginio vartosenos atvejus. Jais galima naudotis sudarant bendrinės kalbos žodynus, kuriant mašininio vertimo sistemas, besimokant lietuvių kalbos (Marcinkevičienė 2010, 197). Kolokacijų žodynų pagrindą dažniausiai sudaro dvižodžiai ir trižodžiai žodžių junginiai, iš kurių vienas laikomas pagrindiniu žodžiu, o kiti – nuo pagrindinio žodžio priklausomais žodžiais, kitaip kolokatais.

Lietuvoje kol kas parengtas vienintelis kolokacijų žodynas *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodynas* (2012: VDU; toliau – LKDFŽ)²⁷. Tai elektroninis žodynas, sudarytas iš visų frazių sąrašo, abėcėliškai išrūšiuoto pagal pirmąją frazės žodį, ir duomenų bazės, kurioje galima ieškoti frazės pagal tam tikrus žodžius ar gramatines kategorijas (LKDFŽ 14). Daiktavardine fraze laikomas dažnai kartu vartojamų žodžių junginys, kuriame būtinai yra vienas ar daugiau daiktavardžių. Ją gali sudaryti tikriniai ir bendriniai daiktavardžiai, vienaarūšės sakinio dalys ar net ilgesnio teksto atkarpa. Daugiausia yra dvižodžių frazių (46,4 proc.), mažiau trižodžių (28,7 proc.), keturžodžių (10,1 proc.) ir kitokių keliažodžių frazių (Rimkutė 2006, 249–251).

LKDFŽ sudaro beveik 69 tūkst. daiktavardinių frazių. Daiktavardinėmis frazėmis laikomi dažnai kartu vartojamų žodžių junginiai, kuriuose yra vienas ar daugiau daiktavardžių. LKDFŽ sudarytas iš Vytauto Didžiojo universitete kuriamo ir tvarkomo *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (<http://donelaitis.vdu.lt/tekstynas>). Pagrindiniais kolokacijų požymiais laikomi šie: kolokacijose atsispindi įprastinis kai kurių leksemų vartojimas drauge; jomis laikomi prasmingi ir gramatiški žodžių junginiai; kolokaciją sudaro bent du nominatyviniai ir neribotas skaičius nenominatyvinių žodžių, kolokacijoms būdingas arbitralumas (LKDFŽ, 7).

Kolokacijos žodynui buvo rinktos statistiniu būdu paskaičiuotus žodžių traucos tekste įvertę. Tai reiškia, kad „įvertinant dviejų žodžių tekste kombinacijas atsižvelgiama į kelis požymius: 1) kiekvieno žodžio dažnumą, 2) žodžių poros

²⁷ http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/daikt_fr.pdf [žiūrėta 2013-12-10].

dažnumą ir 3) skirtingų žodžių skaičių pasirinktoje teksto atkarpoje“ (Rimkutė 2006, 249).

Išrenkant kolokacijas su daiktavardžiais panaudota programa *Lemuoklis*, automatiškai nustatanti antraštinę žodžio formą (lemą) ir pateikianti gramatines pažymas.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynu* raskite pavyzdžių, kai veiksmažodžių valentiniai palydovai yra:
 - a) linksniai:
 - b) prielinksninės konstrukcijos:
 - c) šalutiniai sakiniai:
 - d) bendratis:
- **2 užduotis.** Remdamiesi tekstynais nustatykite veiksmažodžių *atrasti, vesti, rašyti, žvelgti, pirkti* valentingumą. Patikrinkite, ar tokie junglumo modeliai išskirti *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne*.
- **3 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynu* paanalizuokite, kaip pateikiami bevalenčiai, vienvalenčiai, dvalenčiai ir trivalenčiai veiksmažodžiai.
- **4 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynu*, pagrįskite teiginį: žodis, vartojamas skirtingomis reikšmėmis, gali turėti nevienodą valentingumą. Pateikite pavyzdžių.
- **5 užduotis.** Paanalizuokite, kuo skiriasi daugiareikšmių veiksmažodžių valentingumas. Sudarykite jų sintaksines schemas. Pasitikrinkite, ar schemas sutapo su pateikiamomis *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne*:

Pavyzdys	Sintaksinio valentingumo schema
1. <i>Riešutus skirk į dvi dalis lygiai vienam ir kitam.</i> 2. <i>Šalutinį sakinį nuo pagrindinio skiriame kableliu.</i> 3. <i>Reikia ieškoti ne kas jungia, o kas mus skiria.</i>	
1. <i>Mokiniai sprendžia uždavinius.</i> 2. <i>Nespręsk apie knygą vien iš viršelio.</i>	
1. <i>Užkaitęs sušildyk vandenį ant ugniakuro.</i> 2. <i>Mėnuo šviečia, bet nešildo.</i>	
1. <i>Jis turi suvedžioti vaikus prie stalo.</i> 2. <i>Be reikalo tik žmogų suvedžiojai.</i>	

- **6 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynu* bei valentin-gumo žymėjimo simbolių lentele, pateikite veiksmažodžių semantinį, sintaksinį ir leksinį junglumą (aktantų semantinės funkcijos nurodytos *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyno* 1 tome, p. 19–25):

	Sintaksinis junglumas	Semantinis junglumas	Leksinis junglumas
<i>samprotauti</i>			
<i>skaudėti</i>			
<i>stengtis</i>			
<i>sužinoti</i>			
<i>šykštėti</i>			
<i>užsakyti</i>			

- **7 užduotis.** Raskite *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodyne* pateikiamų retų junglumo modelių.
- **8 užduotis.** Kokius žodžių kolokatus išskirtumėte? Pasitikrinkite, ar jūsų daiktavardinės frazės sutampa su pateikiamomis *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyne*:

.....

buto....., *cheminė*, *dailės*,

dainų....., *keleivinį*, *kelių*,

kenksmingomis....., *klubo*, *knygų*.....,

odos....., *sezono*....., *skyriaus*.....,

skubos....., *spaudos*....., *visuotinės*.....

.....

- **9 užduotis.** Remdamiesi tekstynais, pridėkite bent kelis dažniausius kolokatus:

.....

kilo

skelbia

skiria

sudaryti

trūksta

.....

- **10 užduotis.** Sudarykite keliažodes kolokacijas Pasitikrinkite, kokios kolokacijos pateikiamos *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodyne*:

.....

Finansinės veiklos; *įgimtą širdies*

įstatymų nustatyta; *istorinėse baltų*.....;

iš biudžeto.....; *iš mokesčių mokėtojų*.....;

laisvės atėmimo; *naujiems mokslo*

nė gyvos; *nedidele balsų*

stoti prieš; *šuočiai į*

tokio lygio; *transporto priemonės*

už valdiškus; *žvilgsnis į*

.....

5.2.5. TARPTAUTINIŲ ŽODŽIŲ ŽODYNAI

Pagrindinė sąvoka: tarptautinių žodžių žodynas, mokyklinis tarptautinių žodžių žodynas, enciklopedija, tarptautinis žodis, adaptuotas žodis, keliažodės straipsnių antraštės, etimonas, kvalifikatorius.

Literatūra: Jakaitienė 2005a, 225–230; Gaivenis 1987, 66–70; Lanza 2009, 40–50; Palionis 1987, 67–69.

Klausimai

1. Kokia tarptautinių žodžių žodyno paskirtis?
2. Kaip tarptautinių žodžių žodyne aiškinama žodžių kilmė? Kas vadinama etimonu?
3. Kada tarptautinių žodžių žodyne pateikiama informacijos apie žodžių ar frazių tarimą, kokiais būdais?
4. Kokie tikriniai žodžiai įtraukiami į tarptautinių žodžių žodynus? Kokia informacija apie juos pateikiama?
5. Kas tarptautinių žodžių žodynuose sudaro keliažodes straipsnių antraštes?
6. Kokiais atvejais tarptautinių žodžių žodynuose pateikiamos ne leksemos, o žodžių dalys?
7. Kas tarptautinių žodžių žodyne vadinama kvalifikatoriumi?
8. Kada į tarptautinių žodžių žodyną dedami vediniai?
9. Kokiais atvejais tarptautinių žodžių žodyne duodamos nuorodos?
10. Kokia informacija tarptautinių žodžių žodyne pateikiama prie neadaptuotų kitakalbių antraštinių žodžių?
11. Kokie sutartiniai ženklai vartojami tarptautinių žodžių žodyne ir kokios jų reikšmės?
12. Ar į tarptautinių žodžių žodyną įtraukiama neteiktinų žodžių ar reikšmių? Jei taip, kaip tai pažymima?
13. Ar tarptautinių žodžių žodyne pateikiama vartosenos pavyzdžių?

Pagrindinis tarptautinių žodžių žodyno tikslas – paaiškinti svetimos kilmės žodžius. Tai skoliniai, patekę į lietuvių kalbą ir prisitaikę prie fonetinės ir gramatinės sistemos įvairiais istoriniais tarpsniais. Tarptautinių žodynų prototipu galima laikyti prieš šimtmečius sudarinėtus nesuprantamų, sunkių ar nežinomų žodžių sąrašus su tam tikrais enciklopedinio aprašo fragmentais (Jakaitienė 2005a, 225). Pagal sandarą ir paskirtį tarptautinių žodžių žodynai yra aiškinamieji abėcėliniai su būtinomis etimologinėmis nuorodomis. Juose būdinga teikti daugiau enciklopedinių duomenų apie pavadinamą dalyką nei lingvistiniuose žodynuose. Aiškinant žodžių kilmę tarptautinių žodžių žodynuose nurodomas ne artimiausias šaltinis (kaip tai daroma etimologiniuose žodynuose), o pradinis (Jakaitienė 2005a, 226).

Sudarant tarptautinių žodžių žodynus ne visada sutariama dėl kilmės aiškinimo, kartais pasitenkinama vien išoriniu formos panašumu, todėl informacija apie žodžių kilmę nėra visada patikima ir teisinga.

Pirmasis tarptautinių žodžių žodynas, skirtas lietuviams, pasirodė 1936 metais (redaktorius Juozas Žiugžda), o antrasis – 1969 metais (redaktorius Chackelis Lemchenas). Pastarasis sudarytas pagal atitinkamą rusišką 1964 metų žodyną. 1985 metais tarptautinių žodžių žodyną parengė Vyriausioji enciklopedijų redakcija²⁸. Žodyne atskirais straipsniais paaiškinti 21 159 žodžiai ir 275 nelietuviški posakiai (sentencijos, citatos). Pratarinėje aptariamai verstinio 1969 metų TŽŽ trūkumai:

- tiek pats tarptautinių žodžių fondas, tiek daugelio žodžių reikšmės, jų vartoseną rusų ir lietuvių kalbose gerokai skiriasi;
- aiškinamos ne tik žodžių reikšmės, bet ir sąvokos, aprašinėjami taip žodžiais vadinami objektai; dėl to kai kurie žodyno straipsniai yra ilgoki, panašūs į enciklopedijos straipsnius.

Taip pat 1985 metų leidimo pratarinėje užsimenama, kad truputį anksčiau baigta leisti *Lietuviškoji tarybinė enciklopedija*, paskatinusi imtis naujo veikalo. Todėl žodžių apibrėžimai, nors ir neimti iš verstinių žodynų, 1985 metų žodyno leidime daug kur neoriginalūs, o tiesiog perdaryti (kartais net ištiesai perrašyti) iš anksčiau minėtos enciklopedijos.

Šio tarptautinių žodžių žodyno straipsnį sudaro:

- antraštinis žodis (sukirčiuotas);
- kilmės aiškinimas (po antraštinio žodžio, tarp laužtinių skliaustų);
- reikšmės (-ių) aiškinimas;
- (kartais) sinonimai;
- šalia augalų ir gyvūnų pavadinimų – lotyniški atitikmenys.

Apie semantinės informacijos pateikimo principus, rašoma taip:

- jei apibrėžiamas materialius dalykas – pateikiama informacija apie tai, *kaip jis atrodo ir kur jo yra*;
- jei praeities objektas – *kada egzistavo*;
- jei technikos gaminys – *kam naudojamas*.

1985 metų tarptautinių žodžių žodynas taip pat sulaukė iš recenzentų priekaištų (Gaivenis 1987, 66–70; Palionis 1987, 67–69), o iš Lietuvių kalbos komisijos net atskiro nutarimo. Tačiau būtent šis žodynas buvo vėlesnių leidyklos „Alma littera“ išleistų *Tarptautinių žodžių žodyno* leidimų (2001, 2003, 2004,

²⁸ Žodyno elektroninė versija prieinama internetu <http://www.zodziai.lt/raide?letter=a> [žiūrėta 2013-12-20].

2008) ir iš dalies Valerijos Vaitkevičiūtės parengto *Tarptautinio žodžių žodyno* (toliau – VTŽŽ) leidimų (1999–2000, 2002, 2007) pagrindu. VTŽŽ originalusis veikalas, paremtas platesniais šaltiniais ir dažnai pateikiantis enciklopedinės informacijos apie tarptautinius žodžius. VTŽŽ antrojo leidimo pratarinėje autorė teigia, kad jis „kur kas tikslesnis, išsamesnis ir tobulesnis už pirmąjį“ „įtraukta nemažai naujų žodžių, išsamiau paaiškintos jų reikšmės, patikslinta ir papildyta žodžių etimologija. Taip pat patikslinti matematikos, fizikos, informatikos, indų religijų, mitų, filosofijos ir kt. terminai. Žodyno straipsnių sudaro tokios dalys: antraštinis žodis, kirčiuotė, skliaustuose – žodžių kilmė, viena ar kelios reikšmės, tarimas, pvz., *evakuavimas* (sk. *evaku/āvimas*). Išvestiniai žodžiai susiejami su pamatiniu žodžius, pvz., *advokatauti* (plg. *advokatas*). Taigi galima sakyti, kad VTŽŽ daugiau dėmesio skiriama žodžio kirčiavimui ir tarimui, atsižvelgiama į žodžių sisteminius santykius.

2013 metais leidykla „Alma littera“ išleido didžiausią *Tarptautinių žodžių žodyną*, į kurį sudėta 28 000 žodžių ir daugiau nei 63 000 jų reikšmių. Naujasis žodynas papildytas beveik 5000 žodžių. Dalis žodyno straipsnių buvo perredaguoti, patikslinti ar papildyti, dalies nebeaktualių ar labai siaurose srityse vartojamų žodžių, atskirų reikšmių atsisakyta.

Mokykliniame tarptautinių žodžių žodyne (1995, 2000, 2010) tarptautinių žodžių reikšmės aiškinamos glausčiau ir suprantamiau. Į 2010 metų leidimą sudėta apie 8 500 žodžių ir apie 400 kitų kalbų posakių. Žodyną sudaro tarptautiniai žodžiai, surinkti iš visų pastaraisiais metais išleistų mokyklinių vadovėlių ir papildomų mokomųjų šaltinių (įvairių dalykų žinynų).

Aprašant tarptautinių žodžių žodyno makrostruktūrą toliau remiamasi 2008 metų leidimu (ats. red. Algimantas Kinderys, toliau – TŽŽ).

TŽŽ į antraštes iškeliami ne tik žodžiai, bet ir žodžių junginiai ar žodžių dalys. Čia turima galvoje tarptautinės žodžių dalys t. y. pradiniai tarptautinių žodžių ir hibridų dėmenys bei priešdėliai (pvz.: *avia-*, *bio-*, *pseudo-*, *anti-* ir kt.).

Vardažodžių TŽŽ pateikiama nedaug. Tai simbolinės reikšmės literatūrinių personažų, bibliinių, mitologinių būtybių vardai, kai kurie vietovardžiai, įvairių religijų šventųjų, šventraščių, švenčių pavadinimai. Žodyne taip pat įdėta ir neadaptuotų žodžių bei žodžių junginių. Šalia jų kai kur nurodomas tarimas (paprastai po santrumpos *sk.* – *skaityk*).

Po antraštinio žodžio ar junginio TŽŽ tarp laužtinių skiaustų pateikiama jo etimologija – nurodoma, iš kurios kalbos kokio žodžio (**etimono**; jis rašomas kursyvu) kilęs antraštinis žodis, kaip etimonas verčiamas į lietuvių kalbą. Jei etimono reikšmė sutampa su straipsnyje apibrėžta reikšme, jo vertimas nepateikiamas.

Taip pat TŽŽ vartojami sutartiniai ženklai:

- + reiškia „ir“, nurodo iš kokių žodžių sudarytas aiškinamasis antraštinis žodis;
- < reiškia „kilęs iš“;
- ↗ reiškia „žiūrėk“ (į kitą straipsnį, kurio etimologija padės suprasti aiškinamojo žodžio kilmę).

Paprastai nenurodoma darinių (būdvardžių ir veiksmažodžių) kilmė, o rodyklėmis nukreipiama į antraštinį žodį, kuris yra jo darybos pamatas.

Jei tarptautinis žodis yra daugiareikšmis, reikšmės numeruojamas arabiškaisiais skaitmenimis, prie perkeltinių reikšmių pateikiama santrumpa *prk*. Jei lietuvių kalboje yra sinonimų, jie gali būti taip pat nurodyti TŽŽ žodyno straipsnyje.

TŽŽ nėra skirtas kalbai norminti, tačiau kartais ir jame pateikiama neteiktinų vartoti žodžių. Neteiktini žodžiai žymimi santrumpa *ntk*.

Kvalifikatoriumi TŽŽ vadinama santrumpa, rodanti, kurios dalykinės sferos yra aiškinamasis terminas, pvz., *chem.* – chemija, *fiz.* – fizika, *ek.* – ekonomika.

Stefanas Lanza, tyręs italizmų pateikimą įvairiuose tarptautinių žodžių žodynų leidimuose, priėjo prie tokios išvados: daugiausia žodynuose užfiksuotų italizmų yra gana retos vartosenos. Dažnai tai mokslo, menų, technikos ar pan. srities terminai, skoliniai, įvardijantys labai specifines nelietuviškas realijas. Kartais žodynuose pateikti italizmai tėra tiesiog iš vieno žodyno į kitą perėję mechaniškai užfiksuoti žodžiai, kurie vartosenoje jau seniai nebeaptinkami (tokie yra prekybos ir bankininkystės terminai *calo, dato, fusti, loko, manko* ir pan.) (Lanza 2009, 116).

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Pagrįskite teiginį: „Tarptautinių žodžių žodynai turi aiškinamųjų, etimologinių ir enciklopedinių žodynų požymių“.
- **2 užduotis.** Remdamiesi dviem *Tarptautinių žodžių žodyno* leidimų (1985 ir 2008 metų ar naujesniu) pratarmėmis, surašykite, kokie žodžiai netraukiami į tarptautinių žodžių žodyno antraštinę. Paaiškinkite kodėl?

Tarptautinių žodžių žodynuose neteikiama leksika

1.

2.

3.

4.

5.

- **3 užduotis.** Palyginkite kurios nors raidės dviejų *Tarptautinių žodžių žodyno* ledimų antraštynų kelis puslapius. Raskite antraštynų panašumų ir skirtumų:

TŽŽ 1985	TŽŽ 2008 ar naujesnis

- **4 užduotis.** Remdamiesi pasirinktu *Tarptautinių žodžių žodynu*, nurodykite bent po du tikrinių žodžių pavyzdžius. Kokių dar leksinių grupių tikrinių žodžių radote?

Tikrinis žodis	Žodyno straipsnio pavyzdys
Mitologinės būtybės vardas	
Biblinio personažo vardas	
Šventės pavadinimas	
...	

- **5 užduotis.** Remdamiesi *Tarptautinių žodžių žodynu* nurodykite, kokia informacija pateikiama prie neadaptuotų žodžių ar frazių:

Neadaptuotas žodis ar frazė	Žodyno straipsnis
<i>ad usum</i>	
<i>ad notam</i>	
<i>comodo</i>	
<i>et cetera</i>	
<i>made in</i>	
<i>mariage blanc</i>	

Neadaptuotas žodis ar frazė	Žodyno straipsnis
<i>motu proprio</i>	
<i>preciso</i>	
<i>sancta sanctorum</i>	
<i>unum et idem</i>	

- **6 užduotis.** Remdamiesi *Tarptautinių žodžių žodyno* dviem leidimais (1985 ir 2008 metų ar naujesniu) nusakykite, kaip kito žodynų straipsniai:

Tarptautinis žodis	Pridėta papildoma reikšmė	Išbraukta reikšmė	Išskirtas homografas	Paaiškinta kilmė
<i>bankrotas</i>				
<i>dūma</i>				
<i>galerija</i>				
<i>gardenija</i>				
<i>garnyras</i>				
<i>kokteilis</i>				
<i>lektorius</i>				

- **7 užduotis.** Nustatykite frazės reikšmę. Kokia dar papildoma informacija pateikiama *Tarptautinių žodžių žodyne*?

Frazė	Informacija Tarptautinių žodžių žodyne
<i>Achilo kulnas</i>	
<i>Ariadnės siūlas</i>	
<i>Judo pabučiavimas</i>	
<i>lapsus linguae</i>	
<i>per idem</i>	
<i>post scriptum</i>	
<i>tabula rasa</i>	
<i>Terra incognita</i>	

- **10 užduotis.** Pabandykite apibrėžti tarptautinių žodžių reikšmes. Kokius reikšmių komponentus laikytumėte svarbiausiais? Pasitikrinkite, kaip šie žodžiai apibrėžiami *Tarptautinių žodžių žodyne*:

Tarptautinis žodis	Reikšmė
<i>eruditas</i>	
<i>esperanto</i>	
<i>fabrikas</i>	
<i>fortūna</i>	
<i>galaktika</i>	
<i>kabina</i>	
<i>kefyras</i>	
<i>melionas</i>	
<i>plastilinas</i>	
<i>satanizmas</i>	
<i>solidus</i>	
<i>termosas</i>	
<i>tuja</i>	
<i>violončelė</i>	
<i>žurnalistas</i>	

- **11 užduotis.** Pateikite junginių su tarptautiniais žodžiais, pabandykite išskirti bent porą reikšmių:

Žodis	kolokatai	reikšmės
<i>herojus</i>		1. 2.
<i>kontrataka</i>		1. 2.
<i>mozaika</i>		1. 2.
<i>neutralizacija</i>		1. 2.

- **13 užduotis.** Palyginti skolinių vertinimą *Dabartinės lietuvių kalbos žodyne* ir jūsų pasirinktame *Tarptautinių žodžių žodyne*. Ar jis sutampa?

Žodis	Žodžio vertinimas DŽ6e	Žodžio vertinimas TŽŽ
<i>abažūras</i>		
<i>celė</i>		
<i>dekis</i>		
<i>falšas</i>		
<i>garnizonas</i>		
<i>glanda, glandos</i>		
<i>kapela</i>		
<i>panelis</i>		
<i>šlakbaumas</i>		
<i>štrichas</i>		

5.2.6. TERMINŲ ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: terminas, sąvoka, terminografija, terminologija, terminų žodynas, aiškinamasis terminų žodynas, verčiamasis terminų žodynas, terminų norminimas, terminų kūrimas, sąvokos apibrėžtis, atitikmenys, žodžių lizdas, sinonimija, variantiškumas, terminų bankas, terminų bazė.

Pagrindinė literatūra: Andžius 2010, 319–328; Gaivenis 1993; 4–8; Gaivenis 2000, 5–8; Gaivenis 2002; Gaivenytė-Butler 2000, 62–67; Gaivenytė-Butler 2009, 252–264; Jakaitienė 2005a, 195–210; Kaulakienė 2000, 23–28; Kaulakienė 2002, 8–11; Kaulakienė 2006, 24–27; Klimavičius 1975, 91–123; Klimavičius 2003, 9–32; Smilgevičius 2005, 3–7; Žilinskienė 2001a, 165–170; Umbrasas 2008, 216–225.

Klausimai

1. Kokie pagrindiniai terminų žodynų tipai?
2. Kokios pagrindinės terminografijos problemos?
3. Kaip standartizuojami terminai?
4. Kokie svarbiausi terminų norminimo kriterijai?
5. Kokie pagrindiniai terminų žodynų straipsnio reikalavimai?
6. Kaip aprobuojami terminų žodynai?
7. Koks žodyno tipas yra Europos terminų žodynas *EUROVOC*?
8. Kokia *Terminų banko* žodyno straipsnio struktūra? Kuo ji skiriasi nuo terminų žodyno straipsnio?

Terminų žodynai yra apibendrintas konkretaus dalyko sąvokų, jų žymiklių ir papildomos informacijos rinkinys. Sąvoka terminologijoje laikomas apibendrintas mentalinio objekto atitikmuo (konceptas) tam tikrame kontekste arba dalykinėje srityje (Jakaitienė 2005a, 189). Žymikliais – lingvistinis ar nelingvistinis (pvz., simboliai) sąvokos perteikimas. Taigi sąvokos terminijoje perteikiamos arba išreiškiamos apibrėžtimis ir žymikliais (Ten pat, 190).

Viena svarbiausių terminologijos problemų – naujų terminų radinasis, jų norminimas, fiksavimas, jų įtraukimas į terminų duomenų sąrašus. Terminai norminami pagal bendruosius terminologijos principus ir kriterijus. Turi būti atsižvelgiama į termino taisyklingumą, tikslumą, sistemiskumą, pastovumą ir kt. Vengti terminų sinonimija ir daugiareikšmiškumas. Terminus standartizuoti padeda tarptautiniai standartai, rengiami vadovaujantis Tarptautinės standartizacijos organizacijos (*International Organization for Standardization – ISO*) direktyvų pateikiamomis taisyklėmis. Standartus paprastai sudaro trumpi terminų ir apibrėžčių skyriai. Juos rengia grupės, sudarytos iš tos srities specialistų ir kalbininkų²⁹.

²⁹ Yra sukurta internetinė standartuose vartojamų terminų bazė (www.lsd.lt), prieinama tik registruotiems vartotojams.

Terminų sudarymo teorija ir praktika dar vadinama **terminografija**. Terminų žodynų yra įvairių rūšių. Pagal paskirtį jie gali būti **aiškinamieji, verčiamieji, mokomieji**, pagal tematiką – vienos kurios nors mokslo srities ar daugelio mokslo sričių, pagal funkciją – bendrieji ar specializuotieji, pagal terminų pateikimo tvarką – **abėcėliniai, lizdiniai** ir pan. (Gaivenis 2002, 64–66). Vienuose terminų žodynuose galima pasitikslinti arba išsiaiškinti terminų reikšmes, kituose susirasti jų atitikmenis kitomis kalbomis. Tačiau terminų žodynai dažnai nebūna vieno kurio nors tipo.

Per pastaruosius 15–20 metų Lietuvoje yra išleista ar rengiama daugelio mokslo sričių terminų žodynai. Dabar jų suskaičiuojama per 500. Apie pusė terminų žodynų yra aiškinamieji arba aiškinamieji verčiamieji. Iš aiškinamųjų terminų žodynų kelis galima paminėti. Tai Kazio Daukšo ir kitų parengtas *Chemijos terminų žodynas* (1997, 2003), Stasio Stonkaus sudarytas *Sporto terminų žodynas* (I: 1996, II: 2002), Valerijono Žalkausko *Šiuolaikinių kompiuterių programų ir tinklų žodynas* (2003) ir pan.

Aiškinamuosiuose terminų žodynuose duodama **sąvokos apibrėžtis**. Straipsniai išdėstomi arba griežtai pagal abėcėlę, arba abėcėliškai pateikiami tik gimininių sąvokų pavadinimai, o jų rūšinės sąvokos įtraukiamos į tą patį gimininės sąvokos straipsnį (Jakaitienė 2005a, 199).

Lietuvoje išleista didelės apimties verčiamųjų technikos terminų žodynų, pvz.: *Aiškinamasis anglų–lietuvių kalbų kompiuterijos terminų žodynas* (1997), penkiakalbis *Elektrotechnikos terminų žodynas* (1999, apie 11 530 terminų), keturkalbis *Informatikos terminų žodynas* (1999, apie 18 000 terminų), penkiakalbis *Radioelektronikos terminų žodynas* (2000, 19 000 terminų). Taip pat minėtini verčiamieji žodynai yra *Vokiečių–lietuvių, lietuvių–vokiečių kalbų automobilių terminų žodynas* (1996, apie 13 000 terminų), *Penkiakalbis automobilinių terminų žodynas* (1995), keturkalbiai žodynai: *Aiškinamasis medienos terminų žodynas* (1998), *Automobilių kelių terminų aiškinamasis žodynas* (1995), *Penkiakalbis aiškinamasis metrologijos terminų žodynas* (2009) ir kt. Tokių žodynų pabaigoje visada pateikiamos kitų kalbų atitikmenų rodyklės su nuoroda į lietuviškus terminus.

Kai kurių sričių žodynų jau išleista net po kelis, pvz., gana aktyviai leidžiami kompiuterijos terminų žodynai. Kompiuterijos terminijai būdinga sinonimija ir variantiškumas (Kaulakienė 2000, 23–28), toks pats įvairavimas pastebimas ir įvairiuose kompiuterijos terminų žodynų leidimuose. Ne visada terminai sukirčiuoti laikantis kodifikuotų bendrinės kalbos kirčiavimo normų (Malakauskas 2008, 105–107). *Kompiuterijos terminų aiškinamajame žodyne* aprašyta per 2000 kompiuterijos terminų, su kuriais susiduria kompiuterio naudotojas, matydamas juos ekrane, įdiegdamas, tvarkydamas programas bei jomis naudodamasis. Elektroniniame *Enciklopediniame kompiuterijos žodyne* (II leidimas, 2009,

<http://www.likit.lt/term/enc.html>) pateikiama apie 4 000 terminų ir leksinių vienetų. Nurodomos terminų apibrėžtys, paaiškinimai ir iliustracijos.

Tezauro tipo žodynu laikomas Europos terminų žodynas *EUROVOC* (<http://eurovoc.europa.eu>). Tai daugiakalbis ir daugiadalykis žodynas, apimantis įvairių sričių terminiją: mokslą, politiką, ekonomiką, prekybą, finansus, transportą, žemės ūkį, tarptautinius santykius ir teisę ir pan. Jame pateikiami žodžiai ir žodžių junginiai, terminai hierarchiniu pagrindu yra sugrupuoti į tam tikras grupes.

1997 metais Valstybinė lietuvių kalbos komisija patvirtino *Terminų žodynų aprobavimo taisyklės*. Valstybinei lietuvių kalbos komisijai turi būti pateikiami vertinti viešai platinti rengiami spausdintiniai ir elektroniniai terminų žodynai; terminų žodynus Valstybinei lietuvių kalbos komisijai privalo pateikti leidėjai. Terminai turi būti susisteminti ir sunorminti, jų vertė patikrinta ilgesnės vartosenos, priimtinas lietuviškų ir skolintų terminų santykis. Aprobuoti pateiktą žodyną recenzuoja du ekspertai (dalyko specialistas ir kalbininkas), jis svarstomas Terminologijos pakomisėje.

2004 metais priimtos naujos *Terminų žodynų vertinimo taisyklės*. 2007 metais Valstybinė lietuvių kalbos komisija parengė *Terminų žodynų rengimo bendruosius reikalavimus* (jie pakeitė nuo 1999 metų galiojusius *Bendruosius terminų žodynų rengimo reikalavimus*³⁰). Reikalavimuose supažindinama su pagrindiniais terminų kūrimo ir norminimo principais, žodyno planavimo, medžiagos rinkimo ir teksto rašymo tvarka, paaiškintos terminų žodyno sandaros ypatybės, apibrėžčių požymiai, apibūdintos būtinos žodyno dalys.

Keli terminų žodyno struktūros reikalavimai pateikiami toliau:

1. Žodyno tekstą sudaro terminų straipsniai. Aiškinamuosiuose ir verčiamuosiuose žodynuose jie grupuojami lizdais (rūšinių terminų straipsniai lizde pateikiami abėcėliškai ar abėcėlės tvarka hierarchiškai) ir rikiuojami abėcėliškai pagal lizdo antraštinį žodį arba visi pateikiami pagal abėcėlę. Į vieną lizdą nededami giminės ir rūšies santykiais nesusiję terminai (išskyrus enciklopedinius žodynus).
2. Pagrindinės termino straipsnio dalys yra terminas, jo apibrėžtis ir atitikmenys kitomis kalbomis. Taip pat gali būti pateikiama termino santrumpa, sinonimai, nurodoma termino sritis. Kiekvienos termino straipsnio dalies vieta ir grafinis pateikimas turi būti paaiškinti žodyno sandaros apraše.
3. Terminu įvardijamų sąvokų apibrėžtys pateikiamos viename straipsnyje, o homoniminiai terminai – atskirais straipsniais. Jeigu terminas turi kelias reikšmes, kiekviena jų numeruojama ir apibrėžiama kaip savarankiškas vienetas. Apibrėžtyje turi būti tiksliai pasakyta sąvokos esmė ir nurodyti skiriamieji jos požymiai.

³⁰ <http://www.vlkk.lt/lit/99837> [žiūrėta 2013-12-22].

4. Užsienio kalbų terminų atitikmenys nurodomi su kalbos pažyma. Atitikmenys turi būti imami iš patikimų terminų šaltinių, o ne verčiami.

Lietuvos Respublikos terminų banke (žr. <http://terminai.vlkk.lt>) taip pat pateikiami 24 sričių terminai, pridedamos jų apibrėžtys, atitikmenys kitomis kalbomis, šaltiniai, iš kur terminai paimti, vartojimo sritys. Pagrindinis *Terminų banko* tikslas – užtikrinti nuoseklų sunormintų lietuvių kalbos terminų vartojimą teisės aktuose, sukurti bendrą įvairių valstybės institucijų informacinę sistemą, prie kurios galėtų prisijungti ir duomenis teikti kiti juridiniai bei fiziniai asmenys ir kuria galėtų naudotis ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje dirbantys įvairių sričių specialistai. *Terminų banko* straipsnyje pateikiama termino apibrėžtis, atitikmenys kitomis kalbomis, terminų sinonimai ar variantai. Terminai gali būti trejopi: aprobuoti, teiktini ir neteiktini. Prie neteiktinų terminų pateikiamos nuorodos į aprobuotus arba teiktinus, plg.:

1. **baņglentė**

statusas	Teiktinas
sritis	Kūno kultūra ir sportas
apibrėžtis	Plūdri, aptaki lenta, kuria sportininkas slysta nuo statėjančios bangos priekinio šlaito pakrantėje. Baņglentė naudojama ir pramogai. Žinoma jau 200 metų.
atitikmenys	<i>angl.</i> surfboard <i>vok.</i> Surfbrett, n; Wellenbrett, n <i>rus.</i> серфинг
šaltinis	Sporto terminų žodynas. T. 1. 2-asis patais. ir papild. leid.: Aiškinamasis žodynas. Angliški, vokiški, rusiški terminų atitikmenys. Būtiniausios žinios / Parengė S. Stonkus. Lietuvos kūno kultūros akademija. – Kaunas: LKKA, 2002

Matematikos ir informatikos instituto lietuvių kalbos terminų bazėje (www.terminynas.lt) kaupiami mokslo, technikos, meno ir kitų sričių terminai su išsamiu jų aprašu. Šiuo metu Lietuvių kalbos terminyne yra per 280 000 terminų iš dvidešimt septynių įvairių sričių terminų žodynų.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi straipsniais (Kaulakienė 2000, 23–28; Kaulakienė 2002, 8–11; Kaulakienė 2006, 24–27), paanalizuokite, kokių terminijos problemų kyla sudarant kompiuterijos terminų žodynus.
- **2 užduotis.** Aptarkite Europos terminų žodyno *EUROVOC* makro- ir mikrostruktūrą (<http://eurovoc.europa.eu/>).
- **3 užduotis.** Paanalizuokite pasirinktų terminų žodyno straipsnius *Lietuvos Respublikos terminų banke* (<http://terminai.vlkk.lt>). Kokios informacijos apie terminus pateikiama?

5.2.7. TIKRINIŲ ŽODŽIŲ ŽODYNAI

Pagrindinė sąvoka: tikrinis žodis, onimas, onomastika, vandenvardis (hidronimas), hidronimų žodynas, vietovardis (toponimas), tradicinis vietovardis (egzonimas), vietovardžių žodynas, asmenvardis (antroponimas), pavardė, pravardė, pavardžių žodynas, pravardžių žodynas, vietovardžių kartoteka, vardyno kartoteka, šaltiniai.

Literatūra: Balode 2009, 16–27; Bilkis 2011, 3–10; Jakaitienė 2005a, 230–240; Maciejauskienė 1989, 82–86; Maciejauskienė 2002, 102–117; Maciejauskienė 2004, 84–95; Vanagas 1971, 179–193; Vitkauskas 1984, 82–88; Vitkauskas 1972, 79–97; Vitkauskas 2004b, 42–44; Vitkauskas 2009, 135–144; Zinkevičius 1988a, 32–33; Zinkevičius 1988b, 94–105.

Klausimai

1. Kokių tikrinių žodžių žodynas laikomas pirmuoju? Kas jo autoriai?
2. Kas parašė etimologinį vandenvardžių žodyną?
3. Kokius žinote norminamuosius vietovardžių žodynus?
4. Pagal kokius principus sudarytas daugiatomis *Lietuvos vietovardžių žodynas*?
5. Kokių žinote vardų, pavardžių ir pravardžių žodyną?

Onomastikos darbai pradėti nuo istoriškai seniausio lietuvių onomastikos sluoksnio – hidronimijos tyrimų. 1963 metais išleistas pirmasis kolektyvo parengtas onomastikos žodynas *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas* (parengėjai Bronys Savukynas, Vytautas Vanagas, Vytautas Vitkauskas, Klementina Vosyltė, Irena Ermanytė, red. Elena Grinaveckienė, toliau – LUEV). LUEV pateikta apie 10 000 lietuvių vandenvardžių: apie 7000 upių ir apie 3000 ežerų vardų. Tai norminamasis žodynas, skirtas daugiausia praktikos reikmėms. LUEV pateikiamos norminės vandenvardžių lytys, stengiamasi parodyti šių vietovardžių kirčiavimo įvairavimus skirtingose Lietuvos vietose, pateikti upių ir ežerų lokalizacijos duomenis.

Aleksandro Vanago *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas* išleistas 1981 metais (toliau – LHEŽ). Jame tiriami vandenvardžių kilmė. Dauguma vietovardžių paimta iš LUEV. Hidronimai lyginami su etimologiškai giminingais kitais lietuvių toponimais, su latvių, prūsų, kitų indoeuropiečių kalbų vietų vardais bei bendriniais žodžiais. Aiškinami įvairūs jų variantai, jų vartoseną patikrinta šnektose. Hidronimai žodyne pateikiami abėcėlės tvarka. Etimologizuojant hidronimus buvo stengiasi apibendrinti ir įvertinti iki šio darbo paskelbtus vandenvardžių aiškinimus ir pateikti įtikinamiausią etimologiją. Daugelis upių ir ežerų vardų aiškinama pirmą kartą (Maciejauskienė 2002, 103). Pagrindiniai

šio žodyno trūkumai: tarminės leksikos pavyzdžių taikymas etimologijai pagrįsti bei netikslus formų transponavimas į bendrinę kalbą (Vitkauskas 1984, 82–88).

Norminamuoju gyvenamųjų vietų vardų žodynu sąlygiškai vadintinas Lietuvos kaimų, miestelių, miestų, viensėdžių ir kt. vardų sąrašas, publikuotas 1976 metais *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinyno* antroje dalyje. Čia vietovardžiai yra sunorminti, sukirčiuoti. Tokios jų lytys teikiamos bendrinei vartosenai. Sąrašė yra apie 24 000 Lietuvos gyvenamųjų vietų vardų (Maciejauskienė 2002, 102).

Bendraisiais norminamaisiais lietuviškų vietovardžių žodynais laikytini Marijos Razmukaitės ir Vytauto Vitkausko sudarytas *Vietovardžių kirčiavimo žodynas* (1994, toliau – VKŽ) ir Aldono Pupkio, Marijos Razmukaitės ir Ritos Miliūnaitės rengtas *Vietovardžių žodynas* (2002, toliau – VŽ).

VKŽ yra apie 4000 vietų vardų. Nedidelės apimties žodyne įtraukta įvairioms klasėms priklausančių vietovardžių: be vandenvardžių ir vietovardžių čia pateikiama kalnų, miškų, pelkių vardų. Nurodomas vietovardžių kirčiavimas ir lokalizacija.

VŽ sudarytojų teigimu, į žodyną vietovardžiai atrinkti vadovaujantis lingvistinio ir dalykinio sistemiškumo bei visuomeninio, kultūrinio ir pažintinio reikšmingumo principais. VŽ sudaro apie 12 000 vietovardžių. Juos galima skirti į kelias leksines grupes:

- gyvenamųjų vietų vardai: Lietuvos Respublikos, lietuvių etninių žemių, lietuvių tremties vietų, istorinių baltų žemių ir Lietuvos etnografinių sričių, taip pat oficialiųjų (rusiškųjų) Karaliaučiaus krašto vietų vardų, reikalingų tarpvalstybiniam bendravimui, su nuorodomis į lietuviškus vardus);
- Lietuvos ir lietuvių etninių žemių vandenvardžiai;
- miškų, pelkių ir durpynų vardai;
- salų ir kyšulių vardai;
- kapinynų ir pilkapynų pavadinimai;
- aukštumų ir žemumų, pakilumų ir dubumų, kalnų ir piliakalnių ir kt. vardai.

Kalbos vartotojams taisyklingai ištarti reikalingą vietovardį turėtų padėti tai, kad šalia nurodoma kirčiuotė ir kintamojo kirčiavimo sukirčiuoti linksniai.

Kaip priedas prie VŽ pridedamas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos patvirtintas valstybių ir valstybių sostinių pavadinimų sąrašas. 2007 metais parengtas *Vietovardžių žodyno* internetinis variantas (<http://vietovardziai.lki.lt/>). Teikiant normines oficialiąsias ir šalutines lytis, pirmiausia remtasi autentiškumo principu. Stengtasi paisyti norminių veikalų – LUEV ir *Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynu*; daugelio vietovardžių vartoseną tikrinta

pagal Lietuvių kalbos instituto *Vardyno kartoteką*, kiek įmanoma – ir tarmėse. Turint duomenų pirmenybė teikta liaudiniams, o ne dirbtiniams vardams, ypač norminant piliakalnių, pilkapynų ir kitus vardus (Vitkauskas 2004b, 42–44).

1997 metais išleista Viliaus Pėteraičio knyga *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai: jų kilmė ir reikšmė*. Tai pirmasis vietovardžių etimologinis žodynas. Jis apima istorinės Mažosios Lietuvos vietos nuo Klaipėdos šiaurėje iki Galdapės pietuose, nuo Labguvos vakaruose iki Lietuvos sienos rytuose, taip pat Tvankstos (daugiau kaip 4000 baltiškos kilmės vietovių pavadinimų). Į žodyną įtraukti vokiški atitikmenys. Eilutė baigiama vietovardžio kilmės ir reikšmės aiškinimu (Razmukaitė 1999, 244–247).

2002 metais Marija Razmukaitė ir Aistė Pangonytė sudarė Lietuvos tradicinių vietovardžių žodyną *Lietuviški tradiciniai vietovardžiai: Gudijos, Karaliaučiaus krašto, Latvijos ir Lenkijos*. Tradiciniais vietovardžiais, kitaip egznonimais, čia vadinami vardai ir vardų formos, kurių objektai yra už teritorijos ribų ir kurių gramatinė-fonetinė išraiška bei tarimas nesutampa su dabartine oficialiąja vietovardžio forma. Taip pat jais laikomos lietuviškos etninių vietovardžių formos. Vietovardžiai teikiami pagal abėcėlę. Antraštiniai (tradiciniai) vietovardžiai sukirčiuoti, nurodyta jų kirčiuotė, po kirčiuotės – objektas ir lokalizacija. Eilutės pabaigoje skliaustuose kursyvu teikiama oficialioji vietovardžio forma: lotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – originali, nelotyliškojo – transliteruota. Karaliaučiaus krašto sąrašė nurodyti ir rusiški, ir vokiški tradicinių vietovardžių atitikmenys. Antroje žodynelio dalyje pateikiami atvirkštiniai sąrašai pagal vietovardžių originalo formas.

2008 metais pasirodė Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus darbuotojų Laimučio Bilkio, Vitalijos Maciejauskienės ir Marijos Razmukaitės parengto *Lietuvos vietovardžių žodyno* pirmasis tomas (toliau – LVŽ). Ketinama išleisti apie dešimt šio žodyno tomų. Svarbiausias LVŽ tikslas – pateikti visus gyvojoje kalboje žinomus vietovardžius, paaiškinti jų kilmę, sudaryti galimybę vietovardžius tirti, vartoti. Objektų nuorodų sutrumpinimų sąrašė suminėtos net 125 LVŽ pateikiamų vietovardžių rūšys: miestai ir miesteliai, kaimai ir vienkiemiai (viensėdžiai), dvarai bei palivarkai, sklypai, kalnai, kloniai, lygumos, laukymės, miškai, pelkės, ežerai, balos, raistai, pievos, skardžiai, šlaitai, keliai bei takai, upės bei upeliai, tvenkiniai bei užtvankos, vingiai, žemumos, salos, žvyrynai ir kt.

Pirmajame LVŽ tome sudėti iš gyvosios lietuvių kalbos užrašyti vietovardžiai, prasidedantys raidėmis *A*, *Ą* ir *B*. Šalia nurodomi įvardijamieji objektai ir vietovardžių paplitimas. Vietų vardai išdėstomi kilminiais lizdais, t. y. į tą patį lizdą dedami visi tos pačios kilmės (nors ir ne visai tapačios struktūros ar skirtingos darybos) vietų vardai (LVŽ XXXII). Lizde pagal abėcėlę pirmiausia rašomi pirminiai vietovardžiai, po jų – galūnių vediniai, priesagų vediniai,

sudurtiniai vietovardžiai ir galiausiai – sudėtiniai vietovardžiai (Maciejauskienė 2002, 102–114).

LVŽ straipsnį sudaro tokios dalys: vietovardis, įvardijamų objektų nuorodos, vietovardžių paplitimo (lokalizacijos) nuorodos, vietovardžių kilmės aiškinimo tekstas. Senųjų vietovardžių (daugiausia vandenvardžių) kilmė paprastai aiškinama remiantis jau atliktais tyrimais. Dažniausiai nurodomas konkretus etimonas, bet vietovardžiai siejami su bendros kilmės indoeuropiečių (baltų) kalbų bendriniais žodžiais bei lyginami su minėtų kalbų vietovardžiais (LVŽ XXXIX). Pateikus neaiškios kilmės vietovardžius konstatuojama, kad kilmė neaiški, apsiribojama autentiškos lyties nustatymu, objektų ir paplitimo nuorodų pateikimu. Sudurtinių vietovardžių antrųjų dėmenų kilmė aprašoma paaiškinus šaknies, kurios pagrindu sudarytas lizdas, kilmę.

LVŽ šaltinis – per 100 metų Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriuje sukaupta *Vietovardžių kartoteka*. Kartoteką pradėjo žymus kalbininkas Kazimieras Būga (1879–1924). LVŽ sumanytojas ir įkvėpėjas buvo Aleksandras Vanagas. Jis parengė iki šiol aktualų LVŽ įvadą (prospektą).

Be vietovardžių žodynų Lietuvoje išleista ir asmenvardžių, arba antroponimų, žodynų.

Vitalijos Maciejauskienės, Marijos Razmukaitės ir Aleksandro Vanago *Lietuvių pavardžių žodynas* (I: A–K, 1985; II: L–Ž, 1989, toliau – LPŽ) – pirmasis dabartinių lietuvių pavardžių rinkinys bei pirmasis sistemingesnis lietuvių pavardžių tyrinėjimas jų kilmės požiūriu. Pavardės LPŽ pateikiamos abėcėliškai. Į lizdą įtraukiamos tik tokios pavardės, kurios turi tos pačios priesagos variantus. Pavardė sukirčiuota, paskui nurodomas jos dažnumas ir paplitimas. Tam reikalui visa Lietuvos teritorija suskirstyta į 280 punktų. Taigi LPŽ pateikiami pavardžių paplitimo statistiniai ir geografiniai duomenys, stengiamasi išsiaiškinti kiekvienos pavardės kilmę. Pavardžių etimologijai išryškinti duodama nemažai įvairios onomastinės medžiagos, kitų kalbos atitikmenų. Pavardės, kurioms žodyno autoriai nesurado atitikmenų kitose kalbose, aiškinamos atsargiai: *Blusius*, *Bliūdžius*, *Dumčius*. Kai kurių pavardžių etimologija liko iki galo neatskleista, kai kur ne visai tiksliai. Tiriant pavardes pirmiausia svarbu išsiaiškinti pavardės lietuviškus elementus ir stengtis nustatyti jos lietuviškas ištakas, o tik paskui eiti prie kitakalbių elementų analizės, lyginimo su kitų kalbų pavardėmis. Konkrečios pavardės aiškinimą reikėtų pradėti nuo pamatinio asmenvardžio sluoksnio nustatymo. Po to išsiaiškintini galimi to asmenvardžio perdirbimai, jo transformacija, išryškintini lietuviški ir svetimi elementai (Zinkevičius 1988b, 99–101).

1971 metais leidinyje *Vardai ir žodžiai* išspausdintas Kazio Kuzavinio ir Bronio Savukyno parengtas *Lietuvių vardų etimologinis žodynas* (toliau – LVEŽ),

o 1987 metais tie patys autoriai parengė *Lietuvių vardų kilmės žodyną* (toliau – LVardKŽ). LVardKŽ daugiausia pateikiami vardai, jau skelbti *Lietuvių vardų etimologiniame žodyne* ir 1979 metų knygoje *Civilinės apeigos*. Jame yra apie 4000 vardų, patikslinti kai kurie anksčiau teikti vardų kilmės aiškinimai, pateikta ir visiškai naujų etimologijų. Vardai LVardKŽ teikiami pagal abėcėlę. Jie sunorminti, sukirčiuoti, šalia nurodomos kirčiuotės, kartais pateikiami vardų trumpiniai, tarminės lytys. Jei vardas skolintas, duodama trumpa kilmės nuoroda, jei paveldėtas – darybos būdas. LVardKŽ yra išleista keletas pataisytų ir papildytų leidimų. Į naujus leidimus pateko daugiau vardų, kai kur tikslintos kilmės nuorodos ir kirčiavimas, pridėta vardų trumpinių (Maciejauskienė 2004, 85–91).

1995 metais Alvydas Butkus parengė pravardžių žodyną *Lietuvių pravardės* (toliau – LP). PŽ sudaro dvi dalys: pirmoje pateikiama pravardžių analizė, antroje – pats pravardžių žodynas (apie 22 500 žodžių). Nagrinėjamos kaimo žmonių pravardės, užrašytos 1976–1990 metais. Pravardės rinktos dviem būdais: anketavimo būdu ir tiesioginiu. Autorius nustatė, kad pravardžių dažnas motyvacinis pagrindas – fizinės ypatybės, giminystės ryšiai, profesija, šnekos ypatumai, temperamento ar charakterio savybės, gyvenamoji vieta ir pan. Dauguma pravardžių yra antraponiminės kilmės. 2009 metais išėjo to paties autoriaus *Lietuvių pravardžių atvirkestinis žodynas* (toliau – LPAŽ)³¹. LPAŽ sudaro pravardžių su vietovardžių sutrumpinimais registras. Pravardės pateikiamos pagal antraštinių žodžių baigmenis.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Iš Aleksandro Vanago *Lietuvių hidronimų etimologinio žodyno* išsirinkite kelių hidronimų žodynų straipsnius. Aptarkite, kiek informacijos apie hidronimų variantus, kilmę ir darybą pateikiama, kokiais etimologiniais šaltiniais remiamasi.
- **2 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvos vietovardžio žodyno* pirmajame tome pateikiama pratarne nusakykite žodyno paskirtį, pobūdį ir sandarą. Aptarkite grupėmis vietovardžių norminimo ir kirčiavimo problemas.
- **3 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių pavardžių žodynu* aptarkite pasirinktų 10 pavardžių kilmę ir lokalizaciją.
- **4 užduotis.** Paanalizuokite *Lietuvių vardų kilmės žodyne* teikiamą informaciją apie savo nuožiūra pasirinktus vardus. Kokia informacija apie kilmę ar darybą pateikiama?

³¹ http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/Butkus_Pravardziu-inversas.pdf [žiūrėta 2013-12-20].

- **5 užduotis.** Pabandykite nustatyti pravardės motyvaciją. Pasitikrinkite, kokių duomenų apie šias pravardes teikiama Alvydo Butkaus pravardžių žodyne *Lietuvių pravardės*:

Pravardė	Semantinė pravardės motyvacija
<i>Atsiprašau</i>	
<i>Baravykas</i>	
<i>Birbynė</i>	
<i>Birutė</i>	
<i>Bitė</i>	
<i>Blakė</i>	
<i>Grafukas</i>	
<i>Meilutė</i>	
<i>Pivonija</i>	
<i>Smuikas</i>	
<i>Taksiukas</i>	
<i>Vandenėlis</i>	
<i>Vėjas</i>	

5.2.8. ETIMOLOGINIAI ŽODYNAI IR DUOMENŲ BAZĖ

Pagrindinės sąvokos: istorinis žodynas, etimologinis žodynas, senosios lietuvių kalbos etimologinis žodynas, kalbos istorija, archaizmas, istorizmas, etimologija, žodžio kilmė, žodžio fiksavimas, rekonstrukcija, gramatinė charakteristika.

Literatūra: Jackson 2002, 117–160; Jakaitienė 2005a, 259–274; Feulner 2006, 107–118; Herbst, Klotz 2003, 202–210; Karaciejus 1997, 209–213; Mańczak 2009, 289–296; Mažiulis 1961, 243–248; Schmalstieg 2008, 315–320; Urbutis 1962/2010b, 65–70; Urbutis 1981/2010e, 273–277.

Klausimai

1. Kokius žinote etimologinius lietuvių kalbos žodynus?
2. Kokie pagrindiniai Ernsto Fraenkeli lietuvių kalbos etimologinio žodyno sudarymo principai?
3. Dėl ko kritikuojamas Wojciecho Smoczińskiego etimologijos žodynas?
4. Kuo etimologijų duomenų bazė skiriasi nuo etimologinio žodyno?

Etimologiniai žodynai aiškina žodžių kilmę: jų atsiradimą, darymą ir skolinimąsi iš kitų kalbų; jų motyvacinį ryšius, glūdinčius žodžių reikšmėse (Jakaitienė 2005a, 259). Šių žodynų straipsniuose gali būti teikiama kilmės ir darybos duomenų, vidinės rekonstrukcijos metodu nurodomos praindoeuropietiškos šaknies formos ir reikšmės. Gyvų kalbų etimologiniai žodynai dažnai neturi vėlyvųjų ir siaurai vartojamų svetimybų, jos paliekamos specialioms skolinių ir tarptautinių žodžių žodynams. Moksliniuose etimologiniuose žodynuose, skirtingai nei populiariuosiuose, neatsiribojama nuo pasenusių ar tarminių žodžių.

Sudarant etimologinį žodyną kyla įvairiausių problemų. Reikia atidžiai peržiūrėti labai daug lingvistinės literatūros, nes iš straipsnio ar monografijos pavadinimo dažnai negalima spręsti, yra tame darbe lietuvių kalbos etimologijos žodynui vertingos medžiagos ar ne. Antras dalykas, lėtinantis etimologinės medžiagos kaupimą, – pačių etimologijų pateikimas lingvistiniuose žodynuose. Taip pat svarbi šaltinių, „rimtų“ ir „nerimtų“ darbų, atranka. Ar rinkti medžiagą iš visų šaltinių, ar nekreipti dėmesio į „nerimtus“. Straipsnių recenzijos labai retai rašomos, todėl sunku įvertinti medžiagos patikimumą (Karaciejus 1997, 211). Vertingiausiais etimologiniais žodynais laikomi tie, kuriuose kuo išsamiau referuojami ir įvertinami jau esami etimologijos tyrimai ir pateikiama įtikinamų naujų aiškinimų (Urbutis 2004, 624).

Dabartinis etimologijos mokslas susiformavo kartu su lyginamąja istorine kalbotyra, pradėjus sistemiškai nagrinėti kalbų raidą. Lietuvių etimologijos

mokslo pradininkai yra Kazimieras Būga ir Janis Endzelynas. 1947 metais sudaryti lietuvių kalbos etimologinį žodyną ėmėsi vokiečių indoeuropeistas Ernstas Fraenkelis. Jis vokiečių kalba parašė pirmąjį dvitomį lietuvių kalbos etimologinį žodyną *Litauisches etymologisches Wörterbuch* (1962–1965; toliau – FEŽ). Iš pradžių FEŽ ėjo sąsiuviniais (iš viso išėjo 10 sąs.). Po Fraenkelio mirties FEŽ dalį – daugiau kaip pusę darbo – leidybai parengė Fraenkelio mokiniai. Todėl FEŽ daug nelygumų, neretai vietoj žodžio etimologijos pateikta neapdorota medžiaga, nepakankamai gerai sutvarkytos žodyno nuorodos, lemos. Pasitaiko klaidingo etimologizavimo pavyzdžių. FEŽ aiškinama nemažai retų dialektizmų, archaizmų, nebevarojamų ar siaurai varojamų skolinių (Mažiulis 1961, 245). Dalies naujų ir retų skolinių neperimta iš ankstesnių slavizmų ir germanizmų žodynų, tačiau daug ir pakartota. Vieno kito žodžio etimologija praleista, pvz., *ietis*, *tytveikas*. Išsamiai pateikiami lietuvių kalbos žodžių šaltiniai, referuojami arba nurodomi visi ar bent svarbesni anksčiau skelbti žodžių kilmės aiškinimai (Urbutis 1981/2010e, 275). Kai esama keleriopų aiškinimų, Fraenkelis moka pasirinkti patikimiausią, randa jam paremti papildomų argumentų. Pateikiama ir naujų etimologijų (Urbutis 1981/2010e, 276). FEŽ šaltiniai buvo LKŽ pirmieji tomai, DŽ pirmasis leidimas ir kitos publikacijos. Autorius remiasi gausia moksline literatūra (bibliografiniame sąrašė pateikiami 389 leidinių duomenys), tačiau Kazimiero Būgos etimologinio žodyno medžiaga jam buvo neprieinama.

FEŽ antraštiniai žodžiai pateikiami pagal abėcėlę. Kiti tos pačios šaknies žodžiai įeina į lizdus. Po antraštės gali būti pateikiami giminiški latvių, prūsų, taip pat slavų ir kitų indoeuropiečių kalbų žodžiai.

2007 metais buvo parengtas antrasis lietuvių kalbos etimologijos žodynas *Slownik etymologiczny języka litewskiego* (toliau – SEJL). SEJL lenkų kalba parašė lenkų baltistas Wojciechas Smoczyński. Aštuoniuose šimtuose žodyno puslapių aiškinama daugiau nei 10 000 lietuvių kalbos žodžių (kartu su vediniais) kilmė. Kartu išleista 300 puslapių *Lietuviškų žodžių rodyklė*.

Dėl skirtingų tikslų abu etimologijos žodynai yra sunkiai sulyginami. FEŽ nėra kai kurių lenkiškos ar baltarusiškos kilmės žodžių, daugiau remiamasi indoeuropiečių kalbų duomenimis, o SEJL gerokai daugiau lietuvių ir apskritai Rytų Europos kalbų medžiagos, ypač daug vedinių (Schmalstieg 2008, 316). Be to, Smoczyński žodyne yra išplėtotų ir naujai parašytų etimologijų, matyti modernus požiūris į lietuvių kalbos žodžių kilmę ir kalbos raidą. SEJL remiamasi šiuolaikine istorine morfologija, rekonstruojant žodį taikoma laringalų teorija (Mańczak 2009, 289–296). Žodžiai rekonstruojami iki indoeuropiečių prokalbės formų, lietuvių kalbos žodžiai yra gretinami su kitų indoeuropiečių kalbų žodžiais, baltų kalbos įtraukiamos į platų giminiškų kalbų kontekstą.

Kaip rašo Smoczyński savo žodyno pratarmėje, jo etimologijos žodynas visų pirma skirtas studentams. Jis naudojamas per lietuvių istorinės kalbotyros pratybas bei skaitant senuosius tekstus (SEJL VII). Dėl tokių didaktinių tikslų atsirado tam tikrų trūkumų:

- necituojiama mokslinė literatūra, kuria pasinaudota (taigi neaišku, kuri žodyno etimologija yra nauja, o kuri – perimta iš senesniųjų darbų, kas jos autorius);
- ne visada referuojami naujausi žodžio kilmės aiškinimai;
- be reikalo daug vietos skiriama aiškių darinių išvardijimui;
- įtraukti ne visi etimologizuotini lietuvių kalbos žodžiai.

Vokietijoje nuo 2007 metų rengiamas senosios lietuvių kalbos etimologinis žodynas *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch*³² Projekto vadovas Wolfgang Hockas, kiti darbuotojai: Raineris Fechtas, Anna Helene Feulner, Eugenius Hillis, Christiane Schiller, Dagmaras Wodtko. Planuojama pateikti apie 4000 žodžių (tarp jų ir skolinių) straipsnių. Žodyne nurodomi žodžių fonetiniai ir akcentiniai variantai, vartojimo metrika ir pavyzdžiai senuosiuose raštuose, paplitimas ir etimologijos. Giminiški žodžiai, dariniai pateikiami lizdais (Feulner 2006, 107–118).

Šiuo metu Vilniaus universiteto baltistai rengia *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazę* (<http://etimologija.baltnexus.lt/>, toliau – LKEŽDB), kurios pradžia – nuo aštuntojo dešimtmečio šio universiteto Baltistikos katedroje pradėtos kaupti naujos etimologijos. LKEŽDB sukauptos paskutinių dešimtmečių etimologijos, paskelbtos *Baltisticoje*, kitoje lietuvių ir užsienio literatūroje lietuvių ir užsienio lingvistų. Naujų etimologijų paskelbė Alfredas Bammesbergeris, Rickas Derksenas, Birutė Kabašinskaitė, Gertas Klingenschmittas, Vytautas Mažiulis, Simas Karaliūnas, Stevenas Youngas, Vincas Urbutis ir kt. LKEŽDB yra apie 19 300 etimologinių įrašų, kurie sudaro daugiau nei 203 lankus autorinio teksto. Bazėje galima greitai ir patogiai rasti ne tik naujai paskelbtas etimologijas, bet ir pastebėti netikslumų.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Paanalizuokite Ernsto Fraenklio etimologijos žodyno straipsnį:
 - a) kaip pateikiamas antraštinis žodis ir jo pagrindinės formos;
 - b) kas traukiama į antraštinio žodžio lizdą (pateikite skirtingų kalbos dalių pavyzdžių).

³² <https://www2.hu-berlin.de/indogermanistik/alew.php> [žiūrėta 2014-01-10].

- **8 užduotis.** Remdamiesi Wojciecho Smoczyńskiego etimologijos žodynu, aptarkite žodyno straipsnio struktūrą:
 - a) kokios pagrindinės formos išskiriamos;
 - b) kaip pateikiami kitų kalbų duomenys (žr. *pasaulis, vieversys* ir kt.);
 - c) kaip pateikiami senųjų raštų duomenys (žr. *balbierius, sapelka, stadala* ir kt.);
 - d) kada pateikiama papildoma akcentinė informacija (žr. *aguona, akmuo, garbana, gegužė, medėjas, kelmas* ir kt.);
 - e) kokios morfologinės informacijos pateikiama (žr. *eita, raudoti, težti, tvinti, vyriai* ir kt.);
 - f) kaip pateikiami etimologizuojamų žodžių sinonimai (žr. *viržis, volungė* ir kt.);
 - g) kaip pateikiamos etimologizuojamų žodžių reikšmės;
 - h) kaip atskiriamos tarmybės ir pasenę žodžiai (žr. *adynykas, dotilas* ir kt.);
 - i) kokia informacija pateikiama apie lemuojamo žodžio vedinius (žr. *agurkas, lapas* ir kt.);
 - j) kokių duomenų pateikiama apie tos pačios šaknies tikrinius žodžius (žr. *baravykas, dvarčius, gruzdėti* ir kt.).
- **9 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų baze* (<http://etimologija.baltnexus.lt/>), paaiškinkite, kaip anotuojamos naujausios etimologijos ir kaip nurodomi jų šaltiniai. Paanalizuokite keletą pasirinkto žodžio etimologijų.

5.2.9. NAUJAŽODŽIŲ DUOMENYNAS

Pagrindinės sąvokos: neologija, neologizmas, naujažodis, naujoji leksema, naujoji semema, naujasis skolinys, naujasis darinys, neografija, naujažodžių duomenynas, naujažodžio kilmė, naujažodžio reikšmė.

Literatūra: Girčienė 2000, 33–57; Girčienė, Liutkevičienė 2007, 110–122; Girčienė 2005a; Girčienė 2005b, 78–82; Girčienė 2005c, 7–10; Girčienė 2012, 6–14; Girčienė, Liutkevičienė 2010; Jakaitienė 2005a, 250–253; Mikelionienė 2000a, 65–73; Mikelionienė 2000b, 15–21; Mikelionienė 2000c; Mikelionienė 2002, 73–80; Miliūnaitė 2012, 3–11; Vaicekauskienė 2007.

Klausimai

1. Kaip suprantate terminus *naujoji leksema* ir *naujoji semema*?
2. Kokios pagrindinės naujažodžių nustatymo problemos?
3. Kokios informacijos galima rasti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyne*?

Leksinės inovacijos – naujosios leksemos ar sememos – fiksuojamos naujažodžių, kitaip neologizmu, žodynuose. Naujažodžiais paprastai laikomi į žodynus neįtraukti žodžiai, nors šis kriterijus nėra universalus: žodžiai į žodynus galėjo nepatekti ir dėl kitų priežasčių. Naujažodžiais gali būti pavadinami naujus reiškinius ar sąvokas reiškiantys žodžiai, taip pat naujas raiškesnis žodis, pradėtas vartoti stilistiniais sumetimais Lingvistikoje naujažodžių atsiradimo procesą bei jų poveikį žodyno kitimui analizuoja viena iš leksikologijos šakų – neologija. Tiriami arba pavieniai kalbos vienetai, arba tam tikro laikotarpio naujų žodžių visuma bei santykis su kalbos sistema. Naujoji leksika patenka į kalbą skolinantis (verčiant) iš kitų kalbų (pvz., *feisbukas*), sudarant žodžius pagal savo darybos modelius (*atmintukas* „kompiuterinė laikmena“), suteikiant jau esamiems žodžiams naujų reikšmių (*barakuda* „moteris, medžiojanti turtuolius“, komp. *pelė*). Naujosios leksemos skiriamos į naujuosius darinius ir naujuosius skolinius, t. y. žodžius, pasiskolintus iš kitų kalbų (Girčienė 2005b, 79). Naujaisiais skoliniais gali būti laikomi ir tam tikri žodžiai su skolintomis šaknimis bei lietuviškais darybos afiksais, jiems būdingas didelis raiškos variantiškumas (Girčienė 2012, 11, 25–27). Nauja semema vadinama atsiradusi šalutinė buvusi žodžio reikšmė (pvz., *traškučiai* vietoj skolinio *čipsai*).

Nors Lietuvoje atliekami naujažodžių tyrimai (Mikelionienė 2000c; Mikelionienė 2002, 73–80; Girčienė, Liutkevičienė 2010), renkamos naujažodžių kartotekos ir kuriamos duomenų bazės, naujažodžių žodynas nepradėtas rengti. Nagrinėjant naujažodžius susiduriama su tokiais problemomis: kaip aptikti ir

identifikuoti naują žodį, kaip jį apibrėžti. Realią kalbos vartoseną atspindi tekstiniai, todėl norint tiksliai aprašyti neologizmų reikšmes, reikėtų tobulinti naujosios leksikos automatinės paieškos tekстыne galimybes (Mikelionienė 2000a, 72; Mikelionienė 2000b, 15–21). Kita problema yra per lėtas naujadarų fiksavimas. Žodynuose nespėjama suregistruoti neseniai atsiradusių ar net įsitvirtinusių žodžių. Todėl naujausius leksikos pokyčius patogiausiai sekti kuriant ir pildant elektroninę duomenų bazę.

2012 metais pradėti *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* kūrimo darbai (<http://naujazodziai.lki.lt/>, toliau – LKND). LKND tikslas – sukurti duomenų bazę, kurioje būtų galima nuolat kaupti naująją lietuvių kalbos leksiką ir ilgainiui atskleisti sisteminių šios leksikos vaizdą, taip pat lietuvių kalbos vartotojams pateikti praktinės informacijos, kurios nėra kituose dabartinės leksikografijos šaltiniuose (Miliūnaitė 2012, 3–11). LKND tikimasi atskleisti naujažodžių atsiradimo per pastaruosius keletą dešimtmečių lietuvių kalboje mastą ir funkcionavimo sistemą, o ilgainiui, sukaupus daugiau duomenų, parodyti ir naujažodžių dinamiką: kada ir kokiuose šaltiniuose kokie nauji žodžiai fiksuoti, kiek ir kaip jie plinta vartosenoje, kokie ryškėja nauji žodžių darybos modeliai³³. Duomenyne galima paieška pagal kilmę, originalo formą, rašybos variantus ir kt.

LKND kaupiami XX a. pabaigoje – XXI a. pradžioje lietuvių kalboje atsiradę ir dabartinėje viešojoje vartosenoje funkcionuojantys nauji žodžiai (skoliniai ir naujadarai), žodžių junginiai ir santrumpos su vartosenos pavyzdžiais iš žiniasklaidos, reklamos, grožinės bei mokslinės literatūros, viešosios šnekamosios ir elektroninio diskurso kalbos. Renkami autoriai ir situaciniai, vienkartiniai naujadarai. Daugelis šio meto naujažodžių gyvuoja nuo gerokai anksčiau, bet nėra įtraukti į žodynus (*šiukšliadėžė, atvirauti, bernvakaris* ir kt.), o kai kurie pasirodę ką tik šiomis dienomis (*snoriada, adamliksas*). LKND pateikiami tokie duomenys apie naujadarus: jų gramatinė klasifikacija, kilmė, vartojimo sritis, variantai, apibrėžtis, vartosenos pavyzdžiai ir jų šaltiniai. Naujažodžiai klasifikuojami pagal įvairius gramatinius ir vartojimo požymius. Ketinama nustatyti naujažodžių reikšmes, patikslinti kilmę ir įvardyti norminę vertę. Tai sudarys pagrindą atlikti mokslo tiriamąjį darbą: leksinę, semantinę, darybinę, naujažodžių ir jų vartojimo normų raidos analizę, o ateityje – parengti *Lietuvių kalbos naujažodžių žodyną*.

³³ <http://naujazodziai.lki.lt/Index.asp?zodis=&kodas=0> [žiūrėta 2014-03-20].

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Aptarkite *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenyno* sandarą (<http://naujazodziai.lki.lt/article/3/>).
- **2 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu*, aptarkite šių naujadarų vartoseną ir reikšmę:

Naujadaras	Vartosenos pavyzdys	Reikšmė
<i>adamliksas</i>		
<i>banksteris</i>		
<i>daugovė</i>		
<i>karstyklė</i>		
<i>pakaklinė</i>		
<i>perkrūvis</i>		
<i>sąspietis</i>		
<i>šešėliauti</i>		
<i>tapšnoklis</i>		

- **3 užduotis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu*, nustatykite, kurie naujažodžiai yra naujosios leksemos, kurie – naujosios sememos:

Naujažodis	Naujoji leksema	Naujoji semema
<i>alyokrūmis</i>		
<i>erdvo laikis</i>		
<i>naikiklis</i>		
<i>nuteisėjauti</i>		
<i>pačiuožęs, pačiuožusi</i>		
<i>pienelis</i>		
<i>pusknygė</i>		
<i>rinklė</i>		
<i>spinduliuotė</i>		
<i>strateguoti</i>		
<i>svajokliškas</i>		
<i>tartuvas</i>		
<i>užknisti</i>		

- **4 uždutis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu*, raskite naujadarų su šiomis šaknimis:

Žodžio šaknis	Naujažodis (naujažodžiai)
<i>deln-</i>	
<i>greit-</i>	
<i>juod-</i>	
<i>tinkl-</i>	
<i>vaik-</i>	

- **5 uždutis.** Remdamiesi *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynu*, nustatykite, kokių yra giminiškų naujadarų. Pateikite jų apibrėžtis:

Naujažodis	Giminiški naujažodžiai
<i>automobilvežis</i>	
<i>galvajuostė</i>	
<i>tortadienis</i>	
<i>vaizduoklis</i>	
<i>valdžiažmogis</i>	

5.2.10. ŽARGONO ŽODYNAI IR DUOMENŲ BAZĖ

Pagrindinės sąvokos: žargonas, žargonybė, žargonizmas, žargono žodynas, profesinis žargonas, socialinis žargonas.

Literatūra: Mataitytė 2007, 22–28; Zaikauskas 2009, 101–112; Zavjalova 2002, 24–30.

Klausimai

1. Kokius žargonizmų žodynus žinote?
2. Kas pirmojo lietuvių kalbos žargono žodynėlio autorius?
3. Kokia pirmojo lietuvių kalbos žargono žodynėlio straipsnio struktūra?
4. Kokie Roberto Kudirkos parengtų žargono žodynų atrankos principai?

Žargono žodynuose pateikiama nenorminė šnekamoji leksika. Žargonybės gali būti skiriamos pagal įvardijamų sąvokų lauką, t. y. profesiniu pagrindu, taip pat pagal kokius nors socialinius vartotojų požymius: amžių, būdingiausią veiklą, pagrindinius pomėgius (Zaikauskas 2009, 101–112).

Pirmąjį nedidelės apimties lietuvių žargono žodynėlį *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių kalbos žargono žodynėlis* (toliau – KPU) 2007 metais parengė Egidijus Zaikauskas. Čia surinkta ir aprašyta apie 1700 žargono žodžių ir frazeologizmų, per 2000 reikšmių, pateikta beveik 400 fonetinių, gramatinių ir rašybos variantų, per 500 nuorodų į sinonimus ir kitus susijusius žodyno straipsnius. Pateikiama vartosenos pavyzdžių, atskiras daugiausiai sinonimų turinčių žargonybių sąrašas. Žodžiai ir pavyzdžiai rinkti iš interneto, grožinės literatūros, spaudos, televizijos, radijo arba nugirsti gatvėje, troleibuse, parduotuvėje, vakarėlyje. Jie atspindi įvairių visuomenės sluoksnių, skirtingų interesų, išsilavinimo ir kultūros lietuvių gyvąją kalbą, plg.: *babkės, bazaras, čiuvas, dzin, kancaras, tūsas*; „pagal stiprumą yra trys kavos rūšys: *kava, kavusė* ir *kavasiusė*“. Dalį žodyno sudaro vulgarioji leksika ir frazeologija.

KPU žodyno straipsnį sudaro: antraštinis žodis ar frazeologizmas (pusjuodžiu šriftu), variantas (laužtiniuose skliaustuose), veiksmažodinių žargonybių dar pateikiamas ir valdymas. Taip pat nurodoma vartojimo srities pažyma, reikšmės aiškinimas, pavyzdys, kartais tarimas ar pavyzdžio šaltinis ir sinonimas.

2012 metais pasirodė net du dideli to paties autoriaus Roberto Kudirkos prengti žargono žodynai: *Lietuvių kalbos žargono ir nenorminės leksikos žodynas* (toliau – LKŽNLŽ) ir *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas* (toliau – KKNŽŽ).

LKŽNLŽ sudaro daugiau kaip 9000 žodžių ir 1600 frazeologizmų. Medžiaga žodynui rinkta 1999–2010 metais iš sakytinės kalbos ir internetinių forumų bei

interaktyvių internetinių pokalbių. Į žodyną yra įtrauktos žargonybės ir žargoniniai frazeologizmai iš šių sričių: kalėjimo, kriminalinio, narkomanų, internetinio, kompiuterijos, motociklininkų, automobilininkų, kareivių, moksleivių ir studentų, breikerių, graffiti piešėjų, akvariumistų, sporto, muzikos, technikos, žvejų. Taip pat įtraukta daug bendrojo žargono ir nenorminės šnekamosios kalbos, prastakalbės žodžių ir frazeologizmų, vulgarizmų, peyoratyvinės leksikos, keiksmų.

KKNŽŽ medžiaga rinkta 2004–2010 metais daugiausia iš sakytinės kalbos, tiesiogiai bendraujant su nuteistaisiais, kalėjimo ir pataisos namų prižiūrėtojais, narkomanais, kišenvagiais ir žmonėmis iš kriminalinio pasaulio. Dalis kalėjimo žargono buvo tikslinama susirašinėjant laiškais su nuteistaisiais iš Pravieniškių pataisos namų ir Lukiškių tardymo izoliatoriaus–kalėjimo. Žodyną sudaro kalėjimo, kriminalinio (kišenvagių ir kt.) ir narkomanų žargono žodžiai bei frazeologizmai. Jame aprašyta daugiau kaip 1 200 žodžių ir 250 frazeologizmų.

Į Vilniaus universiteto tinklalapį yra įkelta *Lietuvių žargono bazė*³⁴. Joje duomenys pateikiami tokiais laukais: antraštinis žodis ar frazė, reikšmės, gramatinis žymuo, konotacija, vartosenos sritis.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi Egidijaus Zaikausko parengta knyga *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių kalbos žargono žodynėlis*, nurodykite, kokiomis reikšmėmis vartojamos šios žargonybės. Pasvarstykite, kodėl:

Žargonybė	Žargonybės reikšmė
<i>apsinešti</i>	
<i>apšalti</i>	
<i>ardytis</i>	
<i>atšokti</i>	
<i>čiuožti</i>	
<i>dusinti</i>	
<i>grybauti</i>	
<i>įsipaišyti</i>	
<i>išsijungti</i>	

³⁴ <http://www.flf.vu.lt/lt/mokslas/elektroniniai-istekliai#duomenų-bazė> [žiūrėta 2013-11-25]

Žargonybė	Žargonybės reikšmė
<i>kabinti</i>	
<i>laužytis</i>	
<i>nuskilti</i>	
<i>rautis</i>	

- **2 užduotis.** Remdamiesi Egidijaus Zaikausko parengta žargonų žodynėlio recenzija (Mataitytė 2007, 22–28) aptarkite žodyno atrankos kriterijus ir žodyno mikrostruktūros ydas.
- **3 užduotis.** Kokiomis reikšmėmis *Lietuvių žargonų bazėje* pateikiami šie žargoniniai žodžių junginiai. Pabandykite nusakyti jų motyvą:

Žargoninis junginys	Reikšmė
<i>alyvinis obuolys</i>	
<i>amarą gaudyti</i>	
<i>amžiams prisišvartuoti</i>	
<i>ant žemės nusodinti</i>	
<i>apie gyvenimą padūmoti</i>	
<i>apvažiuoti ratą</i>	
<i>asfaltą papaišyti</i>	
<i>atodrėkis kelnėse</i>	
<i>balto sniego kepsnys</i>	
<i>batą graužti</i>	
<i>dangų mėlynai dažyti</i>	

- **4 užduotis.** Iš Roberto Kudirkos *Lietuvių kalbos žargonų ir nenorminės leksikos žodyno* pateikite angliškos ir slaviškos kilmės žargonų sąrašą.
- **5 užduotis.** Kokiomis reikšmėmis Romo Kudirkos *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargonų žodyne* vartojami šie žodžiai: *adata, arklys, centras, garažas, karosas, olimpas, šeima, televizorius*. Pateikite savų pavyzdžių, kuriuose darbotartinės kalbos žodžiai vartojami žargonine reikšme.

5.2.11. DAŽNINIAI IR ATGALINIAI ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: dažninis žodynas, atgalinis (inversinis) žodynas, minimalusis žodynas, dažnumo rodiklis, imtis, žodžio forma, gramatinė charakteristika, vartojimo dažnis, statistinė analizė, statistinė lingvistika (lingvostatistika).

Literatūra: Grumadienė 1995, 91–95; Grumadienė 2002, 19–37; Labutis 1999, 107–114; Urbutis 1994/2010f, 376–383; Žilinskienė 1998, 219–227; Utkā 2009, III–VI; Žilinskienė 2001b, 69–79; Žilinskienė 2003, 75–84.

Klausimai

1. Kokiam tikslui sudaromi dažniniai ir atgaliniai žodynai?
2. Pagal kokį principą dažniniuose žodynuose pateikiami žodžiai?
3. Kaip dažniniuose žodynuose pateikiami dalyviai, pusdalyviai ir padalyviai?
4. Kokios papildomos informacijos apie žodžius pateikiama?

Vieni žodžiai pasitraukia į pasyviąją vartoseną, kiti atsiranda ir įsigali vartosenoje. Leksikos kitimą rodo ir dažnumo žodynai. Kiekybiniai rodikliai padeda tiksliau vertinti kalbos būklę, pasirinkti žodžius norminamiesiems žodynams, nustatyti formų statistiką, jų įvairavimą, žodžių kaitymo ypatumus. Žilinskienė yra ištyrusi, kad trys daiktavardžių linksniai sudaro 82,29 proc. visų daiktavardžių pavartojimo atvejų (kilmininkas – 38,91 proc., vardininkas – 26,62 proc., galininkas 16,76 proc.) (Žilinskienė 2001, 74). Iš dažninių žodynų matyti, kad dažniausi lietuvių kalboje yra kai kurie jungtukai (*ir, kad, o, kaip, ar, bet, bei, kai* ir kt.), prielinksniai (*į, iš, su, nuo, apie, po, už, dėl, per, prie* ir kt.), įvardžiai (*jis, tas, aš, kuris, šis, visas, kitas, savas, toks, kas, tu* ir kt.), dalelytės (*ir, ne, tik* ir kt.), populiariausi veiksmažodžiai – *būti, galėti, turėti, nebūti, reikėti, žinoti, nustatyti* ir kt., o daiktavardžiai – *Lietuva, darbas, žmogus, metai* ir kt. Iš skaitvardžių dažniausi *vienas, pirmas, du*, o iš būdvardžių, patenkančių į pirmąjį dažniausių žodžių šimtą – *didelis, naujas, aukštas, įvairus, svarbus, pagrindinis* (Grumadienė 2002, 29).

Dažniniai žodynai praverčia ir mokantis lietuvių kalbos. Tam sudaromi dažniausių žodžių sąrašai, kitaip minimalieji žodynai: apsispręsta, kad valstybinės kalbos mokėjimo I kvalifikacinės kategorijos reikalavimus atitiktų apie 800 žodžių, II kategorijos – apie 1200, III kategorijos – apie 2500 žodžių mokėjimas (Grumadienė 2002, 30).

Lietuvių kalbos dažniniai žodynai pradėti leisti XX a. pabaigoje. Pirmąjį dažninį žodyną, remdamasi publicistinio stiliaus tekstais, 1990–aisiais sudarė Vida Žilinskienė. Jos šaltinis – 1972–1973 metų laikraščių ir žurnalų tekstų ištraukos.

Visi ištisiniai tekstai, susidedantys iš atkarpų (imčių) po 1000 žodžių pavartojimų, buvo morfologiškai išanalizuoti, sukirčiuoti. Sudarytas daugiau kaip 10 tūkst. žodžių sąrašas mažėjančio dažnio tvarka (netraukiami tik vieną kartą pavartoti žodžiai) bei abėcėlinė rodyklė. Iš viso tirta 300 000 žodžių vartojimo atvejų, t. y. tiek tų pačių leksemų, tiek ir skirtingų (iš viso 18 776). Tikriniai žodžiai netiriami. Žodyno pabaigoje pateikiama statistinė žodyno analizė, kurioje nagrinėjama leksika, morfologija, kirčiavimas ir raidžių dažnis.

Vėliau imta tirti rašomosios lietuvių kalbos žodžių dažnį ne tik publicistikos, bet ir dalykinio, mokslinio, beletristinio stiliaus tekstuose. Tyrimo pagrindu išėjo Laimos Grumadienės ir Vidos Žilinskienės parengtas *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas: (mažėjančio dažnio tvarka)* (Vilnius, 1997) ir *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas: (abėcėlės tvarka)* (Vilnius, 1998). Dalykinio ir mokslinio stiliaus tekstų ištraukos imtos iš 1990–1995 metų leidinių, publicistikos – iš 1994–1996 m. laikraščių ir žurnalų, beletristikos – iš 1980–1995 metais išleistų lietuvių rašytojų prozos kūriniių. Iš visų stilių imta po 300 rišlaus teksto imčių, kurių kiekvieną sudarė 1000 žodžių; iš viso 1 200 000 pavartojimo atvejų. Žodynuose pateikiama: pradinės žodžių formos, pažymima kalbos dalis, nurodoma, kiek kartų ir keliose imtyse tas žodis buvo pavartotas.

Žilinskienė ir Grumadienė parengė ir morfologiškai anotuotą ir statistiškai apdorotą *Dabartinės rašomosios lietuvių kalbos dažninio žodyno* elektroninę bazę (1 200 000 žodžių pavartojimų), tačiau ji visuomenei neprieinama.

Siekiant atspindėti XX amžiaus lietuviškos spaudos leksiką, gramatinių formų vartoseną 2004 metais Vilniaus pedagoginio universiteto (dabar – Lietuvos edukologijos universitetas) mokslininkų (vadovas Antanas Pakerys) sudarytas elektroninis dažninis žodynas *Bendriniai XX a. spaudos žodžiai* (toliau – BSŽ). BSŽ pasirinktos lietuviškos knygos ir periodiniai spaudiniai iš visų devynių dešimtmečių. Dirbant MS Access programa BSŽ galima ieškoti antraštinių žodžių ir gramatinių žodžių formų: pagal abėcėlę, atgaline abėcėlės tvarka, pagal bendrąją vidutinį dažnį. 2005 metais pagal tuos pačius principus parengtas tikrinių žodžių dažninis žodynas *Tikriniai XX a. spaudos žodžiai* (toliau – TSŽ).

Spausdintiniuose žodynuose negalima automatizuota žodžių ir jų formų paieška, todėl dar vieną dažninį žodyną, remdamasis lietuvių kalbos tekstynu, 2009 metais sudarė Andrius Utka. Pavadinimas skamba taip: *Dažninis rašytinės lietuvių kalbos žodynas: 1 milijono žodžių morfologiškai anotuoto tekstyno pagrindu*³⁵. Kaip teigia Utka, naujojo dažninio žodyno išskirtinis bruožas yra tas, kad „juo bandoma atspindėti visų tekстыne pavartotų dabartinės rašytinės lietuvių

³⁵ http://donelaitis.vdu.lt/publikacijos/Dazninis_zodynas.pdf [žiūrėta 2013-12-20].

kalbos žodžių formų dažnines charakteristikas, nebandant jų norminti ar kitaip taisyti, įtraukiant visas tekstyne pavartotas žodžių formas, tikrinius daiktavardžius, užsienio kalbos žodžius, romėniškus skaičius, akronimus, sutrumpinimus ir kt.“ (Utkā 2009, III).

Šio dažninio žodyno straipsnį sudaro tokios dalys:

1. eilės numeris sąrašė;
2. antraštinis žodis;
3. kalbos dalis;
4. pavartojimo dažnis;
5. kaitomų žodžių formos su pavartojimo dažniais, išrikiuotos mažėjančia tvarka.

Minėtini ir atskirų autorių kūriniių dažniniai žodynai. Be anksčiau minėtų senųjų raštų indeksų, dar yra sudaryti Maironio *Pavasario balsų* (Jurgaitienė 1970) ir Salomėjos Nėries poezijos leksikos dažniniai žodynai (Aleksna 1980).

Pirmasis atgalinis žodynas išėjo 1991 metais. Tai Juozo Korsako *Lietuvių kalbos inversinis žodynas*. Jis kritikuotinas dėl neaiškių atrankos kriterijų ir abėcėlinės tvarkos nepaisymo (Urbutis 1994/2010e, 376–383).

1995 metais parengtas *Atgalinis dabartinės lietuvių kalbos žodynas* (sudarytoja Vida Žilinskienė). Atgaliniuose (inversiniuose) žodynuose žodžiai pateikiami atvirkštine tvarka, t. y. abėcėlė taikoma skaitant žodį iš galo. Juose neišskiriamos reikšmės, nepateikiama iliustracinių pavyzdžių, tik duodama pagrindinė gramatinė žodžių charakteristika, t. y. nurodoma kalbos dalis, pagrindinės veiksmažodžių ir būdvardžių formos. Antraštiniai žodžiai kirčiuojami, vardažodžių nurodomos kirčiuotės. Iš atgalinių žodynų galima nustatyti dariausius žodžių darybos tipus, vienodos priesagos ar galūnės vedinius. Tokie žodynai atskleidžia baigmenų, sudurtinių žodžių garsinę sudėtį.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Remdamiesi Andriaus Utkos sudarytu *Dažniamie rašytinės lietuvių kalbos žodynu* nusakykite, kokie daiktavardžiai lietuvių kalboje yra dažniausi. Palyginkite, kiek jų sutampa su pateiktais Laimos Grumadienės ir Vidos Žilinskienės *Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodyne*. Kurių eiliškumas skiriasi?
- **2 užduotis.** Remdamiesi Andriaus Utkos sudarytu *Dažniniu rašytinės lietuvių kalbos žodynu*, pateikite 30 dažniausių žodžių sąrašą mažėjančio dažnio tvarka.

- **3 užduotis.** Remdamiesi Andriaus Utkos sudarytu *Dažniniu rašytinės lietuvių kalbos žodynu*, aptarkite, kokie 10 lietuvių kalbos būdvardžių yra dažniausi:

.....
Dažniausi lietuvių kalbos būdvardžiai dažniniame žodyne
.....

- **4 užduotis.** Remdamiesi Andriaus Utkos sudarytu *Dažniniu rašytinės lietuvių kalbos žodynu*, pateikite dažniausių tarnybinių žodžių pavyzdžių:

.....
Dažniausi tarnybiniai žodžiai dažniniame žodyne
.....

- **5 užduotis.** Kokius 10 veiksmažodžių įtrauktumėte į minimalųjį žodyną?

.....
**Minimaliojo žodyno
veiksmažodžiai**
.....

.....
**Veiksmažodžių dažnumas
pagal dažnumų žodyną**
.....

5.2.12. MORFEMIKOS ŽODYNAI

Pagrindinė sąvoka: morfema, morfemika, morfeminė sandara, morfeminė analizė, dažnis, morfologinė pažyma, tekstynas.

Literatūra: Keinys 2009; Murmulaitytė 2012b, 96–105; Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2012; Urbutis 2009, 165–166.

Klausimai

1. Kokiam tikslui rengiami morfemikos žodynai?
2. Kokie galimi morfemikos žodynų tipai?
3. Kokia papildoma informacija apie žodžius ir jų formas teikiama morfemikos žodynuose?

Morfeminei žodžių (ypač giminiškų) analizei tirti svarbūs morfemikos žodynai. Jie padeda išskirti morfemų rūšis ir jų ribas, geriau suvokti žodžių darybos ir kaitybos skirtumus, susieti giminiškus žodžius.

Elektroninių morfemikos žodynų 2011 metais parengė Erika Rimkutė, Asta Kazlauskienė ir Gailius Raškinis. Tai *Abėcėlinis lietuvių kalbos morfemikos žodynas*³⁶, *Dažninis lietuvių kalbos morfemikos žodynas*³⁷ ir *Atgalinis lietuvių kalbos morfemikos žodynas*³⁸. Žodynų medžiagą sudaro įvairios ištraukos iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* (<http://tekstynas.vdu.lt>). Tekstai juose parinkti pagal tokias proporcijas: po ketvirtadalį mokslinių (26 proc.), publicistinių (28 proc.) ir grožinių (25 proc.) tekstų, mažiau nei dešimtadalis (7 proc.) administracinių tekstų ir daugiau nei dešimtadalis (14 proc.) įvairių spontaninės kalbos fragmentų. Iš viso žodyne apibendrinta apie 310 tūkst. žodžių (beveik 74 tūkst. skirtingų žodžių formų).

Abėcėliniame morfemikos žodyne žodžiai išrikiuoti abėcėliškai, po žodžio nurodoma:

- žodžio pavartojimo dažnis,
- žodis, išskaidytas morfemiškai (morfemos atskirtos brūkšneliais),
- žodžio **pagrindinė** forma ir morfologiniai požymiai, pvz.:

<i>beasmeniškumas</i>	3	<i>be-asm-en-išk-um-as</i>	<i>beasmeniškumas</i> ; dkt. vyr. g. vns. vard.
<i>bendradarbiavimo</i>	21	<i>bendr-a-darb-iau-im-o</i>	<i>bendradarbiavimas</i> ; dkt. vyr. g. vns. kilm.

³⁶ <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AbcI.pdf> [žiūrėta 2013-12-20].

³⁷ <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/DazI.pdf> [žiūrėta 2013-12-20].

³⁸ <http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/AtgalI.pdf> [žiūrėta 2013-12-20].

Jame gerai matyti giminiškų žodžių morfeminė struktūra, pvz.: *dilg-ėl-ės, dilg-ėl-in-ė, dilg-ėl-in-uk-ų, dilg-ėl-yn-us; gan-iav-os, gan-ykl-omis, gan-ym-as, gan-y-toj-as*. Taip pat galima stebėti konkrečios žodžio formos dažnumą, pvz.: *balsas* (55), *balso* (9), *balsui* (2), *balsą* (22), *balsu* (35), *balse* (2), *balsan* (1).

Dažniniame morfemikos žodyne žodžiai išrikiuoti mažėjančio dažnio tvarka. Jame matyti statistiniai duomenys, dažniausi ir rečiausi žodžiai, galima gretinti žodžius pagal vartosenos polinkius, pvz.:

<i>darbo</i>	1136	<i>darb-o</i>	<i>darbas</i> ; dkt. vyr. g. vns. kilm.
<i>sveikatos</i>	404	<i>sveik-at-os</i>	<i>sveikata</i> ; dkt. mot. g. vns. kilm.; dkt. mot. g. dgs. šauksm.
<i>gyvenimą</i>	65	<i>gy-v-en-im-q</i>	<i>gyvenimas</i> ; dkt. vyr. g. vns. gal.

Atgaliniame morfemikos žodyne žodžiai išrikiuoti pagal abėcėlę, skaitant žodį nuo galo. Iš atgalinio žodyno matyti darybiniai tipai, greta pateikiami to paties afikso žodžiai, galima nustatyti, kiek žodžių vartojama su ta pačia priesaga, galūne ar dūrinio antrąja šaknimi, išryškėja ir kaitybės tipų (linksniuočių, asmenuočių) vartosenos polinkiai, pvz.: *lig-on-ė, kel-ion-ė, svaj-on-ė, dej-on-ė; ilg-a-met-į, penk-io-lik-met-į, tūkstant-met-į; der-in-a, ger-in-a, tikr-in-a, stipr-in-a* ir pan.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Perskaitykite *Abėcėlinio lietuvių kalbos morfemikos žodyno* įvadą ir aptarkite grupėmis, su kokiomis problemomis susiduriama morfemiškai skaidant lietuvių kalbos žodžius.
- **2 užduotis.** Išskaidykite morfemomis šiuos žodžius, pateikite jų gramatinę charakteristiką:
anekdotą, angliavandenių, antgamtiniais, apkaltinimo, atpalaiduoti, bendraautoriais, blogiesiems, civilizacijai, dėmesingesnės, dirvožemiuose, dukterėčiai, ilgalaikio, įmaišykite, fotonuotrukoje, geranoriškumą, glamonėti, graudintis, išvedžiojimų, ketvertą, leksikografija, maištininkų, naudingesnis, netiesioginių, netinkamam, netoleruotinas, nudraskytai, nusirašinėjimas, parduotuvėlės, pažadama, perspausdinti, piktnaudžiavimo, prasi-skleisdavo, projektuojamasis, rankraščiuose, santarvės, sutuoktiniams, šunsnukis, tarnaujančios, teisinimasis, tuščiažodžiavimas, vandenvietės, vienuoliktos.
- **3 užduotis.** Išskirkite morfemų ribas:
antikos – semantikos, karaimų – skelbimų, klierikus – plėšikus, kolektyvas – motyvas, laureatų – delegatų, naujokus – vailokus, nuotakos – plaštakos, pirkejus – displėjus, šam-pūnai – bastūnai, vabalus – riebalus, žaislus – paveikslus.

- **4 užduotis.** Raskite giminiškus žodžius ir išskaidykite morfemomis:
kartelį, gyvenvietėse, eiseną, globos, kartokis, ginkluotojo, dienynų, eglėšakių, gydyti, neišpasakosi, ilsėkitės, aprūpinančių, griuvėsiais, kasdieniškumo, eismas, gydytis, nepakartojama, eglaitėmis, gyvybes, poilsiautojai, gynyba, eiga, globėja.
- **5 užduotis.** Suskirstykite žodžius pagal vienodas morfemas ir išskaidykite morfemiškai:
tautosakos, linksnis, tėvystė, optimistė, pastolių, vagišius, nekaltybę, simbolikos, pastabos, stiprybę, sluoksnis, vienišius, nuosakos, nuostabos, specialistę, pilietybę, narystė, nuostolių, dinamikos.
- **6 užduotis.** Giminiškus žodžius sudėkite pagal abėcėlę ir išskaidykite morfemomis (viena morfema kartojasi visuose žodžiuose):
nustatymas, statmenai, prisistatinėdavusi, įstatams, statiems, sustatyti, statyklos, prisistatymas, išstatyti, statybos, nuostatoms, apstatytus, statyboietės, sąstatas, nepastatomą, įstatymams, užstatytas, hidrostatinis, prisistatant, tebestatomas, atsistatydinti, pasistatęs, statybininkas, statydama, statiniams, statinaitės, poįstatyminių.

5.2.13. TARTIES ŽODYNAI

Pagrindinės sąvokos: tartis, tarties reikalavimai, bendrinė kalba, fonetinė transkripcija, kirčiavimas.

Literatūra: Jakaitienė 2005a, 281–282.

Klausimai

1. Kas yra fonetinė transkripcija?
 2. Kokiais atvejais tarties žodynuose pateikiamas dvejopas tarimas?
 3. Kokie žodžiai į tarties žodynus netraukiami?
 4. Kaip tarties žodyne pateikiami veiksmažodžiai ir būdvardiniairieveksmiai?
-

Tarties žodyno paskirtis – pateikti lietuvių bendrinės kalbos taisyklingos tarties normas, atkreipti dėmesį į pagrindinio žodyno fondo žodžių garsų tarimą, galimus variantus, atskirų žodžių foneminę sudėtį bei kirčiavimo ypatybes. Jais gali naudotis radijo ir televizijos diktoriai ar laidų vedėjai, aktoriai, visi besimokantys taisyklingos lietuvių kalbos tarties ir kirčiavimo. Leksikografinį tarties žodyno vienetą sudaro sukirčiuotas žodis ir transkribuotos jo variantas. Į tarties žodynus stengiamasi nedėti dėsningos darybos, aiškaus tarimo ir kirčiavimo išvestinių žodžių. Žodyne tam tikra fonetine transkripcija pateikiamas žodžio tarimas. Antraštinių žodžių gramatinė pažyma dedama tik dėl aiškumo, skiriant homonimines formas, terminologinė pažyma – prie retesnio termino, reikšmė – prie homonimų ar retesnių žodžių.

Pirmasis *Lietuvių kalbos tarties žodynas* išleistas 1985 metais. Jo autorius Vytautas Vitkauskas. Jame pateikiama apie 25 000 bendrinės kalbos žodžių. 2001 metais pasirodė antrasis pataisytas ir papildytas jo leidimas (toliau – LKTŽ), kuriame pateikiama apie 28 000 bendrinės kalbos žodžių. Tais pačiais metais išleistas ir Valerijos Vaitkevičiūtės veikalas *Lietuvių kalbos tarties pagrindai ir žodynas* (2001).

2012 metais Asta Kazlauskienė ir Gailius Raškiniš parengė internetinę *Lietuvių kalbos tarties žodyno* (toliau – TŽ) versiją (<http://tekstynas.vdu.lt/tarties-zodynas>). Žodyne pateikiama 73 000 bendrinių žodžių ir jų formų.

TŽ medžiagą sudaro ištraukos iš *Dabartinės lietuvių kalbos tekstyno* sukaupėtų mokslinio stiliaus leidinių, publicistinių tekstų, lietuvių autorių romanų, administracinių dokumentų. Be žodžio tarimą rodančios transkripcijos, TŽ dar pateikiama žodžių dažnumo charakteristika ir gramatinė informacija. Žodžiai, remiantis bendrinės kalbos normomis, sukirčiuoti ir perrašyti fonetiniiais

rašmenimis. TŽ įvade trumpai aptariamos garsinės lietuvių kalbos ypatybės, taisyklingos tarties normos ir būdingesni jos pažeidimai. Į žodyną neįtrauktos svetimybės, netaisyklingos darybos, pasenę ir labai reti tarptautiniai žodžiai.

UŽDUOTYS

- **1 užduotis.** Palyginkite internetiniame tarties žodyne (<http://tekstynas.vdu.lt/tarties-zodynas>) pateikiamą informaciją su pateikiama Vytauto Vitkausko tarties žodyne. Kokių duomenų pateikiama daugiau.
- **2 užduotis.** Nustatykite antraštines formas ir naudodamiesi fonetinės transkripcijos taisyklėmis, pateikite šių žodžių straipsnius: *atdaras, apieškojo, daugkartinis, eksploatuoja, higienai, langams, lūžta, pakraščio, paprasčiau, pusbalsiu, pusžalis, sukdavo, šlapdriba, tapdavo, užsivertęs, virkdžiau.*

BAIGIAMASIS ŽODIS

Šioje mokomojoje knygoje neapžvelgti visi galimi žodynų tipai ar Lietuvoje išleisti žodynai. Pavyzdžiui, visiškai neaptarti rašybos ir kirčiavimo žodynai ar žinynai, žodinių asociacijų žodynai, mažai dėmesio skirta mokomiesiems žodynams, išsamiai neaprašyti dabartiniai dvikalbiai žodynai – tiek popieriniai, tiek elektroniniai. Tokio tikslo ir nebuvo. Atsirenkant žodynus labiausiai buvo mąstoma, kokias studentų kompetencijas siekiama ugdyti. Daugiausia dėmesio skiriama žodynuose pateikiamai žodžių semantinei informacijai, taip pat sisteminiams žodžių santykiams atskleisti. Stengtasi išryškinti leksikografijos, kaip mokslo, tarpdiscipiniškumą. Mokomojoje knygoje pateikiama pratimų, kuriuose studentas turi galimybę atkreipti dėmesį ne vien į leksikografinį žodžio aprašymą, bet ir žodžio kilmę, darybą, fonetines ypatybes.

ŠALTINIŲ SANTRUMPOS

- AEŽ – *Astronomijos enciklopedinis žodynas*. – <http://astronomija.lt/enciklopedija/index.php/Astronomija>
- AŽ – Irena Ermanytė, *Antonimų žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.
- BSŽ – *Bendriniai XX a. spaudos žodžiai*: elektroninis dažninis žodynas, Sudarytojai ir redaktoriai Vera Mauricaitė, Milda Norkaitienė, Antanas Pakerys, Ritutė Petrokienė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- BŽ – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*.
- BŽe – *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas, redaktorių kolegija: D. Liutkevičienė (vyr. redaktorė), Gertrūda Naktinienė, Ritutė Petrokienė, Dalia Sveitikienė, Klementina Vosylytė, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2014–..., <http://bkz.lki.lt/>
- DaukŽ – Vitas Labutis, *Daukšių krašto žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2002.
- DnŽ – Vytautas Vitkauskas, Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas, Vilnius: Mokslo, 1976.
- DrskŽ – Gertrūda Naktinienė, Aldona Paulauskienė, Vytautas Vitkauskas, *Druskininkų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslo, 1988.
- DvŽ – *Dieveniškų šnektos žodynas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005–2010, t. 1–2.
- DŽ – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*
- DŽ1 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 1 leidimas, redaktorių kolegija: Jonas Kruopas (vyr. redaktorius), Juozas Balčikonis, Jonas Kabelka, Kostas Korsakas, Borisas Larinas, Antanas Lyberis, Kazys Ulvydas, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
- DŽ2 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 2 leidimas, redaktorių kolegija: Jonas Kruopas (vyr. redaktorius), Antanas Lyberis, Domininkas Lukšys, Jonas Paulauskas, Juozas Senkus, Kazys Ulvydas, Vilnius: Mintis, 1972.
- DŽ3 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 3 leidimas, redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Jonas Klimavičius, Jonas Paulauskas, Juozas Pikčilingis, Nijolė Sližienė, Kazys Ulvydas, Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- DŽ4 – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 4 leidimas, redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Jonas Klimavičius, Jonas Paulauskas, Juozas Pikčilingis, Nijolė Sližienė, Kazys Ulvydas, Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2000.
- DŽ5e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis leidimas, redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003.
- DŽ6e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*: elektroninis variantas, redaktorių kolegija: Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Laimutis Bilkis, Jonas Paulauskas, Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2006, <http://dz.lki.lt/>
- DŽ7e – *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*, 7 leidimas, Stasys Keinys (vyr. redaktorius), Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2012.
- FEŽ – Ernst Fraenkel, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg, Göttingen, 1962–1965, t. 1–2.
- FŽ – *Frazeologijos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2001.
- GL – Kazys Alminauskis, *Die Germanismen des Litauischen*, Leipzig, 1934, 1 t.

- HŽ – [Frydrichas Vilhelmas Hakas,] *Vocabularium Litthvanico–Germanicum, et Germanico–Litthvanicum, [...] von Friederich Wilhelm Haack*, Halle, Druckts Stephanus Orban, Univerf. Buchdr., [1730]; HŽlv reiškia lietuvių–vokiečių kalbų dalį.
- HŽlv žr. HŽ
- KazRŽ – Aldonas Pupkis *Kazlų Rūdos šnektos žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008–2009, t. 1–2.
- KltŽ – *Kaltanėnų šnektos žodynas*, sudarė Angelė Vilutytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Klv – [Frydrichas Kuršaitis,] *Wörterbuch der littauischen Sprache von Friedrich Kurschat. Zweiter Theil: Littauisch–deutsches Wörterbuch*, Halle: Verlag der Buchhandlung des Weisenhauses, 1883.
- KKNŽŽ – Robertas Kudirka, *Kalėjimo, kriminalinio ir narkomanų žargono žodynas*, Kaunas: Kitos knygos, 2012.
- KpŽ – *Kupiškėnų žodyne*, sudarė Klementina Vosylytė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2007–2014, t. 1–4.
- KPU – Egidijus Zaikauskas, *Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių kalbos žargono žodynelis*, Vilnius: Alma littera, 2007.
- KretŽ – *Kretingos tarmės žodynas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Daiva Vaišnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2011.
- LHEŽ – Aleksandras Vanagas, *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1981.
- LKDFŽ – *Lietuvių kalbos daiktavardinių frazių žodynas*, sudarė Erika Rimkutė, Agnė Bielinskienė, Jolanta Kovalevskaitė, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012. – http://donelaitis.vdu.lt/lkk/pdf/daikt_fr.pdf
- LKEŽDB – *Lietuvių kalbos etimologinio žodyno duomenų bazė*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007–2012. – <http://etimologija.baltnexus.lt/>
- LKND – *Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas*. – <http://naujazodziai.lki.lt/>
- LKTŽ – Vytautas Vitkauskas, *Lietuvių kalbos tarties žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001.
- LKŽNLŽ – Robertas Kudirka, *Lietuvių kalbos žargono ir nenorminės leksikos žodynas*, Kaunas: Kauno technologijos universiteto leidykla „Technologija“, 2012.
- LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas (I–XX, 1941–2002): elektroninis variantas*, redaktorių kolegija: Gertrūda Naktinienė (vyr. redaktorė), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. – www.lkz.lt.
- LNKŽ – Evalda Jakaitienė, Sturla Berg-Olsen, *Lietuvių–norvegų kalbų žodynas. Litauisk–norsk ordbok*, Vilnius: Baltos lankos, 2012.
- LP – Alvydas Butkus, *Lietuvių pravardės*, Kaunas: Aesti, 1995.
- LPAŽ – Alvydas Butkus, *Lietuvių pravardžių atvirkštinis žodynas*, Kaunas: Aesti, 2009.
- LPŽ – *Lietuvių pavardžių žodynas*, sudarė Vitalija Maciejauskienė, Marija Razmukaitė ir Aleksandras Vanagas, Vilnius: Mokslas, 1985–1989, 1–2 t.
- LRAŽ – Jonas Palionis, *XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004.
- LUEV – *Lietuvos TSR upių ir ežerų vardynas*, sudarė Bronys Savukynas, Vytautas Vanagas, Vytautas Vitkauskas, Klementina Vosylytė, Irena Ermanytė, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1963.
- LVardKŽ – Kazys Kuzavinis, Bronys Savukynas, *Lietuvių vardu kilmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- LVKŽ – Vytautas Balaišis. *Lietuvių–vokiečių kalbų žodynas*, I tomas (A–O), II tomas (P–Ž), Vilnius: Žara, 2004.
- LVŽ – *Lietuvos vietovardžių žodynas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2008, t. 1: A–B.

- LzŽ – Jonas Petrauskas, Aloyzas Vidugiris, *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1985.
- MLKŽ – Milda Norkaitienė, Rita Šepetytė, Zita Šimėnaitė, *Mokomasis Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Baltos lankos, 2010.
- MŽ – [Kristijonas Gotlybas Milkus,] *Littauisch=deutsches und Deutsch=littauisches Wörter=Buch, worinn das vom Pfarrer Ruhig zu Walterkehmen ehemals heraus gegebene zwar zum Grunde gelegt, aber mit sehr vielen Wörtern, Redens=Arten und Sprüchwörtern zur Hälfte vermehret und verbessert worden von Christian Gottlieb Mielcke, Cantor in Pillkallen*, Königsberg, 1800. Im Druck und Verlag der Hartung'schen Hofbuchdruckerey; MŽlv reiškia lietuvių–vokiečių kalbų dalį.
- MŽlv žr. MŽ
- NŽ – [Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann,] *Wörterbuch der Littauischen Sprache von G.H. F. Nefflmann*, Königsberg: Verlag der Gebrüder Bornträger, 1851.
- RŽ – [Pilypas Ruigys,] *Littauisch=Deutsches und Deutsch=Littauisches Lexicon, Worinnen ein hinlänglicher Vorrath an Wörtern und Redensarten, welche sowol in der H. Schrift, als in allerey Handlungen und Verkehr der menschlichen Gesellschaften vorkommen, befindlich ist [...] von Philipp Ruhig, Pfarrern und Seniore zu Walterkehmen, Insterburgischen Hauptamtes*. Königsberg, drucks und verlegt I. H. Hartung, 1747. RŽlv reiškia lietuvių–vokiečių kalbų dalį.
- RŽlv žr. RŽ
- SD – [Sirvydas, Konstantinas,] *DICTIONARIUM TRIVM LINGVARUM, In ofum Studioꝝ Iuuentutis, AVCTORE CONSTANTINO SZYRWID è SOCIETATE JESV; Cum Superiorum permiffu editum. Tertia editio recognita & aucta, VILNÆ, Typis Academicis Societatis JESV. Anno Domini M.DC.XLII [1642]*.
- SEJL – Wojciech Smoczyński, *Słownik etymologiczny języka litewskiego*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 2007.
- SistŽ – Jonas Paulauskas, *Sisteminis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 1987.
- SLA – Pranas Skardžius, *Die slavischen Lehnwörter im Altlitauischen*, Kaunas: Spindulio leidykla, 1931.
- SLKFŽ – Jonas Paulauskas, *Sisteminis lietuvių kalbos frazeologijos žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1995.
- SLKT – *Referencinis senosios lietuvių kalbos tekstynas* (SLIEKKAS)
- SRB – *Senųjų raštų duomenų bazė*. – <http://www.lki.lt/seniejirastai/>
- TADB – *Tarmių archyvo duomenų bazė*. – <http://tarmes.lki.lt/>
- TSŽ – *Tikriniai XX a. spaudos žodžiai*: elektroninis dažninis žodynas, sudarytojai ir redaktoriai Vera Mauricaitė, Milda Norkaitienė, Antanas Pakerys, Dalia Sviderskienė. – Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- TŽ – *Lietuvių kalbos tarties žodynas*, sudarė Asta Kazlauskienė ir Gailius Raškinis, Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- TŽŽ – *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Alma littera, 2008.
- VJŽ – *Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1994–2004, t. 1–2.
- VKŽ – *Vietovardžių kirčiavimo žodynas*, sudarė Marija Razmukaitė, Vytautas Vitkauskas, Vilnius: Kultūra, 1994.
- VLKP – Jonina Lipskienė, *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- VTŽŽ – Valerija Vaitkevičiūtė, *Tarptautinių žodžių žodynas*, Vilnius: Žodynas, 2001.
- VŽ – *Vietovardžių žodynas*, sudarė Aldonas Pupkis, Marija Razmukaitė ir Rita Miliūnaitė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2002.
- ZanŽ – *Zanavykų šnektos žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003–2006, t. 1–3.
- ZtŽ – Aloyzas Vidugiris, *Zietelos šnektų žodynas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1988.

NAUDOTA LITERATŪRA

- Alekna 1980: Viktoras Alekna, Salomėjos Nėries poezijos dažnumų žodynas, *Literatūra ir kalba* 16, 167–423.
- Aleknavičienė 2008: Ona Aleknavičienė, Senoji lietuvių raštija internete, *Archivum Lithuanicum* 10, 2008, 297–348.
- Ambrazas 1999: Saulius Ambrazas, Rec. kn.: Dominykas Urbas, Martyno Mažvydo raštų žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996, 459 p., *Archivum Lithuanicum* 1, 155–161.
- Ambrazas, Aleknavičienė, Zinkevičius 1998: Saulius Ambrazas, Ona Aleknavičienė, Vytautas Zinkevičius, Istorinis lietuvių kalbos žodynas ir senųjų raštų kompiuterizavimas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 192–210.
- Andžius 2010: Remigijus Andžius, Terminų žodinių straipsnių struktūrinimas: terminų eilutės kliuviniai, *Leksikografija ir leksikologija* 2, Jono Kruopo 100-osioms gimimo metinėms, 319–328.
- Atkins, Rundell 2008: B. T. Sue Atkins, Michael Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford: University Press.
- Babickienė 1985: Zofija Babickienė, Reguliariųjų išvestinių reikšmių pateikimas aiškinaamuosiuose lietuvių ir rusų kalbų žodynuose, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 24, 223–235.
- Bacevičiūtė 2010: Rima Bacevičiūtė, Fonetikos ypatybių pateikimas lietuvių tarminiuose žodynuose, *Baltu filologija* 19(1/2), 5–14.
- Bacevičiūtė 2011: Rima Bacevičiūtė, Rec. kn.: Aldonas Pupkis, Kazlų Rūdos šnektos žodynas 1–2, Vilnius: LKI, <http://www.lietuviukalba.lt/>
- Balaišis 1969: Antanas Balaišis, Rec. kn.: Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, Litauisch–Deutsch (Rašomosios lietuvių kalbos žodynas, lietuviškai–vokiška dalis.) I. Bd. A–K. von M. Niedermann, A. Senn, Fr. Bender, 1932, XII + 548 S.; II. Bd. L–Pa. von M. Niedermann, A. Senn, A. Salys, 1951, 729 S; III Bd. Pe–Sk. von A. Senn und A. Salys, 1957, 718. S.; IV. Bd. Sl–T. von A. Senn und A. Salys, 1963, 756 S.; V Bd. U–Ž. und Anhang (Eigennamen und damit Zusammenhängendes, Nachwort), von A. Senn und A. Salys, 1968, 565 S., Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg, *Baltistica* 5 (2), 203–209.
- Balašaitis 1984: Antanas Balašaitis, *Žodžiai ir žodynai*, Vilnius: Mokslas.
- Balašaitis 2012: Antanas Balašaitis, Rec. kn.: Juozas Aleksandravičius. Kretingos tarmės žodynas, *Acta Linguistica Lithuanica* 66, 178–182.
- Balode 2009: Laimutė Balode, Vietvārdu vārdnīcas un to struktūra: somu, igauņu, lietuviešu un latviešu pieredze, *Latvijas Universitātes raksti*. Sēj. 746, 16–26.
- Barauskaitė–Mikkelsen: Dalia Barauskaitė–Mikkelsen, Rec. kn.: E. Jakaitienė, S. Berg–Olsen, Lietuvių–norvegų kalbų žodynas, *Acta linguistica Lithuanica* 46, 2002, 192–196.
- Baunebjerg 1990: Hansen Baunebjerg, *Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch*, Tübingen, Niemeyer, Coll. Lexicographica.
- Bergenholtz, Mugdan 1982: Hennig Bergenholtz, Joachim Mugdan: Grammatik im Wörterbuch: Probleme und Aufgaben, *Studien zur neuhochdeutschen Lexicographie II. Hrsg. v. H. E. Wiegand*, Hildesheim. Zürich, New York, 17–36.

- Bilkis 2011: Laimutis Bilkis, Lietuvos vietovardžių geoinformacinė duomenų bazė, *Gimtoji kalba* 8, 2011, 3–10.
- Bogaards 2003: Paul Bogaards, Uses and users of dictionaries, *P. van Sterkenburg (ed.), A Practical Guide to Lexicography*, Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins, 26–33.
- Burkhanov 1998: Igor Burkhanov, *Lexicography. A Dictionary of Basic Terminology*, Rzeszów: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Černiūtė 2000: Violeta Černiūtė, Šnekamosios kalbos ir emociinės-ekspresinės leksikos apibūdinimo problemos, *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 2000, 160–179.
- Černė 2006: Violeta Černė, Beekvivalentė leksika aiškinamuosiuose žodynuose, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, 192–208.
- Daškus 1995: Marius Daškus, Raštų leksikos pateikimas didžiajame „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 231–234.
- Dini 2002/2010: Pietro Umberto Dini, Lietuvių kalbos žodynas – žvilgsnis iš šalies, *Baltų filologijos studijos*, 2010, P. 67–70.
- Drotvinas 1984: Vincentas Drotvinas, Kada parašytas vadinamasis Krauzės žodynas, *Baltistica* 20(2), 163–167.
- Drotvinas 1987a: Vincentas Drotvinas, Dėl *Clavis Germanico-Lithvana* autoriaus, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 102–107.
- Drotvinas 1987b: *Lietuvių kalbos leksika ir frazeologija*, Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija.
- Drotvinas 1989: Vincentas Drotvinas, Das *Lexicon Lithuanicum*. Die Handschrift und ihre Edition, *Zeitschrift für Slavistik* 34, 213–216.
- Drotvinas 1994: Vincentas Drotvinas, Frydrichas Pretorijus – Biblijos žodyno autorius, *Protestantizmas Lietuvoje: istorija ir dabartis, ats. red. Ingė Lukšaitė*, Vilnius: Apyaušris, 78–82.
- Drotvinas 1995: Vincentas Drotvinas, Pastabos apie Frydricho Pretorijaus žodyną ‘*Clavis Germanico-Lithvana*’, *Clavis Germanico-Lithvana. Rankraštinis XVII amžiaus vokiečių–lietuvių kalbų žodynas 1 (A–E)*, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, x–xxxi.
- Drotvinas 1998: Vincentas Drotvinas, F. W. Haacko ‘*Vocabularium Lithvanico-Germanicum, et Germanico-Lithvanicum*’ (Halle, 1730), *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 82–100.
- Drotvinas 1999: Vincentas Drotvinas, Dėl Fridricho Pretorijaus ‘*Clavis Germanico-Lithvana*’ vokiškojo registro šaltinių, *Žmogus ir žodis* 1, 8–13.
- Drotvinas 2000: Vincentas Drotvinas, Dėl Jokūbo Brodovskio ‘*Lexicon Germanico-Lithvanicum*’ registro, *Žmogus ir žodis* 1, 2000, 16–23.
- Drotvinas 2001: Vincentas Drotvinas, Georgas Heinrichas Ferdinandas Nesselmannas žodynininkas, *Gimtas žodis* 11, 2–7.
- Drotvinas 2006: Vincentas Drotvinas, Fridrichas Kuršaitis žodynininkas, *Gimtas žodis* 4, 31–35.
- Drotvinas 2012: Vincentas Drotvinas, Frydricho Kuršaičio žodyno „*Littauisch–deutsches Wörterbuch*“ (Halle a. S., 1883) leksikografinio metodo bruožai, *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, Vilnius: EKKDTA, 59–86.
- Drotvinas, Steiblienė 2012: Vincentas Drotvinas, Diana Steiblienė, Frazeologizmai prozos tekste ir žodynuose, *Gimtoji kalba* 5, 7–17.

- Duval 2008: Alain Duval, Equivalence in Bilingual Dictionaries, *T. Fontenelle (Ed.), Practical Lexicography: A Reader*: Oxford University Press, 273–282.
- Ermanytė 1995: Irena Ermanytė, Priešybė kaip semantinis ir loginis antonimijos pagrindas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, Vilnius, 9–31.
- Ermanytė 1997: Irena Ermanytė, Kelios pastabos apie enantioseminiją, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 53–59.
- Ermanytė 2004: Irena Ermanytė, Pastabos apie antonimų struktūrą ir semantiką, *Kalbos kultūra* 77, 96–102.
- Ermanytė 2008: Irena Ermanytė, *Antonimija ir antonimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Feulner 2006: Anna Helene Feulner, Das „Altlitauische etymologische Wörterbuch“ ALEW, *Navicula litterarum Balticarum*, hrsg. von Stephan Kessler, Christiane Schiller, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 107–118.
- Gaivenis 1987: Kazys Gaivenis, Keli žodžiai apie naująjį „Tarptautinių žodžių žodyną“, *Kalbos kultūra* 52, 66–70.
- Gaivenis 1993: Kazys Gaivenis, Keletas pastabų dėl terminijos ugdymo, *Kalbos kultūra* 65, 4–8.
- Gaivenis 2000b: Kazys Gaivenis, Terminų pragmatika, *Terminologija* 7, 5–8.
- Gaivenis 2002: Kazys Gaivenis, *Lietuvių terminologija: teorijos ir tvarkybos metmenys*, Vilnius: LKI.
- Gaivenytė-Butler 2000: Jolanta Gaivenytė-Butler, Sudėtinių fizikos terminų sinonimijos atvejai terminų žodynuose, *Kalbos kultūra* 73, 62–67.
- Gaivenytė-Butler 2009: Jolanta Gaivenytė-Butler, Lietuviškų terminų žodynų leidyba 1998–2008 metais, *Terminologija* 16, 252–265.
- Gelumbeckaitė 2005: Jolanta Gelumbeckaitė, Rec. kn.: Jonas Palionis, XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų institutas, 2004, *Archivum Lithuanicum* 7, 209–214.
- Gelumbeckaitė, Šinkūnas, Zinkevičius 2012: Jolanta Gelumbeckaitė, Mindaugas Šinkūnas, Vytautas Zinkevičius, Senosios lietuvių kalbos tekstynas“ (SLIEKKAS) – nauja diachroninio tekstyno samprata, *Darbai ir dienos* 58, 257–281.
- Girčienė 2000: Jurgita Girčienė, Naujųjų skolinių atitikmenys – naujadarai, *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 33–57.
- Girčienė 2005a: Jurgita Girčienė, Naujųjų skolinių atitikmenys: struktūra ir vartosena, Vilnius: LKI.
- Girčienė 2005b: Jurgita Girčienė, Neologizmų integracija į tekstą, *Žmogus ir žodis* 1(7), 78–82.
- Girčienė 2005c: Jurgita Girčienė, Naujažodžių radimosi priežastys ir vartojimo ypatumai, *Gimtoji kalba* 12, 7–10.
- Girčienė, Liutkevičienė 2008: Sūrių pavadinimų vartosena ir norma, *Kalbos kultūra* 80, 110–122.
- Girčienė, Liutkevičienė 2010: Jurgita Girčienė, Danutė Liutkevičienė, *Sūrių pavadinimai: vartosena, norma, žodynėlis*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Girdenis, Girdenienė 1997: Aleksas Girdenis, Danutė Girdenienė, *1759 metų „Žiwato“ indeksas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.

- Griškevičienė 2013: Sintaksinių duomenų laukas dvikalbėje lietuvių leksikografijoje, *Lietuvių kalba* 7, www.lietuviukalba.lt
- Grumadienė 1995: Laima Grumadienė, Rengiamas lietuvių kalbos dažnumų žodynas, *Kalbos kultūra* 67, 91–95.
- Grumadienė 2002: Laima Grumadienė, Dabartinės kalbos dažninis žodynas ir jo bazė, *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 19–37.
- Gudavičius 1973: Aloyzas Gudavičius, Apie žodyną, kurio dar neturime, *Mūsų kalba* 7, 14–25.
- Gudavičius 1997: Aloyzas Gudavičius, Dabartinės lietuvių kalbos žodynas leksikos sistemiškumo požiūriu, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 33–39.
- Gudavičius 1999: Aloyzas Gudavičius, Leksinės reikšmės kognityvinis aspektas ir jo atskleidimas reikšmės definicijoje, *Filologija: Kalbotyra* 2(6), 25–31.
- Gudavičius 2003: Aloyzas Gudavičius, Žodžio reikšmės definicijos tautinis aspektas, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 70–79.
- Gudavičius 2006: Aloyzas Gudavičius, Žodžio reikšmės definicijos prototipinis aspektas, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 105–116.
- Hartmann, James 1998: Reinhard Hartmann, Gregory James, *Dictionary of Lexicography*, London, New York: Routledge.
- Hausmann 1977: Franz Josef Hausmann, *Einführung in die Benutzung der neufranzösischen Wörterbücher*, Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Hausmann 1985: Franz Josef Hausmann, Lexicographie, *Christoph Schwarze, Dieter Wunderlich (Hrsg.), Handbuch der Lexicologie*, Königstein: Athenäum, 367–411.
- Hausmann 1988: Franz Josef Hausmann, Grundprobleme des zweisprachigen Wörterbuchs, *Symposium on Lexicography III* (Hrsg.: K. Hyltdgaard-Jensen, A. Zettersten), Tübingen: Max Niemeyer, 137–154.
- Hausmann, Wiegand 1989: Franz Josef Hausmann, Ernst Herbert Wiegand, Component parts and structures of general monolingual dictionaries: A survey, *Franz Josef Hausmann et al. (eds.) Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An international Encyclopedia of Lexicography I*, Berlin: De Gruyter, 328–360.
- Hausmann 1991: Franz Josef Hausmann, Wörterbuchtypologie, *Franz Josef Hausmann et al. (eds.) Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An international Encyclopedia of Lexicography I*, Berlin: De Gruyter, 968–979.
- Hausmann, Werner 1991: Franz Josef Hausmann, Reinhold O. Werner, Spezifische Bauteile und Strukturen zweisprachiger Wörterbücher: einer Übersicht, *Franz Josef Hausmann et al. (eds.) Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. An international Encyclopedia of Lexicography I*, Berlin: De Gruyter, 2729–2769.
- Herbst, Klotz 2003: Thomas Herbst, Michael Klotz, *Lexicografie*, Paderborn, München, Wien, Zürich.
- Jackson 1991: Howard Jackson, *Words and Their Meaning*, Longman, London and New York.
- Jackson 2002: Howard Jackson, *Lexicography. An introduction*, London and New York.
- Jakaitienė 1982: Evalda Jakaitienė, Dėl daugiareikšmių žodžių reikšmių skyrimo kriterijų, *Sintaksės ir semantikos klausimai*, Šiauliai, 79–82.
- Jakaitienė 1996: Evalda Jakaitienė, Šiuolaikinės lietuvių leksikografijos reikalai, *Gimtoji kalba* 6, 1–5.

- Jakaitienė 1998a: Evalda Jakaitienė, Dvikalbių žodynų rengimas – patirtis, sunkumai, uždaviniai, *Gimtoji kalba* 8, 1–5.
- Jakaitienė 1998b: Evalda Jakaitienė, Dvikalbių žodynų rengimas – patirtis, sunkumai, uždaviniai, *Gimtoji kalba* 9, 1–6.
- Jakaitienė 2003a: Evalda Jakaitienė, Šiuolaikinės leksikografijos tikslai ir uždaviniai, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 9–14.
- Jakaitienė 2003b: Evalda Jakaitienė, *Homonomija paraleliniuose lietuvių kalbos žodynuose*, Leksikografijos ir leksikologijos problemos, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 70–79.
- Jakaitienė 2005a: Evalda Jakaitienė, *Leksikografija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Jakaitienė Evalda 2005b: Evalda Jakaitienė, Fonetinių duomenų laukas aiškinamuosiuose žodynuose, *Baltu filologija* 14(2), 57–66.
- Jakaitienė 2005c: Evalda Jakaitienė, Rec. kn.: Irena Ermanytė. Antonimų žodynas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2003, *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 176–182.
- Jakaitienė 2006a: Evalda Jakaitienė, Sintaksinių duomenų laukas aiškinamajame žodyne, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Vilnius: LKI, 92–104.
- Jakaitienė 2006b: Evalda Jakaitienė, Semantizacija dvikalbėje leksikografijoje, *Kalbos vietų semantika ir struktūra*, Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 59–63.
- Jakaitienė 2006c: Evalda Jakaitienė, *Žodynų istorijos apybraiža: mokomoji priemonė*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2006.
- Jakaitienė 2010: Evalda Jakaitienė, Lemos parinkimas ir pateikimas dvikalbiuose žodynuose, *Leksikografija ir leksikologija 2*, Vilnius: LKI, 182–188.
- Jakaitienė, Zubaitienė 2001: Evalda Jakaitienė, Vilma Zubaitienė, Daugiareikšmiai žodžiai senuosiuose dvikalbiuose lietuvių kalbos žodynuose, *Archivum Lithuanicum* 3, 355–363.
- Jansone 1997: Ilga Jansone, Vārdū und vārdū nozīmju areālais raksturojums nediferenciālā izlokšņu vārdnīcā, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 137–145.
- Jansone 1998: Ilga Jansone, Varianti izlokšņu vārdnīcās: problēmas un risinājumi, *Linguistica lettica* 3, 27–36.
- Jonikaitė 1961: Zuzana Jonikaitė, Frazeologizmai *Lietuvių kalbos žodyne*, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 255–276.
- Jonikas 1987: Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje: visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Čikaga: Lituistikos inst. leidykla.
- Jurgaitienė 1970: Irena Jurgaitienė, Maironio „Pavasario balsų“ dažnuminis žodynas, *Literatūra* 13(1).
- Kabašinskaitė 2005: Birutė Kabašinskaitė, Rec. kn.: Jonas Palionis, XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas, Vilnius, 2004, *Gimtoji kalba* 1, 15–17.
- Kabelka 1964: Jonas Kabelka, *Kristijono Donelaičio raštų leksika*, Vilnius: Mintis.
- Kalėdienė 2009: Laima Grumadienė, DLKŽ tarmybės statistikos požiūriu, *Respectus Philologicus* 16(21), 159–168.
- Karaciejus 1997: Juozas Karaciejus, Apie istorinį ir etimologinį lietuvių kalbos žodynus, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 209–213.
- Kardelis, Wiemer 2003, Kritische Bemerkungen zur Praxis der Erstellung litauischer Wörterbücher, insbesondere von Mundarten – am Beispiel des slavischen Lehnguts und des ‘veikslas’, *Prace baltystyczne. Język, literatura, kultura*, Warszawa, 42–69.

- Kaulakienė 2000: Angelė Kaulakienė, Kompiuterijos terminijos sinonimija: yda ar būtinybė, *Terminologija* 6, 23–28.
- Kaulakienė 2002: Angelė Kaulakienė, Dabartinės kompiuterijos terminijos realijos, *Filologija* 10, 8–11.
- Kaulakienė 2006: Angelė Kaulakienė, Naujausios technologijos ir kompiuterijos terminija, *Santalka* 14(4), 24–27.
- Kaunas 1996: Domas Kaunas, *Mažosios Lietuvos knyga: Lietuviškos knygos raida 1547–1940*, Vilnius: Baltos lankos.
- Kavaliauskas 2000: *Bendrinės lietuvių kalbos priesaginių veiksmazodžių kirčiavimas*, Vilnius: Algarvė.
- Kavaliauskas 2005: Vidas Kavaliauskas, Dėl kai kurių priesaginių veiksmazodžių kirčiavimo normų, *Kalbos kultūra* 80, 111–127.
- Kavaliauskas 2012: Vidas Kavaliauskas, Kaip kirčiuosime paprastuosius daiktavardžius *kar-das, šalmas, šarvas, Žmogus ir žodis* 1, 55–59.
- Kažukauskaitė 2003: Ona Kažukauskaitė, Ne Jumskis, o Ivinskis, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 19–31.
- Keinys 1991: Stasys Keinys, „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ ir kalbos normalizacija, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29: *Lietuvių leksikos ir terminologijos problemos*, Vilnius: Mokslo, 92–98.
- Keinys 2004: Stasys Keinys, „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ per penkiasdešimt metų, *Kalbos kultūra* 77, 76–83.
- Keinys 2009: Stasys Keinys, *Bendrinės lietuvių kalbos morfemika: teorija ir praktika*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla.
- Kėzytė 1961: Sofija Kėzytė, Perkeltinės žodžių reikšmės ir jų pateikimas „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 4, 233–253.
- Kėzytė S. 1972a: Sofija Kėzytė, Žodžio reikšmės platėjimo atvejų pateikimas „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos darbai. A serija* 2(39), 105–120.
- Kėzytė 1972b: Sofija Kėzytė, *Leksikografijos uždaviniai, Mūsų kalba* 2, 4–9.
- Klimavičius 1975: Jonas Klimavičius, Tarptautinių ir lietuviškų terminų sinonimija terminografijoje, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 16: *Lietuvių terminologija*, 91–123.
- Klimavičius 1997: Jonas Klimavičius, Kas yra bendrinės kalbos leksika? Sampratos, nuomonės ir prietarai. Žodyno praktika ir teorija. Vartojimo reikmės ir problemos, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 36, 20–32.
- Klimavičius 2003: Jonas Klimavičius, Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai, *Terminologija* 10, 9–32.
- Kruopas 1956/1998: Jonas Kruopas, S. Groso *Slownik Polsko – žmudzki* rankraštis (1835), *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 89–93.
- Kruopas 1957/1998: Jonas Kruopas, Seniausias lyginamasis latvių ir lietuvių kalbų žodynėlis, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 173–176.
- Kruopas 1959/1998: Jonas Kruopas, Rankraštinis XIX a. pradžios lietuvių–lenkų kalbų žodynėlis, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 222–229.

- Kruopas 1960/1998: Jonas Kruopas, L. Ivinskio leksikografiniai darbai, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 230–237.
- Kruopas 1961/1998: Jonas Kruopas, S. Daukanto leksikografiniai darbai, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 193–209.
- Kruopas 1962/1998: S. Daukanto pastabos dėl G. Neselmano žodyno, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 193–209, 210–221.
- Kruopas 1966/1998: Jonas Kruopas, D. Sutkevičiaus leksikografiniai darbai, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 287–293.
- Kruopas 1967/1998: Jonas Kruopas, Rankraštinis lietuviškai lenkiškas 1820 m. žodynas, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 294–301.
- Kruopas 1969/1998: Jonas Kruopas, Rankraštinis aukštaičių rytiečių XIX a. II pusės lietuvių–lenkų kalbų žodynas, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 302–311.
- Kruopas 1970/1998: Jonas Kruopas, M. Akelaitis leksikografas, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 312–334.
- Kruopas 1972/1998: Jonas Kruopas, A. Kašarauskio leksikografiniai darbai, *Jonas Kruopas. Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 335–354.
- Kruopas 1973: Jonas Kruopas, Tautų ir kalbų draugystės atspindžiai lietuvių leksikografijoje, *Mūsų kalba* 7, 3–12.
- Kuprevičius 1997: Vidmantas Kuprevičius, XIX a. vidurio lietuvių (aukštaičių rytiečių) – lenkų kalbų rankraštinis nežinomo autoriaus žodynas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 215–224.
- Kuprevičius 1998: Vidmantas Kuprevičius, XIX a. vidurio nežinomo autoriaus rankraštinio rytiečių aukštaičių lietuvių–lenkų kalbų žodyno (*RtŽ*) teminės grupės, *Linguistica Lettica* 2, 197–222.
- Kuprevičius 2001: Vidmantas Kuprevičius, *Rankraštinis XIX a. rytų aukštaičių lietuvių–lenkų kalbų žodynas (RtŽ)* (humanitarinių mokslų filologijos krypties daktaro disertacijos santrauka), Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Kučinskaitė 1962: Antanė Kučinskaitė, Tautologiniai veiksmažodžių aiškinimai „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 207–213.
- Kudzinowski 1977: *Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“ (Index-Vocabulary of Daukšos Postilė)*. Opracował Czesław Kudzinowski. Tom I (A–N), Tom II (O–Ž), Poznań, 1977.
- Kühn 1989: Peter Kühn. Typologie der Wörterbücher nach Benutzungsmöglichkeiten, Franz Josef Hasmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta (red.), *Wörterbücher. Dictionares. Dictionnaires*, Berlin, New York: Walter de Gruyter, 111–117.
- Kvašytė 2003: Regina Kvašytė, Istorinė leksika latvių bendrinės kalbos žodyne, *Kalbos aktualijos VII*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla, 4–9.
- Kvašytė 2005: Regina Kvašytė, Lietuvių ir latvių tarmės: teminija ir žodynai, *Baltų kalbų tarmės: rašytinis palikimas*, Vilnius, 112–123.
- Kvašytė 2009: Regina Kvašytė, Tautinės realijos: pavadinimai, terminai ir jų vartojimas, *Terminologija* 16, 56–67.
- Kvašytė, Vilkaitė 2006: Regina Kvašytė, Irena Vilkaitė, *Lietuvių ir latvių gretinamosios stilistikos klausimai*, Vilnius, 225–243.

- Labutis 1995: Vitas Labutis, Rec. kn.: Sližienė N. Lietuvių kalbos veiksmažodžių junglumo žodynas, *Kalbotyra* 44(1), 106–109.
- Labutis 1999: Vitas Labutis, Žodžių dažnio žodynas panagrinėjus, *Kalbos kultūra* 72, 107–114.
- Landau 2001: Sidney I. Landau, *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography*, Cambridge University Press.
- Lanza 2009: Stefano Lanza, *Italų kilmės žodžiai (italizmai) ir jų adaptacija lietuvių kalboje*, Daktaro disertacija (Humanitariniai mokslai, filologija (04H), Kaunas, 2009).
- Lapinskas 2008a: Saulius Lapinskas, Lema dvikalbiame žodyne, *Kalbotyra* 58(3), 80–87.
- Lapinskas 2008b: Saulius Lapinskas, Allusive Phraseologismen und ihre lexicographische Markierung, *Kalbotyra* 59(3), 175–182.
- Lazauskaitė 1997: Vilija Lazauskaitė, Dėl kai kurių žodžių naujojo kirčiavimo vertės, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 111–115.
- Lazauskaitė 1998a: Vilija Lazauskaitė, Dėl tarmybių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 228–239.
- Lazauskaitė 1998b: Vilija Lazauskaitė, Dėl tarmybių reikšmių pateikimo „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 233–241.
- Lazauskaitė, Sabaliauskaitė–Liutkevičienė 1998: Vilija Lazauskaitė, Danutė Sabaliauskaitė–Liutkevičienė, Valgių ir gėrimų pavadinimai „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 205–217.
- Lebedys 1977: Jurgis Lebedys, *Senoji lietuvių literatūra*, paruošė J[uozas] Girdzijauskas, Vilnius: Mokslas.
- Lyberis 1962: Antanas Lyberis, Sinoniminis žodžių reikšmių aiškinimas „Lietuvių kalbų žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 199–206.
- Lyberis 1974/2009: Antanas Lyberis, Sąvokos eiti reiškinimas, *Antanas Lyberis. Leksikografijos teorija ir praktika*, Vilnius: LKI, 98–103.
- Lyberis 1975a/2009: Antanas Lyberis, Lietuvių kalbos sinonimų žodyno sudarymo klausimai, *Antanas Lyberis. Leksikografijos teorija ir praktika*, Vilnius: LKI, 41–55.
- Lyberis 1975b/2009: Antanas Lyberis, Kalbėjimo reikšmės veiksmažodžiai, *Antanas Lyberis. Leksikografijos teorija ir praktika*, Vilnius: LKI, 104–107.
- Lyberis 1978/2009: Antanas Lyberis, Valgymo reikšmės veiksmažodžiai, *Antanas Lyberis. Leksikografijos teorija ir praktika*, Vilnius: LKI, 108–110.
- Lyberis 1983: Antanas Lyberis, Žodžių atrankos problema „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 147–154.
- Lyberis 2009: Antanas Lyberis, *Leksikografijos teorija ir praktika*, sudarė Zita Šimėnaitė, Vilnius: LKI.
- Liutkevičienė 2006: Danutė Liutkevičienė, Bendrinės lietuvių kalbos žodynas. Siekiamybė ir realybė. *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*. Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: LKI.
- Liutkevičienė 2010a: Bendrinės lietuvių kalbos žodyno struktūra, tikslai ir perspektyvos, *Kalbos kultūra* 83, 141–150.
- Liutkevičienė 2010b: Bendrinės lietuvių kalbos žodynas: problemos ir sprendimai, *Leksikografija ir leksikologija* 2, Jono Kruopo 100-osioms gimimo metinėms, 223–234.
- Liutkevičienė, Naktinienė, Vosylytė 2010: Danutė Liutkevičienė, Gertrūda Naktinienė, Klementina Vosylytė, Veiksmažodžiai ir jų abstraktai „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, *Leksikografija ir leksikologija* 2, 235–251.

- Maciejauskienė 1989: Vitalija Maciejauskienė, Ne visi vardai puošia vardyną, *Kalbos kultūra* 57, 82–86.
- Maciejauskienė 2002: Vitalija Maciejauskienė, „Lietuvos vietovardžių žodynas“: pobūdis ir sandara, *Lituanistica* 2(50), 102–117.
- Maciejauskienė 2004: Vitalija Maciejauskienė, Dar kartą apie lietuvių vardus, *Kalbos kultūra* 77, 84–95.
- Malakauskas 1996: Algirdas Malakauskas, Kirčiavimo variantai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Kalbos kultūra* 68, 81–86.
- Malakauskas 1997: Algirdas Malakauskas, Neteiktini žodžiai ir reikšmės „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Kalbos kultūra* 70, 10–13.
- Malakauskas 2008, Algirdas Malakauskas, Kaip kirčiuojami kompiuterijos terminai žodynuose, *Žmogus ir žodis* 1, 105–107.
- Mańczak 2009: Witold Mańczak, Rec. kn.: Wojciech Smoczyński, Słownik etymologiczny języka litewskiego, Wilno 2007, *Acta Baltico Slavica* 33, 289–296.
- Mantrimas 1997: Mantrimas Danielius, Neteiktini žodžiai Žodyne (DŽ3) ir Patarimuose (KPP2), *Kalbos kultūra* 70, 14–18.
- Marcinkevičienė 1995: Rūta Marcinkevičienė, Kolokacija: tyrimo objektas, aspektai, metodai, *Lituanistica* 2, 40–54.
- Marcinkevičienė 2001: Rūta Marcinkevičienė, Tradicinė frazeologija ir kiti stabilūs žodžių junginiai, *Lituanistica* 4 (48), 81–98.
- Marcinkevičienė 2002: Rūta Marcinkevičienė, Palyginamieji tekstynai – šaltinis tarptautinių žodžių vartosenai tirti, *Kalbotyra* 51(3), 81–93.
- Marcinkevičienė 2010: Rūta Marcinkevičienė, Lietuvių kalbos kolokacijų žodynas, *Lietuvių kalbos kolokacijos*, Vilnius: VDU, 139–197.
- Marcinkevičienė 2011: Rūta Marcinkevičienė, *Žodžio reikšmė. Žodynai ir tekstynai*, Kaunas: VDU.
- Marello 1989: Carla Marello, *Dizionario bilingui con schede sui dizionari italiani per francese, inglese, spagnolo, tedesco*. Bologna: Zanichelli.
- Mataitytė 2007: Inga Mataitytė, Rec. kn.: Egidijus Zaikauskas. Kalbos paribiai ir užribiai: lietuvių žargonų žodynėlis. Vilnius: Alma littera, 2007, *Gimtoji kalba* 10, 22–28.
- Mažiulis 1961: Vitas Mažiulis, Rec. kn.: Litauisches etymologisches Wörterbuch von Prof. Dr. Ernst Fraenkel. Lief 1–10 (243–248), *Kalbotyra* 3, 243–248.
- Melnikienė 2005: Danguolė Melnikienė, Sinonimų žodynų tipai: jų sudarymo problematika ir ypatumai, *Kalbotyra* 55(3), 54–61.
- Melnikienė 2007a: Danguolė Melnikienė, Lemos pateikimo ir aiškinimo ypatumai dvikalbio žodyno straipsnyje. *Kalbotyra* 57(3), 177–185.
- Melnikienė 2007b: Danguolė Melnikienė, Iliustraciniai pavyzdžiai ir jų funkcija dvikalbiuose žodynuose, *Žmogus ir žodis* 3, 49–53.
- Melnikienė 2008a: Danguolė Melnikienė, Dvikalbių žodynų tipologija: skirstymo pagal apimtį kriterijai ir jų pagrindumas, *Kalbotyra* 58(3), 88–96.
- Melnikienė 2008b: Danguolė Melnikienė, Dvikalbio žodyno straipsnio sandaros ypatumai, I dalis, *Respectus philologicus* 13(18), 27–35.
- Melnikienė 2008c: Danguolė Melnikienė, Dvikalbio žodyno straipsnio sandaros ypatumai, II dalis, *Respectus philologicus* 14(19), 157–166.

- Melnikienė 2009a: Danguolė Melnikienė, *Dvikalbiai žodynai Lietuvoje: megastruktūros, makrostruktūros ir mikrostruktūros ypatumai*, Vilnius: VU leidykla.
- Melnikienė, 2009b: Danguolė Melnikienė, Pasenusi leksika ir naujažodžiai dvikalbiuose žodynuose, *Kalbotyra* 61(3), 73–84.
- Melnikienė, 2009c: Danguolė Melnikienė, Adresato problema receptyviajame ir produktyviajame žodyne, *Respectus philologicus* 16(21), 11–21.
- Melnikienė, 2009d: Danguolė Melnikienė, Dvikalbių žodynų tipologija: monofunkciniai ir bifunkciniai žodynai, *Kalbotyra* 60 (3), 48–56.
- Melnikienė 2010a: Danguolė Melnikienė, Ar dvikalbiame žodyne reikalingi papildomi antraštynai? *Kalbų studijos* 17, 5–10.
- Melnikienė 2010b: Danguolė Melnikienė, Ar ištiktukai reikalingi dvikalbiame žodyne? *Respectus philologicus* 18(23), 202–211.
- Melnikienė 2010c: Danguolė Melnikienė, Onomasiologinis neekvivalentiškumas ir jo traktavimas lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose, *Verbum* 1, 46–54.
- Melnikienė 2011: Danguolė Melnikienė, Specifinių realiųjų raiškos ypatumai lietuviškuose dvikalbiuose žodynuose, *Respectus philologicus* 20(25), 192–201.
- Melnikienė, Jankauskaitė 2012: Danguolė Melnikienė, Monika Jankauskaitė, Iliustraciniai pavyzdžiai dvikalbiuose žodynuose: kolokacijos, *Verbum* 3, 79–90.
- Mikelionienė 2000a: Jurgita Mikelionienė, Šiuolaikiniai metodai naujovėms tirti, *Darbai ir dienos* 24, 65–73.
- Mikelionienė 2000: Jurgita, Mikelionienė, Naujažodžiai Vytauto Didžiojo universiteto kompiuteriniame tekстыne, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 47, 15–21.
- Mikelionienė 2000c: Jurgita Mikelionienė, *Naujoji lietuvių kalbos leksika*, Humanitarinių mokslų daktaro disertacija, Kaunas.
- Mikelionienė 2002: Jurgita Mikelionienė, Analogija lietuvių kalbos žodžių daryboje. Potenciniai ir okaziniai dariniai, *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 73–80.
- Mikelionienė 2003: Jurgita Mikelionienė, Tradicinis ir kompiuterinės leksikografijos sąlyčiai bei ypatybės, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: LKI, 80–88.
- Mikulėnienė 2012: Danguolė Mikulėnienė, Dėl kalbos archaikos ir inovacijų santykio (Zietelos lietuvių šnektos duomenimis), *Lituanistica* 1(87), 51–62.
- Mikulskas 2003: Rolandas Mikulskas, Postverbų pateikimo problema *Lietuvių kalbos žodyne*, *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 71–96.
- Mikulskas, 2006: Rolandas Mikulskas, Judėjimo reikšmės kelio predikatai. Leksikografinis aspektas, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aktualūs aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų klausimai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 138–148.
- Mikulskas 2009: Rolandas Mikulskas, Kognityvinė lingvistika ir leksikografijos problemos, Judžentis, A., sud., 2009: *Kalba ir žmonės*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 39–80.
- Miliūnaitė 2007: Rita Miliūnaitė, Kodifikuotų normų keitimas: už ir prieš, *Kalbos kultūra* 80, 7–23.
- Miliūnaitė 2012: Rita Miliūnaitė, Lietuvių kalbos naujažodžių duomenynas, *Gimtoji kalba* 6, 2012, 3–11.
- Morkūnas 1997: Norminamasis žodynas ir lingvistinė geografija, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 40–45.
- Murmulaitytė 1995: Daiva Murmulaitytė, Priesagos *-imas* vedinių pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Lituanistica* 2(22), 55–67.

- Murmulaitytė 1998a: Daiva Murmulaitytė, Žodžių sąsajos žymėjimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (santrumpos žr. vartojimas), *Lietuvių kalbotyros klausimai* 39, 240–247.
- Murmulaitytė 1998b: Daiva Murmulaitytė, Priesagos *-ynė(s)* vediniai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 40, 218–232.
- Murmulaitytė 1999: Daiva Murmulaitytė, „Bendrinės lietuvių kalbos žodyno“ kompiuterizavimo klausimu. *Lituanistica* 2 (38), 92–98.
- Murmulaitytė 2000: Daiva Murmulaitytė, Vedinių pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ pamatinių žodžių straipsniuose, *Acta Linguistica Lithuanica* 42, 141–159.
- Murmulaitytė 2002: Daiva Murmulaitytė, Bendrinės lietuvių kalbos leksikos kompiuterizavimo naujovės, *Lituanistica* 3, 64–73.
- Murmulaitytė 2006a: Daiva Murmulaitytė, „Bendrinės lietuvių kalbos leksikos duomenų bazė“ – paskirtis ir struktūra; *Leksikografija ir leksikologija 1: Aktualūs aiškinamųjų lietuvių kalbos žodynų klausimai*, Vilnius: LKI, 247–296.
- Murmulaitytė 2006b: Daiva Murmulaitytė, Naujas bendrinės lietuvių leksikos tyrimo įrankis, *Baltu filologija* 15, 41–57.
- Murmulaitytė 2006c: Daiva Murmulaitytė, Kai kurių daiktavardžių apibrėžimas „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–54.
- Murmulaitytė 2009a: Daiva Murmulaitytė, Bendrinės lietuvių leksikos duomenų bazė – ne elektroninis *Bendrinės lietuvių kalbos žodynas*, *Kalbų studijos* 15, 77–84.
- Murmulaitytė 2009b: Daiva Murmulaitytė, Leksikografinis vienetas tradiciniame žodyne ir elektroninėje duomenų bazėje, *Prace Bałtystyczne : język, literatura, kultura* 4, 25–43.
- Murmulaitytė 2010: Daiva Murmulaitytė, Leksema tradiciniame žodyne ir elektroninėje leksikos duomenų bazėje, *Lietuvių kalba* 4, www.lietuviukalba.lt
- Murmulaitytė 2011: Daiva Murmulaitytė, Iliustracinių vartosenos pavyzdžių atranka ir pateikimas „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, *Kalbos kultūra* 84, 129–149.
- Murmulaitytė 2012a: Daiva Murmulaitytė, Vedinių pateikimo sistemiškumas *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne*, *Kalbos kultūra* 85, 71–91.
- Murmulaitytė 2012b: Daiva Murmulaitytė, Lietuvių kalbos morfemikos ir žodžių darybos tyrimų perspektyvos, *Žmogus ir žodis* 1, 96–102.
- Murphy 2003: Lynne Murphy, *Semantic relations and the lexicon. Antonymy, synonymy, and other paradigms*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Naktinienė 2000: Gertrūda Naktinienė, Bendrinės kalbos žodynas ir leksikos norminimo problemos, *Kalbos kultūra* 73, 12–24.
- Naktinienė 2002: Gertrūda Naktinienė, Specialiosios leksikos pateikimas „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, *Kalbos kultūra* 75, 47–56.
- Naktinienė 2005: Gertrūda Naktinienė, Taisymai „Lietuvių kalbos žodyno“ elektroniniame variante, *Kalbos kultūra* 78, 191–204.
- Naktinienė 2006: Gertrūda Naktinienė, Svarbesnieji *Bendrinės lietuvių kalbos žodyno* semantikos aspektai, *Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: LKI, 19–33.
- Naktinienė 2011: Parūpinamieji veiksmažodžiai „Bendrinės lietuvių kalbos žodyne“, *Kalbos kultūra* 84, 150–164.
- Naktinienė, Černiauskas 2000: Gertrūda Naktinienė, Valentinas Černiauskas, Leksikografinės duomenų bazės kūrimas: patirtis ir perspektyvos, *Tarmės: tekstų ir žodynų rengimo problemos*. Tarptautinio mokslinio seminaro, skirto Antanės Kučinskaitės 85-mečiui, medžiaga, Šiauliai, 66–77.

- Naktinienė, Šepetytė–Petrokienė, Zabarskaitė 2006: Gertrūda Naktinienė, Ritutė Šepetytė–Petrokienė, Jolanta Zabarskaitė, Elektroninio Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX) pirmasis leidimas, *Prace Bałtystyczne 3: język, literatura, kultura*, 241–247.
- Naktinienė, Zabarskaitė 2004: Gertrūda Naktinienė, Jolanta Zabarskaitė, Didysis lietuvių kalbos žodynas ir nacionalinė kalbos duomenų bazė, *Lituanistika šiuolaikiniame pasaulyje* 7–8, 287–300.
- Pakalka 1973: Kazys Pakalka, Apie defektinį trikalbį K. Širvydo žodyną, *Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, Serija A*, 4 (45), 131–142.
- Pakalka 1979: Kazys Pakalka, K. Širvydo žodyno istorijos metmenys, *Pirmasis lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius: Mokslas, 13–82.
- Pakalka 1991: Kazys Pakalka, D. Poškos žodyno genezė ir likimas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29, 113–117.
- Pakalka 1997: Kazys Pakalka, Pastabos apie senąjį Konstantino Širvydo trikalbį žodyną (~1620 m.), *Senasis Konstantino Širvydo žodynas*, Vilnius: MELI, 6–31.
- Pakerys 2006: Antanas Pakerys, Daiktavardžių kirčiavimo normų kodifikacijos kaita, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 34–54.
- Papaurėlytė–Klovienė 2006: Silvija Papaurėlytė–Klovienė, Abstrakčius fenomenus pavadinančių žodžių reikšmių aiškinimo ypatumai lietuvių kalbos žodynuose, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 128–137.
- Palionis, 1987: Jonas Palionis, Naujas tarptautinių žodžių žodynas, *Kultūros barai* 7, 67–69.
- Palionis 1995: Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: MELI.
- Paulauskas 1963: Jonas Paulauskas, Apie priešdėlėtųjų veiksmažodžių reikšmių aiškinimą „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 5, 215–220.
- Paulauskas 1974: Jonas Paulauskas, Aktualios leksikos norminimo problemos ir žodynas, *Kalbos kultūra* 27, 40–49.
- Paulauskas 1977: Jonas Paulauskas, Teminis ideografinis žodynas, *Žmonės ir kalba*, sudarė B. Savukynas, Vilnius: Mokslas, 215–229.
- Paulauskas 1979: Jonas Paulauskas, Leksikos variantų norminimas, *Kalbos kultūra* 37, 77–88.
- Paulauskas 1982: Frazeologizmų pateikimo aiškinamajame žodyne vietos nustatymas, *Lietuvos TSR MA darbai. A serija* 1(78), 105–110.
- Paulauskas 1985: Jonas Paulauskas, Žodyno redagavimas žodžių grupėmis, *Kalbos kultūra* 49, 6–14.
- Paulauskienė, Zinkevičius 1977: Aldona Paulauskienė, Zigmąs Zinkevičius, Rec. kn.: Vytautas Vitkauskas, Šiaurės rytų dūnininkų šnektų žodynas. Vilnius, 1976, *Baltistica* 13, 306–311.
- Paulauskienė 1988: Aldona Paulauskienė, Netrukus pasirodys „Druskininkų tarmės“ žodynas, *Mūsų kalba* 3, 20–21.
- Pažūsis, Tekorienė 1981: Lionginas Pažūsis, Dalija Tekorienė, Naujo žodyno sulaukus, *Mūsų kalba* 1(95), 31–36.
- Pikčilingis Juozas 2010: Lietuvių kalbos sinonimų žodynas, *Juozas Pikčilingis, Stilistikos darbų rinktinė*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 637–642.
- Plaušinaitytė, Lina, 2010: *Jokūbo Brodovskio žodyno leksikografinis metodas* (humanitarinių mokslų Filologijos krypties daktaro disertacija), Vilnius: VU.

- Pupkis 2005: Aldonas Pupkis, Didžiojo gimtosios kalbos ugdytojo profesoriaus Juozo Balčikonio palikimas, *Kalbos kultūra* 78, 3–13.
- Pupkis 2013: Aldonas Pupkis, *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*, Vilnius: LKI.
- Razmukaitė 1999: Marija Razmukaitė, Rec. kn.: Vilius Pėteraitis. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*, Vilnius: Mažosios Lietuvos fondas. Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, 607 p., *Acta Linguistica Lithuanica* 41, 244–247.
- Rey-Debove 2005: Josette Rey-Debove, Typologie des dictionnaires généraux monolingues de la langue actuelle. Quadern del CIRSIL, 4. – <http://amsacta.unibo.it/2301/1/Debove.pdf>
- Ryklienė 1998: Asta Ryklienė, Tekstynų lingvistika ir autentiška kalba, *Kalbos kultūra* 71, 98–104.
- Rimkutė 2006: Erika Rimkutė, Lietuvių kalbos kolokacijų žodynas: sandara ir paskirtis, *Prace Baltystyczne* 3, 249–258.
- Rimkutė 2009: Erika Rimkutė, Gramatinė morfologinių samplaikų klasifikacija, *Kalby studijos* 14, 32–38.
- Rimkutė, Kazlauskienė, Raškinis 2012: Lietuvių kalbos veiksmažodžių morfeminė struktūra, *Acta Linguistica Lithuanica* 64–65, 87–105.
- Sabaliauskas 1979a: Algirdas Sabaliauskas, *Lietuvių kalbos tyrinėjimo istorija iki 1940 m.*, Vilnius: Mokslas.
- Sabaliauskas 1979b: Algirdas Sabaliauskas, Rec. kn.: J. Balkevičius, J. Kabelka. Latvių–lietuvių kalbų žodynas, V., 1977, 760 p., *Baltistica* 15 (1), 80–81.
- Sakalauskienė 2003: Vilija Sakalauskienė, Leksikos tyrimo semantiniai laukai vaidmuo leksikografijoje, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, 2003, 106–113.
- Sakalauskienė 2005: Vilija Sakalauskienė, Veiksmažodinių daiktavardžių pateikimas dabartinės lietuvių kalbos žodynuose, *Kalbos kultūra* 78, 153–161.
- Sakalauskienė 2010: Vilija Sakalauskienė, Dialektizmų atranka dabartinės ir bendrinės lietuvių kalbos žodynuose, *Leksikografija ir leksikologija* 2, Jono Kruopo 100-osios gimimo metinėms, Vilnius: LKI, 295–305.
- Sakalauskienė 2012: Vilija Sakalauskienė, Antano Juškos lietuvių–lenkų kalbų žodyno terminė medžiaga, *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas* [straipsnių rinkinys] / sudarė Albina Auksoriūtė; redaktorių kolegija: Albina Auksoriūtė, Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: LKI, 256–273.
- Savičiūtė-Naktinienė 1995: Gertrūda Savičiūtė-Naktinienė, Lietuvių kalbos priešastinių ir parūpinamųjų veiksmažodžių leksikografinis pateikimas, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 129–141.
- Schmalstieg 2004: William Schmalstieg, Rec. kn.: Jonas Palionis, XVI–XVII a. lietuviškų raštų atrankinis žodynas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, 575, *Baltistica* 39(1), 149–151.
- Schmalstieg 2008: William Schmalstieg, Rec. kn.: Wojciech Smoczyński, Słownik etymologiczny języka litewskiego. Indeks wyrazów litewskich, Wilno: Uniwersytet Wileński, Wydział filologiczny, 2007, XXVII + 797 + 308, *Baltistica* 43(2), 315–320.
- Sližienė 1989a: Nijolė Sližienė, Lietuvių kalbos veiksmažodžių reikšmė ir valentingumas, *Baltistica* III(2) priedas, 414–240.
- Sližienė 1995: Nijolė Sližienė, Lietuvių kalbos veiksmažodžių valentingumas ir jo aprašymo principai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 54–73.

- Slišienė 1998: Nijolė Slišienė, „Lietuvių kalbos junglumo žodynas“ ir kalbos praktika, *Kalbos kultūra* 72, 98–106.
- Smetona 2003: Antanas Smetona, Elektroninis „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ – tobulumui ribų nėra, *Gimtoji kalba* 9, 3–8.
- Smilgevičius 2005: Algirdas Smilgevičius, Terminų žodynų rengimo ir aprobavimo praktika, *Gimtoji kalba* 4, 3–7.
- Stankevičienė 2003: Virginija Stankevičienė, Lietuvių kalbos leksikos norminimo aplinkybės XX amžiaus viduryje, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: LKI, 38–43.
- Stankevičienė 2006: Virginija Stankevičienė, Sudurtiniai daiktavardžiai keturiuose Dabartinės lietuvių kalbos žodynuose, *Valoda - 2006: valoda dažadu kultūru kontekstā*, 210–215.
- Subačius 1987: K. Sirvydo *Dictionarium trium linguarum* ir S. Daukanto didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas, *Mūsų kalba* 2, 11–15.
- Subačius 1990a: Giedrius Subačius, Simono Daukanto žodynai, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*, Vilnius: Sietynas, 20–32.
- Subačius 1990b: Giedrius Subačius, S. Daukanto didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno istorija *Kalbotyra* 41(1), 79–82.
- Subačius 1990c: Giedrius Subačius, Lietuviški raštai – S. Daukanto Didžiojo lenkų–lietuvių kalbų žodyno šaltinis, *Lituanistica* 3, 83–94.
- Subačius 1992: Giedrius Subačius, Kazimiero Kristupo Daukšos žodynas, *Baltistica* 27(1), 56–69.
- Subačius 1993: Giedrius Subačius, Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas, *Simono Daukanto raštai. Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas 1*, Vilnius: MELI, 8–54.
- Subačius 1993a: Giedrius Subačius, Simono Daukanto didžiojo lenkų–lietuvių žodyno naujadarai: individuali žodžių daryba, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 4: Liaudis virsta tauta*, Vilnius: Baltoji varnelė, 135–216.
- Subačius 1993b: Giedrius Subačius, Simono Daukanto Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas, *Simono Daukanto raštai, Didysis lenkų–lietuvių kalbų žodynas 1*, parengė Giedrius Subačius, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 8–54.
- Svensén 1993: Bo Svensén, *Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making*, Oxford, New York.
- Svetikienė 2006: Dovilė Svetikienė, Kai kurios išvestinių būdvardžių ir iš jų padarytųrieveiksmių pateikimo aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose problemos, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: LKI, 181–191.
- Šepetytė 1995: Ritutė Šepetytė, Daiktavardžių linksnių adverbializacija ir jų pateikimas „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 142–147.
- Šepetytė 2006: Ritutė Šepetytė, Dėl žodžių iliustravimo jų vediniais aiškinamuosiuose lietuvių kalbos žodynuose, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: LKI, 209–220.
- Šilobritaitė 2008: Diana Šilobritaitė, Pirmųjų matematikos žodynėlių terminija, *Terminologija* 15, 180–196.

- Šimėnaitė 2003: Zita Šimėnaitė, Daugiareikšmio žodžio semantika ir derivacija (Daiktavardžio *širdis* mikrosistema): daktaro disertacijos santrauka, Vilnius.
- Švambarytė-Valužienė 2006: Janina Švambarytė-Valužienė, Išsamusis tarmės žodynas: leksikos pateikimo problemos, *Prace Baltystyczne : język, literatura, kultura* 3, 259–269.
- Tamaševičius 2008: Giedrius Tamaševičius, Sociolingvistinis šnekamajai kalbai būdingos leksikos tyrimas, *Kalbos kultūra* 81, 206–217.
- Tamulionienė 2003: Aurelija Tamulionienė, Lietuvių kalbos žodyno I ir II tomo ideologinių taisyčių nuostatos, *Žmogus ir žodis* 1, 63–68.
- Tekorienė, Maskaliūnienė 2004: Danutė Tekorienė, Nijolė Maskaliūnienė, *Lexicographie: British and American Dictionaries*, Vilnius: VU leidykla.
- Timuška 1997: Agris Timuška, Keletas tarminių aspektinių žodynų sudarymo problemų, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 146–152.
- Tolutienė 1961: Birutė Tolutienė, Antanas Juška leksikografas, *Literatūra ir kalba* 5, 87–377.
- Ulvydas, 1967: Kazys Ulvydas, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos leksikos normalizacijos klausimai, *Lietuvių kalba tarybiniais metais*, Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas, 36–101.
- Umbrasas 2008: Alvydas Umbrasas, Atnaujinti „Terminų žodynų rengimo bendrieji reikalavimai“, *Terminologija* 15, 216–225.
- Urbas 1996: Dominykas Urbas, *Martyno Mažvydo raštų žodynas*, Vilnius: MELI.
- Urbutis 1956/2010a: Vincas Urbutis, Dėl „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“, *Vincas Urbutis. Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU, 25–34.
- Urbutis 1962/2010b: Vincas Urbutis, Rec. kn.: Ernst Fraenkel, Litauisches etymologisches Wörterbuch (Lfg. 14), Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1962, *Vincas Urbutis. Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU, 65–70.
- Urbutis 1963/2010c: Vincas Urbutis, Senieji latvių kalbos žodynai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 286–312; *Vincas Urbutis. Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU, 71–107.
- Urbutis 1963: Vincas Urbutis, Senieji latvių kalbos žodynai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 286–312.
- Urbutis 1978/2010d: Vincas Urbutis, Rec. kn.: Indeks-słownik do „Daukšos Postilė“ / Czesław Kudzinowski. Poznań, 1977. 2 t., *Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU, 211–220.
- Urbutis 1981/2010e: Vincas Urbutis, Pirmasis mūsų kalbos etimologijos žodynas, *Vincas Urbutis. Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU, 273–277.
- Urbutis 1985: Vincas Urbutis, Naujasis Brodovskis, *Baltistica* 21(1), 43–60.
- Urbutis 1986: Vincas Urbutis, „K. G. Milkaus žodyno rankraštinis perdirbinys“, *Baltistica* 22(1), 76–85.
- Urbutis 1987: Vincas Urbutis, 1728 m. klaipėdiškių žodyno leksikografiniai šaltiniai, *Baltistica* 23(1), 57–75.
- Urbutis 1988a: Vincas Urbutis, 1728 m. klaipėdiškių žodyno originalieji bruožai, *Baltistica* 24(1), 80–93.
- Urbutis 1988b: Vincas Urbutis, Dar apie 1728 m. klaipėdiškių žodyną, *Baltistica* 24(2), 204–214.
- Urbutis 1994/2010f: Vincas Urbutis, Nei mažiems, nei dideliems, *Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU, 376–383.
- Urbutis 1999a: Vincas Urbutis, Žodynų istorija, *Lietuvių kalbos enciklopedija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 731–739.

- Urbutis 1999b: Vincas Urbutis, Rec. kn.: Senasis Konstantino Sirvydo žodynas, Vilnius, 1997, *Archivum Lithuanicum* 1, 143–151.
- Urbutis 2009: Vincas Urbutis, *Žodžių darybos teorija*, Vilnius: MELI.
- Urbutis 2004: Vincas Urbutis, Etimologijos žodynai, *Visuotinė lietuvių enciklopedija* 5, Vilnius, 2004, 623–624.
- Urbutis 2010: Vincas Urbutis, *Knygos apie žodžius*, Vilnius: VU.
- Utka 2009a: Andrius Utka, Įvadas, Morfologiškai anotuoto tekstyno struktūra, Dažninio žodyno sudarymo principai, *Dažninis rašytinės lietuvių kalbos žodynas 1 milijono žodžių morfologiškai anotuoto tekstyno pagrindu*, Vilnius: VDU, III–VI.
- Vaicekauskienė 2007: Loretta Vaicekauskienė, *Naujieji lietuvių kalbos svetimžodžiai: kalbos politika ir vartoseną*, Vilnius: LKI.
- Vanagas 1971: Aleksandras Vanagas, Lietuvių pavardžių žodyno sudarymo principai, *LTSR MA darbai, ser. A 2(36)*, 179–193.
- Vaskelienė 2004: Jolanta Vaskelienė, Darybinių sinonimų eilių nykimas, *Valoda dažadu kultūru kontekstā: Zinātnisko rakstu krājums XIV*. Daugpilis: Saule, 163–168.
- Vaskelienė 2006: Jolanta Vaskelienė, Dėl kai kurių darinių pateikimo *Bendrinės lietuvių kalbos žodyne, Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, 55–71.
- Venckutė, Subačius 1999: Regina Venckutė, Giedrius Subačius, Rec. kn.: Aleksas Girde- nis, Danutė Girde- nienė, 1759 metų „Ziwato“ indeksas, Vilnius: Mokslo ir enciklope- dijų leidybos institutas, 1997, 462 p.; 1759 metų „Ziwatas“, faksimilinis leidimas, pa- rengė Aleksas Girde- nis, Petras Skirmantas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1998, 336 p., *Archivum Lithuanicum* 1, 192–198.
- Vilutyte-Rimševičienė 2000: Angelė Vilutyte-Rimševičienė, J. A. Pabrėžos sisteminis au- galų vardynas „Waardaa tayslyneee Augimiu (1834)“, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: LKI, 50–57.
- Vitkauskas 1972: Vytautas Vitkauskas, Šnektų grupės žodyno sudarymo principai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 13, 1972, 79–97.
- Vitkauskas 1981: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: Lietuvių hidronimų etimologinis žody- nas. – Vilnius: Mokslas, 1981. – 408 p., *Baltistica* 20 (1), 82–88.
- Vitkauskas 1987: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: Petrauskas J. Vidugiris A. Lazūnų tarmės žodynas. – V.: Mokslas, 1985. – 300 p., *Baltistica* 23(1), 83–86.
- Vitkauskas 1995a: Vytautas Vitkauskas, Apie „Lietuvių bendrinės kalbos žodyną“, *Kalbos kultūra* 67, 1995, 87–91.
- Vitkauskas 1995b: Vytautas Vitkauskas, Žodžių istorijos klausimai akademiniam „Lietu- vių kalbos žodyne“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* 15, 349–354.
- Vitkauskas 1997a: Vytautas Vitkauskas, J. Balčikonio nustatyti „Lietuvių kalbos žodyno“ svarbiausi principai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 37, 5–10.
- Vitkauskas 1997b: Vytautas Vitkauskas, Lauryno Ivinskio leksikografiniai principai, *Lau- ryno Ivinskio kalendoriaus 150-mečiui*, Vilnius: LLTI, 29–32.
- Vitkauskas 1999: Vytautas Vitkauskas, Negyvos ir nesistemiškos kirčiavimo normos, *Kal- bos kultūra* 72, 93–95.
- Vitkauskas 2001: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: D. Urbas. Martyno Mažvydo raštų žody- nas, *Archivum Lithuanicum* 3, 281–284.
- Vitkauskas 2002: Vytautas Vitkauskas, Kirčiuočių mišinys, *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 185–187.

- Vitkauskas 2003: Vytautas Vitkauskas, *Lietuvių kalbos žodyno taisymsai*, Vilnius: LKI, 2006.
- Vitkauskas 2004a: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: Zanavykų šnektos žodynas I (A–K). Tekstų autorės Janina Švambarytė, Giedrė Čepaitienė. Redaktoriai Aldonas Pupkis (vyriausiasis red.), Klementina Vosylytė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003, 830 p., *Acta Linguistica Lithuanica* 50, 139–142.
- Vitkauskas 2004b: Vytautas Vitkauskas, Labai svarbi ir reikalinga knyga, *Gimtas žodis* 8, 42–44.
- Vitkauskas 2005: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: Zanavykų šnektos žodynas II (L–R). Teksto autorės: Rima Bacevičiūtė, Giedrė Čepaitienė, Vilija Sakalauskiene, Janina Švambarytė, Klementina Vosylytė. Redaktorės: Vilija Sakalauskiene (vyriausioji red.), Klementina Vosylytė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2004, 595 p., *Acta Linguistica Lithuanica* 52, 174–176.
- Vitkauskas 2006: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: Vilija Sakalauskiene, Klementina Vosylytė, red., Zanavykų šnektos žodynas III, S–Ž, Teksto autorės: Rima Bacevičiūtė, Ritutė Petrokiene, Vilija Sakalauskiene, Klementina Vosylytė, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, 776 p., *Acta Linguistica Lithuanica* 55, 127–132.
- Vitkauskas 2009: Vytautas Vitkauskas, Rec. kn.: Lietuvos vietovardžių žodynas. 1 tomas: A–B, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009, *Acta Linguistica Lithuanica* 60, 135–144.
- Vosylytė 1983: Klementina Vosylytė, Bendrieji lyginamųjų frazeologizmų bruožai ir kategoriniai požymiai, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 22, 205–233.
- Vosylytė, 1991: Dėl frazeologizmų pateikimo „Lietuvių kalbos žodyne“, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 29.
- Vosylytė 1995: Klementina Vosylytė, Stilistinis žodžių apibūdinimas *Lietuvių kalbos žodyne*, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 35, 180–185.
- Vosylytė 1996: Klementina Vosylytė, Apie žodžių reikšmes ir pavyzdžius trečiajame DLKŽ leidime, *Kalbos kultūra* 68, 75–80.
- Vosylytė 2002: Bronė Vosylytė, K. Būga žodynininkas, *Kelias į didįjį Žodyną*, Vilnius: LKI, 50–81.
- Vosylytė 2009: Klementina Vosylytė, Rec. kn.: Jonina Lipskiene, *Vaizdingieji lietuvių kalbos posakiai*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008, 704 p., *Lietuvių kalba* 3, www.lietuviukalba.lt
- Wiegand, 1977: Herbert Ernst Wiegand, *Nachdenken über Wörterbücher, Nachdenken über Wörterbücher*, Mannheim, Wien, Zurich: Bibliographisches Institut, 51–102.
- Wierzbicka 1985: Anna Wierzbicka, *Lexicography and conceptual analysis*, Ann Arbor: Karoma, 1985.
- Zabarskaitė 2003: Jolanta Zabarskaitė, Ištiktukų reikšmių pateikimas žodynuose, *Leksikografijos ir leksikologijos problemos*, Vilnius: LKI, 136–151.
- Zabarskaitė 2006: Jolanta Zabarskaitė, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, 2006, Vilnius: LKI, 170–180.
- Zabarskaitė, Naktinienė 2010: Jolanta Zabarskaitė, Gertrūda Naktinienė, The Dictionary of Lithuanian (LKŽ) and its future in databases and electronic versions, *Proceedings of the XIV Euralex International Congress: Leewarden, 6–10 July 2010*, Leewarden, 2010, 184, 780–787.
- Zabarskaitė, Šimėnaitė 2002: Jolanta Zabarskaitė, Zita Šimėnaitė, *Dvidešimt „Lietuvių kalbos žodyno“ tomų*, sudarytojos Jolanta Zabarskaitė, Zita Šimėnaitė, 2002.

- Zaikauskas, Jasionytė 2006: Egidijus Zaikauskas, Erika Jasionytė, Ilokucinių veiksmoždžių reikšmės aiškinimas bendrinės kalbos žodyne, *Leksikografija ir leksikologija 1: Aiškinamųjų bendrinės kalbos žodynų aktualijos*, Vilnius: LKI, 149–169.
- Zaikauskas 2009: Egidijus Zaikauskas, Bausti negalima pasigailėti, *Kalba ir žmonės*, 101–112.
- Zavjalova 2002: Marija Zavjalova, Skoliniai iš rusų kalbos dabartiniame lietuvių žargone: jų semantinė „aura“ ir likimas, *Liaudies kultūra 3*, 24–30.
- Zgusta 1971: Ladislav Zgusta, *Manual of Lexicography*, The Hague/Paris: Mouton.
- Zgusta 1980: Ladislav Zgusta, *Theory and method in lexicography: western and non-western perspectives*, Columbia: Hornbeam Press.
- Zgusta 1988: Ladislav Zgusta, *Lexicography today: an annotated bibliography of the theory of lexicography*, Tübingen: M. Niemeyer.
- Zinkevičius 1988: Zigmas Zinkevičius, Rec. kn.: Kuzavinis K., Savukynas B. Lietuvių vardų kilmės žodynas. Vilnius: Mokslas, 1987, *Mūsų kalba 3*, 32–33.
- Zinkevičius 1990: Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 4*, Vilnius: Mokslas.
- Zinkevičius 1999: Zigmas Zinkevičius, Rec. kn.: Vidugiris A. Zietelos šnektos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-bos institutas, 1998, *Archivum Lithuanicum 1*, 229–235.
- Zubaitienė 2010: Vilma Zubaitienė, *Littauisch-Deutsches und Deutsch-Littauisches Lexicon“ (1747): šaltiniai ir leksikografinis metodas*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
- Zubaitienė 2012a: Vilma Zubaitienė, Frydricho Vilhelmo Hako žodynas ir gramatika: istorinės pasirodymo aplinkybės, struktūra ir santykis su šaltiniais, *Frydrichas Vilhelmas Hakas. Vocabularium Litthvanico-germanicum, et germanico-lithvanicum... Nebst einem Anhang einer kurzgefaßten Litthauischen Grammatic (1730)*, parengė Vilma Zubaitienė, Vilnius: VU, 7–127.
- Zubaitienė 2012b: Vilma Zubaitienė, Šaltinių pažymos ir nuorodos G. H. F. Nesselmanno žodyne (1851), *Priešaušrio mokslas, kultūra ir švietimas: Lauryno Ivinskio 200-osios gimimo metinėms*, Vilnius: LKI, 275–312.
- Žilinskienė 1995: Vida Žilinskienė, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ III leidimo kiekybinės charakteristikos, *Lituanistica 1*(21), 78–83.
- Žilinskienė 1997: Vida Žilinskienė, Terminų pateikimas „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ III leidime, *Lietuvių kalbotyros klausimai 37*, 46–52.
- Žilinskienė 1998: Vida Žilinskienė, Dažninis dabartinės rašomosios lietuvių kalbos žodynas (pirmieji tyrimo rezultatai), *Lietuvių kalbotyros klausimai 39*, 219–227.
- Žilinskienė 2000: Vida Žilinskienė, Technikos terminai „Dabartinės lietuvių kalbos žodyno“ III leidime, *Acta linguistica Lithuanica 43*, 176–182.
- Žilinskienė 2001a: Vida Žilinskienė, Teisės terminai ir terminų žodynai, *Jurisprudencija 21*(13), 165–170.
- Žilinskienė 2001b: Vida Žilinskienė, Lietuvių ir latvių kalbų publicistikos leksikos ir morfologijos pagrindinės statistinės charakteristikos, *Lituanistica 3*, 69–79.
- Žilinskienė 2003: Vida Žilinskienė, Gramatinių formų vartojimas lietuvių kalbos beletristiniame stiliuje, *Lituanistica 3*, 75–84.
- Zinkevičius 1988b: Zigmas Zinkevičius, Rec. kn.: Maciejauskienė V., Razmukaitė M., Vanagas A. Lietuvių pavardžių žodynas A–K: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas / Ats. red. A. Vanagas. V.: „Mokslas“, 1985, *Baltistica 24*(1), 94–105.

- Zinkevičius 1990: Zigmās Zinkevičius, *Lietuvių kalbos istorija 4. Lietuvių kalba XVIII–XIX a.*, Vilnius: Mokslas.
- Žukaitė-Buivydienė 1987: Rūta Žukaitė-Buivydienė, Giminytės pavadinimai leksikografijos praktikos aspektu, *Lietuvių kalbotyros klausimai* 26, 189–193.
- Žulys 1962: Vladas Žulys, Rec. kn.: Biblia litewska Chylińskiego. Nowy Testament. Tom III-ideks. Wydal Czesław Kudzinowski, Poznań, 1964, VIII+169 p., *Baltistica* 1(1), 88–96.
- Берков 1996, Валерий Павлович Берков, *Двуязычная лексикография*, Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ.
- Берков 2004, Валерий Павлович Берков, *Двуязычная лексикография*, Москва: Астрель, АСТ, Тразиткнига.
- Ларин, Борис Александрович, 1957: Краткий исторический обзор литовской лексикографии, *Лексикографический сборник Ин-та языкознания АН СССР*, Москва, 1957, 119–144.

ISBN 978-609-459-320-8

Vilma Zubaitienė

LIETUVIŲ
LEKSIKOGRAFIJA:
ISTORIJA IR DABARTIS

M o k o m o j i k n y g a

Kalbos redaktorė Jolanta Storpirstienė
Maketuotoja Vida Vaidakavičienė

11,8 aut. l. Išleido Vilniaus universitetas,
Vilniaus universiteto leidykla
Universiteto g. 3, LT-01122 Vilnius